

**T. C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

İBADET AHKÂMININ HİKMET BOYUTU

İSA ADA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
DOÇ. DR. MURAT ŞİMŞEK**

KONYA – 2017

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	İSA ADA
	Numarası	128106041016
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / İSLAM HUKUKU
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	DOÇ. DR. MURAT ŞİMŞEK
	Tezin Adı	İBÂDET AHKÂMININ HİKMET BOYUTU

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “İbâdet Ahkâmının Hikmet Boyutu” başlıklı bu çalışma 10/11/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Murat ŞİMŞEK	
2	Prof. Dr.	Saffet KÖSE	
3	Yrd. Doç. Dr.	İsmail BİLGİLİ	

KONYA

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

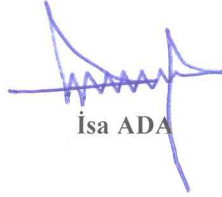

SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	İSA ADA		
	Numarası	128106041016		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / İSLAM HUKUKU		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	İBADET AHKÂMININ HİKMET BOYUTU			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İsa ADA

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	İSA ADA		
	Numarası	128106041016		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / İSLAM HUKUKU		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Murat ŞİMŞEK		
Tezin Adı	İBADET AHKÂMININ HİKMET BOYUTU			

Filozoflar, kelâmcılar, tasavvufçular ve fıkıhçılar hikmet kavramıyla ilgilenmişler ve bu kavramı kendi ilmi disiplinleri açısından değerlendirmeye çalışmışlardır. Hikmet kavramı değişik açılardan tanımlanmıştır. Lügat manasından hareketle yapılan tanımlara baktığımızda hikmet, bazen isabetli bir söz, bazen yerli yerinde bir davranış, bazen eşyanın hakikatini bilmek, bazen hakta isabet etmek, bazen ise bir kimsenin söz, fiil ve davranışlarının tamamında yerli yerinde hareket etmesi anlamlarına gelir. Yapılan tanımlardan ortaya çıkan ortak sonuç, hikmetin eşyanın hakikatini bilmek şeklindeki tanımıdır.

Fıkıh usûlünde hikmet, hükümlerin illet ve sebeplerine bağlanması açısından bir maslahatın sağlanması ve bir mefsetetin giderilmesidir. İslâm hukukçularının geneli açık ve munzabıt olmayan hikmetlerle ta'filde bulunmayı kabul etmemişlerdir.

Şeriatın vâcip kıldığı hususlar hikmeti bilinip bilinmeme durumuna göre ise üç kısımdır: Yalnız teabbudî olanlar: Cemerât'a taş atılması gibi. Teabbudî olmayıp tamamen makul olanlar: İnsanlara olan borcunu ödeme ve gasp ettiği malı iade etmesi gibi. Hem ma'kûl hem de teabbudî yönü olanlar: Zekât ve hacc bu kabilden bir ibadettir. Bir maslahatın sağlanması veya bir mefsetetin giderilmesi açısından hikmet ise üç temel prensipte mütalaa edilmiştir: Birincisi zaruriyyat, ikincisi haciiyyat, üçüncüsü tahsiniyattır.

Allah'ın kullarına emrettiği ibadetlerin illetleri değil ancak hikmetleri bilinebilir. Bu nedenle biz kullar olarak ibadetlerde mümkün merteye bu hikmetleri tespit etmeye çalışmalıyız. Çünkü ibadetlerin hikmetlerini bilmek kişiyi ibadetele imtisale ve Allah'a bağlılığa daha çok sevk eder.

Anahtar Kelimeler: İbadetler, hikmet, teabbüdilik, ta'lil

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	İSA ADA		
	Student Number	128106041016		
	Department	BASIC ISLAMIC SCIENCES / ISLAMIC LAW		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Murat ŞİMŞEK		
Title of the Thesis/Dissertation	THE WISDOM ASPECT OF RITUAL RULINGS			

Philosophers, theologians, mystics and jurists have been interested in the concept of wisdom and have tried to evaluate this concept in terms of their scientific disciplines. The concept of wisdom is defined from different angles. When we look at the definitions based on its literal meaning, wisdom means sometimes a right word, sometimes an indigenous behavior, sometimes knowing the truth of the thing, sometimes choosing the right, sometimes the truth in somebody's words, actions and behaviors. The common result emerging from the definitions made is the definition of knowing the internal truth of matter.

Wisdom in Islamic jurisprudence is to provide benefit or to eliminate an evil based on reasons. Most of the Islamic jurists have refused to apply analogy based on wisdom that is not clear and has no objective standards.

There are three types of regulations in Shariah according to whether the wisdom is known or not: Those that are based on sole rulings (taabbudi): Like throwing marbles at Jamarat in Hajj. Those that are quite reasonable: Like paying debts to people and returning usurped goods to their owners. Both reasonable and not: Zakat and hajj are worships that have both aspects together. In terms of the provision of a benefit or the removal of a problem, wisdom is considered under three basic principles: Darûriyyât, hajjiyyât and tahsiniyyât.

The wisdom in of the worship that Allah has commanded his servants can be known but not the raison d'être (illah). For this reason, as worshippers we should try to identify these wisdoms as much as possible. Because knowing the wisdom of worship, encourages the person in worship and makes him more committed to God.

Keywords: worship, wisdom, ta'abbudi, ta'lil

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
B. Araştırmanın Metodu	1
C. Araştırmanın Amacı	2
D. Konuyla İlgili Belli Başlı Kaynak ve Araştırmalar	2
E. Araştırmanın Önemi	5

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. HİKMET KAVRAMININ TAHLİLİ	6
1.2. HİKMET KAVRAMININ TASNİFİ.....	8
1.2.1. Kullar Açısından Hikmet	8
1.2.2. Allah Teâlâ'nın Kendisi Açısından Hikmet	9
1.2.2.1. Allah Teâlanın Fiilleri Hususunda Hikmetler	10
1.2.2.1.1. Allah Teâlanın Bizzat Talep Ettiği Hikmetler.....	10
1.2.2.1.2. Başkası Dolayısıyla İstenen ve Bizzat İstenen Hususlara Vesile Olan Hikmetler	13
1.2.2.2. AllahTeâlâ'nın Hükümlerinde Mevcut Olması Bakımından Hikmetler	13
1.2.2.2.1. Maslahat ve Zulme Şâmil Olup Akılla Bilinen Hikmetler.....	13
1.2.2.2.2. Bir Maslahat ve Mefsedete Şâmil Olup Şer'i Hitapla Bilinemeyen Fakat Şer'i Hitapla Değer Kazanan Hikmetler	14
1.2.2.2.3. Hikmetin Menşeinin Emrolunan Husus Olmayıp Bizzat Emrin Kendisinin Olduğu Hikmetler:	15
1.2.3. Kendisine Delâlet Eden Lafızlar Yönüyle Hikmet:	16
1.2.3.1. Hikmet Lafzının Bizzat Kullanımıyla Hikmetin Varlığının İfade Edilmesi .	16
1.2.3.2. من أجل veya لأجل Gibi Açıkça Kullanılan Lafızlarla Ta'lil	16
1.2.3.3. كي Lafsızla Yapılan Ta'lil	17
1.2.3.4. Mef'ûlu Leh Şeklinde Ta'lil Olunmuş Fiille Yapılan Ta'lil	17
1.2.3.5. لعل Lafzıyla Yapılan Talil	18

1.2.3.6. Şer'î ve Takdîrî Bir Hükümün Herhangi Bir Mânî Gerçekleşmemesi Yönüyle Meydana Gelen Hikmet	18
1.2.3.7. Allah Teâlânın Yarattıklarını Herhangi Bir Maksat ve Hikmetle Yaratmadığını İnkâr Yoluyla Bahsedilen Hikmet.....	19
1.3. HİKMET KAVRAMIYLA İLİŞKİSİ OLAN DİĞER KAVRAMLAR.....	20
1.3.1. Sebep.....	21
1.3.2. İllet	23
1.3.3 Maslahat	24
1.3.4. Maksad.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ İLİM DALLARINDA HİKMET KAVRAMI

2.1. Kur'ânda Hikmet.....	28
2.2. Sünnette Hikmet.....	33
2.3. Felsefede Hikmet	35
2.4. Kelâmda Hikmet	37
2.5. Tasavvufta Hikmet.....	39
2.6. Ahlâkta Hikmet	40
2.7. Edebiyatta Hikmet.....	42
2.8. Fıkıhta Hikmet	43
2.8.1. Hikmetle Ta'îlin İmkânı.....	48
2.8.2. Fıkıh Usûlünde Hikmetle Ta'îl Meselesi	51
2.8.3. Selefîn Hikmetle Ta'îl Konusundaki Tutumu	54
2.8.4. Dört Mezhep İmamının Hikmetle Ta'îl Meselesine Yaklaşımı	55
2.8.5. Ta'îlin Yasaklanmasının İslâm Fıkıhına Etkileri	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEŞ TEMEL İBADETTE HİKMET

3.1. TEMİZLİK İBADETİNDE HİKMETLER.....	62
3.1.1. Genel Olarak Temizlik İbadetinde Hikmetler	62
3.1.2. İçerik Olarak Temizlik İbadetinde Hikmetler	79
3.1.2.1. Maddi Konularda Hikmetler	79
3.1.2.2. Manevi Konularda Hikmetler	83
3.2. NAMAZ İBADETİNDE HİKMETLER.....	89
3.2.1. Genel Olarak Namaz İbadetinde Hikmetler	89
3.2.2. İçerik Olarak Namaz İbadetinde Hikmetler	95
3.2.2.1. Maddi konularda hikmetler	95

3.2.2.2 Manevî Konularda Hikmetler	106
3.3. ZEKÂT İBÂDETİNDE HİKMETLER	110
3.3.1. Genel Olarak Zekât İbâdetinde Hikmetler	110
3.3.2. İçerik Olarak Zekât İbadetinde Hikmetler	117
3.3.2.1. Maddi Konularda Hikmetler	118
3.3.2.2. Manevi Konularda Hikmetler:	123
3.4. ORUÇ İBADETİNDE HİKMETLER	142
3.4.1. Maddi Konularda Hikmetler	149
3.4.2. Manevi Konularda Hikmetler.....	160
3.5. HACC İBÂDETİNDE HİKMETLER	167
3.5.1. Genel Olarak Hacc İbâdetinde Hikmetler	167
3.5.2. İçerik Olarak Hacc İbadetinde Hikmetler.	170
3.5.2.1 Maddi Konularda Hikmetler	171
3.5.2.2 Manevi Konularda Hikmetler	196
SONUÇ	213
KAYNAKÇA	217

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun zihnini neden, nasıl, niçin soruları daima meşgul edegelmiştir. Çünkü bu sorulara cevap vermek, hayatı anlamlandırmak onun için en büyük gayelerden birisidir. Esasen bu şekilde davranarak çevresinde olup biten birtakım eserleri tanıma ve meydana gelen olaylara anlam vermeye çalışmaktadır. Bu durum onun aynı zamanda insan olmasının da bir gereğidir. İnsan denilen varlık, mahiyeti itibariyle çok karmaşık, çeşitli yolların kavşak noktasında bulunan bir kişiliğe sahiptir. Onun bir yandan okuyup anlama ve değerlendirme kabiliyeti olduğu gibi diğer yandan olayları hisseden, uygulanan yönünün olması ve beden gibi maddi bir kesâfete ve ruh gibi manevi bir letafete sahip olmasıdır. İşte insan denilen varlık böyle yolların kavşak noktasında ve zıtlıkların çarpıştığı bir ortamda bulunmaktadır. Dolayısıyla Allah'ın emanetini tam anlamıyla yüklenilecek ve üstesinden gelebilecek varlık, insanoğlundan başkası değildir. Çünkü onun bu kabiliyetleri ve vüsâtı Allah Teâlâ'nın varlığını, birliğini, bilgisini, hikmetini anlayabilecek ve kavrayabilecek derecede yaratılmıştır. İnsanın dışında hiçbir yaratık Allah'ın zât, sıfat ve efâlinin tecellilerini küllî açıdan anlayacak ve kavrayacak mahiyette yaratılmamıştır. İşte insan denilen varlık, mahiyeti itibariyle Allah'ın sıfatlarından en çok pay alabilecek ve hem kendi nefsinde ve çevresinde hem de tabiatla olup bitenleri en iyi şekilde anlayabilecek ve anlamlandırabilecek bir varlıktır.

Bu nedenle onun hayatında zaruri olanlar olduğu gibi, ihtiyaçlar zaviyesinden olanlar yani sanat, kültür, edebiyat, estetik gibi konular da önemli bir yere sahiptir. Çünkü onun yaratılışı kapsamlı olduğu gibi, hayatı ve yaşantısı da kapsamlıdır. Ayrıca insanoğlu varlık âleminin ve yaratılış zincirinin son halkasını oluşturmaktadır. Bu da esasen onun diğer varlıklar arasında ne kadar mükemmel ve sanatkârane yaratıldığının bir göstergesi olduğu gibi, Allah(c.c.) açısından ise kâinatta hiçbir eksik ve noksan bulundurmaksızın yaratışını tamamladığı anlamına gelmektedir. Çünkü onun zât, sıfat ve efâli arasında bir ahenk olduğu gibi emir ve teşriinde de bir ahenk ve uyum vardır. Çünkü Allah(c.c.) abes ile iştilal etmez ve onun zâtı, sıfatları ve efâli arasında bir denge ve orantı vardır. Çünkü O, hakîm ve hikmet sahibi olandır. O, kullarının işlerini hikmetle gördüğü gibi, kullarının da kendi işlerini hikmetle görmelerini ister. Bu nedenle insanoğlu Allah'ın varlık âlemine uygun olan sıfatlarından pay almaya çalışması gerekir. Yani Allah âdildir, adaletli davrananları sever. Allah cömerttir, cömert davrananları sever. Allah güzeldir, güzeli ve güzel davrananları sever. Allah doğrudur, doğru ve dürüst davrananları sever vs.

Bir başka açıdan Allah (c.c.) emir ve nehiyelerinde, tavsiyelerinde daima insanoğlunun menfaatine ve maslahatına hareket etmektedir. Hiçbir zaman insanoğluna külfet olsun veya zararına olsun diye hareket etmemektedir. Çünkü O, kullarına çok merhamet eden ve onlara lütuf ve ihsanda bulunandır. Ona zorunluluk izafe edilemez. Fakat o dünyada ki tasarruflarını bir takım sebep, hikmet ve gayelere göre gerçekleştirmektedir. Bu durum ona

zorunluluk izafe edilebileceği anlamında değil, bilâkis kendi lütuf ve ihsanına paralel olarak yapıp ettiklerinin belli hikmet ve sebeplere bağlı olmasındandır. O, bunları yine kendi kontrol ve düzenlemelerine göre gerçekleştirmektedir. Bütün bunlardan dolayı hem Allah'ın tekvînî hükümlerinde hem de teklîfî hükümlerinde bir amaç, gaye ve hikmet söz konusudur.

İşte bu tezde ibadet ahkâmının hikmet boyutundan bahsederek günde beş vakit kıldığımız namazımızda, tutmuş olduğumuz orucumuzda, vermiş olduğumuz zekâtımızda ve yapmış olduğumuz haccımızda temiz bir fitrat, ruh ve bedenle yaratılan insanın hayatı boyunca temizliğini nasıl ve ne şekilde yapması gerektiğini ve bu konulardaki yüce Allah'ın hikmetlerinin neler olduğu konularında elimizden geldiği ve idrakimizin kavrayabildiği kadar konumuz dâhilindeki yüce Allah'ın hikmetlerini ortaya çıkarmaya çalıştık.

Konumuz üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde hikmet kavramının lügat ve ıstılah manası, hikmet kavramının tasnifi, hikmetle ilişkisi olan kavramlar ve hikmeti tespit yöntemlerinden bahsedilecektir.

İkinci bölümde çeşitli ilim dallarına göre hikmet kavramı (kur'an, sünnet, kelâm, tefsir, hadis, felsefe, ahlâk, fıkıh,) irdelenecektir. Yani bu ilim dallarında ve bu ilmin otoriteleri tarafından bu kavram nasıl izah edilmiş ona bakılacak ve onların bu kavrama bakış açıları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Üçüncü bölümde ise genel ve içerik olarak, tezimizin asıl konusunu teşkil eden ibadet ahkâmının hikmet boyutu (temizlik, namaz, zekât, oruç ve hacc) ele alınacak ve bu konuda temel kaynaklar referans kaynağımız olacağı gibi bu konuda eser yazmış olan modern son dönem İslâm âlimlerinin eserleri ve araştırmaları da referans kaynağımız olacaktır.

Bu konularda ve bu tezin hazırlanmasında bana rehberlik eden Doç. Dr. Murat ŞİMŞEK hocama öncelikle teşekkürlerimi bir borç bilirim.

İsa ADA

Konya - 2017

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.s.	: aleyhisselâm
b.y.	: basım yeri yok
bnt.	: bint
b.	: ibn / bin
c.c.	: celle celâlühü
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyânet İşleri Başkanlığı
dğr.	: diğerleri
ed.	: editör
H.z.	: Hazreti
h.	: hicrî
İst.	: İstanbul
s.	: sayfa
sy.	: sayı
trc.	: tercüme eden
ts.	: tarih yok
vb.	: ve benzeri
v.dğr.	: ve diğerleri
v.	: vefatı

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Hikmet kavramının anlaşılması İslâm'ın en önemli problemlerinden birisidir. İslâm âlimleri hikmet meselesine kendilerinin uğraş verdiği ilmi alana göre çeşitli açılardan yaklaşmış ve bu konuda çok kafa yormuş olmalarına rağmen hem bu ilmin tarifi hem de içeriği konusunda tam bir mutabakat sağlayabilmiş değillerdir. Buna bizzat kavramın kendi gizemli yapısı kadar ilim adamının uğraş verdiği alanın ve kendi aklî ve fikrî melekelerinin de tesirinin olduğu söylenebilir. Hikmet konusu İslâm tarihinde çeşitli ilim dallarında ele alınmış, klasik dönem İslâm fıkı kitaplarında ise genel olarak makasidü's-şeria adlı eserlerde müçtehit imamlar döneminden sonra ele alınmaya başlamıştır.

Araştırmanın problemine gelince öncelikle hikmet kavramını İslâm âlimlerinin nasıl değerlendirdiklerine bir bakmamız gerekir. Çünkü İslâm âlimleri özellikle fakihler hikmet ve illet kavramı gibi birbirine yakın bazı kavramları aynı manada kullanarak o kavramın gerçek manada bir illet mi yoksa hikmet mi olduğu konusunda tartışma başlatmışlardır. İslâm âlimlerinin illet veya hikmet kavramının tarifi ve anlaşılması noktasında tamamen örtüşen veya uyuşan açıklamalarının olmadığına bakarak arada ki farkları, nüansları ve bunların sebeplerinin ne olduğunu tespit etmeye çalışacağız. Ayrıca biz İslâm hikmet geleneğinde ve ibadetler sahasında "ibadetler teabbudîdir." Sözüne de irdelemeye çalışacağız.

B. Araştırmanın Metodu

Araştırma konusu öncelikle kavram içeriği olarak irdelenmiştir. Konuyla yakın ilişkisi olan kavramlarla benzer veya farklı yönleri de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu konuda ilim adamlarının ortaya koydukları kaynak ve araştırma niteliğinde ki eserler de onların bakış açılarını, izah tarzlarını ve meseleleri çözüm yollarını, ulaşabildiğimiz kaynaklar ve araştırmalar açısından tespit etmeye çalıştık.

C. Araştırmanın Amacı

Bu tezde hikmet kavramının anlaşılması, Allah Teâlânın ibadet ahkâmında hikmetleri, amaçları, maslahatları, gayeleri tespit edilmeye çalışıldı. Zîrâ Allah(c.c) abesten münezzehtir, onun her emir ve hükmünde bir hikmet vardır. Ancak biz kullar olarak onun kastetmiş olduğu hikmet, amaç ve maslahatları her ne kadar tam olarak anlayamasak da anlamak için çaba ve gayret sarf etmemiz gerekir.

D. Konuyla İlgili Belli Başlı Kaynak ve Araştırmalar

Hükümlerin ta'lili meselesi İslâm'ın en önemli ve üzerinde en çok durulması gereken konulardan biridir. Bu konuda âlimler arasında ihtilaflar vardır. Bazı âlimler hükümler ta'lil edilebilir derken bazı âlimler ise hükümler ta'lil edilemez demişlerdir. Meselâ Mu'tezile ve Mâtürîdiler hükümlerde ta'lili kabul ederken Şâfiîlerden bir kısmı, Zâhiriler ve Cebriye kabul etmezler. Bu nedenle her bir taraf kendi görüşlerinin doğruluğunu haklı çıkarmak için Kur'andan, sünnetten ve aklî olarak delil göstermeye çalışmışlardır. Fakat âlimlerin cumhûru hükümlerin ta'lil edilebileceğini kabul etmişlerdir. Hikmet meselesine İslâm tarihi açısından bakacak olursak Kur'an-ı Kerîmde ve Hz. Peygamberin uygulamalarında, Hz. Peygamberin yaşantısına, söz, fiil ve takrirlerine şahit olan sahabilerin hayatına baktığımızda kuran, sünnet, icma ve kıyas prensibine hüküm verdikleri gibi maslahat perensibine göre de hüküm verdiklerini görmekteyiz

Ancak daha sonraları teknik olarak illet ve hikmet kavramları arasında ayırıma gidilmeye çalışıldı ve bundan sonra hükmün kendisine dayandığı gerçek dayanağın ne olduğu konusunda tartışmalar yaşanmaya başladı.

Bizim bu konuda kendisinden istifade ettiğimiz kaynak ve araştırma niteliğinde ki eserler şunlardır:

Kaynaklar

İmam Serahsî'nin (v. 483 h.) otuz ciltlik *el-Mebsût* isimli eseri hikmetlerden ziyâde meselerin fikhî yönünü tutarlı bir şekilde açıklayan Hanefî mezhebinde ve fıkıh külliyyatımızda temel eserdir. Fakat müellif bu eserinde zaman zaman konular içerisine serpiştirilmiş olarak hikmetlerden bahsetmektedir.

Cüveynî'nin (v. 478/1085) *el-Bürhân fi Usûli'l-fikh* isimli eseri bu konuyu ilk ele alan bir eser hüviyetindedir.

Âmidî'nin(v. 631/1833) *el-İhkâm fi Usûli'l-ahkâm* adlı eseri fıkıh usûlüne dâir konuları kâideler ana başlığı altında kısımlar ve meseleler diye bölümlere

ayırmıştır. İslâm fıkhnın kaynaklarını, delillerini bu delillerin ortak olarak kullandığı metotlardan bahseden dört ciltlik bir fıkhn usûlü eseridir.

Râzî'nin(v. 606/1209) *el-Mahsûl* adlı bu eserinde İslâm hukukuna dâir konuları fasıl ve kısımlar başlıkları altında ve aynı zamanda İslâm hukukunun ana kaynaklarını da açıklamıştır.

Gazzâlî'nin(v. 505/1111) *el-Mustasfa* adlı tek ciltlik bu eserinde fıkhn usûlünün diğer ilimlere olan üstünlüğünden, fıkhn usûlüne dâir konu ve kavramlardan ve İslâm hukukunun kaynaklarından bahsetmektedir.

Kasan'nin(v. 587h.) *Bedâi'u's-sanâi' fi Tertîbi's-şerâi* isimli eseri başvurduğumuz diğer en önemli fıkhn eserlerinden birisidir. Bu eser hem fıkhn konuları açıklama hem de yer yer bu fıkhi açıklamaların hikmetlerini sunma açısından çok başarılı bir eserdir.

Şatıbî'nin(v. 790h.) *el-Muvafakat* isimli eseri de yararlandığımız kaynaklardan birisi olmuştur. Şatıbî bu eserinde teklîfi ve vad'î hükümlerden şariin ve mükelleflerin makasatlarından şer'î delillerden içtihat vs. konulardan bahsetmiştir.

Gazzâlî'nin *İhyâu 'Ulûmi'd-din* isimli eseri. Bu eser meselelerin hem fıkhn yönünü hem de mana ve öz itibariyle değerlendirmesi açısından önemlidir. Bu nedenle eserinde bir taraftan fıkhn açıklama ve yorumlara başvururken diğer taraftan psikolojik tahlillere, meselelerin ruh ve mana yönüne başvurmaktan çekinmemiştir.

Konumuzla ilgili başvurduğumuz kaynaklardan bir diğeri ise Diyânet İslâm Ansiklopedisidir. Bu eser heyet tarafından hazırlanarak kırk dört cilt halinde çıkmış ve konumuzla ilgili değerli ilim adamlarının açıklamalarına yer verilmiş ve çeşitli ilim dallarına göre hikmet konusu işlenmiştir.

İmam Kuşeyrî'nin(v. 465h.) *er-Risâlesi* de bizim için başvurduğumuz kaynaklardan birisi olmuştur. İmam Kuşeyrî kendinden sonra gelen birçok ilim adamına tesir etmiştir. Bu nedenle onun Risâle isimli eseriyle diğer bazı konuyla ilgili eserleri karşılaştırdığımızda onun bu eseriyle benzerlikler gösterdiği görülmektedir. Meselâ İmam Gazzâlî'nin hocası Ebû Ali Farmedî, Kuşeyrî'nin öğrencisidir. Bu nedenle Gazzâlînin Kuşeyrîden etkilendiği söylenebilir. Kısaca Risâleyi tahlil ettiğimizde meseleleri sünî geleneğe uygun olarak şeriat, ahlâk ve ruh bağlamında ele alması konumuza ışık tutmaktadır. Bu nedenle uzlaştırmacı eser olma vasfına sahiptir.

İbn Teymiyye'nin(v. 728h.) *Mecmû'u'l-fetâvâ* isimli eseri bu konuda yararlandığımız kaynaklar arasındadır. İbn teymiyye kendine has üslûbuyla meseleri açıklamaya çalışmış, hikmet konusuna çok önem veren bir âlim olarak ön plana çıkmaktadır. Bu eserde de hikmetlerden çok bahsetmiştir.

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin(v. 751h.) *İ'lâmü'l-muvakkî'in* isimli eseri genel olarak İslâm şeriatının hikmetlerinden bahsederken konumuzun sınırları

dâhilindeki hikmetlerden de bahsetmektedir. Bu nedenle bu eser başvurduğumuz kaynaklar arasında yerini almıştır.

Taftazânî'nin(v. 1394h.) *Şerhu'l-akâid*'i de başvurduğumuz önemli kaynaklar arasındadır. Çünkü Taftazânî bütün ilimler göz önünde bulundurulduğunda ondan önceki âlimler mutekaddimun ve ondan sonraki âlimler ise müteahhirun dönemi âlimleri diye isimlendirilir. Taftazânî kendisi Eş'ârî ekolüne sahip olmakla beraber Mâtürîdî olan bir bölgede görüşlerini açıklamış ve *Şerhu'l-akaid*'de yeri geldiğinde hem Eş'âriileri hem de Mâtürîdîleri eleştirmiştir. Bu nedenle *Şerhu'l-akâid* memzuç bir eserdir. Ayrıca Taftazânî devrinin ilimlerine hâkim olduğundan *Şerhu'l-Akâid* ilme hâkim bir ilim adamı eseri olma özelliğini yansıtmaktadır. Bu eserde kelâm ve akâidle ilgili meseleler fazla felsefeye dalmadan açıklanmıştır. Tezimizin konuyla ilgili bölümlerinde bu eser de referans kaynağımız oldu.

Ayrıca konumuz ayet ve hadislerle çok sıkı irtibatı olduğundan sık sık tefsir ve hadis kaynaklarına da mürâcat edilmiştir.

Araştırmalar

Vecdi Akyüz'ün *Mukâyeseli İbadetler İlmihâli*, dört cilt olarak temelde dört mezhep esas alınarak çeşitli mezheplerin görüşlerine dayanılarak hazırlanmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere ilmihâl niteliği taşıyan bir eserdir. Bizim için asıl önemli olan bu eserin bazı bölümlerinde bu hususun hikmeti şeklinde başlık açılarak konumuzla ilgili hikmetlerden bahsetmesidir. Fakat bu duruma eserin muhtevasında pek fazla rastlıyamıyoruz.

Süleyman Uludağ'ın *İslâmda Emir ve Yasakların Hikmetleri* isimli çalışması hikmetle İslâm'ın çeşitli konularının irtibatını kurması açısından önemlidir. Bu eserde îman esaslarından ibadetlere, ahlâktan nesli muhafaza bağlamında kadın haklarına, ilim öğrenmeye varıncaya kadar hikmetle çeşitli konular arasında bağlantı kurulmaya çalışılmıştır.

Salim Ögüt'ün(v. 1431/2010) *Hikmet* isimli eseri konumuzla doğrudan bağlantılı olması ve hikmetle ta'lîl konusunda ki münâşakalara geniş bir şekilde yer vermesi, hikmetle ta'lîlin imkânı, prensipleri ve seleften itibaren konunun nasıl anlaşıldığı noktalarında ciddi ve özet bir eserdir.

Râid Nasrî Cemil Ebû Mûnis'in *el-Menhecü't-ta'lîl ve eseruhû fi't-Teşrî'i'l-İslâmî* isimli eseri de başvurduğumuz çalışmalar arasındadır. Bu eser çeşitli mezhepler, âlimler arasındaki münâşakalar ve ihtilâflardan, hikmet kavramının onlar nazarında nasıl anlaşıldığı, hikmetin tarifi, tahlili, keyfiyeti, yönteminden bahseden bir eserdir. Ayrıca istihsan, seddü zeraî, ıstihlah gibi konuyla ilgili diğer yöntemlerden de uzun uzadıya bahseden bir eserdir.

Tâhir b. Aşur'un(v. 1393/1973) *Makâsîdü's-Şerî'ati'l-İslâmiyye* isimli eseri bir hukuk felsefidir. Fıkıh Usûlü'nün ve Fıkıhın nasıl anlaşılması gerektiği konularında bir ipucu verme ve bakış açısı kazandırmaya çalışan, zaman

zaman sosyolojik tahliller yapan bir eserdir. Bu nedenle eser konusunda ufuk açıcı özelliğe sahiptir.

Ahmet Ünsal'ın *İslâm hukukunda Fayda İlkesi* isimli eseri de konumuza ışık tutan bir diğer eserdir. Bu eser İslam hukukunda hikmet ve maslahat konusunu fayda bağlamında değerlendirmektedir. Aynı zamanda fayda kavramıyla İslâm'da temel bir takım konular ve kavramlar arasında bağlantı kurmaya çalışmaktadır.

Saffet Köse'nin *İbâdetten Kulluk Şuûruna* isimli eseri kaynak verme konusunda hassâsiyet gösterilen konuyla ilgili ayet ve hadislerin çokça ele alındığı, özellikle dikkat çekilmesi gereken noktalara vurgu yapılmak suretiyle meselenin doğru anlaşılmasına özen gösterilen bir eser niteliğini taşımaktadır. Aynı zamanda eserin sâde bir dille ve akıcı bir üslupla yazılmış olmasının pratik değerinin olması ve geniş halk kitlelerine ulaşma arzusundan kaynaklandığını göstermektedir. Bu nedenle bu eser temizlik, namaz, zekât, oruç, hacc gibi İslâm'ın ibadet ahkâmı konusunda sekülerleşen dünya Müslüman'larının ibadetleri edâ etmeleri ve kulun ibadetlere imtisali için doyurucu ve tatmin edici bir çalışmadır.

Ali Pekcan'ın *İslâm Hukukunda Gâye Problemi* isimli eseri hikmet, maslahat konusunun tarihi seyri, maslahatın (zaruriyyat, haciyyat, tahsiniyyat) gibi mertebeleri ve bu mertebeler arasında ki irtibatın ne olduğu konusunda bahseden bir çalışmadır.

İdris Türk'ün *Sûfilere Göre İbadetlerin İç Anlamları* isimli eseri ibadetlerden mana ve öz olarak ne anlamamız gerektiği, ibadetin İslâm'ın bazı ilim dallarında nasıl anlaşılması konusunda ve bunlarla İslâm teşrî ilmi arasında bağlantı kurulması açısından faydaladığımız bir çalışma olmuştur.

E. Araştırmanın Önemi

Bu araştırma ibadet ahkâmının hikmet boyutunu ele alarak konuyla ilgili çeşitli problemlere dikkat çekip önceki âlimlerin görüşlerinin probleme ne derece katkı sağladığını göstermek açısından önemlidir. Ayrıca zaman zaman konuyla ilgili İslâm'ın ana ve esas gayelerini göz önünde bulundurarak, kendi ilmi seviyemizin ne olduğunu da hesaba katarak âcizane konuyla ilgili görüş ve yorumlarımızı vermeyi de ihmal etmedik.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. HİKMET KAVRAMININ TAHLİLİ

Hikmet arapçada, “h.k.m” kökünden türetilmiş olan ve “yargıda bulunmak” anlamına gelen hukm masdarından elde edilmiş bir isimdir. Aynı kökten elde edilen ve “alıkoymak, engel olmak ve gem vurmak” anlamlarına gelen “ihkâm” masdarıyla da ilişkilendirilmiştir.¹

Hâkimiyet, hükümet, mahkeme, muhâkeme, hâkim ve hakem gibi kelimelerle aynı kökten gelir. Lügate menetmek manasını ifade eder. Üzerine binilen hayvanı yönlendirmeye yaradığı için Arapçada dizgine “hakeme” veya “hikmet” denilmiştir. Hikmet ilim ve akılla isabet etmek anlamına gelir. Hikmet Allah’a ait bir sıfat olarak onun eşyanın bilgisini tam olarak kavrayarak yarattığı ve icat ettiği şeyleri yerli yerinde yaratmasıdır. İnsanların hikmeti ise varlıkları bilmesi ve hayırlı işler yapmasıdır.²

Hikmetin bir diğer anlamı ise hakîmlik, sebeptir.³

Hakîm, sözlükte iyileştirmek amacıyla menetmek, düzeltmek, hükmetmek, anlamına gelen hüküm mastarından sıfat olup “hüküm ve hikmet sahibi demektir.”⁴

Hikmet, ilim, feraset, bilgelik, doğru düşünüş, felsefe, adâlet, sebep, asıl neden, mesel, vecize, özdeyiş gibi anlamlara gelir.⁵

“Hikmet beşer takatı nisbetinde varlığın ne olduğu konusunda eşyanın hakikatinden bahseden bir ilimdir. Bundan dolayı o aletsiz bir ilimdir. Aynı şekilde hikmet, akılsızlık denilecek sevide yetersizlikle içgüdü ve sezgi denilen aşırılığın arasında aklî, amelî kuvvenin bir durumudur. Hikmet üç manaya gelir. İcat, ilim ve güneş, ay gibi mesleseh fiillerdir. İbn Abbas Kur’ân’ı Kerîmdeki hikmeti haram ve helâlin bilinmesi şeklinde tarif etmiştir. Denildi ki hikmet lügate ilim ve ameldir. Denildi ki hikmet beşer takatine göre hak

¹ Öğüt, Sâlim, *Dini Hükümlerin Temellendirilmesinde Hikmet*, s. 29.

² Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, h-k-m mad., s. 249-251.

³ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, h-i-k-m-e-t mad., s. 369.

⁴ Topaloğlu, Bekir, “Hâkim”, *DİA*, XV, 181-182.

⁵ Güneş, Kadir, *el-Mu‘cem*, h-k-m mad., s. 261.

olan bir şeyin; işin kendisinden elde edildiği şeydir. Denildi ki hakka uygun, gereksiz şeylerden arındırılmış olarak söylenen sözdür. Denildi ki hakka uygun olarak söylenen her bir söz hikmettir. İlâhî hikmet insanların ihtiyarı ve kudreti olmaksızın maddeden soyutlanmış hâricî varlıkların hallerinden bahseden bir ilimdir. Denildi ki eşyayı bulunduğu hâl üzere bilmek ve muktezâsınca amel etmektir. Bundan dolayı hikmet iki kısımdır: el-Mantûku bihâ: Şeriat ve yol ilimleridir. El-Meskûtu anh: Âlimlerin hakikatlerinin sırlarını bilemediği hikmetler.”⁶

Hikmet, ilim ve amelde sağlamlık, bir başka ifadeyle söz ve fiilde sağlamlık demektir.⁷

Hikmet kavramını tahlil ettiğimizde muhtevâ olarak zaman zaman daha geniş, zaman zaman ise daha sınırlı bir açıdan açıklandığını görmekteyiz. Hikmet kavramının söz, fiil, davranış gibi insanın veya Tanrı'nın bütün yönlerini kapsayacak şekilde isâbet, doğruluk, sağlamlık, estetik şeklinde ki izah daha yerinde gibi görünmektedir. Çünkü kapsayıcılık ancak bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla olaya Allah Teâlâ açısından baktığımızda onun emir, nehiy, yaratma, teklifleri vs. bütün yapıp ettiklerinde hikmet sahibi olması anlamına geldiği gibi, olaya insanlar açısından bakıldığında ise aynı şekilde insan hayatıyla ilgili bütün yönlerini kapsayacak şekilde yapılan tariflerin daha isabetli tarifler olduğunu söyleyebiliriz.

Gazzâlî'nin şu hikmet tarifinde bu kapsayıcılığı görmekteyiz. Ona göre hikmet iki manaya gelmektedir: Birincisi ince ve dakik manaları ve işlerin düzene konulmasını ihâta etmek, istenen gayelerin kendisinden meydana gelinceye kadar nasıl olması gerekiyorsa o şekilde hükmetmektir. İkincisi ise sağlamlığın, tertibin, düzenin, yerli yerinde yaratılma üzerine kudretin kendisine izâfe edilmesidir. Gazzâlî, hikmetin tezâhür etmesi için gerekli olan safhaları ve Allah'ın irâdesinin, kudretinin, hükmünün ve tekvînin konuya nasıl dâhil edilmesi gerektiğini gözler önüne sermektedir.⁸

Fakat hikmet kavramına pratik değeri açısından bakıldığında İmam Nevevî'nin şu târifi ve tespitinin önem arzettiğini söyleyebiliriz. O, bu konuda şöyle der: Hikmet kelimesinin tefsîrinde çok karmaşık sözler var. Onlardan bize açığa çıkan durum; basîret ve nefsi tezkiye ile birlikte hakkı gerçekleştirip, onunla amel ederek ve hakkın zıddını yok sayarak Allah'ın ma'rifetini kapsamlı bir şekilde bilmektir.⁹

Aynı şekilde hikmet kavramının lügat manasına ve çeşitli ilim dallarının konularına ve muhtevalarına bakarak o ilim dallarında hikmet kavramının ne anlama geldiğini söyleyebiliriz. Çünkü tarifler ve o ilim dallarının muhtevaları bize bu kolaylığı sağladığını düşünebiliriz. Meselâ,

⁶ Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Tarîfât*, I, 91.

⁷ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 398.

⁸ Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, I, 91.

⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 461.

edebiyatta hikmetten söz edildiğinde fesâhat ve belâgat çerçevesinde söylenen söz, söyleyiş güzelliği, ustalığı, sözün sağlamlığı veya estetikliği anlamlarına geldiğini, fıkıh ilminde ise illet, maslahat, fayda, garaz, manalarında hükmün amacını veya gerektiricisini ifade ettiğini söyleyebiliriz. Kelâm ilminde ise îmân, adâlet, güzel, çirkin, doğru, yanlış, güç, estetik, ilim, halk, rızık vb. kavramların tanrı-varlık denkleminde nasıl anlaşılması gerektiğini ve amacının ne olduğunu söyleyebiliriz. Ahlâk ilminde aldığı mana ise kendi ve yarattığı varlıkların davranışlarının, özellikle insanın yapıp ettiklerinin bizzat kendi nezdinde ve insanların kendi aralarında hangi kurallara göre değerlendirildiğini söyleyebiliriz.

Ayrıca çeşitli ilim dallarının konularından, o ilimlerin içeriğinde ki çeşitli konuların ele alınış biçimlerinden veya herhangi bir ilmî disiplinin topyekün olaya gayeci yaklaşımından da kâinata herşeyin hikmetle gerçekleştiğini anlayabiliriz.

1.2. HİKMET KAVRAMININ TASNİFİ

1.2.1. Kullar Açısından Hikmet

Bunlar Allah Teâlâ'nın kullarının sevindiği, lezzet duyduğu hususlardaki nimetleridir. Kullar bu hususlardaki hikmetleri tam olarak anlayamazlar. Bazılarını bilirler bazıları ise onlara gizli kalır. Ama Allah Teâlâ'ya ne emirde ne de emredilen hususta hikmetler gizli kalır.¹⁰

Allah'ın kulları adından anlaşılacağı üzere yaratılmış varlıklardır. Kendisi yaratılmış bir varlığın meydana getirmiş olduğu eserler Allah'ın kendisine vermiş olduğu kabiliyetler nispetinde olacaktır. Bu kabiliyetlerinde her alanda olması beklenemez. Çünkü Allah'ın hikmeti insanların bir toplum içerisinde birbirleriyle ilişkili olmaları ve yardımlaşarak yaşamalarıdır. Bu yardımlaşmanın gerçekleşmesi için insanların birbirlerine ve tabii çevreye muhtaç bir şekilde yaratılmış olmasını gerektiriyor. İşte insan muhtaç, Allah(c.c.) ise ganî olandır. *“Deki O, Allah tektir. Her şey ona muhtaç O, hiç bir şeye muhtaç değildir.”*¹¹ Kullar Allah'ın yarattığı eserleri değerlendirme açısından kısımlara ayrıldıklarını söyleyebiliriz. Bazıları Allah'ın yarattığı varlıklara baktığında onun yaratıcısını düşünüp takdir ederken bazıları ise ona boş gözlerle bakıp geçerler. Hâlbuki Allah(c.c.) yarattığı eşyaya bakarak kendisinin takdir edilmesini, tanınmasını, yaratmış olduğu eşyayı tahlil ederek ondaki kudretini ve hikmetlerini anlamaya çalışmamızı ister.

Bu noktada Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur:

¹⁰ Ali Muhammed Muhammed es-Sallâbî, *el-Îmân bi'l-kader*, s. 323.

¹¹ İhlâs, 12/1-2.

سُرِّيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

“Onlara âyetlerimizi âfakta ve enfüste göstereceğiz ki tâ ki hak böylece onlara açıklanmış olsun, kendisi her şeye şahit olduğuna rabbin kâfi değil mi dir.”¹²

في الأفاق: Âyetlerimizin doğruluğunun delillerini Kur’ân’ı Kerîmde o kafirlere göstereceğiz. Kudretimizin ve vahdaniyetimizin delillerini semânın ve arzın katlarında ve onların çeşitli yanlarında güneşte, ayda, gece ve gündüzde, rüzgâr ve yağmurda, ağaçlarda, dağlarda ve denizlerde vs. göstereceğiz. وفي أنفسهم: nefislerinin yaratılışından ve nefislerindeki ince hikmet ve yaratılışın büyüklüğünden olan şeylerde âyetlerimizi kâfirlere göstereceğiz.¹³

Allah’ın varlığına ve birliğine delil olan âyetler sadece dış dünyada değil, kendi içimizde ki nefsimizde de mevcuttur. Çünkü hem dış dünya hem de kendi nefsimiz Allah’ın varlığını, sanatını, gaye ve nizâmını açıklayıp, gözler önüne sermektedir. Esâsen insan denilen varlık, tabiatın bir parçası ve onunla bir bütündür. Onun için insana küçük âlem âleme de büyük insan gözüyle bakanlar olmuştur. Her bir varlık şahsına münhasır yönleri olduğu gibi birbirine bakan ve benzeyen yönleri de olduğunu söyleyebiliriz.

Allah’ın yarattığı kullar olarak bizler gücümüzün yettiği ve kabiliyetlerimizin elverdiği ölçüde hikmet dairesinde hareket etmek ve kâinata ibret nazarıyla bakmamız gerektiğini ve ona çeşitli açılardan bakılabileceğini söyleyebiliriz. Meselâ bazıları kâinata gücü eline geçirmek için bakarken, bazıları kâinatın sahibinine ulaşmak, bazıları da sırf oyun ve eğlence olsun diye ve gününü gün etme amacıyla bakabilir. Ancak Allah’ın yarattığı her şeyin bir hikmeti vardır. Hiçbir şey boş yere yaratılmamıştır.

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ

“Sizi boş yere mi yarattığımızı zannediyorsunuz. Siz bize döndürülmeyeceğinizi mi zannettiniz.”¹⁴

1.2.2. Allah Teâlâ’nın Kendisi Açısından Hikmet

Bunlar Allah Teâlâ’nın sevdiği râzı olduğu hususlara râci olan ve onun yaptığı ve yerine getirdiği hususlarda hikmet sahibi olmasıdır. Bundan dolayı hikmet mutlak bir irâde değildir. Yoksa her irâde eden hikmet sahibi olurdu. Allah(c.c.) hikmet sahibidir dediğimizde o hem yarattığı şeylerde hem de

¹² Fussilet, 41/53.

¹³ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-vecîz*, s. 483.

¹⁴ Mü’minûn, 23/115.

emrinde hikmet sahibi olması anlamına gelir. Onun yarattığı şeylerle alâkalı hikmetlerine tekvînî irâde, emrine âit hikmetlerine teşrîî irâde denir.¹⁵

أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

“Dikkat edin emirde yaratma da onundur.”¹⁶

Mehmet Erdoğan fikhın başlangıçta hayatı bir bütün olarak anlamamıza vasıta olduğundan bahsederken Allah’ın emrinin onun yaratmasında, idaresinde, yarattığı varlıklar üzerinde yetki ve tasarruf sahibi olması vs. konularında yegâne güç ve kudret sahibi olması anlamlarına geldiğinden bahsederken fikhın yerelliğini ve insaniliğini de kabul ederek konunun derinliğine nasıl anlaşılması gerektiğini vurguladığını söyleyebiliriz.¹⁷ Onun konuyu bu şekilde îzâh etmesi temelde Allah Teâlâ’nın yaratmasının ve emrinin varlık âlemine irâdesiyle nasıl tealluk ettiğiyle alâkalı ve kulların da kendilerine düşen misyonu nasıl tamamlamaları gerektiği konusunda bir ufuk çizdiğini söyleyebiliriz.

Burada halktan maksat, Allahın tekvînî ve halkı, yani yaratılış ve yaratıklardır. Emirinden maksat da şeriat ve dindir.¹⁸

Allah Teâlâ’nın iki tür irâdesi vardır:

Tekvînî irâde: Allah’ın yarattığı hususlarda ki irâdesi yani tabiat olayları şeklinde Allah’ın yarattığı olaylardır. Teklîfî irâde: Dinî irâde de denilir. Allah’ın bir şeyi sevmesi ve hoşnut olması demektir. Allah’ın bu şekildeki irâdesiyle bir şeyi dilemiş olması o şeyin meydana gelmesini gerekli kılmaz. Tekvînî irâde hayrada şerrede taalluk ettiği halde teşrîî irâde yalnız hayra taalluk eder.¹⁹

1.2.2.1. Allah Teâlânın Fiilleri Hususunda Hikmetler

1.2.2.1.1. Allah Teâlânın Bizzat Talep Ettiği Hikmetler

Bu tür hikmetler Allah Teâlânın bizzat olmasını talep ettiği hikmetlerdir.²⁰

Örneğin şu âyeti kerîmelerde olduğu gibi.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

“Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”²¹

¹⁵ Uludağ, Süleyman, *İslâmda Emir ve Yasakların Hikmetleri*, s. 17; es-Sallâbî, *el-Îmân bi'l-kader*, s. 323.

¹⁶ Âraf, 7/54.

¹⁷ Erdoğan, Mehmet, *Müslüman'ların Hukuku*,

http://isamveri.org/pdfdrg/D02533/2003_1/2003_1_ERDOGANM.pdf, 07. 07. 2017.

¹⁸ Uludağ, *İslâmda Emir ve Yasakların Hikmetleri*, s. 17.

¹⁹ Kılavuz, Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, s. 87.

²⁰ es-Sallâbî, *el-Îmân bi'l-kader*, s. 324.

²¹ Zâriyât, 51/56.

Burada Allah Teâlâ insanların ve cinlerin sadece kendisine ibadet etmesini ve ona hiçbir şeyi ortak koşmamalarını istemiş ve bunun bizzat bir hikmet olduğunu bildirmiştir. Allah Teâlânın yaratmış olduğu kulların ona ibadet etmeleri ve ona ibadet etmekle görevlendirilmeleri kadar doğal ve tabii bir şey yoktur. Çünkü kula düşen görev ona ibadet etmek Allah'a layık olan da kendisine ibadet edilmesidir. Bu nedenle böyle bir tasnif varlıkların kendi konum ve durumlarına en uygun olan bir sınıflandırmadır. Dolayısıyla Allah'ın yarattığı varlıklar arasında bazı farklar olsa da ve bazıları diğerlerine göre çeşitli yön ve yanlardan üstün veya geri olsa da neticede hepsi kuldur ve kula düşen ibadet etmektir.

Ayrıca burada Âdem'in yaratılışına temas etmekte yarar vardır diye düşünüyorum. Çünkü Allah Âdemi yarattı, Meleklerle ve İblise Âdeme secde etmelerini emretti, Melekler secde ettiler fakat ben ateşten yaratıldım Âdem ise topraktan yaratıldı diyerek Âdeme secde etmekten ve Allah'ın emrini yerine getirmekten kaçındı. Ayrıca Allah Teâlâ Âdemi halife yaptı onu halife yapmasının sebebi hakkın sûretiyle varlık âleminin sûretinin birleşmesinden meydana gelmiş olması ve Allah Teâlâ'nın sıfatlarının, tecellîlerinin kendisinde ortaya çıkarak câmî bir şekilde meydana gelmesidir. İblis bu birleşme cemiyet meydana gelmemiştir. İblis sadece varlığın bir parçası konumundadır. Bu noktada halife olabilmek için hem tanrının bütün esmâsına mazhar olabilmek hem de varlığın işlerini ihtiyaçlarını görebilecek şekilde yaratılmış olmak gerekir. Bu ise insanda mevcut, diğer varlıklarda mevcut değildir. Melekler "biz seni hakkıyla tesbih ve takdis edemiyor muyuz da yeryüzünde kan dökecek ve fitne fesad çıkaracak bir varlık yaratacaksın"²² diye münazaada bulunmaları bunu anlayamamış olmalarından dolayıdır. Onların nefisleri kendi üstlerine kapatılmıştır ve Allah'ın bütün esmâsıyla Allah'a kullukta bulunamamaktadırlar. Fakat onlar kendilerini hakka olabildiğince yakın olduklarını sanırlar, gerçekte öyle değildir. İşte insanın kâinatı idare konusunda istihlaf edilmesinin sebebi olarak onun bu kapasitede yaratıldığı gibi Âdeme secde edilmesi emrini vermesinin sebebi olarak ta onun yaratılışının hârika, birleştirici ve toplayıcı olmasından kaynaklanmaktadır.²³

İşte bu yüzden İnsanların ibadeti de kendi arasında cins bakımından kısımlara ayrılır: Örneğin hacc, namaz cinsinden bir ibadettir. Cenâze namazı duâ cinsindedir. Bir Müslüman'ın diğer bir Müslümana duâsı ma'rûf ve ihsân olarak, zekât cinsindedir. Allah'a kullukta bulunmak, ona yapılan ibadetler, tevhit ve sünnet gereğidir. Allah'ın dışında kimselere yapılan ibadetler ise şirkdir.²⁴ Bu açıklamalar bize bir taraftan ibadetlerin birbirlerine benzeyen yönlerini açıklarken diğer taraftan insanın Allah'a cami bir şekilde ibadet edebileceğinin göstergesi olduğunu da söyleyebiliriz.

²² Bakara, 2/30.

²³ Muhyiddin Arabî, *Fusûsu'l-hikem* (trc. M. Nûri Gençosman), s. 19-29.

²⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû 'u'l-fetâvâ*, XXVI, 152.

Ayrıca Allah Teâlâ Kur'ân'ı Kerîminde kendisinin yaratan, yegâne güç, kudret, emrin sahibi olduğunu, kâinatta her şeyin kendi irâdesi, idaresi ve kontrolünde cereyân ettiğini ifade ederek kendisinin nasıl ibadet edilmeye lâyık olduğunu da açıklamaktadır.

Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur:

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا

“Allah yedi kat semâvâtı ve yerden de bir o kadarını yarattı. Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve onun her şeyi kuşatmış olduğunu bilmeniz için onlar arasında emri iner.”²⁵

الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِن تَفَافُوتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَل تَرَىٰ مِن فُطُورٍ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ

“O yedi kat semâvâtı tabaka tabaka yaratmıştır. Görmüyor musun Allah'ın yaratışında her hangi bir kusur ve uyumsuzluk bulamazsın. Bakışlarını tekrar tekrar çevir her hangi bir kusur, çatlak ve uyumsuzluk bulabiliyor musun? Sonra bakışını ikinci kez çevir bak yorgun ve ümitsiz bir şekilde sana dönecektir.”²⁶

Burada Allah Teâlâ yedi kat semâvâtın ve arzın her ikisi arasında cereyân eden hâdiselerin olmasını murat eden olarak, bunların bizzat hikmet olduğunu beyân etmiştir. Bütün bunlardan dolayı bu âleme düşünce ve nazarlarımızı teksif ettiğimizde ve bu âlemi tefekkür ettiğimizde içerisinde insan için lüzumlu olan bütün ev eşyalarını içerisinde bulunduran bir ev misali olduğunu görürüz.²⁷ Ayrıca insanoğlu uçsuz bucaksız semaya baktığında ferahlar ve kendisini rahat hisseder. Nasıl ki bir kral veya padişah seyredenler zevklensin diye sarayının tavanlarını avize ve çeşitli lambalarla donatırsa Allah ta semayı çeşitli yıldız ve gezegenlerle donatmıştır. Hem semada öyle bir atmosfer tabakası vardır ki yeryüzünde yaşayan canlıları güneşin zararlı ışınlarından korur.²⁸

Üçüncüsü, Allah Teâlâ peygamberler ve kitaplar göndermek sûretiyle kendi gücünü ve hikmet sahibi olduğunu gösterdiğini söyleyebiliriz. Allah'ın peygamberleri insanlara çeşitli açılardan örnek olarak ve kendi kişiliklerinin sağlamlığı ve insanlara rablerini tanıtmak ve eğitmek için göstermiş oldukları sabır ve tahammülle bir kudret elinden gönderildiklerini göstermişlerdir. Ayrıca göndermiş olduğu kitaplar incelendiğinde özellikle Kur'ân'ı Kerîm üslubunun mükemmelliği, içerik olarak tutarlı ve çelişkilerden uzak olması vs. açılardan değerlendirildiğinde Allah kelâmı olduğu, bu şekilde Allah'ın

²⁵ Talak, 12.

²⁶ Mülk, 67/3.

²⁷ es-Sallâbî, *el-Îmân bi'l-kader*, s. 324.

²⁸ Gazzâlî, *Yaratılış Hikmetleri* (trc. Mehmet Akıncı), s. 15-16.

insanlara peygamberler ve kitaplar göndermesinin hikmet olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.2.1.2. Başkası Dolayısıyla İstenen ve Bizzat İstenen Hususlara Vesile Olan Hikmetler

وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ

“Böylece biz bunlar mı Allah’ın kendilerine minnet ettikleri kişiler demeleri için bazılarını bazılarıyla imtihan ettik. Allah şükredenleri en iyi bilen değil midir?”²⁹

Burada Allah Teâlâ kibirli ve zengin kişileri hakkı kabullenmeleri ve hidayete ulaşmaları için bazı testlerden geçirmek istediğini söyleyebiliriz. Bu tür kişilerde bazı hastalıklar gördüğünde onların üstüne giderek çeşitli imtihana tâbi tutar.³⁰ Çünkü bu tür kişiler fakir ve zayıf durumda olan kişilerle eşit duruma gelmek istemedikleri için bunlar mı Allahın minnet ettikleri kişiler diye istifhâm yoluyla sormuşlardır.³¹ Bu imtihan onların hangi yönlerden rahatsız ve kusurlu iseler o yönden gerçekleşir ki hastalıkları tedâvî edilerek ondan sonra hidâyeti elde etsinler. Ancak vazgeçmeyip ısrarcı davrandıklarında onların dalâlette bırakılacaklarını söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي، وَالْعِظْمَةُ إِزَارِي، مَنْ نَارَعَنِي وَاحِدًا مِنْهُمَا، أَلْقَيْتُهُ فِي جَهَنَّمَ

“Kibir benim ridâmdır. Azamette benim izarımdır. İkisinden birini kim benden çekip alırsa onu cehenneme atarım.”³²

1.2.2.2. AllahTeâlâ’nın Hükümlerinde Mevcut Olması Bakımından Hikmetler

1.2.2.2.1. Maslahat ve Zulme Şâmil Olup Akılla Bilinen Hikmetler

Bunlar adâlet, zulüm, yalan, ihsân, sadaka gibi konularda ki hikmetlerdir. Bu tür davranışların iyi veya kötü olduğunu biz hemen ilk bakışta anlayabiliriz. Fakat mâhiyeti konusunda isâbette güçlük çekebiliriz.³³ Meselâ kime sorsan adâlet, ihsân, sadaka güzel fakat zulüm, yalan kötüdür, der. Fakat neyin Adâlet neyin zulüm olduğu konusunda ve yalanın ve sadakanın içeriği konusunda insanlar hattâ âlimler arasında bile îzâh ve açıklama farklılıkları olduğunu söyleyebiliriz. Kötülük probleminde etki eden faktörlerin ve kötülüğün kaynağının ne olduğu konusunda ve Allah’ın

²⁹ En’âm, 6/53.

³⁰ es-Sallâbî, *el-Îmân bi'l-kader*, s. 324.

³¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi'l-Kur’ân*, VI, 434.

³² İbn Mâce, “Zühd”, 174.

³³ es-Sallâbî, *el-Îmân bi'l-kader*, s. 324.

tasarruflarında dilediği gibi hareket etmesinin onun hikmetine yakışıp yakışmayacağı tartışmalarında olduğu gibi, kavramların nasıl anlaşılması gerektiği konularında farklı yaklaşımlar söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

Allah'ın teşrîinde ki hikmetlerin o hükümlerin gerekçesi, amacı, anlamı ve gayesi olarak bizzat o hükümlerde açık veya açık olmayan bir tarzda bulunmaktadır. Hukuk bilginleri bu gizli olanları bulup ortaya çıkarması gerekir. Muâmelât konularının teabbudî olduğuna imkân verilmemesi gerekir, şeklinde ki îzâhların naslarda ki illet, hikmet ayrımını ve bunlarla ta'lîl konusunda hukuk bilginlerinin çok çalışmaları gerektiğini anlayabiliriz.³⁴

Biz her ne kadar hükümlerde hikmet ve ta'lîlin olup olmadığını ve bunları aklımızla bilip bilemeyeceğimizi tartışsak ta Allah Teâlâ peygamberler ve kitaplar göndermek sûretiyle de hikmet sahibi olduğunu göstermiştir.³⁵

Ayrıca göndermiş olduğu kitaplar incelendiğinde özellikle Kur'ânı Kerîm'in üslubunun mükemmelliği, açık ve anlaşılır olması, içerik olarak tutarlılığı, çelişkilerden uzak olması vs. açılardan değerlendirildiğinde Allah'ın kitaplar göndermesinin ve bizzat Kuran'ın hikmet olduğu ortaya

Allah'ın peygamberleri ise insanlara çeşitli açılardan örnek olması ve kendi kişiliklerinin sağlamlığı, insanlara rablerini tanıtmak için göstermiş oldukları sabır ve tahammülle bir kudret elinden gönderildiklerini ve insanların akılları kifâyet etmedikleri noktalarda onlara yol göstermek suretiyle bizzat hikmet olduklarını veya hikmetle gönderildiklerini söyleyebiliriz.

1.2.2.2. Bir Maslahat ve Mefsedete Şâmil Olup Şer'î Hitapla Bilinemeyen Fakat Şer'î Hitapla Değer Kazanan Hikmetler

İhrâm için elbiseleri çıkarmak, toprakla teyemmüm etmek, haccta şeytan taşlamak, Safâ ve Merve'de say yapmak gibi.³⁷

Bazı âlimler bu ve buna benzer ibadetlerin teabbudî olmasını şu şekilde yorumlamışlardır:

Allah Teâlâ'nın bu tür ibadetleri teabbudî yapması kulların menfaatindedir. Çünkü bu onları tevhide, onu sıfatlarıyla övmeye bir çağrıdır. Bunları yapanlar için nâil oldukları şeyler için bol sevâp var demektir. Bu ibadeti yapanlar veya yapmayanlar için güzel bir deniz binitine binmeye, çorak bir araziye geçerken veya kendi gayretiyle koşarken yardım görmeye benzer diyerek, teabbudî olarak emredilen ibadetlerin kulların menfaatine olduğunu kabul etmekte ve söylemektedir.³⁸

³⁴ Muhammed Tâhir b. 'Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, (trc. Mehmet Erdoğan ve dğr.), s. 65.

³⁵ Uludağ, *İslamda Emir ve Yasakların Hikmetleri*, s. 57-62.

³⁶ Albayrak, Hâlis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, s. 20-41.

³⁷ Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-din* (trc. Ahmet Serdaroğlu), s. 758; es-Sallâbî, *el-İmenü bi'l-kaderi*, s. 325.

³⁸ Bakıllânî, *Temhidü'l-evâil fi Telhîsü'l-vâil*, I, 143.

1.2.2.2.3. Hikmetin Menşenin Emrolunan Husus Olmayıp Bizzat Emrin Kendisinin Olduğu Hikmetler:

Bu konuda emirden maksat emrolunan şeyin derhal veya terâhî olarak yerine getirilmesi meselesi değil imtihandır.³⁹ İbrâhim'in(a.s.) oğlu İsmâil'i boğazlayacağı esnada bir kurbanlığın kendisine verilmesi meselesinde olduğu gibi.

فَلَمَّا أَسْلَمْنَا وَتَلَّهَ لِلْحَبِيبِ وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ إِنَّ هَذَا لَهُو الْبَلَاءُ الْمُبِينُ
وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ

“Onu yanı üzere yatırdığında biz ona ya İbrahim muhakkak ki sen rüyanı tasdik ettin. Şüphesiz ki biz ihsân edenleri bu şekilde mükâfatlandırırız ve bu bir imtihandır, diye nida ettik. Böylece biz ona büyük bir Kurbanlığı bedel olarak verdik.”⁴⁰

Allah Teâlâ aslında İsmâil'in(a.s.) kurban edilmesini istemediğini Fakat İbrâhim'in(a.s.) Allah için malından, canından, evladından ne derece vaz geçebileceğini sınamak istediğini söyleyebiliriz. Bu şekilde hem İbrahim (a.s.) sadâkatiyle hem de İsmâil(a.s.) teslimiyetiyle imtihanı kazanmış olabilsin. Ayrıca rivâyetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamberin dedesi Abdü'l-Muttalib'in şayet on tane oğlu olursa bunlardan birisini Allah için kurban edeceği yönünde ki adağı⁴¹ Hz. İbrahim'in bu olayını anımsattığını ve Allah'a verilen sözün öyle herhangi bir varlığa verilen söz gibi olmadığını, buna rağmen Allah(c.c.) normal insanlara verilen sözün bile yerine getirilmediği takdirde bunu büyük bir mesuliyet olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Zîrâ O, Saf Sûresi ilk âyeti kerîmelerde şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

“Ey îman edenler niçin yapmayacağınız şeyleri söylersiniz. Sizin yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında en şiddetli buğzu dâvet etme bakımından büyüdü.”⁴²

³⁹ es-Sallâbî, *el-Îmân bi'l-kader*, s. 325.

⁴⁰ Saffât, 37/103-106.

⁴¹ Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (trc. Sâlih Tuğ), I, 33.

⁴² Saff, 61/2-3.

1.2.3. Kendisine Delâlet Eden Lafızlar Yönüyle Hikmet:

1.2.3.1. Hikmet Lafzının Bizzat Kullanımıyla Hikmetin Varlığının İfade Edilmesi

حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ التُّدْرُ

“Apaçık bir hikmettir. Fakat bu uyarıcılardan faydalanmıyorlar.”⁴³

Kur’ân’ın içinde ki emir ve yasaklar verilen örnekler, getirilen temsiller, geçmiş milletlerden anlatılan kıssalar, hep bir maksat ve amaca göre olduğunu söyleyebiliriz. Kur’ân Allah’ın(c.c.) sözü olduğu için aynı zamanda onun kelâm sıfatının da bir tezâhürüdür. Dolayısıyla burada geçmiş âlimlerin Kur’ân mahlûk mudur yoksa ezeli ve ebedî midir gibi tartışmalara girmeyi yersiz buluyorum. Bu noktada Kur’ânın iki kapak arasına alınan lafzının yaratılmış fakat Allah’ın kelâm sıfatının ezeli ve ebedî denmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyim. Zîrâ zâtı ve mâhiyeti itibari ile ezeli ve ebedî olanın sıfatlarının da ezeli ve ebedî olması gerektiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla Kur’ân’ı Kerîm’in bütün âlemler için bir hikmet kitabı, âlemleri mefsedet ve zararlardan korumak ve faydalı olan şeyleri temin etmek için nâzil olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.3.2. من أجل veya لأجل Gibi Açıkça Kullanılan Lafızlarla Ta’lil

مَنْ أَجَلَ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعَدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ

“Bundan dolayı İsrail oğullarının üzerine yazdık ki bir şahıs mukabilinde veya yerdeki bir fesattan dolayı olmaksızın kim bir şahsı öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur ve her kimde bir şahsın hayatını kurtarırsa Sanki bütün insanları ihyâ etmiş gibi olur. And olsun ki bizim peygamberimiz onlara beyyinelerle gelmiştir. Sonra onlardan birçoğları bunu müteakip yeryüzünde muhakkak müsrif kimseler olmuşlardır.”⁴⁴

Burada kisasın sebebinin haksız yere bir kişiyi öldürmek olduğu açık bir lafızla belirtilmiştir. Dolayısıyla olaya bir başka açıdan bakacak olursak, bir insanı haksız yere öldüren şahsın alması gereken cezâ, ancak bu cezâyâ muâdil ve mukâbil bir cezâ olan kisasla mümkün olacağını söyleyebiliriz. Bu durum hem suç ve cezâ dengesi açısından hem de bizzat mağdur tarafın kin ve acılarının dinmesi açısından tam bir uygunluk ve hikmet içerdiğini söyleyebiliriz.

Burada Allah (c.c.) geçmiş bir topluluğa böyle bir hükmü yazmış ise bunun anlamı bundan sonra da aynı hüküm devam etmesi gereken bir

⁴³ Kamerî, 54/5.

⁴⁴ Mâide, 5/32.

husustur şeklinde Kur'an'ı Kerimde ki diğer konuyla ilgili âyetlerle irtibatlandırılarak o hükmün olgunlaştırılması anlamına gelir. Dolayısıyla Kur'an'ın kendi içerisinde bir sistematiğinin olması, âyetlerinin birbiriyle irtibatlı oluşu, içerisinde ki konuları zaman zaman önceki milletlerden başlatmak sûretiyle birtakım konuların önceki milletlere emredilen hususların devamı niteliğinde olduğunu veya önceki milletlerden bağımsız olarak yeni hükümler koymak sûretiyle bir başka açıdan kendi içerisinde ki mükemmelliği gerçekleştirmiş olmaktadır. Bu durum Kur'an'ının nüzul sürecinde bile bir gaye ve nizâma göre tamamlandığının açık bir göstergesidir.⁴⁵

1.2.2.3. Lafsızla Yapılan Ta'lîl كى

مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Allah Teâlâ peygamberine fey olarak ne verdiyse Allah, peygamberi, karabet sahipleri, yetimler, yoksullar ve yolda kalmış kimseler içindir. Tâki bu mallar zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın. Allah ve Rasülü size ne verdiyse artık onu alınız ve sizi neden menettiyse hemen ona son veriniz ve Allahtan korkunuz. Şüphe yok ki Allah, azâbı şiddetli olandır.”⁴⁶

Fey, gölge, ganîmet, haraç anlamlarına gelir.⁴⁷

Savaş ve çarpışma olmaksızın her hangi bir maslahat ve açık bir durum dolayısıyla kendi dinine yardım edenlere verilmek üzere Allah'ın dinine muhalefet edenlerden alınan cizye veya başka bir isimle alınan vergidir.⁴⁸

Allah(c.c.) burada ganimetlerin taksimin de bir hikmet olduğunu ve bunun yerli yerinde bir davranış olduğundan bahsetmektedir. Burada “كَيْ” lafzı zahir olarak gelmiş ve ganimetlerin niçin taksim edildiğini açıklamaktadır. Dolayısıyla ganimetler, ihtiyaç sahipleri arasında dağıtılmadığı zaman servet bazı insanlar elinde birikir ve toplumda denge bu şekilde zenginler lehine değişeceğinden Allah(c.c.) zekâtı ve birtakım vergileri emrederek, bunun önüne geçmeye çalışması onun hikmetinin gereği ve toplumların maslahatına olan bir durum olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.3.4. Mef'ûlu Leh Şeklinde Ta'lîl Olunmuş Fiille Yapılan Ta'lîl

بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

⁴⁵ Muhammed Ebû Zehre, *Fıkıh Usûlü* (trc. Abdülkadir Şener), s. 261-263.

⁴⁶ Haşr, 59/7.

⁴⁷ Güneş, *el-Mu'cem*, f-y-e mad., s. 918.

⁴⁸ Şerîf-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, I, 170.

-“O peygamberi- apaçık mucizelerle ve kitaplar ile –gönderdik- ve sana da Kur’ânı indirdik ki, kendilerine indirilmiş olan -emir ve nehyi- insanlara açıkça anlatsın ve onlarda tefekkür etsinler.”⁴⁹

Bu âyeti kerîmede Allah(c.c.) peygamberleri birtakım mûcizelerle göndermesi ve kendilerine kitaplar vermesinin sebebi ve amacının insanlara doğruyu yanlış öğretilmeleri ve Allah’ın emir ve nehiyelerini onlara anlatmalarındadır. Buradaki ta’lîl beyân içindir.⁵⁰ Bu nedenle Allah(c.c.) yapmış olduğu her işin bir hikmeti olduğunu haber verdiği gibi, göndermiş olduğu her peygamber ve kitabın da bir hikmete yönelik ve bir amacının olduğunu söyleyebiliriz. Bu ta’lîl ifadesini de Arapçada açık bir ta’lîl ifadesi olan “Lamü’t-ta’lîl” ile gerçekleştirmiştir.

1.2.3.5. لعل Lafzıyla Yapılan Talil

فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى

“Ona yumuşak söz söyleyin umulur ki korkar veya öğüt alır.”⁵¹

Bu âyeti kerîme Mısır Krallarından Firavun ve Mûsa (a.s.) arasında cereyân eden bir olaydan alınmıştır. Bu âyeti kerîmede de açıkça ta’lîl ifade eden bir lafız kullanılmıştır. Bu da “لعل” lafzının ta’lîl manasında kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Burada “لعل” lafzı ta’lîl için gelmiştir.⁵²

Hatırlanacağı üzere Musa(a.s.) Allah tarafından devrin firavununa gönderilirken tembihte bulunmuş ve ona konuşurken gayet yumuşak söz söylemesini emretmiştir. Bunun sebebini de umulur ki öğüt alır veya haşyet duyar şeklinde ifade etmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken Allah(c.c.) niçin havf kelimesini değil de haşyet kelimesini ifade etmiştir. Çünkü Firavun açısından normal şartlarda onun korkacağı veya çekineceği bir mevki ve konumun olmadığını, ancak kendi içinden bir saygı ve ürpertiyle beraber duyacağı bir korku ve ta’zîm onun inanmasına sebep olabilirdi diye düşünüyorum. İşte Kur’ân’ın bir taraftan olayın hikmetini, amacını, maksadını düşünürken, diğer taraftan en ince teferruatlarını da ifade etmekten geri kalmadığını söyleyebiliriz. Bu da Kur’ân’ın Allah kelâmı olduğunun bir başka kanıtıdır.

1.2.3.6. Şer’î ve Takdîrî Bir Hükümün Herhangi Bir Mânî Gerçekleşmemesi Yönüyle Meydana Gelen Hikmet

وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ يُنَزِّلُ الْقَدْرَ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ

⁴⁹ Nahl, 16/44.

⁵⁰ es-Sallâbî, *el-Îmân bi'l-kader*, s. 328.

⁵¹ Tâhâ, 20/44.

⁵² es-Sallâbî, *el-Îmân bi'l-kader*, s. 328.

“Şayet Allah rızkı kullarına yaysaydı yeryüzünde azarlardı. Fakat Allah dilediğine bir ölçüye göre rızkı verir. Allah kullarını hakkıyla görendir.”⁵³

Burada Allah Teâlâ'nın rızkı kullarına tamamen yaymamasının, bazı kullarına çok verip bazılarını kısıtlamasının sebebinin veya bu duruma engel olan hususun azgınlık yapacak olmalarıdır.⁵⁴

Bu âyeti kerîmeden anlaşılmaktadır ki Allah(c.c.) kullarına bazı şeyleri uygun bulmaması veya vermemesinin sebeplerini dahi yeri geldiğinde açıkladığını söyleyebiliriz. Esâsen hüküm makâmının her zaman yaptığı işlerin gerekçelerini açıklamadıklarına da şahit olmaktayız. Bu nedenle Allah(c.c.) bütün emirlerinde ve yasaklarında hükümlerin gerekçelerini açıklaması söz konusu mudur? Bu tam olarak tespit edilmiş midir? Yoksa tespit edilmemiş midir? Bilinmemekle birlikte gerçek şu ki âlimlerin bu şekilde ta'lîle ilgili meselelerde işin amacı, maksadı, hikmeti veya sebebi gibi olayı gerçek manada illet kapsamında veya dışında olarak değerlendirmeleri veya tasvufî manada işin sırları şeklinde ifade etmeleri İslâm'da genel olarak, hükümlerin bir şekilde gerekçelendirildiği anlamına gelmektedir. Ayrıca ibadetler sahasında hükümlerin illetinin olmadığı yönündeki açıklamalar bu alanda Allah'ın hükümlerinin bir şekilde hikmetinin olmadığı manasında değildir.⁵⁵

Şunu kesin ve net bir şekilde söylemekte yarar vardır ki Allah (c.c.) kendisine zorunluluk izâfe edilemeyeceği meselesini hükümlerin illetleri olmaması manasında değil de daha ziyâde zaman zaman kendi koymuş olduğu sünnetullah kânunlarının dışına çıkmak veya ibadetler sahasında hikmetleri dercedip itaati ve ubudiyeti ön plana çıkararak gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Bu durum da determinist manada Allah'ın hüküm ve kânunlarında illiyet prensbinin işlemediği manasına gelir ki Allah'u Teâlâ'da emir ve teşrîinde, kânunlarında zaman zaman illetleri açık bir şekilde, zaman zaman gizli, zaman zaman ubudiyet, kulluk ve itaati ön plana çıkaracak şekilde göndermesi kendisinin hiçbir konuda zorunluluk gibi kayıtlarla kayıtlanamayacağını göstermiş olması bakımından önemlidir.⁵⁶

1.2.3.7. Allah Teâlânın Yarattıklarını Herhangi Bir Maksat ve Hikmetle Yaratmadığını İnkâr Yoluyla Bahsedilen Hikmet

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ

“Sizi boş yere yarattığımızı ve bize döndürülmeyeceğinizi mi zannettiniz.”⁵⁷

⁵³ Şûrâ, 42/27.

⁵⁴ es-Sallâbî, *el-Îmân bi'l-kader*, s. 329.

⁵⁵ Uludağ, *İslamda Emir ve Yasakların Hikmetleri*, s. 23-26.

⁵⁶ Uludağ, *İslamda Emir ve Yasakların Hikmetleri*, s. 36.

⁵⁷ Mü'minûn, 23/115.

Burada Allah Teâlâ'nın hiçbir şeyi boş ve maksatsız yaratmadığını her şeyi bir gaye için ve bir hikmet dâhilinde yarattığını beyân ettiğini söyleyebiliriz.

Aslolan bu şekilde harflerle olan ta'lîldir. Fakat siyakın ta'lilde tesiri açık olmasa da vardır.

Burada olumsuz soru sorarak Allah(c.c.) hiçbir şeyi boş yere yaratmadığını ifade etmektedir.⁵⁸ Allah'ın yarattığı her bir varlığın mutlaka bir hikmeti, amacı ve gayesi olduğu anlamına gelmektedir. Bu durum ister somut olarak yaratılan varlıklarda olsun, isterse mantık ilkeleri gibi soyut ilkelere olsun dinin emir ve nehiyleri va'z ve teşrî olurken mutlaka tabiat ve insana ait bu hususiyetlerin dikkate alınması gerektiğini söyleyebiliriz. Çünkü onun yarattığı âyetlerini değerlendirirken sadece Kur'ân'ı Kerîmde iki kapak arasında ki âyetleri değil bütün âlemdeki delilleri âyet olarak alıp değerlendirmeliyiz.

Dolayısıyla Mu'tezîlîler ve Mâtürîdîler, hükümlerin ta'lîl edilebilirliği konusunda birleşmektedirler. Fakat hikmetin Allah'ın fiillerine terettübü konusunda Mâtürîdîler, lüzum yoluyla Mu'tezile ise vücup yoluyla hikmetin Allah'ın fiillerine terettüp ettiğini söylerler. Şayet Allah'ın fiillerinde hikmet bulunmasaydı abesle iştigal etmiş olurdu ve bundan dolayı sebepler yoksa hükümler de yoktur derler.⁵⁹

1.3. HİKMET KAVRAMIYLA İLİŞKİSİ OLAN DİĞER KAVRAMLAR

Allah Teâlâ'nın her emir ve irâdesinin mutlaka bir sebep, gaye ve hikmeti vardır. Onun abesle iştigal etmesi beklenemez. Çünkü mutlak bir irâde, güç, kuvvet sahibinin ve ilmi her şeyi kuşatmış olan bir varlığın yaptığı işlerde hata, kusur olması, bir gaye ve hikmetten yoksun olması beklenemez. Çünkü konusuna son derece hâkim olan bir muallim ve sanatını vukua gelmeden önce son derece mükemmel bir şekilde tasarlayan bir sanatkârın ortaya koyduğu eserler ne derece mükemmel olursa onun da ortaya koyduğu her eser ve sanat o derece şanına yakışır olmalıdır. Hikmet denilince bu kavramın birtakım kavramlarla yakından ilişkisi vardır.

Örneğin sebep, illet, maslahat, gaye gibi kavramlar hikmet kavramıyla bir şekilde ilişkilidir. Bunlardan sebep ve illet hükmün meydana gelmesi için geriye dönük kavramlar, maslahatla gaye ise ileriye dönük yani hikmetin nihai amaç ve hedefiyle alâkalı kavramlardır. Hikmet daha çok istikballe kısmende hâl ile ilgilidir, diyebiliriz. Maslahat ise istisnâî hallerde bir hukuki meselenin

⁵⁸ es-Sallâbî, *el-Îmân bi'l-kader*, s. 329.

⁵⁹ Uludağ, *İslamda Emir ve Yasakların Hikmetleri*, s. 35.

halli için ve daha çok hâli kurtarma amacına yönelik olduğundan hikmetten farklıdır. Bu nedenle hikmetin umûmî ve daimi maslahatlar olduğu ifade edilmiştir.⁶⁰

1.3.1. Sebep

Sebep bir fiilin veya hükmün varlık veya yokluk bakımından maddi gerekçesine bağlanmasına denir. Bu bakımdan sebep açık, munzabıt ve maddi bir gerekçedir. Ayrıca sebeple hükmü arasında ki münâsebet bazen açık ve anlaşılır bazen ise açık olmayan bir tarzda bulunur. Ancak hikmetle hükmü arasında ki bu münâsebet sürekli açık ve anlaşılırdır.⁶¹

Fakihler bazen hükümleri sebeplerine bağlamışlardır. Yani bazen illetin sebep, sebebinde illet yerine kullanıldığı vakidir. Örneğin kisasın sebebi öldürmedir. Gerçekte kisasın illeti, engelleme anlamıyken burada objektifliğin korunabilmesi için öldürme fiili yani olayın sebebi illet yerine ikâme edilmiştir. Yine seferilik halinde namazları kısaltmak ve oruç tutmamak için meşakkat hükmün illeti veya hikmeti iken, aynı gerekçeyle sebep hükmün illeti yerine geçirilmiştir.

Bu manada sebebi hakiki sebep, illet hükmünde sebep, illet şüphesi bulunan sebep, mecâzi sebep şeklinde bir taksim ettiğimizde sebeple illet arasında ki geçişliliği veya sebeple illetin bir birlerinin yerine ikâme edilmesi hususlarını göstermiş oluruz. Malı çalan kişi hakîkî hırsızdır. Hırsıza yol gösteren kişi ise mütesebbiptir. Ona ancak tâzir cezâsı verilebilir. Cadde ve yollara kuyu kazıp ta ölüme sebebiyet verme durumunda yolda hayvanı süren kişi illet hükmünde sebeptir. Çünkü hayvan burada ölüme kendi ihtiyarıyla sebep olmamıştır. Vallahi şu kişiyle konuşmam deyip te konuşan kişi mecâzi illettir. Yemin keffâretinin illeti gerçekte yemini bozmaktır. Caddeye kuyu kazma olayında tazmini kuyuyu kazan üzerine olur. Çünkü her ne kadar hayvanın ağırlığı ölümün gerçek illeti olsa da tazmin kuyuyu kazan üzerinedir. Çünkü kuyu kazan ölüme sebebiyet vermiştir.⁶²

Bu nedenle hükmün anlam boyutundan eylem boyutuna indirgemenin sebepleri nelerdir, sorusu aklımıza gelmektedir. Yani müçtehit niçin bu şekilde bir yola başvurmaktadır. Ayrıca hükümle sebep arasında münâsebet olması durumunda sebebin hem illet hem de sebep olarak anlaşılması, sebebin illeti de içerdiği anlamına mı gelmektedir. Ancak bir de illetin geçişliliği bazı sebeplere binaen kasredilir ki burada her şeyden önce müçtehit bir olaya bakar, şayet o olayda hükmün genişletilmesine engel olan bir durum varsa veya dini hükümlerin uygun olmayan şekilde genişletme riski söz konusu ise

⁶⁰ Uludağ, *İslamda Emir ve Yasakların Hikmetleri*, s. 20.

⁶¹ Hallâf, *İlmü usûli'l-fıkh*, s. 48-49; Koca, Ferhat, "Hikmet", *DİA*, XVII, 516.

⁶² Atar, Fahreddin, *Fıkıh Usûlü*, s. 136-137.

müçtehit hukuk güvenliği açısından mümkün mertebe hükmü genişletmeme cihetine gider.⁶³

Örneğin yolculuk meselesinde yolculuğun illeti meşakkat olduğunu düşünelim. Fakat müçtehit bu mananın diğer konulara da uygulanmasını çeşitli risk ve sebeplere bağlı olarak uygun görmez ve bu şekilde müçtehit daha ziyâde illet olarak objektif bir kıstas olan başka bir manaya veya gerektiriciye yönelir. Örneğin yolculukta sebebin illet yerine ikâme edilmesinin gerekçesi budur. Şayet bu şekilde yapılmasaydı kendisinde meşakkat bulunan bütün olaylarda kolaylık sağlanması için oruç tutulmama ve namazları kısaltma ruhsatı gerçekleştirilmiş olacaktı.

Yine müçtehidin kıyasa başvurma yollarını göz önünde bulundurduğumuzda müçtehit asıl meselede bulunan mananın diğer fer olan meselelere tatbiki konusunda bir sınır veya alanı belli bir konuda kıyas yapılması söz konusudur. Örneğin şarap meselesini ele alalım şarabın en önemli özelliği nedir diye sorduğumuzda onun sarhoşluk vasfı olduğu karşımıza çıkar. Bu durumda bu uygun mana ve vasfın fer olan diğer olaylara tatbiki elbette kendisinde sarhoş edicilik vasfı bulunan olay ve maddelerle sınırlıdır. Dolayısıyla illet meselesi daha ziyâde tek tek olaylar için ve şâri'in özel amaçlarına yöneliktir.

İşte bu gibi sebeplerden dolayı müçtehit kıyas meselesinde olduğu gibi uygun mana veya vasfı diğer kendisine benzer olay veya meselelere tatbik ederken hikmet veya maslahat olarak düşündüğümüzde farklı konularda ki mana benzerliğinden dolayı diğer olay gruplarına aynı mananın tatbik edilmesi söz konusu olmaktadır. Ancak şu kadar var ki hikmet bir hükmün kendi içerisinde de mana ve amaç boyutu olabilirken maslahat delillerin ve işâretlerin toplamından çıkarılır.⁶⁴ İşte bütün bunlardan dolayı hikmet ve maslahat konusu farklı olay gruplarına aynı manayı uygulama anlamı söz konusu olduğu durumlarda bu açıdan bakıldığında bile objektifliğini azaltmış veya duruma göre ortadan kaldırmış olmaktadır. Bu durum vasfın cinsi, nev'i veya hükmün cinsi, nev'i şeklinde hüküm ve hükme tesir eden vasfın cinsi arasında ki bağlantıyı ifade ederek, hikmet ve maslahatın oluşumunu ifade ederken aynı zamanda sebeple aralarında ki farkın İzahı bağlamında hükmün eylem boyutundan mana boyutuna veya mana boyutundan eylem boyutuna geçişi ifade edecek şekilde işte kıyasın sebebi öldürme olmaktadır. Şârii niçin öldürmeyi kıyasın sebebi saymıştır? sorusunun kıyas eyleminin mana boyutunu ifade etmesi anlamına geldiği ve bu soruya verilecek cevabın çünkü kıyas haksız öldürmeleri engeller olduğu ve böylece hükümle sebebi arasında mana boyutu kurulduğunu ifade ederken, soruyu biraz daha üst mertebede sorarak, niçin şâriî kıyas hükmünü getirerek, katli engellemek istiyor? şeklinde ki sorunun cevabının ise çünkü şâriî canı korumak istiyor şeklinde ki cevabın,

⁶³ Koca, "Hikmet", *DİA*, XVII, 516.

⁶⁴ Pekcan, Ali, *İslâm Hukukunda Gâye Problemi*, s. 70.

eylemin amaç boyutunu ifade ettiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla sebeple hüküm arasında mana boyutu, hükümlerle hikmet ve maslahat arasında ise daha ziyâde bâis olarak düşünülen amaç boyutu söz konusudur.⁶⁵

Diğer taraftan hükümler maslahatların celbi mefsedetlerin def'i için konulduğuna göre sözkonusu sebepler müsebbep yerine geçecektir. Böylece hikmet, maslahat ve sebep arasında ki geçişlilik gerçekleşecektir.⁶⁶

1.3.2. İlet

İlet bir şeyin durumun değiştiren şeye denir. Dolayısıyla hastalığa da illet denir.⁶⁷ İlet bir işin asıl meydana geliş sebebidir. İletsiz bir iş düşünülemez. Meselâ fıkıh usûlünde illetle sebebin aynı manaya geldiğini savunan usûlcüler olduğu gibi, aralarında fark olduğunu söyleyen usûlcüler de olmuştur.⁶⁸ Vakit namazın sebebi, iskâr içkinin haram kılınmasının, yolculuk ise orucu bozmanın illetidir. Dolayısıyla bazı usûlcüler hükümler aralarında münâsebet olana illet; münâsebet yoksa sebeptir demişlerdir. Bu nedenle illetle sebep birebir örtüşen kavramlar olmadığını söyleyenler olmakla beraber, aynı anlama geldiği yönünde ki anlayış ön plandadır. Ancak sebep ve gerektirici manada ki illet hükmün meydana gelmesinde geriye dönük asıl iki etkendir. Dolayısıyla sebep ve gerektirici manada ki illet bu bakımdan birbirlerine daha yakın iki kavram olurken, hikmet ve maslahat ise daha ziyâde ileriye dönük kavramlar olarak diğer iki kavrama nispetle bir birlerine daha yakın iki kavrammış gibi durmaktadırlar. Bu nedenle sebep ve illet husûsî ve ferdî, hikmet ise daha ziyâde umûmî ve içtimâîdir. Fakat hikmetin ferdî ve husûsî olduğu durumlarda vardır, ama istikballe ilgili olması yönüyle hikmet, sebep ve gerektirici manada ki illetten yine ayrılır. Çünkü sebep ve illet geriye dönük kavramlardır.⁶⁹

Hikmet ve maslahat kavramları üzerinde zihnî faaliyet içerisine girdiğimizde âlimler dini hükümlerde aslanan ta'lîl midir yoksa teabbüd müdür, tartışmışlar ve asıl olan teabbüddür, diyenler hikmetsizlikte bile birtakım hikmetlerin olabileceğini savunmuşlardır. Ancak bu konuda genel kabul gören görüşün dini hitap ve hükümlerin üç kısımda mütalaa edilmesidir. 1-illeti ve sebebi binenler 2-illeti ve sebebi bilinmeyenler 3- Birinci ve ikinci kısımdan mı sayılması konusunda ihtilaf edilenler.⁷⁰ Ayrıca hükümlerin ta'lîl edilebilirliği meselesi de âlimler arasında tartışılmış bu konuda hükümlerde aslanan Allah'ın emir ve nehyidir. Yoksa ta'lîl değildir. Özellikle kelim

⁶⁵ Koca, "Hikmet", *DİA*, XVII, 516.

⁶⁶ Koca, "Hikmet", *DİA*, XVII, 516.

⁶⁷ Cürçânî, *Ta'rifat*, s. 66; Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 134.

⁶⁸ Muhammed Ebû Zehre, *Fıkıh Usûlü*, s. 61-62.

⁶⁹ Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, s. 20.

⁷⁰ Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, s. 26; İbn 'Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 63.

konusunda tartışılan bu konu fıkhî ve fıkıh usûlüne de taşmış gibi gözükmektedir. Fıkıh usûlünde illeti muarrif olarak değerlendirenlerle furûu fıkhîta zâhirîler bu konunun öncüleridir, diyebiliriz.

Ancak illet konusu kıyas konusunun temelini oluşturmaktadır. Zîrâ kıyasta asıl, fer, ortak illet ve hüküm bulunması gerekir.⁷¹ Bir hükümü genişletebilmek için illetin asıl mesele ile hakkında hüküm verilmesi gereken diğer meselelerde ortak olması gerekir. Dolayısıyla şarap sarhoşluk vermesinden dolayı haramdır. O zaman diğer müskiratta haram olması gerekir. Çünkü her iki maddenin ortak vasfı sarhoşluk vermesidir.

1.3.3 Maslahat

Şartlara, duruma ve ortama uygun olan iş, insanların yararına ve çıkarına olan davranış, hayra ve salaha vesile olan eylemdir.⁷²

Allah Teâlâ'nın yaptığı işler mutlaka bir maslahata yöneliktir. Yani iyiliği, hayrı ikâme etmeye toplumun ve fertlerin faydasına yönelik olduğunu söylememiz gerekir. Onun şer gibi gördüğümüz işlerinde bile mutlaka bir fayda ve maslahat söz konusudur. Fakat bazen birine göre fayda ve maslahat anlamına gelen başka birine göre zarar ve şer anlamına gelebilir. Çünkü Allah Teâlâ bazen insanlara top yekûn zarar veya fayda düşüncesiyle hareket etmez; bir kısmını cezâlandırmak veya mükâfatlandırmak gayesiyle hareket edebilir. Bu durumda bazıları bundan memnun olurken bazıları da yanıp yakınabilirler. Ama netice itibarıyla Allah Teâlâ'nın yaptığı işlerin hepsi hikmet ve maslahattır. Çünkü onunla ileride meydana gelecek bir maslahatı ve bazıları zarar görse de genel bir maslahatı temin etme yoluna gitmiş olabilir.⁷³

Meselâ Allah Teâlâ Enfâl Sûresinde ki bir âyeti kerîmesinde şöyle buyurmaktadır:

وَأْتَفُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Geldiği zaman sadece içinizde ki zâlimlere değil mazlumlara da ulaşacak olan öyle bir fitneden sakının ki Allah azâbı çok şiddetli olandır.”⁷⁴

Dolayısıyla sahâbe-i kirâm Hz. Peygambere içimizde sâlihler olduğu halde bizlerde helâk olur muyuz şeklinde sorular sorduklarında O da evet pislikler, münker yaygınlaştığı zaman bunun mümkün olabileceğini ifade ettiği yönünde yorumlar yapılmıştır.⁷⁵

Maslahatla hikmet arasında şöyle bir fark bulunur:

⁷¹ Muhammed Ebû Zehre, *Fıkh Usûlü* (trc. Abdülkadir Şener), s. 198.

⁷² Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, s. 39.

⁷³ Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, s. 13.

⁷⁴ Enfâl, 8/25.

⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 392.

Hikmet daha çok istikballe kısmende hal ile ilgilidir. Maslahat ise istisnâî hallerde daha çok hukukî meselenin halli için ve ayrıca hali kurtarma amacına yöneliktir. Hikmet umûmî ve dâimî maslahatlardır.⁷⁶

İslâm'ın amacı maslahatları gerçekleştirmek ve mefsedetleri yok etmektir. Saf yarar veya saf zarar nadir bulunur. İnsanlar da saf yarar veya saf zarar bulunmadığı durumlarda faydası çok olanı alma ve zararı çok olanı terk etme eğilimindedirler. Bundan dolayı fiil ağır basan yöne nisbet edilen iki görünüme sahiptir. Yarar yönü ağır basarsa elde edilmesi istenir. Zarar yönü ağır basarsa insanlar onu terk etmek isterler.⁷⁷

Maslahatların mertebeleri şunlardır:

Birincisi: Zarûrî maslahatlardır. Hayatın devamı için olmazsa olmaz maslahatlardır. İkincisi: Hâci yani ihtiyaç düzeyinde ki, hayatın devamı için ihtiyaç duyulan fakat zarûret derecesinde olmayan maslahatlara denir. Üçüncüsü: Tahsîni maslahatlar, zarûri ve ihtiyaç düzeyinde olmayıp fakat hayatı daha güzelleştirecek maslahatlara denir. Bu maslahatlar kendi başına ayrı maslahatlar olmayıp önceki maslahatları güzelleştiren ve süsleyen maslahatlardır.⁷⁸

Zarûri maslahatlar kendi arasında beş kısma ayrılır: Canı korumak, dini korumak, nesli korumak, aklı korumak, malı korumak.⁷⁹

Pekcan bir çalışmada bu konuyu şu şekilde özetlemiştir:

Bu maslahatların bir alt gruba dâhil olanları bir üst gruba dahil olanların tekmilesi konumundadır. Örneğin inânc esasları dini korumanın zarûrî şartı iken ibadetler ise dini korumanın ihtiyaç düzeyindeki gerekliliğidir. Yine insanın hayatta kalması ve ruh beden bütünlüğünün sağlanması için yeme içme barınma gibi zarûri derecedeki ihtiyaçların giderilmesi söz konusu iken avlanma, deniz ürünlerinin helâl kılınması, hataen öldürmelerde diyet cezâsının âkileye yüklenmesi, kısas cezâlarında ölenin yakınlarına affetme yetkisinin verilmesi, şüpheli durumlarda hadd cezâlarının düşürülmesi, kasâme uygulaması gibi meseleler hâciyyat derecesinde ki hükümlerdir.

Tahsîni maslahatlar ise kendi başına ayrı maslahatlar olmayıp zarûri ve hâci maslahatların tekmilesi mesâbesindedir. Fakihlerin tahsîniyyâtı tanımlarından onun mekârîmi-âhlak, mesâhinü'l-âdat, ahsenü'l-menâhiç gibi konuyu güzelleştirme ve tamamlamaya yönelik üçüncü derecede ki ahlâkî maslahatları içermekte olduğunu söylerler. Meselâ dini koruma konusunda ibadetlerde ve insanın normal hayatta iyi güzel ve temiz giyinmesi ve vücûdunun tamamını örtmesi tahsîni bir durumdur.

⁷⁶ Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, s. 20.

⁷⁷ İbn 'Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 125.

⁷⁸ Şener, Mehmet, *İslâm Hukukunda Örf*, s. 67-68.

⁷⁹ Pekcan, *İslâm Hukukunda Gâye Problemi*, s. 133-134.

Bu şekilde sonraki mertebelerin önceki mertebelerin tekmilesi olduğu gibi her bir mertebenin kendisine has tekmilesi söz konusudur.

1.3.4. Maksad

Makâsîd kânunların ve hükümlerin ruh ve mantığı demektir. Bu şekilde olayların ruh ve mantığı tespit olunduktan ve bilindikten sonra başka olaylara da aktarmak ve istidlâl yapmak çok daha kolay olmaktadır.⁸⁰

Hukukun gayeleri İslâm dininin en önemli niteliğine dayanır. İslâm dini fitrat dinidir. Din denilince İslâm dininin akâidi anlaşılması gerekir. Akâidle beraber, hukuku, muâmelâtı, ahlâkı ve âdâbıyla tamamen fitrata yani yaratılış kânunlarına uygun bir dindir.⁸¹ Bundan dolayı normal şartlarda kabul edilebilirlik ve yaşana bilirlilik oranı çok yüksek bir din olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla İslâm hukuku eşitlik, adâlet, hürriyet, kişilerin kabiliyetlerinin inkişâfına önem verme, genellik, kolaylık, suçun ferdîliği ve şahsîliği, menfaatlerin temini ve mefsedetlerin terki, akrabalık ve sıhriyet bağlarını gözetme vs. temeller üzerine kurulmuş, bu ve buna benzer faydalı gayeleri gözettiğini söyleyebiliriz.

Böylece İslâm hukukunun gayesi celbi menâfi ve def-i mazarrâtı sağlayarak, şâri'in maksatlarını gerçekleştirmektir.⁸² Bundan dolayı İslâm hukuku mensuplarının hatta bütün dünya insanların mutluluğu ve huzûru için çalışan, onların aralarında meydana gelen olay ve anlaşmazlıkları adâlet kuralları çerçevesinde çözmeye çalışan bir hukuk sistemi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak İslâm hukukuna kasıtlı ve yüzeysel baktığımızda belki onu eleştirecek noktalar bulabilir ve onun boşluklarını yakalayabiliriz gibi görünmektedir. Ancak konuya dikkatle eğildiğimizde onun proplem çözüme ve adâleti tesis etme konusunda ne kadar başarılı olduğunu da görebiliriz.

Bundan dolayı İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *İ'lâmü'l-muvakkı'in* isimli eserinde şeriatın maksatları, kulların maslahatları bağlamında şöyle söylemiştir: İslam'ın temel esas ve gayesinin insanların dünyevi ve uhrevi maslahatlarını temindir. İslam hukuku bütünüyle adâlet, bütünüyle rahmet, bütünüyle maslahat bütünüyle hikmettir. Bu sebeple adâlet, merhamet, maslahat ve hikmete ters düşen hiçbir şey İslâmdan sayılmaz.⁸³

Fıkıhta makasidüş-şeria kavramını ilk kullanan el-Bürhân adlı eserinde Cüveynî olmuştur. Ondan sonra Gazzâlî, İbn Hacip, İz b. Abdi's-selâm, Karâfi

⁸⁰ İbn 'Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 83.

⁸¹ İbn 'Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 84.

⁸² Koca, "Hikmet", *DİA*, XVII, 515.

⁸³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, IV, 337.

Şâtibî gibi usûlcüler tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaya devam edilmiştir.⁸⁴

⁸⁴Pekcan, *İslam Hukukunda Gâye Problemi*, s. 27

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ İLİM DALLARINDA HİKMET KAVRAMI

2.1. Kur'ânda Hikmet

Kur'ân-ı kerîm Allah kelâmıdır. Kur'ân kendisini çelişkiden, bütün gereksiz ve işe yaramayan açıklamalardan uzak bir kitap olarak vasıflandırır. Bazılarının Kur'ânda çelişki varmış gibi anlamaları gerçeği yansıtmaz. Zîrâ Kur'ânın ilk muhâtabı olan müşrikler, onda çelişki bulmaya çalışmışlar fakat bulamamışlardır.⁸⁵

Dolayısıyla bizzat kendisi hikmet sahibi olan Allah'ın kelâmı olması ve çelişkiden uzak, âyetlerinin sağlamlığı, bahsettiği konuların doğru ve çeşitli olması, manalarının derinliği, âyet ve sûreleri arasında müthiş bir tenâsübün⁸⁶ bulunması açısından da hikmet olduğu söylenebilir.

Bu noktada Kur'ânı Kerîm'in içeriğine baktığımızda bizzat Kur'ân âyetleri bu manada şöyle ifade edilebilir:

Çelişki ve tenâkuzdan uzaktır:

Kur'ânı Kerîm'in âyetleri birbirini tamamlar mâhiyettedir. Hiçbir âyet diğerini nakzetmez. Bir âyetin açıkladığı bir olayı diğer âyet teyit eder veya onun eksik bıraktığı yönleri izah eder. Kur'ân'ı Kerîm kendi içerisinde sistemi olan bir kitaptır. Onun âyetleri, sûreleri, bölümleri arasında çok mükemmel ve sağlam bir bağ ve uyum vardır.⁸⁷

Meselâ Kur'ân'ı Kerîm'in ilk sûresi olan Fatiha Kur'ân'ın fihristesi, anası, esası ve "Berâeti istihlâlidir."⁸⁸Yani Kur'ânın diğer sûre ve âyetleri Fatihanın açılımı ve tafsilâtıdır. Çünkü fatiha Allah'ı lâyıki üzere senâ, ona ibadet, emir ve nehiy, vaad ve vaîd gibi hususları kapsar.⁸⁹ Bundan başka Kur'ânın sûrelerinin tertibinin tevkîfi mi yoksa içtihâdi mi olduğu konularında açıklama ve izahlarda bulunulurken sûrelerin Kur'âna öyle rastgele

⁸⁵ Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, s. 35.

⁸⁶ Tenâsüp: Sûre ve âyetler arasında mana yönünden bir irtibat ve ilişki bulunması demektir. Bunun bir adı da "münâsebetü'l-Kur'ân"dır.

⁸⁷ Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, s. 22.

⁸⁸ Berâeti istihlâl: Sürenin girişinin sevk olunduğu maksada uygunluğudur.

⁸⁹ Suyûtî, *Kur'ân Surelerinin Sıralanışında ki Sırlar* (trc. Mustafa Karakoç), s. 30.

yerleştirilmediği ve Kur'ân sûrelerinin genel ve özel olarak birbirleriyle bağlantılı olduğu ifade edilmektedir. Bütün bunlar Kur'ânın içeriğinin tezât ve çelişkilerden uzak bir kitap olduğu konusunda delil olmaktadır.⁹⁰

Dolayısıyla Kur'ânın bazen mecâz, bazen konu farklılığından, bazen zaman ve mekân farkından dolayı bahsettiği olay hâdiseler ve hükümlerde Kur'ân ilimlerinden haberdar olunmaması sebebiyle ilk bakışta Kur'ânda sanki çelişki varmış gibi görünmesi ve bâzılarının da bunları anlayamamaları durumundan başka bir şey değildir.⁹¹

Kur'ân'ın bu özelliğinin bile onun hikmetle indirildiğinin delillerinden olabileceğini ve hiç hata yapmadan yerli yerinde söz söyleme onun ilâhî kaynaktan çıktığının göstergesi olduğunu söyleyebiliriz.

Fesâhat ve Belâğat:

Fesâhat: Açığa çıkma ve açıklama manasındadır. Sen sabahın aydınlandığını ifade etmek için

“الصبح فصيح” dersin. Kelâmın fasih olması demek, mananın açık olması, lafzının kolay olması, şeklinin iyi olmasıdır. Bundan dolayı, her bir kelime sarf kurallarına göre gerçekleşerek, manasını açıklar ve mefhûmu tatlı ve akıcıdır.⁹²

Belâğat: O, doğru ve telaffuz güzelliğiyle açık ve yüce mananın kazandırılması ve söylendiği yer ve şahıslar itibariyle uygun ve etkileyici olmasıdır.⁹³ Etkileyici âyetlerinin, kelimelerinin telaffuzu, dizilişi ve Kur'ân'ı Kerîm'in söyleyiş güzelliği bakımından mükemmel bir kitaptır. Kur'ân'ı Kerîm'in nâzil olduğu dönemde Araplar arasında söz söyleme sanatı çok ileriye. Şiir ve edebiyatta şâirler ve edebiyatçılar kendi aralarında yarış içerisindediler. Kur'ân nâzil olduktan sonra onun i'câzı karşısında âciz kalarak artık bundan sonra kendilerinin Kur'ân'ın üzerine söz söyleyemeyecek olduklarını itiraf etmişlerdir.

Hükümlerinin sağlamlığı ve isâbeti:

Kur'ân'ın bizzat kendisi âyetlerinin hikmetli ve sağlam olduğunu beyân ediyor. Çünkü bu âyette her iki manada kastedilmiştir. Ayrıca âyetlerinin hüküm için faydalı olduklarını ifade ediyor. Dolayısıyla burada Kur'ân'ın hem hikmet ve hem de hükümlerinin sağlam olması manası vardır.⁹⁴

كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ

“Âyetleri sağlamlaştırılmış ve açıklanmıştır.”⁹⁵

أُحْكِمَتْ: Emir ve nehiyde ve فُصِّلَتْ: Sevâp ve cezâdadır.⁹⁶

⁹⁰ Suyûtî, *Kur'ân Surelerinin Sıralanışında ki Sırlar*, s. 23-29.

⁹¹ Albayrak, *Kur'ânın Bütünlüğü Üzerine*, s. 29-41.

⁹² Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-vâdiha*, s. 6.

⁹³ Ali el-Cârim ve Mustafa Emin *el-Belâğatü'l-vâdiha*, s. 9.

⁹⁴ Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, I, 249.

⁹⁵ Hûd, 11/1.

Kur'ân'ı Kerîm'in ister tevhit, ister ibadet, isterse muâmelât konularında olsun, insanlar için endoğru ve en kesin bilgileri içerir. Onun bahsettiği hüküm, haber ve kıssaların doğruluğu ve kesinliği konusunda bugüne kadar muhalefet edenler çıksa da yanlış olduğunu doğru ve kesin bilgiler içermediğini ispat edebilenler çıkmamıştır. Bu konuda gayret içerisine girenler hep gülünç ve komik duruma düşmüşlerdir. Onun âyetleri muhkem, tevile ihtiyaç duymayan ve müteşâbihler, tevile ihtiyaç duyan âyetler diye iki kısma ayrılır. Ayrıca müteşâbihler kendi aralarında lâfız, mana ve hem lâfız ve manada olmak üzere üç kısma ayrılır. Muhkem âyetlerin ne anlama geldiği konusunda bir hükme varılabilirken lafız ve mana yönünden müteşâbihlerin ise ancak Allah tarafından bilineceği ve ilimde rüşuh sahibinin onların bilebileceği, araştırma yoluyla bilinebileceği konusunda tasnifler mevcuttur.⁹⁷ Yani ilimde derinleşmiş olanlar her müteşâbih hakkında kesin bir bilgiye veya yoruma sahip olabilirler mi bu konu tartışmalıdır. Çünkü insan ve hatta peygamber olarak bile insanların kesin olarak bilemeyeceği konular bulunmaktadır. Meselâ Âli İmran Sûresi 7. âyette ki onun te'vîlini ancak Allah bilir, denilmesinden murâdın kıyâmet olduğu söylenmektedir.⁹⁸

Kıyâmetin ne zaman kopacağını Allahtan başka kimse bilemez. Fakat ister müteşâbih olsun isterse muhkem olsun Kur'ân'ın bütün âyetlerinin hikmet olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü O, bütün âlemlerin yaratıcısı ve idare edicisi olan Allah Teâlâ'nın kelâmı olarak, tabiatla ilgili vermiş olduğu bilgiler de günümüz fen ve teknolojinin gelmiş olduğu seviye ve noktanın ilerisindedir, denilebilir. Meselâ Kurân'ın dünyanın dönmesini ve onun dağların yürütüldüğünden bahsederek bu gerçeği haber vermesi, bilim adamlarının yakın tarihe kadar tespit edemedikleri ilmî bir gerçek olduğunu söyleyebiliriz.⁹⁹ Domuz etinde sağlığa zararlı "ürtiker sutoksin" maddesinin ekzama hastalığı yaptığı, büyüme hormonunu aşırı tetiklediği, trişin hastalığı yapması sebebiyle beyinde kist, kolere tifo vb. hastalıklara sebep olduğu hususunu yeni keşfetmiştir.¹⁰⁰ Semânın genişlediğini haber vermesi, bilim adamları onun manyetik kuşakların yani semâlarının genişlemesidir. O da on milyâr ışık yılı mesafe olduğunu söylemişlerdir.¹⁰¹ Bu durum bir yandan Kur'ân'ı Kerîm'in şumullülüğüne ve evrenselliğine işâret ederken, diğer yandan Allah Teâlâ'nın insan aklına verdiği değeri göstermesi bakımından büyük önem arz ettiğini söyleyebiliriz. Artık bundan sonra insanoğlu Kur'ân'ın getirdiği ilkeler ve hedefler doğrultusunda aklını kullanarak çağın getirdiği yeniliklere ayak uydurabileceğini düşünebiliriz.

Geçmiş ve geleceğe dair vermiş olduğu haberlerin doğruluğu:

⁹⁶ Taberî, *Câmi 'u 'l-beyân*, XII, 309.

⁹⁷ Dumlu, Ömer, *Kur'ân Tefsirinde Yöntem*, s. 100-102.

⁹⁸ Dumlu, *Kur'ân Tefsirinde Yöntem*, s. 132-133.

⁹⁹ Nurbaki, Haluk, *Kurân 'ı Kerîmden Âyetler ve İlmî Gerçekler*, s. 60-61.

¹⁰⁰ Nurbaki, *Kurâm Kerîmden Âyetler ve İlmî Gerçekler*, s. 270.

¹⁰¹ Nurbaki, *Kurâm Kerîmden Âyetler ve İlmî Gerçekler*, s. 198-199.

Tanrı kavramının makul bir şekilde izahı, metafizik ve gayba ait verdiği haberlerin mantıkî tutarlılığı vs. bahsettiği bütün konular yönüyle ve daha nice bilmediğimiz yönlerden Kur'an'ı Kerim'in bizzat hikmet olduğunu söyleyebiliriz.

Müfessirlere göre Kur'an'daki bazı âyetlerde hikmet kavramının kullanıldığı manalar:

وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Onlara kitap ve hikmeti öğretir.”¹⁰²

İbn Cerir et-Taberî'ye(ö. 310/923) göre bu âyetteki hikmet: Ona göre tevil ehli bu âyeti, Kur'an ve onun anlaşılması, sünneti, dini bilmek, din hakkında derin anlayışa sahip olmak ve dine uymaktır.¹⁰³

Ayrıca bu âyeti kerîme Hz. Peygamberin şu üç vazifesini açıklamaktadır:

1. Cenabı hakkın âyetlerini okumak, başkalarına da duyurmak.
2. İnsanları şirkten, kötü ahlâktan ve bütün pisliklerden temizlemek.
3. Kitap ve hikmeti öğretmek.¹⁰⁴

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“Kime hikmet verilmişse ona hayırdan çok şey verilmiştir. Ancak akıl sahipleri düşünür.”¹⁰⁵

İbn Cerir et-Taberî'ye göre bu âyetteki hikmet: Söz ve fiilde ki isâbettir.¹⁰⁶

Zemahşeri bu âyetteki hikmet hakkında: İlim amel uygunluğu demiştir.¹⁰⁷

Abduh'a göre bu âyetteki hikmet: Allah'ın olgun akılla bu akli en güzel şekilde kullanma yetisi vermesidir.¹⁰⁸

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِهِمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ
بِالْمُهْتَدِينَ .

“Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır. Onlarla en güzel şekilde mücâdele et, şüphesiz ki senin rabbin kimin hidâyette kimin delalette olduğunu çok iyi bilir.”¹⁰⁹

¹⁰² Bakara, 2/129.

¹⁰³ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, I, 557.

¹⁰⁴ Seyyid Süleyman Nedvî, *Büyük İslâm Tarihi*(trc. Ali Genceli), IV, 166.

¹⁰⁵ Bakara, 2/269.

¹⁰⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, V, 8.

¹⁰⁷ Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 396.

¹⁰⁸ Reşit Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, s. 75-77.

¹⁰⁹ Nahl, 16/125.

Fahreddin er-Râzi bu âyette ki hikmet hakkında şöyle der: Kesin delillere dayanan bilgi dir.

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ

“Ona kitabı, Tevrat’ı ve İncili öğretir.”¹¹⁰

Râzî bu âyetteki hikmet hakkında: ilimlerin ta’lîmi ve ahlâkın güzelleştirilmesidir. İnsanın kemâli bu ikisiyle olur. Hat ve yazıyla insan âlim olur ve aklî ve şer’î ilimleri ihâta eder. Bu şekilde İlâhî kitapların sırlarını keşfeder. Tevrat ve incili önceden öğrenerek, ilmini artırmış olur.¹¹¹

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ

“Rabbim beni sâlihler arasına kat.”¹¹²

Râziye göre bu âyete ki hikmet: Amelî hikmettir. Ayrıca Râziye göre hikmetin tanımlarından çıkan ortak sonuç ilimdir.¹¹³

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Allah’ın izniyle onları hezimete uğrattılar. Davut, Calutu öldürdü. Allah ona mülk ve hikmet verdi ve ona bilmediği daha nice şeyleri öğretti. Şayet Allah bazı insanlarla bazısını defetmemiş olsaydı yeryüzü fesatla dolardı. Şüphesiz ki Allah âlemlere üstündür.”¹¹⁴

Râzî bu âyette ki hikmet hakkında: Bu âyeti kerîmede Allah Teâlâ Dâvûd(a.s.) nübüvvet verdik derken onun Câlutu öldürmesinin karşılığı olarak verilen bir nübüvvet olmadığını, bilâkis lütuf, ihsan ve istidât olarak verildiğini beyân eder.¹¹⁵

Kurtubîye göre hikmet kelimesinden çıkan sonuç, Kur’ân ve Sünnettir.¹¹⁶

Reşid Rızaya göre hikmet: İnsan irâdesini hayra yönlendiren doğru bilgidir, âleti akıldır.¹¹⁷

Elmalılı Hamdi Yazır’a göre hikmet: ilim ve amelde sağlamlık, söz ve fiilde isabet demektir.¹¹⁸

Bunun yanında hikmetle ilgili tefsirlerde çok şeyler söylenmiştir. Meselâ Tüsterî Tefsirinde hikmetin; nübüvvet, sünnet, risalet, akıl, haşyet, muhkem

¹¹⁰ Âli İmran, 3/48.

¹¹¹ Fahreddin Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VIII, 226.

¹¹² Şuarâ, 26/83.

¹¹³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VII, 67-68.

¹¹⁴ Bakara, 2/151.

¹¹⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI, 516.

¹¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, III, 330.

¹¹⁷ Reşit Rıza, *Tefsiru’l-Menâr*, s. 75-77.

¹¹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 398.

âyetler, geçmiş seneler, Kur'anla konuşmak, ilimlerin toplamı, Salih amel, kişiyi zararlardan koruma ve haktan sapma konusunda koruyan bir şey, Kur'an'ı ve dini yorumlama konusunda anlayış vs. bu konuda hikmet kelimesinin geçtiği ayetler birbirinden biraz farklı şekillerde açıklanmaya çalışılsa da genel olarak müfessirlerin hikmet kavramına belli manaları verdikleri görülmektedir.¹¹⁹

Müfessirlerin Kur'anda ki hikmetle ilgili açıklama ve tariflerinden çıkan sonuç, hikmetin isâbetli söz ve fiil, Kur'an'ın doğru anlaşılması için rasûlün açıklamaları, insanı doğru amele sevk eden kesin ve doğru bilgi, doğru bilginin tatbikata konması, sünnet vs. şeklinde ortaya çıkmaktadır.¹²⁰

2.2. Sünnette Hikmet

Hikmet kelimesi çeşitli hadîsi şerîflerde geçmektedir. Hikmetin hadîsi şerîflerde kullanılan belli başlı anlamları doğru ve özlü söz, faydalı bilgi veya şiir, Kur'an'ın doğru anlaşılması, kişinin sahip olduğu şahsiyet, karakter ve faziletleri anlamlarında kullanılmıştır.¹²¹

Meselâ:

إِنَّ مِنَ الشَّعْرِ حِكْمَةً

“Şüphesiz ki bazı şiirler hikmettir.”¹²²

Bu hadîsi şerîfte özlü ve güzel söz manasındadır.¹²³

أَنَا دَارُ الْحِكْمَةِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا

“Ben hikmet eviyim Ali onun kapısıdır.”¹²⁴

Bu hadîsi şerîfte şahsiyet karakter ve fazilet anlamında kullanılmıştır.¹²⁵

Birgün Hz. Ali'ye şöyle sordular:

Ne hikmettir ki Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemleri fitneden hâli idi. Senin ve Hz. Osman'ın döneminde fitne ve ihtilâflar aldı yürüdü. Hz. Ali (r.a.) onlara şöyle cevap verdi:

Bunun sebep ve hikmeti gayet açıktır. Bunun anlaşılmayacak bir tarafı yoktur. Ben ve Osman Ebû Bekir ve Ömer'in yardımcıları idik. Sen ve senin gibiler de benim ve Osman'ın yardımcılarıdır.¹²⁶ Şeklinde yerli yerinde cevâp

¹¹⁹ Tüsterî, *Tefsîru 't-Tüsterî*, I, 42, 43.

¹²⁰ Öğüt, *Hikmet*, s. 20.

¹²¹ Öğüt, *Hikmet*, s. 21.

¹²² Buhârî, “Edeb”, 90; Tirmîzî, “Edeb”, 69; İbn Mace, “Edeb”, 41.

¹²³ Öğüt, *Hikmet*, s.21.

¹²⁴ Tirmîzî, “Menâkıp”, 20.

¹²⁵ Öğüt, *Hikmet*, s. 21.

¹²⁶ Mete, Mükerrerem, *İlmin Kapısı İmam Aliden Yöneticilere*, s. 15.

vererek ilmî zekâsını ortaya koymuş ve kötü niyetle soru soran kişiyi susturmuştur.

İbn Abbas'tan rivâyet edilen hadîsi şerîfler ise şöyledir:

اللَّهُمَّ عَلِّمْنَاهُ الْحِكْمَةَ، وَتَأْوِيلَ الْكِتَابِ

“Allahım ona hikmeti, kitabın tevilini öğret.”¹²⁷

اللَّهُمَّ عَلِّمْنَاهُ الْحِكْمَةَ

Allahım ona hikmeti öğret.” Hadîsi şerîflerinde ise Kur’ânın doğru anlaşılması manasında kullanılmıştır.¹²⁸

Yukarıda ki hadîsi şerîfte kitap lafzıyla birlikte geldiği için Kur’ân’ın doğru anlaşılıp yorumlanması olarak anlaşılmıştır.¹²⁹

Bunun gibi hadîsi şerîflerde Müslüman’ların işine yarayan bilgi ve doğru söz manasına kullanıldığı yerler de vardır.

الْكَلِمَةُ الْحِكْمَةُ صَالَةٌ الْمُؤْمِنِ، حَيْثُمَا وَجَدَهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا

“Hikmet mü’minin yol göstericisidir. Onu her nerede bulursa alır. Onu almaya en lâyık olan odur.”¹³⁰

Bu hadîsi şerîf aynen bir önce ki hadîsi şerîf gibi ta’lim, irşât manasında talebî bir ifade olduğunu ve ihbarî olmadığını söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber Allah tarafından hikmetle gönderilmiş bir peygamberdir. Onun konuşması, susması, hal ve hareketleri, tavırları, insanlarla münâsebetleri hikmet çerçevesinde cereyân ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Hepsinden önemlisi Allah Teâlâ ile münâsebetlerini yani ona olan ibadetlerini göz önünde bulundurduğumuzda hepsi hikmet çerçevesinde cereyân ettiğini görmekteyiz. Zîrâ hikmeti en geniş manasıyla ele aldığımızda, yani bildiklerimizin hayata en güzel şekilde tatbik edilmesi olarak değerlendirdiğimizde, bu durumun en mükemmel şekilde Hz. Peygamberde gerçekleştiğini ve onun her hâli hikmetle gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Bu nedenle Hz. Peygamber, bu hikmetli duyuş, düşünce, hal, hareket ve davranışlarını çevresine aktarabilmesi açısından da büyük bir başarıya imza atmıştır. Araplar ümmî bir tolumdu, Hz. Peygamber geldikten sonra ilim süsü ve hikmet cevheriyle süslandiler. Bu ancak mûcize bir kitap ve kendisini muhkem olarak tanıtan Kur’ân’ın bereketi ve onun mükemmel bir uygulayıcısı olan Hz. Peygamber’in mahâretiyle gerçekleşmiştir. Kur’ân’ın hıfzı ve kitâbetine onları teşvik ederek, ilim irfan peşinde koşan ve kısa sürede bedeviyetten medeniyete ulaşan bir toplum haline dönüştürmüştür. Ayrıca

¹²⁷ İbn Mâce, “Fedâilü’s-sahabe”, 11; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 1, 269.

¹²⁸ Tirmîzî, “Menâkîp”, 43.

¹²⁹ Öğüt, *Hikmet*, s. 21.

¹³⁰ İbn Mâce, “Zühd”, 69; Tirmîzî, “Zühd”, 15.

Kur'ânla meşgul olmaya başlayınca şiir ve kasîdelerle övünmeyi bırakmışlardır.¹³¹

Seyyid Süleyman Nedvî, özet olarak belirtmek gerekirse diye başladığı sözlerinde nebevî hikmetin esasının onun kalbine emanet olarak konulan peygamberlik nuru ve İlhamî marifettir. Onun söz ve davranışları yani sünneti nebeviyyeleri, kalbine emanet olarak bırakılmış olan bu nebevî hikmetin bir tezahürü olduğuna göre buna da hikmet diyebiliriz, demektedir.¹³²

2.3. Felsefede Hikmet

Antik yunan felsefi eserlerin Arapçaya çevrilişi sırasında philo sophia kelimesi felsefe diye çevrilmiş ve bu kelime Grekçede hikmet sevgisi anlamına gelmesine paralel olarak hikmet kelimesi felsefi anlamlar kazanmıştır. Eski yunan felsefesinde philophos (filozof) kelimesini ilk kullanan Pythagoras olmuştur. Ona göre sophia eksiksiz bilgi tanrılara aittir. Philosophia yani bilgiyi ve bilgeliği sevmek ve ona ulaşmaya çalışmak bizim gibi insanlara gerekir.¹³³

İlkçağ Yunan filozofları evreni açıklarken ilk dönemde insan ve organik âlemle ilgilenmemişler ve onlar varlığı ve varlığın kaynağını görünen âlemden hareketle açıklamaya çalışmışlardır. Onların evrenin ana maddesi hava, su, ateş gibi, somut kavramlarla açıklamaya çalıştıklarını görmekteyiz. İkinci dönemde felsefeye insan konusu dâhil edilmiş, üçüncü dönemde ise varlık bir bütün olarak incelenmiştir.¹³⁴

Felsefeye metafizik kavramlar daha ziyâde bu ikinci dönemde girdiğini, İslâm dünyasına ise Aristo'nun eserlerini çeviren Fârâbi'yle girmiştir, diyebiliriz. İlk dönemlerde felsefe terimini açık açık kullanmaktan çekinen İslâm filozofları onun yerine hikmet kavramını kullanmaya çalışmışlardır.

İslâm filozofları nezdinde hikmetin felsefe anlamında kullanılması İbn İshak el- Kindî'den hatta ondan önce İbn Mukaffâ ile başlayıp tanzimat ve ikinci meşrûtiyete oradan cumhuriyetin ilk yıllarına varıncaya kadar felsefe kavramının modern manada aldığı yolculuk devam etmiştir. En sonunda Cumhuriyetle birlikte Türkiye'de bu kavramın felsefeden ayrı olarak, felsefe çeşitli ilimlerin sonuçlarını sistematik olarak ele alan ilmî bir disiplin, hikmet ise düşünce tarihi konusunda değerlendirilen bir kavram olarak yerini almıştır.¹³⁵

¹³¹ Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Sevrî*, I, 3.

¹³² Nedvî, *Büyük İslâm Tarihi*(trc. Ali Genceli), IV, 168.

¹³³ Ögüt, *Hikmet*, s. 16; Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, s. 12.

¹³⁴ Taylan, Necip, *İslâm Felsefesi*, s. 65.

¹³⁵ Kutluer, İlhan "Hikmet", *DİA*, XV, 506-510.

Bazı İslâm filozoflarına göre iffet, şecâat, adâlet, doğruluk, cömertlik, nüktedanlık, vb. sayılan fazîletlerin insanın mâhiyetinde ki bazı hasselerin geliştirilmesi ve ayırt etme gücüyle alâkalıdır. Cesâret, zıddı cüretkârlık, dostluk, zıddı dalkavukluk, nüktedanlık zıddı soytarılık, cömertlik zıddı ısrâf gibi zıdlarıyla verilen kavramlar birtakım aşırı ve kontrolsüz davranışların erdemli orta şeklinde tezâhür etmesidir.¹³⁶ Hikmet, felsefeyle birlikte amacı iyi olan sanat ve beşerî hikmettir.¹³⁷ Burada insan aklının hikmetli olması ve hikmet çevresinde düşünebilmesi ve sefehten kurtulabilmesi için bazı merhalelerden geçmiş olması ve öncelikle bu aklın yaratılıştan sağlam olması, iyi eğitim görmüş olması ve kişinin ahlâkının düzgün olması gerekir.¹³⁸ Aksi takdirde aklın sahih bir şekilde çalışması mümkün değildir. Bundan dolayı şecâat yerinde kahramanlık göstermek ve bir insan düşmanla karşılaştığında sonuna kadar kahramanlık göstermesi gerekirken, kahramanlık gösterilmemesi gereken yerde de buna tevessül etmemesi gerektiğini, aksi takdirde bu cüretkârlık ve fevrilik anlamlarına geleceğini söyleyebiliriz. Kişi bu şekilde davranmakla hikmet dairesinden çıkmış olacağını, adâlet yerli yerinde davranma ve adâletli kişi insaf ve vicdanla hareket eden kimse olduğunu, bu nedenle adâletli davranmakta hikmetle hareket etmek anlamına geldiğini düşünebiliriz.

Filozoflar âlem tanrı arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışırken çeşitli deliller ve metotlar kullanmışlardır. Fakat felsefede ki evren tanımı ve evrenle tanrı arasında ki bu ilişkiyi açıklamaya çalışan deliller, çeşitli yönlerden eleştirilmiş ve her birinin eksik ve tamamlanmaya muhtaç olduğu görülmüştür. Meselâ bazı deliller kuru, soğuk, duygudan ve ruhsal özden yoksun olduğu şeklinde ki eleştirilere sebep olurken bazı deliller de aynı anda zıtlıkların mevcut olduğu bir âlemde mutlak iyilikten bahsetmenin mümkün olmadığı yönünde eleştirilmektedir. Meselâ ontolojik delilde kant varlık, bir fikrin veya tasavvurun vasfı olamaz, varlığa dair hükümlerimiz analitik değil sentetiktir, diye ontolojik delili eleştirir.¹³⁹ Kozmolojik delil ailesinden olan hudus delilinde olay ve hâdiselerin kadîm bir kaynaktan, irâdeden çıkmış olması görüşünü İbn Rüşd problemleri görür.¹⁴⁰ Kant imkân delilinde sebepler zincirinin başında ki ilk sebebin zincirin diğer halkalarıyla benzerlik arz edeceğinden problemleri görür.¹⁴¹ Yine gaye ve nizâm delilinde diğer delillere nazaran özellikle halka Allah'ın varlığını anlatmanın daha kolay olduğu söylenmekle beraber âlemin düzen ve nizâmından hareket ederek Allah'ın varlığı ispat edilmeye çalışılırken beşer aklının ilâhî hikmetleri kavramayacağı ve âlemde ki meydana gelen birtakım deprem, sel felaketi, zelzele gibi tabi hâdiseler nereye konacaktır diye itirazlar yükselmiştir.¹⁴²

¹³⁶ Fârâbî, *Mutluluk Yoluna Yönelme*(trc. Hanif Özcan), s. 43.

¹³⁷ Fârâbî, *Mutluluk Yoluna Yönelme*, s. 51.

¹³⁸ Özcan, Hanifi, *Mâtürîdîde Bilgi Problemi*, s. 2002-203.

¹³⁹ S. Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, s. 36.

¹⁴⁰ S. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 57-58.

¹⁴¹ S. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 59-60.

¹⁴² Toploğlu, Bekir, *İslâm Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı*, s. 140-145.

Yine Allah'ın sıfatlarından hareketle âlemin düzeni ve ahengi konularında da filozoflar ve kelamcılar arasında tartışmalar yaşanmıştır.¹⁴³ Filozoflarla kelamcılar arasında Allah'ın varlığı ve âlemin yaratılmasıyla ilgili tartışmaların temelinde tanrının varlığına ulaşmak için kullanılan yöntemlerden ve tanrının mâhiyetine ve sıfatlarına paralel olarak âlemi ve evreni izah çabalarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Her ne kadar bazı filozoflar tanrının varlığını ispat noktasında empirik ve nazarî istidlâlin dışına çıkmaya çalışsalar da ve tanrının varlığının bir ispat işi değil de îman işi olduğunu savunmaya çalışsalar da genel olarak bütün filozoflar buna İslâm filozofları da dâhil olmak üzere tanrının varlığını ispat sadedinde mutlaka insana ait çevremizde tecrübe edilen bir takım öncüllerden veya direk tanrıdan hareketle sebep sonuç ilişkisi içerisinde âlemi açıklanmaya çalıştıklarını söyleyebiliriz. Hâlbuki İslâm kelamcıları Allah'ı ve ona ait sıfat ve fiilleri tanıtırken insana ait düzlemin dışına çıktıklarını ve tanrıya ait birtakım fiil ve sıfatları filozoflardan farklı olarak özellikle ilim, irâde ve kudret gibi konularda hiç değilse filozofların eksik bıraktıkları yönleri tamamladıklarını söyleyebiliriz. Çünkü buna İslâm kelamcılarının filozoflara- buna özellikle yabancı felsefelerin etkisinde kalmış İslâm filozofları da dâhil olmak üzere- göre Kur'ân ve Sünnet gibi, müracaat ettikleri kaynaklar açısından birtakım avantajları olduğunu söyleyebiliriz.

2.4. Kelâmda Hikmet

Kelâm, konusuna göre Allah'ın zâtından ve sıfatlarından başlangıç ve sonuç itibariyle varlıkların durumlarından bahseden bir ilimdir. Ayrıca gayesine göre, kuvvetli delillerle şüpheleri giderecek şekilde dini akideleri ispata güç yetiren ilimdir.¹⁴⁴ Şeklinde tarif edilmiştir. Bu da onun felsefenin metotunu kullandığını göstermektedir.

Gazzâlî'den yani Hicri 6. Yüzyıldan sonra artık İslâm kelâmcıları felsefî görüşlere özellikle mantık, bilgi ve varlık alanında daha geniş yer vermişlerdir.¹⁴⁵ Daha sonraları kelâm âlimlerinin hikmet konusuna bakışı felsefenin metoduyla Allah Teâlanın zâtı, sıfatları ve onun ef'âliyle ilgili konularda kendisini gösterdiğini söyleyebiliriz. Yani Allah'ın zâtı itibariyle bizzat kendisinin bir hikmet olduğunu, onun var ve bir olması sâyesinde yerlerin ve göklerin bir düzen ve âhenk içerisinde ayakta kaldığı, onun emir ve kevnî teşriinin zâtına ve sıfatlarına paralel olarak nihai bir isâbet ve fayda kaydedildiği anlaşılmaktadır.

¹⁴³ S. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 77.

¹⁴⁴ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâma Giriş*, s. 246-248.

¹⁴⁵ Özevarlı, M. Sait, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, s. 13.

Mu'tezile Allah'ın sıfatları konusunda yed, vech, istivâ gibi haberî sıfatları tevil etmiştir. Kudret, ilim, hayat, sıfatları gibi subûtî sıfatların masdar halinde Allah'a izâfesini kabul etmezler. Ehli sünnet ise subûtî sıfatların masdar halinde Allah'a izâfesini câiz görürler ve bu sıfatlar selbî sıfatlarla birlikte ezeli ve ebedîdir. Fakat fiilî sıfatlar Eş'ârilere göre yaratılmış, Matürîdîlere göre yaratılmamıştır. Mu'tezileye göre kudret, ilim, hayat sıfatları da dâhil olmak üzere bütün sıfatlar Allah'ın zâtının aynısıdır. Ehli Sünnet Kelâmcıları (Mâtürîdî ve Eş'ârilere), Mu'tezileden farklı olarak Allah'ın zâtının ne aynı ne de gayrı olduğunu söylemişlerdir.¹⁴⁶

Eş'ârilere göre iyi, güzel, çirkin, adâlet, zulüm, doğru, yanlış gibi değerlerin belirleyicisi bizzat vahiydir. Bir şey doğru ve yanlış olduğu için doğru veya yanlış olmuyor vahiy öyle belirlediği için doğru veya yanlış oluyor. Dolayısıyla iyinin, güzelin, adâletin, doğrunun belirleyicisi ve kıriteri vahiydir. Ayrıca Allah adâleti, doğru olanı, iyiyi, güzeli, emretmek veya zulmü, yanlış, çirkinini de yasaklamak zorundadır da denilemez. Zîrâ bu takdirde ona zorunluluk izâfe edilmiş olur. Bu ise mülkünde dilediği gibi tasarruf etme hakkına sahip olan Allah'ı sınırlandırmak ve onun karşısında başka tanrılar kabul etmek anlamına gelir, demektedirler. Matürîdîlere göre insan bazı konularda iyiyi, doğruyu, güzeli adâleti, yanlış, zulmü, çirkin olanı aklıyla vahiy açıklamadan bilebilir. Fakat Allah Teâlâ'da ona herhangi bir zorunluluk olmasa da iyi ve güzel olanı emreder ve yanlış olanı yasaklar. İnsan akli her konuda ve her zaman isabet edemeyebilir. İşte vahiy kendisine böyle durumlarda rehberlik ederek kişinin yanılmasını önler.¹⁴⁷

Hikmet konusu kelâmında muhtevâsına giren konulardan biridir. Kelâm olaya daha ziyâde varlıkları gayeye göre anlamaya çalışır. Yani yaratılan her bir varlık bir gaye ve maksada göre mi yaratılmıştır. Yoksa yaratılan varlıklar rastgele hiçbir gaye ve amaç gözetilmeksizin mi yaratılmıştır. İşte Kelâm konumuzla ilgili olarak bunların cevabını bulmaya çalışan bir ilimdir. Netice itibariyle kelâmcıların hikmet kavramını açıklama şekillerinin Kelâmda hikmet kavramının tabiatında bir düzen, âhenk, tenâsüp, fayda, gaye olduğunu göstermesi bakımından önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Zîrâ Mâtürîdîler, işin ve sözün en güzeli, en sağlamı, iyi ve güzel olan iş; Eş'ârilere göre bilerek ve düşünülerek yapılan iş, Mu'tezile'ye göre fâiline ve başkasına faydalı olan iş anlamlarına geldiğini söyleyerek her bir ekolde hikmet kavramının nihâi olarak gayelik fikrini desteklediğini söyleyebiliriz.¹⁴⁸

Ehli Sünnet ile Mu'tezile ve diğerleri arasında bir mukâyese yapmak gerekirse Ehli Sünnet kelâmcıları ile ilhat ve bâtinî yorumlara kaçan kelâmcılar arasında teşbih ve tescim konularında taban tabana zıt yorum farklarının olabileceği görülebilir. Ancak Ehli Sünnet ve Mu'tezile arasında Allah'ın sıfatları, fiilleri ve husun, kubuh; salah, aslah gibi Allah'ın yarattığı varlıklarda

¹⁴⁶ Gölçük, Şerafeddin, Süleyman Toprak, *Kelâm*, s. 214-215.

¹⁴⁷ Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi* (trc. Süleyman Uludağ), s.245.

¹⁴⁸ Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi* (trc. Bekir Topaloğlu), s. 189.

ki mükemmellik, güzellik, fayda ve maslahatı ifade bağlamında kendi sistemlerine göre yaptıkları yorumlara bakarak, bunların teferruatta ki ve kavramsal farklar olduğunu düşünebiliriz. Yani Mu'tezile Allah'ın fiilleriyle emri arasında adâlet prensibi ve mantık ilişkileri çerçevesinde zorunlu bir ilişki kurarken ve Allah'ın karşısında onun otoritesini sınırlandıran bir illet anlayışını onların da kabul etmediklerini ve Ehlisünnet kelimcileri özellikle Eş'âriiler, ona zorunluluk izâfe edilmesinin onu sınırlandırmak ve onun üzerinde bir otorite ihdâs etmek anlamına geleceğini ve bunu sırf tenzih düşüncesinden dolayı reddettikleri söylenebilir.

2.5. Tasavvufta Hikmet

Tasavvuf İslâm'ın ruh hayatı ve İslâm peygamberinin şahsında temsil ettiği manevi otoritenin, müesseseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şeklidir.¹⁴⁹

Tasavvufta hikmet denilince ilâhî sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması, sebeplerle sonuçları arasında ilâhî irâdenin keşfedilmesidir.¹⁵⁰

Tasavvufta hikmet kelimesi yerine sır kelimesi kullanılmıştır. Dolayısıyla tasavvufa sırrıye, sûfiye de sırrî denilmiştir.¹⁵¹

Mutasavvıflar hikmeti elde etme yöntemi olarak bazı hususlardan bahsederler ki bunların genel olarak nefsi terbiye etme yöntemleriyle alâkalı olduğu ve onlara göre hikmeti elde etmekle nefis terbiyesi arasında doğrudan bir ilişki kurulduğu anlamına gelmektedir. Yani onlar aç kalmak, az uyumak, az konuşmak gibi bazı terbiye yöntemleriyle zihnin ve kalbin inkişâf ettiğini düşündükleri söylenebilir.¹⁵²

Tasavvufta hikmet anlayışı her şeyden önce bu yolun tâlibi olan bir insan veya mürit, insanın fitratında harekete geçirilmemiş birtakım kabiliyetleri özel bir şekilde harekete geçiren bir kişi olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Bayezid'i Bistâmî'ye bu mertebeye nasıl ulaştın diye sorulmuş "O, da aç karın ve çıplak ayakla demiştir."¹⁵³

Ebû Muhammed el-Harraz, "açlık zahidlerin, zikir ariflerin yemeğidir,"¹⁵⁴ demiştir.

Selh b. Abdullah, "Allah Teâlâ dünyayı yaratınca günahı ve cehâleti tokluğun, ilim ve hikmeti açlığın içine iskân etti." Demiştir.

¹⁴⁹ Yılmaz, H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 17.

¹⁵⁰ Kara, Mustafa, "Hikmet", *DİA*, XVII, 518-519.

¹⁵¹ Uludağ, *İslamda Emir ve Yasakların Hikmetleri*, s. 20.

¹⁵² Kara, "Hikmet", *DİA*, XVII, 519.

¹⁵³ Kuşeyrî, *Risâle* (trc. Süleyman Uludağ), s. 126.

¹⁵⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 154.

Mutasavvıf Allah'a ve bilgiye aynı zamanda sevgi, muhabbet, keşf yoluyla ulaşmaya çalışan daha donanımlı bir kişidir. Meselâ O, inânç sahasında taklit ve ilim yoluyla değil de bunların da temel oluşturduğu daha üst seviyede zevk ve keşf yolunu benimsemiş bir kişidir.¹⁵⁵

Tasvvufta hikmete verilen önem sebebiyle bazı tasvvuf erbâbı hakîm diye isimlenmiştir. Meselâ Süleyman Atâ ibret âmiz sözleri sebebiyle bu şekilde isimlenenlerdendir. Onun şu sözü hikmet içerir: “Her geleni hızır, her geceyi kadir; herkes yahşî biz yaman, herkez buğday biz saman” demiştir.¹⁵⁶

Kendilerinden değişik hâl ve davranışlar da zuhur eden tasavvuf erbâbı, bu durumlarının seyru sulukta nefis terbiyesiyle orantılı bir şekilde sahih manevi bir yol alışı kanıtı ve birtakım tecellilere mazhar olmuşlardır.¹⁵⁷

Fakat tasavvufta ki bâtinî kavramının anlamıyla ilhad derecesinde ki bâtinî kavramının arasında çok büyük fark olduğu, dolayısıyla tasavvufta ki bâtinî yorumların İslâm'ın temel ilke ve prensipleri içerisinde kalınarak yapılan derûnî yorumlar, ilhad derecesine varan bâtinî yorumların ise İslâm'ın temel prensipleri dışına çıkılarak yapılan sapkın yorumlar olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü İslâm'ın temel prensiplerinin dışına çıkılarak yapılan bu şekilde ki yorumların İslâm nezdinde bir değerinin olmadığı izahtan vârestedir.

2.6. Ahlâkta Hikmet

Ahlâk kelimesi Arapçada hulk veya huluk kelimesinin çoğulu olup, Türkçede tekil olarak kullanılmıştır. Hulk; din, tabiat huy ve karakter gibi manalara gelir.¹⁵⁸ Dolayısıyla burada her hangi bir insandan meydana gelen bir davranışın bizzat sahibinin o davranışa yatkın hale gelmesi ve neredeyse o davranışı otomatik olarak yerine getirmesi söz konusudur. Meselâ kavga ettiğinde güçlükle kendini tutan veya zorlukla infâkta buluna kişiye cömert denilemez. Bir kimsede akıl ve şeriât bakımından övülen ve medh edilen davranışlar meydana gelirse bu güzel ahlâk, şayet yerilen ve zemmedilen davranışlar meydana gelirse buna kötü ahlâk denilir. Dolayısıyla buradan ahlâk kelimesinin birtakım ön adlarla kullanılan bir kelime olduğunu düşünebiliriz. Yani kendi başına kullanıldığında iyi veya kötü ahlâka şamil olacak şekilde kullanılacağını da düşünebiliriz. Meselâ Allah(c.c) kalem sûresinde ahlâktan söz ederken Hz. Peygamberin büyük bir ahlâk üzere olduğundan bahsetmektedir.¹⁵⁹

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

¹⁵⁵ Uludağ, *İslamda Emir ve Yasakların Hikmetleri*, s. 86.

¹⁵⁶ Kara, “Hikmet”, *DİA*, XII, 519.

¹⁵⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 22.

¹⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, h mad., X, 86.

¹⁵⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 125.

“Şüphesiz ki sen büyük bir aklak üzeresin.”¹⁶⁰

إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ

“Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”¹⁶¹

Ahlâk çeşitli ilim dallarında farklı anlamlar içerir. İlim, ahlâka tasvir edici olarak yaklaşır, felsefe analitik ve normatif olarak yaklaşır. Din aynı şekilde normatif olarak yaklaşır. Dolayısıyla kaynağı ilâhî olanla beşerî olan ahlâk kuralları arasında bazı farklar vardır.¹⁶²

Kaynağı ilâhî olan ahlâkta, ahlâkî ilke ve prensipleri din belirler. Kaynağı beşerî olan ahlâkî kuralları ise akıl, tecrübe, arzular, hevâ ve heves icap ederse örf ve âdetler belirler.¹⁶³ İslâm dini kendi bünyesine aykırı olmayan aklın, tecrübenin ve örften kaynaklı ahlâkî ve hukukî prensipleri kabul etmekten çekinmediğini söyleyebiliriz.

Dolayısıyla beşerî kaynaklı ahlâkî görüşlere de birkaç örnek vermek gerekirse, meselâ Eflatun’a göre ahlâk, en yüksek iyinin elde edilmesidir. Bu gerçek mutluluk ancak bilgelik ve hazzın doğru bir şekilde bileşiminden meydana gelir. Aristo’ya göre ahlâk, bir gaye olarak arzulanan iyiliktir. Bu iyiliğin gayesi ise mutluluktur. Epikür’e göre ise hazzdır. Ona göre hazz mutlu yaşamının hem başlangıcı hem sonucudur ve sürekli olması gerekir. Kanta göre ahlâk ise herkes için ortak olan bir ilkeye göre hareket etmektir. Yani insan davranışlarının meydana gelmesine sebep ya duyguları, yönelimleri veya davranışların kendisine dayandığı ilkedir. Bu konuda akıl ve eğilimler ya birbirine zıt düşerler ya birlerine uygun düşerler ya da davranışların kaynağı bu ilkedir. Dolayısıyla işte vazîfe iyi istemedir ve vazîfeye uygun düşen davranışlar bu şekilde genel geçer bir ilkeye dayanan davranışlar olmalıdır. Vazîfe ahlâkıyla yapılan davranışlar irâdî ve niyetin ilkesine bağlı davranışlardır.¹⁶⁴

Ahlâk kavramı insanlarla ilişkilerde meydana gelen ve bir değer ifade eden tutum ve davranışlar olduğuna göre bir davranışın ahlâkî olmasını belirleyen ölçüt onun kendisinin dışında ki varlıklarla amaçlı bir eyleme girmesini icap ettirdiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla Allah Teâlâ’nın ve onun yarattığı şuurlu varlıkların her hangi bir eyleminin hikmet dairesinde gerçekleşebilmesi için mutlaka tanrının buyruğuna, akla, sağduyuya dayanması ve belli bir gayeye matuf olması gerek. Bu nedenle filozoflar, kelâmcılar, ahlâkçılar ve fıkıhçılar Allah Teâlâ’nın ve onun kullarının birbirleriyle olan ilişkilerinde hatta tanrının bile kullarına karşı emir ve fiillerinde belli bir kurala ve kânuna tâbi olup olmadığını tartışmışlardır. Bu

¹⁶⁰ Kalem, 68/4.

¹⁶¹ Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 323; Suheyp Abdi'l-Cebbâr, *el-Câmi'u's-Sahîh li's-Sünen ve'l-Mesânîd*, VI, 403.

¹⁶² Kılıç, Recep, *Ahlâkın Dini Temeli*, s. 3-4.

¹⁶³ Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, s. 17-125.

¹⁶⁴ Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, s. 1-12.

manada bazı kelamcıların bir değer ifade edecek şekilde Allah'ın kulları ve varlık âlemiyle iletişimde ve tasarruflarında keyfîlik, sebeplilik, olgu- değer etkileşimi şeklinde Allah Teâlâ'nın kullarıyla iletişiminin ahlakî açıdan nasıl cereyân ettiği üzerinde yoğun tartışmalara sebep olmuştur.¹⁶⁵

2.7. Edebiyatta Hikmet

Hemen hemen her toplum içerisinde konuşmasıyla, oturup kalkmasıyla yerinde göstermiş olduğu hâl ve hareketlerle örnek ve önder olmuş kişiler bulunmuştur. Böyle kişiler diğer insanlar tarafından beğenilmiş, kendilerine hayranlıkla bakılmışlardır. Çünkü böyle kişilerin kendilerine verilen özel bir ilim ve kabiliyet olduğuna, içinde yaşadıkları toplumlarına faydalı olduklarına inanılmıştır. Bu tür hakîm denilen kişiler câhiliye döneminde bile bulunmaktaydı.¹⁶⁶

Onlardan sadır olan güzel ve anlamlı sözler, toplum içerisinde yayıldıkça ve halkın genel beğenisini ve kabulünü sağladıktan sonra mesel adını alır ve bu sözler sürekli dilden dile dolaşarak halkın duygu ve düşüncesini yansıttığı, pratik zekâsı hâline gelirdi ki bu da hikmetin en belîğ şeklidir. Bunun yanında sadece seçkinlerin duygu ve düşüncelerini ifade eden sahih hikmette vardı.¹⁶⁷

Hemen hemen her konuda böyle hikmetli sözlere avam veya ileri gelen kişiler arasında söylenegelmiştir. Bu tür belîğ ifadeler, söyleyiş güzelliği ile beraber her dönemde halkın hissiyatında derin izler bıraktığını söyleyebiliriz.

İbn Abbas'a isnat edilen şu söz belîğ ve veciz bir anlam ifade etmektedir:

İbn Abbas bir adama dedi ki seni ilgilendirmeyen bir konuda konuşma hatta seni ilgilendirse bile az konuş ki konuşmanın bir anlamı olsun. Ne akıllı ve ne de dengesiz kişiyle tartış. Zîrâ akıllı kişi sana galebe çalar, dengesiz kişi ise sana zarar verebilir. İnsanlar senin gıyabında nasıl konuşmalarını istiyorsan sen de onların gıyabında o şekilde konuş.¹⁶⁸

Aynı şekilde İmam Şâfî'ye atfedilen şu sözde halkın bir ürünü haline gelmiştir:

Sırını saklamasını bilen işine hâkim olur.¹⁶⁹ Bu tür hakîmane söyleyişler, daima insanların dikkatini çekmiş ve zihinlerde yer etmiştir. Ayrıca

¹⁶⁵ Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, s. 89-107.

¹⁶⁶ Kutluer, "Hikmet", *DİA*, XXVII, 506; Ögüt, *Hikmet*, s. 16.

¹⁶⁷ Kutluer, "Hikmet", *DİA*, XVII, 505.

¹⁶⁸ Kavşut, M. Cüneyt, *İbretli Hikâyeler ve Hikmetli Sözler*, s. 128- 129.

¹⁶⁹ Kavşut, *İbretli Hikâyeler ve Hikmetli Sözler*, s. 127.

insanların ve toplumların eğitimi, terbiyesi adına da bu tür mesellerden faydalanıldığını söyleyebiliriz.

Edebiyât ve kültürümüzde hikmetli söz ve hikâyeler olarak adlandırılan nice hikâye ve sözler vardır. Bunlar insanı düşündürdüğü gibi, aynı zamanda insanı eğiten meseller olduğunu söyleyebiliriz. Ama neticede kişinin zihin ve davranış dünyasına bir şeyler katar. Bu neviden olan ve lokman Hekime atfedilen şu hikâyeye gayet hakîmane bir olaydan bahseder.

Lokman Hekim'in şişman ve siyah derili olduğu söylenir. Adamın bir tanesi onu kaçan kölesine benzetmiş ve yakalayıp götürmüştür. Bir yıl çalıştırıp ve kendisine ev yaptırdıktan sonra bir gün asıl kölesi çıkagelmiştir. Adam durumu fark edince Lokman Hekimden çok özür dileyerek ve ayaklarına kapanarak, kendisini af etmesini ister. Lokman Hekim ise bu yalvarışlarının faydasız olduğunu, fakat yine de kendisini af edeceğini söyler. Affetme sebebi olarak, sen ev yaptırdın kar ettin bende bilgim ve tecrübem arttığı için kâr ettim der. Hem benimde bir zamanlar kölelerim vardı, bende onlara kötü davranmıştım. Şimdi ise kendimden küçük olanlara kötü davranmanın ne demek olduğunu öğrenmiş oldum ve artık bundan sonra kimseye çekemeyecekleri yükü yüklemem der.¹⁷⁰

2.8. Fıkıhta Hikmet

İslâm hukukunun teâmül haline gelmiş dört esasından birisi de kıyastır. Kıyas, hakkında nass bulunmayan bir meselenin illet benzerliğinden dolayı hakkında nass bulunan hükme kıyas edilmesine denir. Bundan dolayı kıyasta şu dört unsur mutlaka bulunmalıdır. Bunlara kıyasın rükûnları denir.¹⁷¹

Asıl: Hükmü nass veya icmâ yoluyla belirlenmiş meseledir. Buna makîsun aleyh veya müşebbehün bih de denir.

Fer: Hükmü nass veya icmâ yoluyla belirlenmemiş olan meseledir. Buna makîs veya müşebbeh de denir.

Aslın hükmü: Asıl hakkında sabit olan veya kıyas yoluyla fer'e de uygulanmak istenen hükümdür.

İllet: Asla ait hükmün konulmasına sebep olan veya kıyas yoluyla fer'e de uygulanmak istenen hükümdür.¹⁷²

Kıyasın dört rükûnundan en önemlisi illettir. Çünkü illet kıyasın fer'e uygulanmasında başat rol üstlenmektedir. Bundan dolayı bazı eserlerde illetten tek başına kıyasın rükûnü olarak bahsedilmiştir.

¹⁷⁰ Sadi Şirazi, *Bostan*, s. 181.

¹⁷¹ Zekiyyüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), s. 126.

¹⁷² Öğüt, *Hikmet*, s. 22.

İllet muarrif olarak ve lügat olarak kıyasın rüknü ve en kuvvetli yönüdür. Fukaha örfünde ise bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olan şeydir. Nasıl ki kıyam, kıraat, rükû olmadığı zaman, namaz olmazsa illet olmadığı zaman da hüküm bulunmaz.¹⁷³

İllet fıkıh terimi olarak üç manaya gelir:

1. Hükümün konulmasını uygun gösteren durum. Ramazanda yoculuk halinde oruç tutmama ruhsatı için meşakkatin illet olarak gösterilmesi durumunda olduğu gibi
2. Hükümün konulmasından amaçlanan ve hükümün korumak istediği sonuç. Ramazanda oruç tutmama ruhsatının bu anlamdaki amacı meşakkatin giderilmesidir.
3. Hükümün konulmasını uygun gösteren durumu genellikle ihtiva eden açık ve munzabıt vasıf. Ramazanda oruç tutmamanın illetinin açık ve istikrarlı olmasından dolayı yolculuğa bağlanması durumunda olduğu gibi.¹⁷⁴

Usûl âlimleri nezdinde hikmet şu manalara gelir:

Usûl âlimlerine göre hikmet iki şekilde tarif edilebilir. Birincisi hükümün illet ve sebebine bağlanmasına terettüp eden bir maslahatın elde edilmesi yahut bir mefsedetin giderilmesi veya azaltılmasıdır. Meselâ Ramazanda orucun açılması ve namazların kasredilmesi ruhsatına meşakkatin giderilmesi manası uygun düşmektedir. İkincisi bir maslahatın elde edilmesi ve bir mefsedetin giderilmesi açısından hükme terettüp eden şeydir. Meselâ zinâ suçunu irtikâp edene hadd cezâsının uygulanması sebebiyle neseplerin korunması maslahatının temin edilmesi gibi.¹⁷⁵

Bu nedenle hikmet:

1. Münasip, ma'kul manadır. Yani hükümle illet arasında ki uygunluk, uygun düşme
2. Hikmet maslahat demektir. Faydalı olan şeyleri celp, zararlı olan şeyleri defeden.
3. Hikmet şâri'in maksatları anlamına gelir. Kulların maksatları değil.
4. Hikmet garaz demektir. Uygulanması gereken şeyleri tasarlamak.
5. Hikmet bâis demektir. Yani hükümün konulmasına sevk eden davet eden demektir.¹⁷⁶

Aslında mana denildiğinde vasıftan sakınılması gerekir. Burada vasıfla mana arasında bir ayırım yapılması gerekirse hikmete mana dediğimizde vasıftan ayrı düşünülmesi gereken bir konudur. Bundan dolayı vasıf, hükümün vârid olduğu mahalde anlaşılması mümkün olan açık sıfattır. Fakat usûl âlimlerinin illet olarak kullandıkları vasıf böyle değildir. O, eşyanın hakikatini

¹⁷³ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu Usuli'l-Pezdevî*, III, 344.

¹⁷⁴ Ögüt, *Hikmet*, s. 23.

¹⁷⁵ Ögüt, *Hikmet*, s. 32-33.

¹⁷⁶ Râid Nasrî Cemîl Ebû Mûnis, *Menhecü't-ta'lîl bi'l-hikme ve eseruhû fi't-teşrî'i'l-İslâmî*, Herndon: el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî [The International Institute of Islamic Thought], 2007/1428, s. 43, 81.

ifade eden, hikmet olan ve gerçek illet olan vasıftır. Hikmet gizli olduğunda veya ancak araştırma ve teemmül yoluyla anlaşılacak bir durumda ise usûlcüler ifade ettikleri hikmetin yerine geçecek mazineden bahsetmeye başlarlar ve açık vasfın hikmete şamil olmasını ve onun hikmete zabıt olmasını şart koşarlar.¹⁷⁷

Bu konuda konumuzun nirengi noktasını oluşturan husus hikmetle ta'lîl meselesidir. Bu konuda illet, sebep, maslahat ve hikmet kavramlarının ne anlama geldiğini ve birbirleriyle olan ilişkilerinin tespiti de önem arz etmektedir. Ayrıca bunların hükme tesir edici bir âmil veya muarrif olarak nasıl değerlendirilmesi gerektiği hususu da önemli olmakla birlikte bu konularda âlimler arasında çok tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle hikmet ve hikmetle ta'lîl konusunda yaşanan tartışmalar çok uzamış ve nihai bir çözüme ulaşılması konusunda birçok çetrefilli ve çözüme kavuşmamış hususların olduğu görülmektedir. Kelâmdan başlayarak fıkıh usulünü de etkisi altına alan nasların ta'lîli meselesinde âlimler genel olarak şu sonuca ulaşmışlardır.

1. Nasların ta'linin kabul edenler. Bunlara göre aksine bir delil bulunmadıkça asıl olanın nasların ta'lîl edilebilirliğidir. Bu cumhûrun görüşüdür.

2. Nasların ta'lîl edildiğine dair delil bulunmadıkça nasların gayri muallel olduğunu söyleyenler.

3. Nasların ta'lîl edilebilirliğini dolaysıyla kıyası tamamen reddedenler. Nasların ta'lîlini kabul edenler de zâhir, munzabıt ve münasip vasfı uygun illet olarak kabul edenler ve munzabıt olup olmamasına bakmaksızın münasip vasfı yani hikmeti de illet olarak kabul edenler diye iki kısma ayrılır. Birinci görüşü kabul edenler usulcülerin cumhurunu temsil eder. İkinci görüşü kabul edenler ise bazı Malikî ve Hanbelî usulcülerdir. Hanbelî usulcülerin başında ise İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gelir.¹⁷⁸

Ancak illetin bir başka açıdan izâhı sadedinde hükümde ki tesir ve etki gücüne göre tam illet nâkıs illet şeklinde izah edenler de olmuştur:

Tam illet şer'î hükümde tam müessir olmuş illettir.

Nâkıs illet ismen ve manen illet: Meselâ mevkuf bey gibi.

Manen ve hükmen illet: İcap ve kabulün ikinci cüz'ü gibi yani kabul kısmı.

İsmen ve hükmen illet: Sebebin yerine müsebbebin delîlin yerine medlûlün kâim olması durumunda olduğu gibi. Meselâ yolculuk ve hastalık hallerinde namazların kasrı, oruçların kaza edilebilme ruhsatı, mes müddetlerini uzatmaya sebep olarak hastalık ve yolculuk sebepleri meşakkat müsebbebinin yerine geçmiştir.

¹⁷⁷ Ebû Mûnis, *Menhecü't-ta'lîl*, s. 94.

¹⁷⁸ Ögüt, *Hikmet*, s. 27.

İsmen İlet: Bir kişinin hanımına falanca eve girersen boşsun dediğinde hanımı o eve girerse boş olur.

Manen illet: Akitlerde ki icap ve kabulün her biri manen bir illettir.

Hükmen illet: Başkasının arazisine kuyu kazan kişi bir kimse düşüp öldüğünde hükmen tazminle yükümlüdür.¹⁷⁹

Ancak fıkıh usûlünde illetin hükme tesiri edebilmesi için hükümle vasıf arasında münasebet olması gerekir. Yani vasfın hükme uygun olması gerekir. Sarhoşluk verme vasfı içene had cezasını uygulamak için ve kısas cezasını uygulamak için de kasden öldürme fiili uygun olması gibi.¹⁸⁰

Münasip kullar üzerine terettüp eden eserlerin, hükümlerin maslahata uygun olup olmamasıdır. Burada mananın münasip olup olmadığını belirleyen ölçüt, maslahattır.¹⁸¹

Münasip mana maslahatla birlikte hikmetin iki rüknünden birisini oluşturur.¹⁸²

Bundan dolayı fıkıh usûlünde şâri'in itibar ettiği münasip vasıfla hüküm arasında münasebet şu şekillerde açıklanmıştır:

Vasfın nev'inin hükmün nev'ine verilmesi: Hamrın sarhoşluk vermesinden dolayı haram olduğu gibi diğer sarhoşluk veren içkilerin de haram olması durumunda olduğu gibi.

Vasfın nev'ine hükmün cinsinde itibar edilmesi: Küçüklerin velâyetinin anne baba bir olmasından dolayı mîrasta büyük kardeşe verilmesi durumunda olduğu gibi evlilikte de aynı velâyetin gerçekleşmesi.

Vasfın cinsine hükmün nev'inde itibar etmiştir. Yolculuk halinde ki namazları kazâ etme bakımından kadınların âdet halinde kılamadıkları namazlara kıyas edilmesi durumunda olduğu gibi.

Vasfın cinsinin hükmün cinsine verilmesi: Hz. Ali'nin (r.a.) içki cezâsını kazif haddine bakarak vermesi durumunda olduğu gibi.

Şâri'in kabul veya reddettiğine dair delil bulunmayan maslahatlar mürsel maslahatlardır.

Vasfın uygunluğu aslın da bunu göstermesi açısından hikmetler veya maslahatlar da dörde ayrılır.

Vasfın nev-i hükmün nev'inde etkili olan belli bir nas tarafından da desteklenen münasip vasıf. Meselâ yaralamaların cinâyete kıyas edilmesi durumunda olduğu gibi.

¹⁷⁹ Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 135.

¹⁸⁰ Öğüt, *Hikmet*, s. 32-33; İbn 'Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 30-31.

¹⁸¹ Ebû Mûnis, *Menhecü't-ta'îl*, s. 94.

¹⁸² Ebû Mûnis, *Menhecü't-ta'îl*, s. 87.

Münasip olup mülayim olmayan belli bir aslında desteklemediği vasıflar şârih tarafından ittifakla kabul edilmemiştir.

Kendisini destekleyen bir aslın olmayıp, vasfın cinsinin hükmün cinsinde etkili olduğu münasip mülayim vasıftır. Yani Mürsel maslahatlar.

Kendisini gösteren bir asıl bulunan münasiptir, ancak mülayim değildir. Vasfın nev'i hükmün nev'inde görünmektedir. Fakat vasfın cinsine hükmün cinsi işâret etmemektedir. Diğer müskiratın şaraba kıyas edilmesi durumun da olduğu gibi. Asılda şarap olup, diğer asıllar yani diğer sarhoşluk veren maddeler şarap olmadığı için bu münasebet gariptir.¹⁸³

Bu anlattıklarımızın tamamı hikmetin kıyasla olan ilişkisi veya hikmetin kıyasın bir çeşidi olması durumuna göredir. Hâlbuki hikmetin kıyasın dışına taşan hayır, fayda, güzel olan şeyler, derin manalar, sırlar manasında veya umumî küllî güzellikler anlamına gelebilecek manaları da vardır.

Yani hükümlerden istidlâl yoluyla elde edilen sırlar ve hikmetler anlamına da gelmektedir. Bu nedenle hikmeti hükümlerdeki münasip mana ile ta'lilde bulunma anlamında ve hükümlerin amacı olarak kıyasın konusuna; üzerinde düşünülmesi gereken derin manalar ve sırlar olarak ise kıyasın dışına çıkan, istidlâl yoluyla elde edilen küllî bir illetten bahsetmemiz gerekir.

Meselâ Ramazanda yolculuk durumu bir meşakkat hâlidir. Fakat bu meşakkat açık ve munzabıt olmadığından hükmün illeti olamamıştır ve bir zabıta itiyaç duymakataadır ki o da yolculuktur. Halbuki hikmet açık ve munzabıt olsa kıyasın konusu olabilirdi. Yine maslahatı mürseleyi düşündüğümüzde vasfın cinsinin hükmün cinsinde etkil olduğu için yine bir kıyas durumu söz konusudur.

Ancak İslâm hukukundaki zaruriyyat, haciyyat ve tahsiniyyat gibi hukuk normlarının dışında olan ve küllî bir kıyastan da elde edilmeyen, kıyasın dışında değerlendirilmesi gereken hoş davranışlar olarak görülen dördüncü bir husutan da bahsedebiliriz. Meselâ kölenin hürriyetine kavuşturulması güzel bir davranıştır. Bu nedenle kölenin hürriyetine vesile olan kitâbet anlaşması da güzel görülmüştür. Beşinci olarak yine bu saydığımız zaruriyyat, haciyyat, tahsiniyyat gibi bir durumun söz konusu olmadığı, aslî ve cüz'î bir illet elde etme imkânının da olmadığı fakat küllî bir illetin düşünülmesi münkün olduğu durumlardır. Buna örnek olarak sadece bedenle yapılan ibadetler verilebilir. Beş vakit namazımızı kıldığımızda bir maslahatın temini veya bir zararın def'i söz konusu olmamakta fakat namazlara devam edildiğinde sorumluluk duygusu gelişir, Allah'ın sürekli hatırlanması sağlanır, kötülüklerden korunulur şeklinde açıklamalar yapılabilir.¹⁸⁴

¹⁸³ Ünsal, Ahmet, *İslâm Hukukunda Fayda İlkesi*, s. 118-120.

¹⁸⁴ Ünsal, *Fayda İlkesi*, s. 88.

2.8.1. Hikmetle Ta'îlin İmkânı

Bu konunun sahabe dönemine kadar gittiğini söyleyebiliriz. Çünkü İslam'da hüküm çıkarılırken kitap ve sünnetten sonra sahabe kavil ve uygulamalarına bakılır. İcmâ da sahabe neslinden itibaren gerçekleştiği düşünülürse öncelikle sahabeye alâkalı olduğunu söyleyebiliriz. Sahabe kavil ve uygulamalarının da konumuz açısından önemi büyüktür. Çünkü onlar vahye ve Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirlerine ilk olarak şahit olmuşlardır. Söz konusu dönemi bu konuda da mesnet olarak almak yerinde bir davranış olacaktır. Gerçekte hikmetle ta'îl konusu şimdiki manada onların döneminde tartışılmadığı bilinmektedir. Bu konu Fahreddin Râzî ve Âmidî'den sonra sistemli ve teorik olarak tartışılmaya başlanmış ve cumhûrun kanaatinin ibadet konularının dışında hükümleri hikmetlerine değil, illetlerine bağlamak olduğudur.¹⁸⁵

Bazı fakihlerin hikmetle ta'îl konusunda yaklaşımları ve dayandıkları deliller:

Râzî mutlak olarak hikmetle ta'îl edilebileceğini savunanlardandır.¹⁸⁶ O, Şöyle der:

Biz hususi bir hükmün hususi bir hikmete dayandığı zannına sahip olursak ve daha sonra bu hikmetin başka bir olay veya mahalde ortaya çıktığı zannına sahip olursak aynı hükmün o olaya da verilmesi gerektiği zannı ortaya çıkar. Bilindiği gibi zann ile amel etmek vâciptir.¹⁸⁷

Râzî bu konuda ihtiyaçlar ya mutlak olur ya da muayyen olur. Mutlak ihtiyaçlarla amel edilmesi zaten beklenemez. Muayyen ihtiyaçlarla ise değişken olmalarından dolayı onlarla da amel edilmez.¹⁸⁸ Şeklinde itiraz edilmiş kendisi de hususi maslahatlara vakıf olmamız ya mümkün olur ya da mümkün olmaz. Vakıf olmak mümkün olmazsa onunla istidlâlde bulunmak imkânsızdır. Bir vasfın hikmet içerdiğini bilmek o hikmeti bilmeğe bağlıdır. O halde böyle bir istidlâl mümkün olduğuna göre muayyen bir maslahata vakıf olmak mümkündür. Muarızların keyfiyetinin kapalılığından dolayı maslahatın bilinmeyeceği meselesi geçersizdir.¹⁸⁹

Hikmetle ta'îl câiz olsaydı vasıfla ta'îl câiz olmazdı diyenlere karşı da hikmetle ta'îl tercih edilebilirse de hikmeti kavramanın zorluğu ve vasfı kavramanın kolaylığından dolayı vasıfla ta'îl de tercih edilebilir. Bu durumda hikmetle ve vasfı ta'îl bir yönden racih diğer yönden mercuh olarak birbirlerine eşit seviyededirler.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Öğüt, *Hikmet*, s. 35.

¹⁸⁶ Öğüt, *Hikmet*, s. 57.

¹⁸⁷ Râzî, *Mahsûl*, V, 287.

¹⁸⁸ Öğüt, *Hikmet*, s. 58.

¹⁸⁹ Râzî, *Mahsûl*, V, 291.

¹⁹⁰ Râzî, *Mahsûl*, V, 291-292.

Yine Râzî hikmetle ta'lîl câiz olsaydı araştırılıp bulunması vâcip olurdu diyenlere karşı da şöyle cevâp vermiştir: Her ne kadar hikmetle ta'lîl konusunda ihtilaf etsek de vasfın illet oluşunun hikmetle mümkün olduğu konusunda hem fikiriz. Ayrıca istikrâ yönteminin vasıfla ta'lîli gösterdiğini söyleyenlere karşı da hadlerde öldürücü darbe ile caydırıcı darbe arasında orta bir yol tutulması ve bazı konularda ameli yesir ve amel kesir ayırımına gidilmesi bu kabilden olduğunu söylemiştir. Zan ile amel etmekten sakındıran nassların doğru olduğunu fakat hikmet hükmün illetinin illetidir. Şeklinde cevâp vermiştir. Yine hikmet ve maslahat hükmün semeresidir. Şeklinde söyleyenlere karşı da bunun zihinde değil dış dünyada olduğunu söylemiştir.¹⁹¹

Âmidî bu konuda şunları söylemiştir:

Bilginlerin çoğu hükümleri, zâbıttan soyutlanmış bir hikmetle ta'lîl etmekten kaçınmışlar az bir grup ise bunu mümkün görmüştür. Bir kısım bilginler ise açık, munzabıt olanla gizli, istikrarsız olanı birbirinden ayırmışlar, birinci neviden olanlara hikmetle ta'lîli mümkün görmüşlerdir. Tercihe şayan olan görüş de budur diyerek görüşlerini açıklamıştır.¹⁹²

Açık ve munzabıt olan vasıfla ta'lîlde bulunma konusunda icmâ vardır. Meselâ kisasın vâcip olma hükmünü caydırma ve telafi etme düşüncesinden dolayı kasden cana kastetmekle tâ'lîl etmek, alış verişte intifa hikmeti içerdiğinden dolayı ehliyet sahibi birinden sâdır olmuş tasarrufla ta'lîl etmek, alkolü maddeleri kullanma hükmün haramlığını ve içene hadd uygulanmasını, mefsedetî giderme hikmeti içerdiği için alkollü içeceklerle ta'lîl etmek, bu gibi açıklamalara açık ve zâhir vasıfla ta'lîlde bulunma meselenin fer'î yönüdür. Bu ise hikmetle ta'lîlde kabul edilebilecek bir durum değildir. Çünkü hikmet nihai tahlilde maslahatların elde edilmesi ve mefsedetlerin giderilmesidir. İhtiyaçların ise gizili olma, artma eksilme gibi bir durumu vardır. Hâlbuki istikrarı sağlayıcı hükme mesnet teşkil eden unsurları belirlemek bu kadar zor değildir. Gizli ve muztarip hikmetlerle ta'lîlde bulunmakta her ne kadar zorluk olsa da onu içeren açık vasıfla ta'lîlde bulunma esnasında mutlaka onun belirlenmesi gerekir. Zîrâ o bir vasfın illet olmasının illetidir. Hâl böyle olunca böyle bir vasıf bir zâbıta ihtiyaç duymadan neden illet olmasın. Meşakkat içerisindeki bir hamal hakkında en fazla şu söylenebilir. Mutlak anlamda bir meşakkatle talilde bulunulmayıp ancak sefer halindeki meşakkatle ta'lîlde bulunulabilir. Bu durumda mutlak anlamda hikmetle ta'lîlde bulunamayacağı anlamına gelmez. Yine açık vasıfla ta'lîlde bulunmak hikmetle ta'lîlin imkânsızlığını göstermez. Şayet hafî hikmetle ta'lîlde bulunmak câiz olsaydı açık vasıfla ta'lîlde bulunmak câiz olmazdı. Çünkü açık vasfı belirlemek daha kolaydır iddialarını ise kabul edemeyiz. Ayrıca gizli hikmeti belirlemek zor ise de açık vasıfla ta'lîlde bulunduğumuzda onun içeriğindeki hikmeti belirlemekten daha zor değildir. Çünkü burada iki zorluk vardır. Birisi açık

¹⁹¹ Öğüt, *Hikmet*, s. 61.

¹⁹² Âmidî, *el-İhkâm*, III, 2•2.

vasfî belirlemek diğeri açık vasfî içerisindeki hikmeti belirlemek.¹⁹³ Şeklinde itiraz edilme durumlarına göre bu şekilde karşı açıklamalarda bulunulabilir.

Bu karşı açıklamalar şöyledir:

Hikmeti açıklayıp belirlemek açık vasfî belirlemekten daha zordur. İddialarını kabul edemeyiz. Zîrâ hikmet açık ve munzabıt olduğunda açık vasfî gibi olur. Vasfî bilmek ve tespit daha kolay olması durumu hikmetin tespit edilip bulununcaya kadar tehirine yol açacağından hükmün tehiri mümkün değildir. Hikmeti zâbıtıyla birlikte araştırmakla mücerret olarak araştırmının zorluğunun eşit olduğu iddiaları da kabul edilmez. Mücerret hikmeti araştırırken hikmetin niteliğini ve özelliklerini bilmeye ihtiyaç duyarken zâbıtı ile birlikte olduğunda muhtemelen olup olmadığı ile yetiniriz.¹⁹⁴

Ebû Zeyd ed-Debûsî meseleyi hikmetle ta'lîl meselesi içerisinde değil de illetin bir nevi olarak ele almıştır. O şer'an müteber olan hikmetleri isim mana ve hüküm olarak, isim ve mana olarak, sadece hüküm olarak ve sadece isim olarak şeklinde kısımlara ayırmıştır.¹⁹⁵

Debûsî illet hikmet ayırımında ufuk açıcı açıklamalarda bulunmuştur. Meselâ bir kimse bâkire ve hâmile bir câriye ile evlense bile istibrâ gerekir. Burada hükmün illeti erlik suyunun dolayısıyla neseplerin birbirine karışmasının önüne geçmektir. Hâlbuki bâkire ve hâmile câriyede böyle bir durum söz konusu değildir. Ama buna rağmen kendisi bu durumda istibrâ gerektiğini söylemiştir. Yine uyuyan kişinin abdestinin bozulması durumunda olduğu gibi arada hâil olmadan eşine dokunan kişinin erkekliğinin uyanması durumunda mezi gelmese bile abdestinin bozulacağı, bir araya gelen eşlerin sünnet mahalleri birbirlerine değdiğinde meni çıkmaya bile gusûl gerekeceği, nikâha bağlı olarak nesebin sübûtu gibi açıklamaları hikmetle illet ayırımı konusunda ufuk açıcı açıklamalar olduğunu söyleyebiliriz.¹⁹⁶

Yine icârelerde menfaatler mevcut olmadığından kıyasa aykırı bir durum söz konusudur. Akitletlerde satın alıncak mal satıcının elinde mevcut olmalıdır. Bu durumda icâre akdindeki istifade edilmesi gereken menfaat mevcut bir ayn kabul edilerek imkân nisbetinde akit gerçekleştirilir.¹⁹⁷ Bu gibi akitler insanların kendilerine ihtiyaç duymalarından dolayı gerçekleştirilir.

Bu nedenle Râzî, Beydâvî ve İbn Sübkî gibi mütekellim mesleğine mensup usûl bilginleri illeti muarrif(tanımlayıcı) olarak görenlerdir. Mu'tezile mezhebi usûl bilginleri illeti müessir kabul etmişlerdir. Yani hükmün meydana gelmesine tesir eden etken olarak kabul etmişlerdir. Gazzâlî ve Hanefî usûlcüler ise Allah'ın emri ve izniyle müessir, mucip yani hükme tesir eden ve hükmü icâp ettiren manasındadır. Âmidî, İbn Hacıp, Sadru's-Şeria İbnü'l-

¹⁹³ Öğüt, *Hikmet*, s. 65.

¹⁹⁴ Öğüt, *Hikmet*, s. 66.

¹⁹⁵ Öğüt, *Hikmet*, s. 67.

¹⁹⁶ Öğüt, *Hikmet*, s. 68.

¹⁹⁷ Ebû Zeyd ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, I, 406.

Hümmam gibi usûl bilginlerine göre bâis ve dâ'î manasındadır. Yani hüküm koymaya sevk ve dâvet edendir.¹⁹⁸

2.8.2. Fıkıh Usûlünde Hikmetle Ta'lîl Meselesi

Fıkıh usûlünde hikmet terim olarak iki anlama gelmektedir. Birincisi vasfın illet kılınmasını gerektiren manadır. Hükümün illetine ve sebebine bağlanmasına terettüp eden ve bir maslahatın sağlanması veya bir mefsedetin azaltılması veya giderilmesidir. Meselâ yolculukta meşakkat namazların kasrı için uygun düşmektedir. İkincisi maslahatın sağlanması ve mefsedetin giderilmesi açısından hükme terettüp eden şeydir. Meselâ zinânın haram kılınmasının ve bu suçu işleyenlere hadd cezâsının tatbikinin neslin muhafazası amacına yönelik olması gibi.¹⁹⁹

Birinci manada illetten kastedilenin hikmetler, maslahatlar ve mefsedetler olduğunu belirten Şâtıbî'dir. İletten maksat hikmet ve maslahatların bizzat kendileridir. Ona göre bu maslahat ve mefsedetlerin açık ve munzabıt olup olmamasına bakılmaz.²⁰⁰

Ancak Şâtıbî'nin hikmetle ta'lilde bulunmayı mutlak olarak kabul etmediği ibadetlerde değil de âdet olarak kabul edilen, ma'kûlattan olan hususlarda hikmetlerin zaten zâhir olduğundan dolayı onlara yönelmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Çünkü bu tür ma'kûlattan olan hususlarda manaların cinslerine göre hüküm verilebilmektedir. İbadetlerde ise özel manalar zuhur edeceğinden bunlara göre hüküm verilir.²⁰¹ Kendisinin ibadetler sahasında kıyasın geçerli olmadığı, ma'kûlattan olan hususlarda ise en geniş anlamda vasfın cinsiyle bile hüküm verilebildiğinden vasfın zaten zâhir olması gerektiğini söylemiş olduğunu düşünmek mümkündür.

İkinci manada hikmetin tarifi de Âmidî'nin şu açıklamalarından sarih olmasa bile anlaşılabilir.²⁰²

Âmidî açık ve munzabıt olan vasıfla hikmetle ta'lilde bulunma konusunda ittifak olduğunu söylemektedir. Ona göre kisasın vacip olmasını canı heder olmaktan kurtarmak için düşmanca duygularla kasten adam öldürmekle ta'lîl etmek, alım satım akdini intifa hikmetine binaen rızaya delâlet eden tasarrufla ta'lîl etmek, içkinin haram olmasını aklı muhafaza hikmetine veya maslahatına binaen ta'lîl etmek bu kabildendir.²⁰³ Şeklinde açıklayarak İslâm fıkıhında hikmeti amacına göre açıkladığını söyleyebiliriz.

¹⁹⁸ Öğüt, *Hikmet*, s. 80.

¹⁹⁹ Öğüt, *Hikmet*, s. 32-33.

²⁰⁰ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, I, 410-411; Öğüt, *Hikmet*, s. 33.

²⁰¹ Ebû Münis, *Menhecî't-ta'lîl*, s. 148.

²⁰² Öğüt, *Hikmet*, s. 34.

²⁰³ Âmidî, *el-İhkâm*, s. 202.

Usûlcülerin hikmetle ta'lîl konusunda temelde câiz ve câiz değil diye iki görüşe sahip oldukları belirtilmektedir. Gazzâlî'nin hikmetle ta'lîl konusunda câiz olduğunu ve bu konuda Debûsî'yi kendisine muhatap kabul ederek ondan her ikisi de câiz olmadığı yönünde açıklama nakleder. Fahreddin Râzî ise konuyu mesele bazında sürdürür ve kişilerle uğraşmaz. Âmidî meselenin çerçevesini biraz daha belirginleştirerek âlimlerin çoğunluğunun zâbıttan yoksun bir vasıfla ta'lîlin imkânsız olduğunu pek azının ise buna cevâz verdiğiinden bahseder. Üçüncü bir grubun ise açık ve munzabıt hikmetle gizli ve istikrarsız hikmetin arasını ayırdıklarını ve bu şekilde tafsile yöneldiklerinden bahseder. Açık ve zâhir olan hikmetle ta'lîlin câiz olduğunu gizli ve istikrarsız olan hikmetle ise ta'lîlin câiz olmadığından bahsettiklerini söyler.²⁰⁴

Bu sebeple hikmetle ta'lîl konusunda âlimler ihtilaf etmişler olsalar da, ta'lîlin daha ziyâde mana ve amaç bütünlüğü içerisinde yani mazinnesine göre değerlendirilmesi gerektiğini söyleseler de, hikmetin hükümlerin teşriî kılınmasında etkili olduğu, şârî'in hüküm koymada birtakım maslahat ve hikmetlere göre hareket ettiğini düşünseler de tek başına hikmetle ta'lîle pek itibar etmedikleri söylenebilir. İslâm fıkıh usûlü âlimlerinin hikmeti bir müessir, muarrif ve bâis şeklinde formüle etmeleri bütün bu tespitlerin ve hikmetle teşri'in yapılabileceği meselelerine dayanır.²⁰⁵

İlletin zâhir ve munzabıt olma şartını koşanların içerisinde hikmetle ta'lîlde bulunabilmek için hikmetin bir zâbıta bağlanması gerektiğini söyleyenler olduğu gibi hikmet açık ve zâhir olduktan sonra câiz olduğunu söyleyenler de vardır.²⁰⁶

Bu konuda fakihlerin birbirinden farklı görüşleri vardır. Bu görüşler bazen bire bir örtüşebilecek şekilde olurken bazen de pek o kadar da örtüşmediği görülür. Bazen de bu görüşler bir birine zıt görüşlerdir. Meselâ hikmeti mutlak olarak illet kabul edenler, etmeyenler şeklinde karşıt iki görüş nakledilebilirken, hikmeti belli kayıtlarla illet kılanlar da söz konusudur. Hikmetle ta'lîli kabul edenler içerisinde hikmetin gizli olduğu durumda mutlaka bir zâbıta ihtiyaç duyacağı yönünde görüşler bulunduğu gibi meselâ cumhûr'a göre zâbıtı bulunan hafî hikmetler ile ta'lîlde bulunmak câizdir. Ayrıca Âmidî'ye göre açık ve munzabıt vasıfla hikmet içirme ihtimaline binaen ta'lîlde bulunabileceği konusunda icmâ vardır. Yine Fahreddin Râzî gibi mutlak olarak hikmetle ta'lîlin câiz olduğunu söyleyenlere göre böyle bir şart söz konusu olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü ona göre hikmet illetin illetidir. Gazzâlî hikmetle ta'lîli câiz görür ve Ebû Zeyde ed- Debûsî açıklamalarında ve olaya yaklaşımında terminolojik olarak bundan bahsetmese de verdiği örneklerde konuya yaklaşımı öğrenilebilmektedir. Zîrâ uyku halinin abdesti bozması veya hâmile veya bâkire bir câriye ile evlenilmesi istibrâyı gerektirir

²⁰⁴ Ögüt, *Hikmet*, s. 54-55.

²⁰⁵ Koca, "Hikmet", *DİA*, XVII, 515-518.

²⁰⁶ Ögüt, *Hikmet*, s. 54-55.

gibi açıklamaları ihtiyat ile yorumlanarak zâbıta, munzabıt ve zâhir olana bağlılığı gösterir.²⁰⁷

Hallâf ta illetin şartları bağlamında şu dört hususta fakihlerin müttefik olduklarını ifade eder. Yani ta'lîlin mümkün olabilmesi için hikmetin şu dört şartı taşıması gerektiğinden bahseder:

Birincisi: Açık bir vasıf olması. Yani açıkça hem asılda hem ferde görülebilmesi.

İkincisi: Munzabıt bir vasıf olması, yani illetin değişken olmaması, kendisine uygulanabildiği her bir olayda aynı sonucu verebilme objektifliğine sahip olması.

Üçüncüsü: Münasip olması. Yani hikmetin mazinnesine bağlanmasıdır.

Dördüncüsü: Vasfın kâsır olmaması. Yani asılda uygulanabilen bir vasfın ferde de uygulanabilir olmasına denir.²⁰⁸

Hikmet kelimesinin nasıl ki diğer ilimlerde almış olduğu özel anlam sözü konusu ise fıkıh ilminde de kendine has almış olduğu bir anlamı vardır. Onun almış olduğu anlam bazen müessir, mucip illet, bazen bâis güç anlamında olsa da ayrıca bir illet olarak hikmetten bahsedilen durumlarda bir sebep sonuç ilişkisi olarak gerçek müessir gücün Allah olduğunu hükümle illet arasında gerektirici bir bağın olmadığını düşünenlere göre; illet ancak muarrif olarak tanımlana bilse de²⁰⁹ veya hikmet kavramı hükümlerin esrârı şeklinde yorumlansa da ayrıca bazı İslâm hukukçularının teknik anlamdaki kıyasın dışında olarak mürsel kıyas, mana kıyası, maslahi kıyas gibi değerlendirmeleri özelde ıstıslah konusuyla genelde ise hikmet çerçevesinde yer alsın da²¹⁰ bu noktada vasfın zâhir ve munzabıt olması durumunda nassların ta'lîl edilebileceği hususunu âlimlerin geneli kabul ettiğini söyleyebiliriz. Munzabıt olup olmamasına bakmaksızın münasip vasfı yani hikmeti de illet olarak kabul edenler ise bazı Mâlikî ve Hanbelî usulcüleridir.²¹¹ Kıyasta asılla onun hükmü, rüknü ve hakkında hüküm bulunmayan fer vardır. Dolayısıyla böyle bir durumda asılla fer arasında illet benzerliğinden dolayı fer'e de aynı hüküm verilir. Hikmet ise yaygın anlamıyla bir netice ve amaçtır, elde edilmek istenen sonuçtur. Bu ise fıkıh usulünde münasip bir vasıfla gerçekleşeceği gibi elde edilmek istenen hükümlerin genel neticelerinden de elde edilir. Bu nedenle hikmetin şâri'in özel veya genel maksatlarına ilişkin olması manası yaygın bir anlayış olarak kabul edilen bir durumdur. Ayrıca İslâm hukukçuları her hükmün bir hikmeti olduğu ve bir maslahat içerdiği veya bir amacının olduğu konusunda görüş birliği içerisinde olmakla beraber yine hikmeti bir test yöntemi olarak kullanmalarına karşılık, bu konuda nadiren de olsa hikmetle

²⁰⁷ Öğüt, *Hikmet*, s. 54-72.

²⁰⁸ Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, s. 52.

²⁰⁹ Ferhat, "Hikmet", *DİA*, XVII, 515.

²¹⁰ Koca, "Hikmet", *DİA*, XVII, 516.

²¹¹ Öğüt, *Hikmet*, s. 27.

test edilmeyen illete dayanmış olsalar da; illet, hüküm, hikmet ve maslahat formülasyonunda anlam ve amaç ilişkisini birlikte değerlendirmişlerdir.²¹²

Ayrıca İslâm fıkında sebep, illet ve hikmet kavramlarının pratikte birbirlerinin yerine kullanıldığı örneklerinden hareketle de hikmetle ta'lilde bulunmayı açıklayabiliriz. Meselâ yolculukta sefer hâlinin meşakkatin yerine geçmesi durumu sebebin illet yerine geçmesine bir örnektir. Yine katl hadisesinde kısasın illeti olarak haksız yere öldürme fiilinin kabul edilmesi durumu da sebebin illet yerine geçmesine örnektir. Aslında kısasın illeti öldürmeye engel manasıdır. Yine “savaş sırasında el kesilmez”²¹³ hadîsine göre sahabeler hikmeti veya maslahatı illet yerine geçirdikleri görülmektedir. Zîrâ eli kesilecek şahsın düşmana sığınma durumu söz konusu olabilir.

Ayrıca hukukun genel gayelerinden hareketle hüküm verilmesi durumunda olduğu gibi durumlarda küllî kâidelerin çok önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bunlara tek tek tikel önermelerden elde edilen formülasyonlar ve fer'î hükümlerin amaçlarının toplamından çıkarılan önermeler gözüyle bakabiliriz. Bu durumun aynı zamanda küllî kâidelerin maslahat prensibine göre hüküm vermenin hazır dayanağını teşkil ettiğini de söyleyebiliriz.

İllet olan vasfın hikmet içerip içermediğinin zorunlu olması:

Bazı âlimler hiçbir illet hikmetten yoksun değildir. O halde bir illetin hikmet içerip içermediğini araştırmaya ne gerek var sorusuna şöyle cevâp verilmiştir. Bu durum illet olan vasfın olmayanından ayrılması, illet olan vasfın tespiti ve hükümlere imtisâl için gereklidir. İlleti muarrif olarak gördükten sonra illetin vasfı içerip içermediğinin ne anlamı var diye soranlara karşı da şu cevâp verilmiştir. Söz konusu illetin hikmet içermesi delîl ile medlûl arasında tenâsübü gösterir ve ayrıca hüküm olarak ulaşılan sonuca itaat ve teslimiyeti daha içten kılar. Bahsedilen durumlar müstenbat illette geçerlidir. Fakat mansus illetlerde olsa da olur olmasa da olur.²¹⁴

2.8.3. Selefin Hikmetle Ta'lîl Konusundaki Tutumu

Selef âlimleri arasında hikmetle ta'lîl konusunda daha sonra görülen tartışmaların olmadığını söyleyebiliriz. Fakat onlar da içinde yaşadığı toplumda meydana gelen problemlere çözüm üretiyorlardı. Fakat her ne kadar onlar arasında böyle hikmetle ta'lîl konusunda teorik tartışmalar yaşanmasa da onların ürettikleri çözümlerden, fer'î meselelere verdikleri hükümlerden ve fetvalardan konuya yaklaşımlarını tespit edebiliriz.²¹⁵

²¹² Koca, “Hikmet”, *DİA*, XVII, 518.

²¹³ Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 18.

²¹⁴ Öğüt, *Hikmet*, s. 74-75.

²¹⁵ Öğüt, *Hikmet*, s. 27.

Sahabenin hikmetle ta'lil konusuna yaklaşımı

Sahabenin hikmetle ta'lil meselesine yaklaşımı: Sahabenin hikmet yani hükümleri maksat ve maslahatlarına göre ta'lil etme konusunda açık açık dillendirmeseler de buna başvurdukları ve bu konuda şâri'in maksatlarına uygun olduğu takdirde maslahat prensibine göre hüküm verdikleri görülmektedir. Meselâ Hz. Ömerle Hz. Ali bir topluluğun bir kişiyi öldürmesi durumunda olduğu gibi maslahat prensibine göre yani canın ve kanın korunmasına yönelik olarak suça iştirak edenlerin tamamına aynı hükmü vermekle gerçekleşeceği yönünde karar almışlardır. Yine bir savaş esnasında hırsızlık eden bir kimseye el kesme cezâsının uygulanmamasına izafeten seferde içki kullanan kişiye de celde cezâsını uygulamamaları sahabenin "seferde el kesilmez."²¹⁶ Hadîsinin vermek istediği mesajı çok iyi anladıkları ve bu şekilde maslahat prensibine göre hüküm verdiklerini göstermektedir. Sahabe bu günkü manada hikmetle ta'lil meslesini düşündüğünü söyleyemeyiz. Onlar kendilerine gelen problemleri Hz. Peygamberi izlemiş olmaları ve hüküm verirken nasıl davrandığını çok iyi bilmelerinden dolayı şâri'in maksatlarının dışına çıkmadan rahatlıkla hüküm verebiliyorlardı.²¹⁷

Yine Hz. Osman'ın hacc esnasında Minâda dört rekâtli namazları kasr etmeyip aynen kılmayı tercih etmesi ve burada ki ruhsatı kullanmamasının sebebi, o yıl hacca kalabalık olarak gelen bedevîlerin namazları iki rekât zannetmemeleri içindir.²¹⁸

2.8.4. Dört Mezhep İmamının Hikmetle Ta'lil Meselesine Yaklaşımı

Mezhep imamlarının bu konudaki yaklaşımlarının tespitinin problemlili olduğu gözükmemektedir. Ancak hikmetle ta'lili Ebû Hanîfe'nin kabul etmediğine dair Zerkeşî'den nakledilen zayıf bir görüşten başka her hangi bir bilgi de bulunmamaktadır. Buna benzer şeyler daha sonra gelen bilginler tarafından mezhep imamlarının hikmetle ta'lil konusuna cevâz vermedikleri şeklinde anlaşılmıştır. Hâlbuki mezhep imamları da birtakım konularda hüküm verirken hikmete dayanmışlardır. Fakat bu onların mutlak olarak hikmetle ta'lile yöneldikleri anlamına da gelmemelidir. Hikmetle hüküm vermedikleri durumlarda muhtemelen zuhur ve inzibât şartlarını taşımadıklarından dolayı olduğunu düşünebiliriz.²¹⁹

²¹⁶ Ebû Dâvûd, "Hudûd", 18; Tirmizi, "Hudûd", 20.

²¹⁷ Öğüt, *Hikmet*, s. 37-38.

²¹⁸ Öğüt, *Hikmet*, s. 40-41.

²¹⁹ Öğüt, *Hikmet*, s. 42.

Hanefî Mezhebinde Hikmetle Ta'lîl

Hanefî mezhebinin hikmetle ta'lîl konusuna olumsuz baktığı yönünde rivâyetler olsa da bunun doğru olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü bu konuda Ebû Hanîfe ve mezhebin diğer ileri gelenlerinden gelen rivâyetler bunu doğrulamamaktadır. Meselâ İslam ülkesine gelen kadın ve erkeklerin harbîye satılmaması hakkında Ebû Hanîfe; câriyenin istibrâsı konusunda Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf maslahat prensibine göre hüküm vererek aynı meclisteki câriyenin tekrar sahibine verilmesi veya satılması durumunda iddet beklemeyeceğini söylemişlerdir. Ebû Yusuf'un savaşa atlı olarak katılanlara, piyâde olarak katılanlara nispetle iki kat fazla pay verilmesi hükmünü maslahat prensibine göre vermiştir.²²⁰

Şafîî Mezhebinde Hikmet ve Maslahatla Ta'lîl

Meselâ İmam Şafîî bedel haccı gönderme konusunda ibadetler konusu vekil gönderilmeye daha lâyıktır diye bedel haccını maslahat prensibine göre câiz görmüştür. Aynı şekilde Şafîî mezhebine mensup fakihler musâkat²²¹, kırâd²²² gibi akitleri de tecviz etmişlerdir. Hz. Peygamberin “sizden biriniz kardeşinin nikâhlanmak istediği kimseye evlilik teklifinde bulunmasın”²²³ hadisini belli kayıtlarla anlamıştır. Bu kayıt bir kadına bir kimse dünür olmuş, kadın ona evlenmek için izin vermiştir. Kadın kendisine daha iyi talip çıkınca önceki izin verdiği talipten vaz geçmiştir. Bu câiz değildir. Yoksa kadın ilk talibinden normal bir şekilde vaz geçtiği takdirde bunda bir mahsur yoktur.²²⁴

Mâlîkî Mezhebinde Hikmet ve Maslahatla Ta'lîl

Mâlîki Mezhebi neredeyse maslahat prensibiyle hüküm vermekle özdeşleşmiş bir mezheptir. Meselâ düşman beldesine seyahatlerde yanında Kur'an taşınmaması, sanatkârlara bırakılan malların tazmin edilmesi, zalim yöneticilerin komutasında Müslüman'lar zarar görmesin diye savaşılması gerektiği ve Maliki fakihler Haşimoğullarına zekât verilebileceğine hükmetmişlerdir.²²⁵ Normalde Hâşimoğullarına zekât verilemeyeceğine dair hadisler vardır.²²⁶ Çünkü zekât insanların kiridir.

²²⁰ Ögüt, *Hikmet*, s. 48.

²²¹ Musâkat: ağaç sahibinin elde edilecek mahsûlün belirli bir oranı karşılığında ağaçların bakım ve yetiştirilmesini üstlenen bir kimse ile anlaşması şeklinde cereyân eden bir sözleşme çeşididir.

²²² Kırâd: Mudârebe diye de bilinir. Bir taraftan sermaye diğer taraftan emek koyması ve elde edilen kârın yarı yarıya veya üçte bir şeklinde bölüşülmesi hükümlerini ihtiva eden bir sözleşmedir.

²²³ Buhârî, “Nikâh”, 45; Müslim, “Nikâh”, 38; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 17. Tirmîzî, “Nikâh”, 38; Dârimî, “Nikâh”, 7; İbn Mâce, “Nikâh”, 10.

²²⁴ Ögüt, *Hikmet*, s. 50.

²²⁵ Ögüt, *Hikmet*, s. 51.

²²⁶ Dârimî, “Zekât”, 16; Nesâî, “Zekât”, 98; Müsned, “Zekât”, II, 279.

Hanbelî Mezhebinde Hikmet ve Maslahatla Ta'lîl

İbn Dakıku'l-ıyd, Ahmed b. Hanbel'in maslahatı mürseleyi delil olarak kullanmakta İmam'ı Mâlikten sonra geldiğini söyler. Meselâ O, vekâletlerde bu görevin sona ermesi için vekile haber verilmesi şartını maslahat prensibine göre koymuştur. Hanbelîler, kira sözleşmesi yapma ya da resmî bir göreve talip olma gibi sözleşme konusu olabilecek her türlü işlerde üçüncü kişinin müdahalesini uygun görmemişlerdir. Meselâ İbn Kudâme Hz. Peygamber'in sizden biriniz "Müslüman kardeşinin satışı üzerine satış yapmasın"²²⁷ hadisini satın alma konusunda yani bir kimse pazara gidip taraflar arasında satım sözleşmesi henüz tamamlanmadan diğer müşterinin verdiği bedelden daha fazla vererek satın almasını da câiz görmemişlerdir.²²⁸

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki mezhep imamları ve mezhebin ileri gelenleri adı konulmasa bile maslahat prensibine göre hüküm verdikleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca mezhep imamları arasında hikmetle ta'lîl konusunda özellikle İmam'ı Şâfiî ve Ebû Hanîfe arasında bir kıyaslama yapacak olursak sanki daha ziyade Ebû Hanîfe değil de İmam'ı Şâfiî'nin hikmetle ta'lîl konusunda hüküm vermediği gibi bir anlam çıkmaktadır. Çünkü İmam'ı Şâfiî'nin âdeti olduğu üzere vermiş olduğu hükümlerde bir şahit getirmesi onu hikmetle ta'lîl verme noktasında dışarıda tuttuğunu söyleyebiliriz. Meselâ annesi yerine bedel haccı yapma konusunda izin isteyen kadın hakkında Hz. Peygamberden gelen rivâyetler varken onun bedel haccı konusunda maslahat prensibine göre hüküm verdiği nasıl söylenebilir. Fâtıma b. Kays olayında bu delilin İmâm'ı Şâfiî'nin kadınlara talip olma konusunda kaydlatdığı meselede onun maslahat prensibine göre hüküm verdiği net olarak açıklanmaktadır. Çünkü Fatıma b. Kays hadisinde üç talibin üçü de kadına hiçbir kayıt söz konusu olmaksızın talip olmaktadır.

Bu nedenle İmam Şâfiî'nin bir meselede hüküm verirken bir şahide yönelmesinin illet konusunda tereddüde düşmesi veya illetin bir fayda sağlamadığı durumlarda gerçekleştiğini söyleyenler de olmuştur.²²⁹

İllet sayılan vasıf mutlaka hikmet içermeli midir?

Mansus illetlerde olsa da olmasa da sonucu etkilemez. Müstenbat illetlerde illetin hikmet içerdiği kanaatine ulaşamazsa o illetin illet olmaya elverişli olmadığı sonucuna varılır. Müstenbat illetlerde hikmetin tespiti illet olacak vasfın diğerlerinden ayrılmasına ve illetin tespitine, hükümlerin imtisaline vesile olur. Yine Abbâdiye göre illete muarrif anlamı yükledikten sonra hikmetin tespiti, itaat ve inkıyat ile boyun eğmeyi, hakka teslimiyeti daha içten kılar. Delil ile medlûl arasındaki tenasübü gösterir ki o da istidlâlin daha sağlam olduğunu gösterir. Hükümle alâmet saydığı illet arasında

²²⁷ Buhârî, "Şurût", 8; Müslim, "Nikâh", 49; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 17; Tirmizî, "Nikâh", 38; Nesâî, "Nikâh", 20, 21.

²²⁸ Öğüt, *Hikmet*, s. 52-53.

²²⁹ Ünsal, *Fayda İlkesi*, s. 111.

münasebet olduğunu gösterir. Abbâdî ayrıca kendi kendine şu soruyu gündeme getirmiştir. İletin hikmet içerip içermediğini araştırmaya ne gerek var. Zîrâ hiçbir illet hikmetten hali değildir. Bu şekilde illetin mutlaka hikmet içermesi gerektiğini söylemiştir. Müstenbat İletin hikmet içerip içermediğini tespit çalışmalarının o illetin hikmet içermediğinin açığa çıkarılmasından başka işe yaramayacağını söyleyenlere karşı ve bu konuda Gazzâlî'nin örnek gösterilmesinin yerinde bir örnek olmadığı zira Gazzâlî hikmetin mazınnesinden kendisinin ise hem hikmetin mazınnesinden hem de hikmetin kendisinden bahsettiğini bildirmiştir.²³⁰

Sonra gelen fakihlerin hikmetle talilde bulunmakta kaçınma sebepleri neler:

Şelebî'ye göre bunun üç sebebi vardır. Birincisi: Müctehid imamları takip eden fıkıh bilginleri imamlarından nakledilen fer'i hükümleri ve tikel fetvaları kendileri açısından sağlam kayıtlarla kayıt altına almak istiyorlardı. Çünkü diğer mezheplerle yapılan tartışmalarda hükümlerle illetleri arasında herhangi bir çelişki olmadığını göstermek istiyorlardı. Bunu gerçekleştirmenin yolu da hükümleri hikmet ve maslahatlarına göre değil de hükümleri zâhir ve munzabıt vasıflara dayandırmakla mümkün olur. Şelebî'nin fıkıh usûlünün mezhep imamlarının tâbileri arasında münazaraların ürünü olduğunu söylemesi bunu destekler mahiyettedir. Ayrıca Şelebî alışverişte irâde beyânının akdin tamamlanması için açık ve istikralı bir vasıf olduğundan dolayı kabul edildiğini, bunun için hükümlerin hikmetlerine değil de illetlerine bağlanmasının ya hikmetin bir zâbita bağlanması yoluyla ya da bizzat kendisi zâbit olanın ızharıyla mümkün olacağını söylemiştir. Kendisi zâbit olanın belirlenmesi ise zecr ve herhangi bir güçlülüğün kaldırılmasında bir haz ve lezzet vardır. Bu iki şeyle kastedilen maksadın açığa çıkarılmasıyla cevap verilir ki o da örfen meşakkat ve zarardır. İkincisi: Bazı fakihlerin bu yönde yaptıkları açıklamalardır. Bu fakihlerin hükümlerin gerçek illetlerin hikmetler olduğunu söylemelerine rağmen fer'i meselelerle ilgili kendilerine itirazlar yöneltilir korkusuyla hikmetle talilde bulunmayı reddetmişlerdir. Bu konuda fakihlerden çok örnek vardır. Üçüncüsü bazı fakihlerin vasfın bizzat illet olmayıp asıl illetin zâbitı olduğunu söylemeleridir. Be bilginler zâbitı belirleyebilmek için çok genel zâbitlar bulma gayreti içerisine girmişlerdir. Vasfı tardî, şebehî münasip diye kısımlara ayırmışlardır. Zîrâ "Bunlar en geniş manasıyla vasıflardır."²³¹ Dördüncü olarak Hakemî'nin tespitine göre kelâmın fıkha tesiri yoluyla olmuştur. Kelâmda Allah'ın fiilleri mualleldir. Gayri mualleldir diye iki görüş vardır. Allahın fiillerinin muallel olduğunu söyleyenler kelâm ilminde bunu te'vil ederek vasfa hamletmişlerdir. Hatta muarızlardan etkilenerek şer'î kıyası incelerken hikmete itibar etmeyip vasfa itibar etmişlerdir.²³²

²³⁰ Ögüt, *Hikmet*, s. 74-75.

²³¹ Ebû Mûnis, *Menhecü't-ta'îl*, s.137.

²³² Ögüt, *Hikmet*, s. 76-77-78.

Şelebî devamla bir grubun meseleleri zarar ve yararı içeren maslahatlar üzerine hükmü terettüp ettirdiklerinden bahseder. Usûl bilginlerinin ise vasıfla ta'lîl etme konusunda ittifak ettiklerini fakat hikmet ve maslahatla ta'lîlde bulunma konusunda ihtilâf ettiklerini söyler. İkinci gruba giren bilginler de yine iki gruba ayrılmışlardır. Bunlar ilâhî hükümlerin hikmet ve maslahatla ta'lini câiz görenlerle bunları fikhî meselelere uygulayanlardır. Bunlar illeti müessir, mucip ve bâis görenlerdir. Fakat bunlar hükümlerin ta'lîl edilme sırası geldiğinde hikmetten vafâ yönelmişlerdir. Çünkü onlar hükümleri açık ve istikrarlı olan vasıfla zaptu rapt altına almak istiyorlardı. İletî muarrif olarak görenler ise bunlar kelâm ilminde teşrîi kabul etmeyip de fıkıh ilminde ise illeti muarrif olarak değerlendirenlerdir. Bunlar hikmetle ta'lîli kabul etmezler. Fakat kabul edenlerin maksatlarını da vasıf dairesine giren hikmetler şeklinde değerlendirirler.²³³

İletî müessir, mucip, bâis olarak görenlerin metodu selefin metotuna aykırı göremeyiz. Çünkü onlar gerçek illetin hikmet olduğunu biliyorlardı fakat hükümleri daha sağlam bir dayanağa dayandırmak istediklerinden dolayı bunu yapıyorlardı. İletî muarrif olarak görenleri ise ancak hikmeti bir fiile maslahat veya mefsedet olarak terettüp eden şey olarak baktığımız zaman önceki metota yaklaştığını söyleyebiliriz.²³⁴

Cüveynî ise sahabelerin hüküm istinbatı konusunda hiçbir zaman kural koyma gayretinde olmadıklarını kendilerinin hüküm verirken en serbest ölçüler içerisinde hareket ettiklerini söyler.²³⁵

Hakemî bazı muâsır araştırmacıların, usûl bilginlerinin vasıfla ta'lîlde bulunmaları konusunda şunları söyler. Kıyas meselesinin çerçevesini alabildiğince geniş tutmak, tâ ki eşbah ve nazâire varıncaya kadar. Henüz vuku bulmamış olaylar hakkında farazî olarak hüküm vermeye çalışmak. Fakat Mâlikî ve Hanbelî hukukçular farazî konulara dalmamışlardır.²³⁶

2.8.5. Ta'lîlin Yasaklanmasının İslâm Fıkına Etkileri

Hikmetle ta'lîlin her ne kadar hukuk güvenliği açısından birtakım mahzurları olsa da hukuku rahatlatıcı ve genişletici bir yönü olduğunu da yadsıyamayız. Çünkü hükümlerin maksatlarını ve ruhunu bilmek müctehide hüküm vermede kolaylıklar sağlar. İlete göre hüküm verdiğimizde ise belli kuralların dışına çıkamayacağımızdan bu kolaylıklar söz konusu olmayacaktır. O halde yeni meydana gelen olayları, zaman ve mekân farklılığından dolayı ortaya çıkan birtakım problemleri, nassların ruhunun dışına çıkmadan

²³³ Öğüt, *Hikmet*, s. 79.

²³⁴ Öğüt, *Hikmet*, s. 80.

²³⁵ Cüveynî, *el-Bürhân*, II, ۲۰۰.

²³⁶ Öğüt, *Hikmet*, s. 82-83.

çözebilmek için mutlaka hikmet ve maslahata göre hüküm verilmesi gerekmektedir. Bu ise nasların ruhuna bağlı kalarak yeni meselelere çözüm bulmak anlamına gelir. Çünkü İslâm'ın ilk dönemlerinde sahabe, selef, müctehid imamlar, tâbiun ve tebei tâbiun dönemlerinde bu konuda darlaştırıcı ve zorlaştırıcı bir tavır sergilenmemiştir. Hikmeti ta'lîl alanının dışına çıkarılanlar mezkûr dönemlerin müctehidlerine ve şâri'in maksatlarına muhâlefet etmişler ve bu katı kurallar, sonradan birtakım müctehidleri istihsân ve hiyel gibi başka metotlara yöneltmiştir. Dolayısıyla Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri gibi henüz vukû bulmamış olaylar hakkında fetva vermeyenler böyle durumlara düşmemişlerdir.²³⁷

İslâm hukukun dinamizmini sağlayabilmek için yeniden selef, sahabe ve onların yolunu takip edenlerin metotuna dönmemiz gerekir. Çünkü onlar problemlere çözüm üretirken en serbest ölçüler içerisinde hüküm vermişler ve hiçbir zaman kendilerini murâdı ilâhîyi gerçekleştirme yolunda zor durumlara düşürmemişlerdir. Onların böyle rahat davranmaları özellikle sahabe için söylemek gerekirse Hz. Peygambere tanıklık etmeleri, İslâm'ı yaşamaları olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü her zaman için yaşamak ve işin içerisinde olmak teoriden daha üstündür. Bir de teoriyle birlikte amel olursa bunun daha mükemmel olduğunu söyleyebiliriz. Fakat hikmet ve maslahatta düşünülecek bir başka en önemli mesele verilen hükümlerin nassa aykırı olmaması, genel olması, ma'kûl olması, varlığından emin olunması gibi durumlardır. Hz. Ömer'in bugün müellefe-i kulûba ihtiyaç kalmamıştır diye zekâtta onlara pay vermemesi,²³⁸ Sevâd arazisini askerler arasında zirâtle meşgul olurlarsa savaştıkları asker bulamayız düşüncesiyle harac arazisini fey olarak kabul edip taksim etmekten vaz geçmesi,²³⁹ ehli kitap kadınlarla Müslüman erkeklerin evlenmesini yasaklaması, özellikle halkın önünde önder olan kişilere bunu yasaklaması,²⁴⁰ nasları yok sayarak hevâ ve hevese göre hüküm vermek anlamına gelmemelidir. Burada olsa olsa en riskli ifadeyle hükümleri askıya alma durumu söz konusudur. Bazı konularda da başka delilleri göz önünde bulundurduğu anlamına da gelebilir. Böyle durumlarda benzer şartlar tekrar ettiğinde yine aynı hükümler devreye girer prensibiyle hareket edilebileceğini söyleyebiliriz. Meselâ Hz. Ömer bir kimseye ehli kitap kadınla evlenmeyi yasakladı diye Müslüman erkeğin ehli kitap bir kadınla evlenmesi haram olmaz. Bu olsa olsa belli bir döneme, belli bir duruma ve belli bir şahsa ait bir hükümdür. Önemli olan burada Hz. Ömer'in mantığının yakalanmasıdır. Günümüzde başörtüsü gibi, kız ve erkek çocukları arasında eşit mîras taksîmi gibi konularda maslahata göre hüküm verip meselâ ilim tahsîli çok önemli olduğu için başörtüsü çıkarılarak ilim tahsîli yoluna gidilebilir mi, en azından karşılıklı rıza ile bile olsa kız ve erkek çocukları arasında eşit mîras taksîmi yapılabilir mi gibi konular insanın aklına gelmektedir.

²³⁷ Öğüt, *Hikmet*, s. 85-86-87.

²³⁸ Erdoğan, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, s. 145; Ünsal, *Fayda İlkesi*, s. 67.

²³⁹ Erdoğan, *Ahkâmın Değişmesi*, s. 83; Ünsal, *Fayda İlkesi*, s. 69.

²⁴⁰ Öğüt, *Hikmet*, s. 105.

Biz İslâm hukukunda çetrefilli gibi görünen birtakım konuların İslâm hukukunun uygulama alanında olmadığından kaynaklandığını ayrıca bu hukukun sahiplerinin dünya sathında çeşitli alanlarda galip ve güçlü olmamalarına bağlamaktayız. Çünkü beşerî hukuk sistemlerine baktığımızda onca yetersiz kaldıkları ve çözemedikleri veya yanlış çözdükleri mesele varken yine de varlıklarını sürdürebilmektedir. O halde orjin itibariyle ilâhî ve sahih bir dine dayalı olan İslâm hukukunun ayakta durması, geliştirilmesi, dinamizminin sağlanması, açılmış gibi görünen bazı yönlerinin kapatılması çok daha kolay olacağını düşünüyoruz. İşte bu noktada bazı ilim adamlarının dediği gibi tıpkı sahabe, selef ve müçtehid imamlar döneminde olduğu gibi icap ettiğinde hikmet ve maslahata göre korkamadan çekinmeden hüküm verilmesinden yanayız. Çünkü içten gelen sâik Allah rızası olduktan ve bu konuda yetkin olduktan sonra korkacak bir şeyin olmadığını savunuyoruz. Çünkü dinimize göre müçtehid verdiği hükümlerde isabet kaydedemese bile yine sevâp kazanır. Bu nedenle İslâm hukuku yine dünyada önemini korumaya devam etmektedir. Batı hukuk sistemi gibi hukuk sistemlerinde insanları korkutma ve sindirme yöntemleriyle kurallara uygun hareket etmeleri sağlanmaktadır. İslâm hukuk sisteminde ise insan bütün hususiyetleriyle değerlendirilerek problemlere çözüm üretilir. Bu durum ise insan cinsinden beklenen gerçek üretkenliği elde etmek için çok sağlam bir zemin oluşturacağını söyleyebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEŞ TEMEL İBADETTE HİKMET

3.1. TEMİZLİK İBADETİNDE HİKMETLER

3.1.1. Genel Olarak Temizlik İbadetinde Hikmetler

Tahâret:

Lügatte nezâfet, temizlik demektir. Şer'an tahâret habes, necâset denilen maddeten pis şeylerin veya hades denilen şer'î bir mâninin zevâlinden ibarettir. Temiz olan şeye "Tâhir", [temiz ve temizleyici şeye "Tahûr"]²⁴¹ ve "Mutahhir," temizlemeye de "Tathîr" denir.²⁴²

Şer'an ve lügat olarak tahâret: Temizlenmek demektir. Temizlenmek mahallinde sabit olan, aşama aşama meydana gelen bir sıfat ve temizliğin zıddı olan pisliğin aynının giderilmesiyle mümkündür.²⁴³

Su insan hayatının her alanında ve özellikle Müslüman'ın hayatında çok önemli bir yer tuttuğunu ve insan fıtratı gereği temizlikle sağlıklı kalır, temizlikle ibadetlerini edâ eder, temiz gıdâlarla beslenir.

Su çok önemli bir temizlik aracı olmasının yanında bizzat içtiğimiz ve kullandığımız suların temizliği de çok önemlidir. Bundan dolayı İslâm âlimleri suyun temiz ve temizleyici olup olmaması yani hangi hâllerde temiz, hangi hâllerde temizleyici, hangi hâllerde ise hem temiz hem de temizleyici olduklarını, ayrıca suların kirlenmesi konularında nereye kadar temiz ve nereye kadar ma'füvv ve hangi noktadan itibaren pis hükmünü alacağı konularında açıklamalarda bulduklarını, bütün fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerine bakarak söyleyebiliriz.

İslâm âlimleri deniz suyu gibi çok ve kolay kolay kirlenmesi mümkün olmayan suları mutlak olarak temiz kabul etmişlerdir. Ancak bazı sahabeler deniz suyunun tuzlu ve kokusunun kötü olmasından dolayı normal su ile aralarında fark olduğunu düşünerek, Hz. Peygambere sorma ihtiyacı

²⁴¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1, 134.

²⁴² Bilmen, Ö. Nasuhî, *İlmihâl*, s. 47.

²⁴³ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*, I, 3.

hissetmişlerdir. O da muhatabına illetiyle birlikte cevâp vermiştir. Ayrıca onun ölüsünden maksat denizde yaşayıp da içinde ölen hayvanlardır.²⁴⁴

Hz. peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur:

“Deniz suyu temiz ve ölüsü de helâldir.”²⁴⁵

Buna göre âlimler rengi, kokusu ve tadı gibi üç vasfından biri değişirse ister az olsun ister çok olsun ittifakla o suyun temiz olmadığına hükmetmişlerdir. Bu üç vasfından birisini değiştirip değiştirmeyeceğini temel alarak, suyun azlığı ve çokluğu konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Hâdeviyye’ye göre suyun azlığı, içerisine necâset düştüğünde necâsetin kullanıldığı zannına varılmasıdır. Ebû Hanîfeye göre bir taraftan hareket ettirildiğinde suyun diğer taraftan hareket etmemesi onun çok olduğu anlamına gelir. İmâmeyne göre suyun çok kabul edilebilmesi için suyun havzasının ona on ebadında olması gerekir. Şafî’ye göre kulleteyne ulaşan su çok kabul edilir. Necâsetler az sulara mutlak olarak zarar verirler. Âlimler çok su olarak kabul edilen sulara ise vasıflarından herhangi birisini değiştirdiğine bakarak karar verirler.²⁴⁶

İslâm Tahâret Anlayışına Göre Sular:

İnsanın bedenini, çevresini, namaz kılacağı yeri, ruhunu, temiz tutması emredilen hususlardandır. Nasıl ki Müslüman’ın namaz kılacağı yeri temiz tutması vâcip olduğu gibi bedenini de temiz tutması vâciptir.²⁴⁷

Klâsik fıkıh literatüründe sünen kitaplarına baktığımızda hemen hemen bütün eserlerin öncelikle temizlik konusundan bahsetmeleri bir yönüyle temizliğin çok önemli bir konu olduğunu gösterirken diğer yönüyle bazı ibadetlerin ön şartı kabul edilmesi dolayısıyla Allah’ın huzûruna çıkmak için Müslüman’ın önce kendini maddi bir temizliğe tâbi tutarak, oradan manevi bir temizliğe yolculuk etmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle İslâm’da maddi temizlikle manevi temizliğin bir madalyonun iki yüzü gibi birbirinden ayrılmaz parçalar olduğunu göstermektedir. Bütün bunlardan dolayı ruh sağlığımızın yerinde olabilmesi için beden sağlığımızın yerinde olması gerektiği gibi, ruhumuzun ve manevi yapımızın temiz olması için de maddi yapımızın temiz olması gerektiğini söyleyebiliriz. Zâten İslâmî emirlerin bu şekilde insan hayatının bütün yönlerini kuşatacak şekilde geldiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Meselâ nasıl ki haset, kin, zulüm, cimrilik, riyâ, süm’â, uçûp, dedikodu, gıybet gibi hastalıklar manevi yapımızı kirletiyorsa, necâset denilen pislikler de maddi yapımızı kirlettiğini söyleyebiliriz.

Bu nedenle İslâm dininin yasakladığı bir takım necâsetlerin bir kısmı hakîkî necâsete girerken bir kısmı da hükmî necâsete girer.²⁴⁸

²⁴⁴ San’ânî, *Sübülü’s-selâm Şerhu Bulûğu’l-merâm min Edilleti’l-ahkâm*, I, 27-28.

²⁴⁵ Ebû Davûd, “Tahâre”, 83; Tirmizî, “Tahâre”, 69; Nesâî, “Tahâre”, 59; İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, I, 78.

²⁴⁶ San’ânî, *Sübülü’s-selâm Şerhu Bulûğu’l-merâm min Edilleti’l-ahkâm*, I, 29.

²⁴⁷ Merginânî, *el-Hidâye*, I, 36.

²⁴⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 92.

Örneğin ölü eti, kan, domuz eti, Âdemoğlunun bevli ve katı atığı, köpek salyası, meni, mezi, eti yenmeyen hayvanların artık ve atıkları, şarap gibi maddeler maddi olarak murdar kabul edilir ve içerisine düştükleri suyu bozarlar. Ancak kâfirlerin, müşriklerin, normal şartlarda ki atıkları kendileri hükmen necis kabul edildikleri için hükmî olarak necistir.²⁴⁹ Hayızlı kadının artığı olan su, eti yenen hayvanların ve kuşların, müşrik veya kâfirin atıkları temizdir.²⁵⁰ Dolayısıyla İslâm'ın ahlâkî bağlamda yasakladığı birtakım hastalıklara da yani şirk, kin, hased, riyâ, nifâk gibi hastalıklara da manevi pisliklerdir, diyebiliriz.

Görünür maddi pisliklerden temizlenmek, üzerimizde ki ve çevremizdeki necâsetlerin giderilmesi, def'i hâcetten sonra istibrâ ve istincâ yapmak²⁵¹, kan, ölü eti, lâşe vb. bu necâsetler üzerimizde ve namaz kıldığımız yerde bulunursa temizlikleri mutlaka tastamam yapılmalıdır. Katı ise elbisenin üzerinde 3 veya 3,5 gram veya sıvı ise avuç içinden fazla necâset olan bir Müslüman'ın bu necâsetle namazı kabul değildir.²⁵²

Burada şunu bir şekilde söyleyebiliriz ki fakihler suların bozulup bozulmaması meselesinde insan ve eti yenen hayvanların artıklarıyla eti yenmeyen hayvanların artıkları arasında ve eti yenen ve yenmeyen hayvanlarla insanların necâsetlerinin değerlendirilmesi arasında temel bir yaklaşım sergilediklerini söyleyebiliriz. Ayrıca insanların çok karşılaştığı ve kaçınılması zor olan hayvanların artıklarının değerlendirilmesi konusunda da umûmî belvâ anlayışından hareket ettiklerini ve bazı durumlarda nadiren de olsa fakihlerin bu konuda birbirlerine zıt görüşler serdettiklerini de söyleyebiliriz.

İbâdetlerin Ön Şartı Olarak Tahâret:

İmam Gazzâlî temelde tahâreti iki kısma ayırdıktan yani zâhirî ve bâtını olarak iki kısma ayırdıktan sonra zahirî tahâreti üç kısımda şöyle açıklar:

Birincisi: Necâsetten tahâret

İkincisi: Abdestsizlikten ve cenâbetten tahâret.

Üçüncüsü: Kıl, tırnak, kir ve benzerler gibi bedendeki fazlalıkları temizlemektir.²⁵³

Namaza ve bir takım ibadetlere de öncelikle zâhiri temizlikle başlanır. Sonra özellikle namaz gibi birtakım ibadetlere abdest, teyemmüm, gusül gibi hem maddi hem de manevi temizlik anlamına gelebilecek temizlikle manevi temizlik yolunda mesafeler alınmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.

Allah (c.c.) bir âyeti kerîmesinde abdest gusül ve teyemmüm konusunda şöyle buyurmaktadır:

²⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, s. 93; Seyyid Sabık, *Fıkhü's-Sünne*, I, 14-15.

²⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 93-94.

²⁵¹ İstincâ: Büyük ve küçük boşaltımdan sonra ön ve arka boşaltım yerlerinin temizlenmesine denir.

²⁵² Köse, Saffet, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 144.

²⁵³ Gazzâlî, *Mutluluğun Formülü* (trc. Ali Arslan), I, 140.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Ey îman edenler! Namaz için davrandığınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve ayaklarınızı topuklarla beraber yıkayınız. Eğer cünüp iseniz temizleniniz. Eğer hasta iseniz yahut seferde iseniz yahut tuvaletten gelmiş iseniz yahut kadınlarınızla cinsel ilişkiye girmiş iseniz bundan dolayı suda bulamamış iseniz temiz bir toprakla yüzlerinizi ve ellerinizi meshediniz. Allah size zorluk dilemiyor aksine sizin temizlenmenizi ve umulur ki şükredersiniz diye üzerinize nîmetini tamamlamak istiyor.”²⁵⁴

Burada başımızın nasıl meshedileceği konusunda ve başımızın ne kadarının meshedilmesinin miktarı konusunda âlimler tartışmışlar. Âyetten başın tamamının veya bir kısmının meshedileceğine dair her ikisine de ihtimal olduğundan, bazı âlimler başın bir kısmı, bazıları da tamamının meshedilmesi gerektiğini söylemişlerdir. İbn Ömer bir kısmıyla yetinileceğini, İbn Münzir de bir kısmı olduğu konusunda sahabelerden inkâr eden kimse olmadığını söylemiştir.²⁵⁵

Dört mezhep imamının bu konuda ki görüşü ise şöyledir: Mâlikî'lere ve Hanbelî'lere göre başın tamamı, Hanefîlere göre dörtte birle yetinilir. Şâfiîlere göre mutlak mesh anlaşıldığından bir kısmıyla yetinileceğini söylemişlerdir.²⁵⁶

Bütün bunlar bir hükmün verilmesi konusunda İslâm hukukçularının ne kadar hassas ve hikmete uygun davranmaya çalıştıklarının bir göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü onlar meseleleri en ince teferrutuna kadar incelemeye çalışıyorlar.

Namaz Abdesti:

Muayyen uzuvları usûlü veçhile yıkamak, meshetmekten ibâret bir temizlik veya ibadettir. Farsça bir kelimedir. Arapça karşılığı“vüdûdur”. Abdeste güzelliğinden ve nezâfete hizmetinden dolayı “vudû” denilmiştir. Fıkıh usûlünde “gasl” veya “meshten” ibârettir. Gasl, abdest azalarının suyun gezdirilmek sûretiyle yıkanması, mesh ise suyun dokundurulması sûretiyle başın temizliğidir.²⁵⁷

Bir Müslüman'ın namaz kılma, kâbeyi tavâf etme, Kur'ânı Kerîme dokunma vs. bazı ibadetleri yapmak için almış olduğu abdest olduğunu söyleyebiliriz.²⁵⁸

²⁵⁴ Mâide, 5/6.

²⁵⁵ San'ânî, *Sübülü's-selâm Şerhu Bulûğu'l-merâm min Edilleti'l-ahkâm*, I, 66.

²⁵⁶ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, I, 4.

²⁵⁷ *Bedâi'u's-sanâi'*, I, 3; Akyüz, Vecdi, *Mukâyeseli İbadetler İlmihâli*, I, 223; Bilmen, *İlmihâl*, s.74.

²⁵⁸ Akyüz, *Mukâyeseli İbadetler İlmihâli*, I, 226.

H.z.Peygamber abdest namaz ilişkisi konusunda şöyle buyurmuştur:

مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ

“Abdest namazın anahtarıdır.”²⁵⁹

Âyette belirtildiği üzere dört adet farzı vardır. Abdestimizin Allah indinde müteber kabul edilmesi için bu dört temel şart yerine getirilmesi gerekir. Ayrıca H.z. Peygamber’in tavsiyelerine de uymak gerekir. Meselâ bazı azaların üç kere yıkanması, topuklarımızın iyice yıkanması, sakallarımızın, parmak aralarımızın, kulak arkalarının hilâllenmesi, mazmaza ve istinşâk yapılması bizim bu abdestimizin âdap üzere gerçekleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Bu konuda H.z. Peygamber abdest alırken topukları tam yıkamayan bir sahabiye uyarmıştır. Bu da gösteriyor ki H.z. Peygambere göre işi tam ve hikmete uygun bir şekilde yerine getirmek gerekir. Bununla birlikte abdestle ilgili her organın özellikle suyun, ulaştırılması konusunda zorluk olan organlarımıza ulaştırılması için dikkatli davranmak gerekir.²⁶⁰

H.z. Ebû Bekir’den rivâyet edilen bir hadîsi şerîfte Allah Rasûlü şöyle buyurmaktadır:

وَيَلِّ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ

“Yazıklar olsun o topuklara ki ateşte yanacaklardır.”²⁶¹

Ayrıca abdest alırken organları üçkere yıkama ve organlar arasında tertip konusunda ki durumları da izah etmeye çalışmışlar. Hanefiler, abdest organları arasında tertibe uymanın vâcip olmadığını söylemişlerdir. Diğer üç mezhebe göre ise vâciptir. Üç kere yıkamak ise ittifakla vâcip değildir. Her bir aza zorunlu olarak bir kere yıkanması gerekir, değilse abdest geçerli olmaz. İstinşâk ve mazmaza meselesine gelince âyet ve hadislerde abdestin vâcip olduğu şartlarıyla yetinildiği için âlimler nedbe hamletmişlerdir.²⁶²

H.z. Peygamber Humran’dan rivâyet edilen bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

“Osman’a(r.a.) abdest suyu istedi. Bununla ellerini üçkere yıkadı. Sonra mazmaza yaptı. Sonra istinşâk yaptı. Sonra yüzünü üç kere yıkadı. Sonra üçkere sağ elini dirseklerine kadar yıkadı. Sonra aynı şekilde sol elini yıkadı. Sonra başını meshetti. Sonra sağ ayağını şimiklere kadar yıkadı. Sonra aynı şekilde sol ayağını yıkadı. Sonra Rasûlüllah(s.a.v.) bu şekilde abdest alırken gördüm dedi.”²⁶³

Bu şekilde farzların üzerine ziyâde olan kısımlar, abdestin sünnetleri ve âdâbından olan konulardır. Abdestimizin kâmilin alınmış olması da bu

²⁵⁹ Dârimî, “Vudû”, 22; İbn Mâce, “Tahâre”, 3; Tirmîzî, “Tahâre”, 31.

²⁶⁰ Uludağ, *İslamda Emir ve Yasakların Hikmetleri*, s. 75.

²⁶¹ Müslim, “Tahâre”, 25.

²⁶² San‘ânî, *Sübülü’s-selâm Şerhu Bulûğu’l-merâm min Edilleti’l-ahkâm*, I, 67.

²⁶³ Buhârî, “Tahâre”, 159; Müslim, “Tahâre”, 3.

sünnetleri ve âdâbı yerine getirmeye bağlı olduğunu ve aynı şekilde buradan hareketle Allah Teâlâ'nın, İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in mükemmeliyetçiliği ve hikmetle iş gördükleri bir kez daha ortaya çıkmış olduğunu söyleyebiliriz.

Namaz abdestinde ki azalarımızı yıkamanın ayrı ayrı önemi olduğunu ve her bir organımızı ayrı ayrı yıkamak sûretiyle maddi ve manevi temizliğimizi tastamam gerçekleştirdiğimizi söyleyebiliriz. Hatta ondan da öte vücûdumuzun iç kısımlarına varıncaya kadar ve manevi olarak temizlemeğe çalışmanın abdest vasıtasıyla nasıl gerçekleşmiş olduğuna da şahit oluyoruz. Çünkü abdest hadesten tahâret manevi temizliktir.²⁶⁴ Abdeste el, yüz, kol, burun, ayak gibi organlarımız dışarıyla doğrudan temasta olduğumuz organlarımız olduğundan çok çabuk kirlenir. Bundan dolayı onları günde beş kez yıkamak insana maddi ve manevi sıhhat verdiği gibi, insanın zihnen ve aklen uyanık olmasını sağlar.²⁶⁵ Ayrıca vücut azalarımızın dışarıyla temas sonucu birtakım günâhları yüklediğini ve birtakım şerli işleri gerçekleştirdiğini ve bu nedenle abdesti hakkını vererek almak birtakım günâhlarımıza keffârettir.²⁶⁶

Hz. Peygamber bir hadîsi şerîflerinde hakkını vererek alınan abdestin günâhlara keffâret olduğunu bildirmiştir.

Rasûlüllah(s.a.v.) bir gün ashabına şöyle buyurmuştur:

“Size kendisiyle günâhları kapattığı iyilikleri artırdığı şeyleri göstereyim mi?” diye sormuş, onlarda buyur, Yâ Rasûlellah dedikleinde şöyle buyurmuştur: Güçlük ve sıkıntılara rağmen abdesti hakkını vererek almak, câmilere çokça gitmek ve bir namazı kıldıktan sonra diğer namazı beklemektir.”²⁶⁷ Buyurmuştur.

Bu konuda kulun bağışlanması demek, maddi bir temizliğin manevi bir temizliğe dönüşmesi anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

Abdest nasıl günâhları temizler? Buna günâhlar veya sevâplar kalbin fiilleri olduğu ve kalp ne emrederse azalar onu işler şeklinde cevap verilebilir. Bu nedenle abdest alan kişinin bir durum değerlendirmesi yaparak günâhları terk ve sâlih amelleri işleme konusunda azim ve kararlılık içerisine gireceği, başını meshetmek ve ayaklarını maddi olarak yıkamak sûretiyle tepeden tırnağa bir temizlik düşüncesini manevi hayatına da tatbik edeceği veya etmesi gerektiği söylenebilir.²⁶⁸

Abdestsiz bir takım ibadetlerin yapılamamasının sebebi öncelikle bizi yaratan Allah'ın huzûruna temiz çıkmak içindir. İbâdetlerimizin kabulü için

²⁶⁴ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 119.

²⁶⁵ Kılıç, *Cevdet, İslâm Felsefesi*, s. 121.

²⁶⁶ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 118.

²⁶⁷ Müslim, “Tahâre”, 41; Tirmîzî, “Tahâre”, 39.

²⁶⁸ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 119-120.

zorunlu olması ve kulun ibadetler vasıtasıyla günlük veya hayatı boyunca ihtiyacı olan temizliği gerçekleştirmesidir.²⁶⁹

Ayrıca kul nihai olarak kulluğunu daha üst mertebelere taşımak ve bu abdest ibadetinden veya şartından azamî derecede istifade etmek için sürekli abdestli durmayı da tercih edebilir. Zîrâ abdest, nur, sürûr, parlaklık, temizlik, güzellik mü'minin silahıdır. Müslüman mahşerde onunla tanınır ve abdest günâhlardan uzak kalma vesilesidir.²⁷⁰

Yine bu abdestten önce ve sonra dişlerini fırçalamak ve misvaklamak suretiyle temizliğini tastamam yaparak, bu şekilde sağlığını koruyabilir ve rabbinin rızasını kazanabilir.

Hz. Peygamber Ebû Hureyre'den rivâyet edilen bir hadis şerîfinde şöyle buyurmaktadır:

لَوْلَا أَنِ أَشَقَّ عَلَى أُمَّتِي، لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ

“Eğer ümmetime zor gelmeseydi, her namazdan onlara misvâki emrederdim.”²⁷¹

Hz. Peygamberin böyle namazdan önce diş temizliğine önem vermesini onun diş sağlığına verdiği önemi gösterdiği gibi, kulun Allah'ın huzuruna çıkmadan evvel insan vücûdunda görülebilen ve görülemeyen kısımlar olarak temizliğini tastamam yapmasını önerdiğini söyleyebiliriz.

Ayrıca ağızımız kendisiyle Kur'ân okuduğumuz ve güzel kelâm söylenen, insanlarla karşılıklı sohbet ettiğimiz organımız olduğundan, her hâlükârda ağızımızı diş temizliği gibi maddi pisliklerden korumamız gerektiği gibi küfür ve galiz ifadeler kullanmaktan da sakınmamız gerekir.

Ayrıca ağızımız mideye açılan kapı olduğuna göre yediğimiz içtiğimiz şeylerin temiz, kazancımızın da temiz ve helâl olması gerektiği konusu; dişlerimizi misvâklarken ve sâir zamanlara yayarak düşünülmesi gereken bir konudur.²⁷²

Yine abdest alırken Hz. Peygamber'in havzı kevserini düşünmek, sahibine o nîmete kavuşmaya vesile olabilir.²⁷³

Bu konuda Hz. Peygamber Ali b. Ebî Tâlib'ten rivâyet edin bir hadîsi şerîfinde şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ أَفْوَاهَكُمْ طُرُقٌ لِلْقُرْآنِ، فَطَيَّبُوهَا بِالسِّوَاكِ

“Şüphesiz ki ağızlarınız Kur'ân yoludur. Misvakla onları temiz tutunuz.”²⁷⁴

²⁶⁹Bilmen, *İlmihâl*, s. 81.

²⁷⁰Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 125; Muzaffer Dereli, *Ey Oğul*, s. 33.

²⁷¹İbn Mâce, “Tahâre”, 20.

²⁷²Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 124.

²⁷³Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 125.

Bu konuda birtakım hadîsi şerifler çok kuvvetli emir içerse veya senedi zayıf olarak belirtilse de bu konudaki çeşitli rivâyetler, birbirini desteklemektedir. Bu rivâyetlerde misvâkın peygamberlerin sünnetlerinden, fitratın özelliklerinden ve temizlik çeşitlerinden olduğu bildirilmektedir. Bundan dolayı cumhur dışları misvaklamayı sünnet olarak kabul etmiştir. Vâcip olduğunu söyleyenler de olmuştur.²⁷⁵

Boy Abdesti:

Bir Müslüman için cünüplük hâinden kurtulması zarûrî bir durum olması hasebiyle boy abdesti olmayan bir mü'minin vücudunu tepeden tırnağa yıkamak sûretiyle²⁷⁶ bu görevi en kısa zamanda geciktirmeden yerine getirmesi gerektiği ve aksi takdirde günâh işleyip Allah'ın gazabına dâcâr olur. Boy abdesti olmayan bir Müslüman bazı istisnalar söz konusu olsa da genel olarak Allah'ı zikirden başka, namaz, kâbeyi tavâf, Kur'ân okuma, mescide girme gibi ibadetleri yapamaz.²⁷⁷

Âlimler genellikle boy abdestinin alınmasıyla ilgili şartlar konusunda tartışmışlar, bu konuda müftâbih olan görüşün inzâl vaki olmasa da iki sünnet yeri birleştiğinde ve erkeğin kadının dört şûbesi arasına oturup cimâ yapma gayreti içerisinde²⁷⁸ girdiğinde yani ilâc gerçekleştiğinde guslün gerekeceğini söylemişlerdir.²⁷⁹

Ayrıca bir Müslüman'ın gusülde dikkat edeceği en temel meselenin vücûdunda hiç kuru yer kalmamasıdır. Bundan dolayı ağzının ve burnunun içini bile yıkamaya özen göstermesi gerektiğini söyleyebiliriz.²⁸⁰ Bu konuda vücumuzdan hiçbir şekilde kuru yer kalmayınca kadar yıkanması ve boy abdestinde buna dikkat edilmesi bir yandan İslâm'da yapılan her işin mükemmelen yapılması gerektiği gibi, diğer yandan boy abdestinin çok hassas bir ibadet olması anlamına da geldiğini söyleyebiliriz. Zîrâ boy abdestini gerektiren öncüller düşünüldüğünde yine kişinin rabbiyle sürekli ilişkisinin ve sağlığının da ne denli düşünüldüğünün bir ıspatı anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

Kelime olarak uzaklaşmayı ifade eden cünüp veya cenâbet dolayısıyla boy abdestinin de Allah'a yakınlaşmaya vesile olduğunu söyleyebiliriz.²⁸¹

Ayrıca ağzın vücûdun iç kısmından mı yoksa dış kısmından mı olduğu tartışmaları bir yandan deliller müvâcehinde olurken diğer yandan yine gusülde

²⁷⁴ İbn Mâce, "Tahâre", 24.

²⁷⁵ Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, I, 3; Akyüz, *Mukâyeseli İbadetler İlmihâli*, I, 63.

²⁷⁶ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, 143.

²⁷⁷ Akyüz, *Mukâyeseli İbadetler İlmihâli*, I, 285-288.

²⁷⁸ Buhârî, "Gusül", 291; Müslim, "Gusül", 348.

²⁷⁹ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, I, 3; Akyüz, *Mukâyeseli İbadetler İlmihâli*, I, 131-132.

²⁸⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 117.

²⁸¹ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 143.

bütün bir vücûdun yıkanmasının gusûlde ne denli önemli bir konu olduğunu gösterdiğini söyleyebiliriz.²⁸²

Hız. Peygamber bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmaktadır:

*“Her kılın arkasında cünüplük bulunur. O hâlde dikkat edin de kılları ıslayın, teni ovalayın, ağızda deri vardır.”*²⁸³ Buyurmuşlardır.

Teyemmüm:

Bir Müslüman'ın abdest ve gusûl için su bulamadığı zaman toprak ve toprak cinsinden bir maddeyle teyemmüm etmesidir.²⁸⁴ Teyemmüm el yüz gibi özel organlarda ve özel şartlarda temiz bir toprak ve toprak cinsi bir şeyle elleri ve yüzü meshetmek sûretiyle gerçekleşir.²⁸⁵ Teyemmüm eden kişi niyetini belirlemesi gerekir. Çünkü teyemmüm aslın yerine geçen bedel olduğunu ve teyemmüm etmenin kul için bir zarûret ve nâkisa durumundan kaynaklandığını söyleyebiliriz.²⁸⁶ Yani su bulamayıp da teyemmüme yöneldiğinden böyle bir eksik durumla genel bir niyetle ibadetler yapılamayacağı hikmetine binaen olduğunu söyleyebiliriz.

Teyemmümde baş meshedilmez. Bunun hikmeti suyun vuslat toprağın ayrılık olmasından dolayıdır. Başına felaket gelen bir kişinin başına toprak saçılmasının hikmeti budur. Ayrıca teyemmümün bedel kabul edilmesinin sebeplerinden biri de insanın topraktan yapılmış olmasındandır.²⁸⁷

Toprakla diğer varlıklar arasında çeşitli şekillerde bir bağ kurulabilir. Örneğin insanın ham maddesi, canlılığın zemini, su bulunmadığı zaman temizlik maddesi, Allah'ın düşmanlarına attığı silahın ham maddesi, yeniden dirilişin kapısı, yaratılışın çeşitliliğinin mayası, iblisin azmasına yol açan bir vesile, tevâzuun bir simgesi vb.²⁸⁸

Teyemmümde toprak suyun yerini tutmayabilir ama suyun olmadığı yerde bir şekilde insanın fıtratına en yakın ve yeniden dirilinceye kadar dönüşeceği bir varlıkla teyemmüm edilmesi²⁸⁹ bir yandan insan psikolojini rahatlatmak, insanın yaratıldığı asıl maddeyle tekrar bir teması ve toprağa üzerindeki elektriği boşaltarak topraklama yapması anlamına gelebilir. Çünkü toprak insanın ana maddesi ve insanın yapısında ki elementlerle toprağın yapısındaki elementlerin aynı olması dolayısıyla insan topraktan yetişen ürünlerle beslenebildiğini söyleyebiliriz. Bu durum insanın mayası konumundaki bir maddeyle teyemmüm ederek, onun tabiatına zıt olmayan bir durumu ortaya koymaktadır ki İslâm'ın aynı zamanda temizliğe önem verirken veya insanın hayat yolculuğunda fitrî olanları tercih ettiğini düşünebiliriz.

²⁸² Serahsî, *el-Mebsût*, I, 118.

²⁸³ Ebû Dâvûd “Tahâre”, 97; Tirmîzî “Tahâre”, 78; İbn Mâce “Tahâre”, 106.

²⁸⁴ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 139.

²⁸⁵ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 139.

²⁸⁶ Bilmen, *İlmihâl*, s. 98.

²⁸⁷ Türk, İdris, *Sâfilere Göre İbâdetlerin İç Anlamı*, s. 111.

²⁸⁸ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 140.

²⁸⁹ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 140.

Burada özellikle üzerinde durmamız gereken konu, teyemmümün İslâm ibadet anlayışında bir kolaylık ve ruhsat anlamına geldiğidir. Teyemmümün amacı âyette açıkça belirtildiği üzere kolaylıktır, zorluk değildir. Bu âyet bizim mansus hikmetlere örnek olarak gösterebileceğimiz âyetlerdendir. Yani teyemmümün hikmeti âyette açıkça belirtilmiştir. Ayrıca bu konuda ibadetler sahasında illetten bahsedilmez demenin ibadetlerin hikmetleri olmadığı manasına değildir. Bilâkis kul ibadetleri yerine getirirken Allah'a itaat etmek, boyun eğmek, onun rızasını kazanmak için ibadet eder manasınadır. Yoksa İslâm ibadet anlayışında ibadetlerin hikmetleri yoktur manasına gelmez.

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *İ'lâmü'l-muvakkı'in* isimli eserinde bu konuyu şöyle özetlemektedir: Teyemmümün, elbiseyi temizlemediği gibi bedeni de temizlemediği, bedeninin tamamının değil de sadece iki uzvun meshedilmesi gibi sebeplerle kıyasın zıddına sayılması doğru değildir. Aksine o dine zıt olan bâtil kıyastan çıkıp sahih kıyas olmaya daha uygundur. Çünkü Allah Teâlâ Kur'an'ı Kerim'inde her şeye sudan can verdiğini²⁹⁰ ve bizi topraktan yarattığını²⁹¹ buyurmaktadır. Allah bu âlemde ki tabiatları o ikisiyle terkip etmiş ve düzenlemiştir. Temizlikte aslanan sudur fakat ölüm gibi çeşitli mâzeretlere binaen ondan başka özellikle suyun kardeşi veya öz kardeşi konumunda olan toprağa udul etmek evleviyetle câizdir. Teyemmümde bütün abdest azalarının değil de sadece yüz ve kolların meshedilmesinin amacı tahfidir. Yani önceden meshedilen uzuvların meshedilmeyip tamamen af edilmesi, yıkanan uzuvların da meshedilmek sûretiyle hafifletme ve kolaylaştırma yoluna gidilmesidir. Teyemmüm belki ilk sırada insanın zâhirini temizlemeyebilir ama bâtını temizleyip kuvvetlendirdikten sonra zâhirini de temizler ve bu şekilde insanın bâtını ile zâhiri arasında etkileşimin olduğu görülür. Bu da insanın topraktan yapıldığının göstergesidir. Ayrıca başın toprakla meshedilmemesi bunun âdet olarak musîbet ve felâket anlarında yapılmasından dolayıdır. Yüzün toprakla meshedilmesi ise kulun Allah'a karşı kulluğunu ve tezellülünü ifade etmek içindir. Ayrıca secde anında yüzün Allah için topraklanması müstehaptır.²⁹²

İslâmda Emredilen Tahâretin Sağlığa Tesirleri:

Ağız Temizliği:

Ağzımızda aynı şekilde vücûdumuzun iç kısımlarına açılan bir kapı konumundadır. Yemek yediğimiz, içtiğimiz ağızımız ve yemek borusu aynı zamanda nefes aldığımız yol ve nefes borusu buradan vücûdumuza girmektedir. Biz bunu "mazmaza"²⁹³ ile gerçekleştirebiliyoruz. Zîrâ ağızımızın mikroplardan korunması, abdest vasıtasıyla gerçekleşmektedir."²⁹⁴

²⁹⁰ Enbiyâ, 21/30.

²⁹¹ Rahmân, 55/4; Secde, 32/7; Mü'minûn, 23/12.

²⁹² İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, I, 300-301.

²⁹³ Mazmaza: Küçük ve büyük abdest alırken ağızımızın iç kısmının yıkanmasına denir.

²⁹⁴ Kılıç, *İslâm felsefesi*, s. 121.

Burun Temizliği:

Burun koku alma azasıdır.²⁹⁵ Bu nedenle burnumuzun iini ve dıŐını bütün kötü kokulardan temizlemenin çok önemli olduğunu syeyebiliriz.

Hız. Mevlnaya nisbet edilen bir sözde din koku denilmiştir. Bu nedenle mü'min hem kokusu hemde tadı güzel olandır. Münafıkların kokusu güzel olsa bile tadının güzel olması mümkün değildir. Çünkü hakik münafıklar kalbinde iman nurundan yoksun kişiler olduğundan Müslüman gibi görünmek için yaptıkları ibadetlerden güzel bir koku gelse bile tatları acıdır.²⁹⁶

Burun dışarıdan aldığımız havayı vücut ısısına göre ayarlayarak güzel bir nefes almamızı sağladığını ve en sağlıklı nefes alış tekniğinin burnumuzla aldığımız nefes olduğunu syeyebiliriz. Bundan dolayı temiz olması ve temiz kalması önemlidir. Biz bunu abdeste "istinŐak"²⁹⁷ ile gerçekleştirebiliyoruz.

Abdestin insanın dolaŐım sistemini düzenleyen bir yönü de vardır. Çünkü kan damarlar yoluyla vcda dağılmaktadır. Kalp insan vücûdunda ki kirl kanı alır ve vcda temiz kan pompalar vücûdun en cr köşesine kadar giden damarlar ince ve kılcal damarlardır. Dolaysıyla abdest aldığımızda kalp o damarlara sıcaklık ve soğukluk durumuna göre basınç uygular ve bu Şekilde en uzak yerlerdeki damarlara kanın gitmesini sağlayarak damarların esnekliğini ve zindeliğini sağlar.²⁹⁸

İnsanın Temiz Bir Varlık Olarak Yaratılması:

İnsanoğlu temiz, Őerefl yaratılmıştır. Kendisinden istenen de hayatı boyunca o temizliğini korumasıdır.

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْوَبْرِ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

"Biz insanı mkerrem kıldık. Onu karalarda ve denizlerde taŐıdık. Ona güzel rızıklar verdik ve onu varlıklardan çoğu üzerine tafdil ettik."²⁹⁹

Bu âyeti kerîmede Allah(c.c.) insanoğlunun Şan ve Őerefının yüce olduğundan, onun diğer bazı varlıklara üstün tutulduğundan bahsedildiği gibi, aynı zamanda ona temiz rızıklar verilmesi beslenme tarzıyla alâkalı ve insan fitraten temiz yaratılmış olduğundan temiz gıdâlarla beslenme zorunluluğu olduğunu da syeyebiliriz.

Onun temiz yaratıldığının bir başka açıdan delilleri ise gnhsız olarak ve bedeninin tertemiz yaratılmasıdır. Her doğan ocuk mutlaka hem bedenen hemde ruhen temiz yaratıldığını syeyebiliriz. Onun temiz yaratıldığını belli bir yaŐa kadar istisnalar dışarıda tutulursa organlarının sağlıklı, bedeninin temiz ve davranıŐlarında ki masumiyetten çıkarabiliriz.

²⁹⁵ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 126.

²⁹⁶ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 126.

²⁹⁷ İstinŐak: Namaz ve boy abdesti alırken burnumuzun iç kısmının yıkanmasına denir.

²⁹⁸ Kılıç, *İslâm Felsefesi*, s. 123.

²⁹⁹ İsrâ, 17/70.

كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ، أَوْ يُنَصِّرَانِهِ، أَوْ يُمَجِّسَانِهِ، كَمَثَلِ الْبَيْهَمَةِ تُنْتَجِحُ الْبَيْهَمَةَ هَلْ تَرَى فِيهَا

جَدْعَاءَ

“Her doğan çocuk İslâm fitratı üzere doğar, sonra onu anne ve babası Yahûdî, Hıristiyan veya Mecûsî yapar, hayvandan hayvan doğar, herhangi bir çelişki yoktur”³⁰⁰

Bu nedenle insanın doğuştan günâhkâr, değersiz olarak dünyaya geldiği veya diğer canlılardan türediği gibi düşünceler yanlış olduğunu söylememiz gerekir. İnsan’ın atası Âdem(a.s.)dir. İnsanoğlunun başka bir canlıdan türemesi imkânsızdır. “Mitokondrilerin içerisinde ki “DNA” moleküllerine bakıldığında bile insanın kendisine mahsus bir atadan yaratıldığı görülmektedir.”³⁰¹

İslâmiyet’te bazı dinlerde olduğu gibi aslî günâh diye bir şey yoktur. Meselâ: Hıristiyanlıkta insan günâhkâr olarak doğar ve Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesi bu aslî günâh için bir bedeldir. Yani Hz. İsa kendini fedâ ederek bütün Hıristiyanları doğuştan getirdikleri bu aslî günâhtan kurtarmış olur.³⁰²

İslâmiyet’te insan her ne kadar doğuştan günâhkar olarak dünyaya gelmesede günâh işlemeye de meyyal olarak yaratılmıştır.

Bundan dolayı Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur:

فَأَلَّهْمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا

“Ona fücûru ve takvâyı ilhâm eden odur.”³⁰³

Bu âyete bakarak insanın fitratına hem iyilik hem de kötülük işleyebilme kabiliyetinin yerleştirildiğini ve potansiyel olarak insan bu şekilde yaratıldığını söyleyebiliriz. Çünkü kendi özgür irâdesiyle potansiyel enerjisini olumlu veya olumsuz manada ortaya çıkararak imtihan sahası olan bu dünyada haricî bir müdahale olmaksızın imtihanı kazanacak veya kaybedecektir. Dolayısıyla potansiyel olarak her hangi bir kötülüğü işleyebilme kabiliyetiyle yaratılan bir insan, aslî bir günâhla yaratıldığı veya bütün günâhları işleyeceği manasına gelmeyeceğini bilmemiz gerekir.

Bu nedenle insanoğlu özellikle Müslüman günâhlardan kaçınması ve günâhlardan kaçınmadığı zaman fitratının bozulacağını söyleyebiliriz. Çünkü insan İslâm fitratı üzerine yaratılmıştır.

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا

يَعْلَمُونَ

³⁰⁰ Buhârî, “Cenâiz”, 148; Suheyb Abdü'l-Cebbâr, *el-Müsne'dü'l-Mevdûiyü 'l -Câmiu li'l-Kütübi'l- Aşrati*, III, 145.

³⁰¹ Kılıç, *İslâm Felsefes*, s. 250.

³⁰² Sarıkçioğlu, Ekrem, *Dinler Tarihi*, s. 282-283.

³⁰³ Şems, 91/8.

*“Yüzünü fitrat ve Hanîf olan dine çevir. Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata çevir ki sen Allah’ın yaratışında bir değişme bulamazsın. İşte dosdoğru din de budur.”*³⁰⁴

Burada ki hitap Hz. Peygambere olmakla beraber bütün insanlardır. Dinden maksat da hiç şüphesiz İslâm dinidir. Din denildiği zaman da dinin sadece akâid konuları değildir. Burada öncelikle Hz. Peygamberin dinin bütün meselelerini yani akâidi, hukuku vs. içerdiği hususların hepsine şâmidir.³⁰⁵

Fitrat yaratılıştır. Yani Allah’ın her yaratıkta ortaya koymuş olduğu düzendir. İnsanın zâhiren ve bâtinen üzerinde yaratıldığı durumdur. Örneğin insan iki ayak üzerinde yürümesi, sonuçların sebeplerinden çıkarılması aklî fitrattır. İslâm’ın fitrat olarak nitelendirilmesi aklî fitrattır.³⁰⁶ Bu bağlamda şöyle bir yorum yapabileceğimizi düşünüyorum. İnsanoğlunun işlemiş olduğu günâhların derecesine göre ayrıca hiçbir iyilik ve hayrı da söz konusu değilse, bozulma sürecinin çabuklaşacağını söyleyebiliriz. Çünkü bir insan sürekli kötülükleri işlemeye devam ederse belli bir zaman sonra aklen ve inânc olarak işlediği bu kötülükleri onaylayacağını düşünebiliriz.

İslâm’ın “Allah’ın fitratı” şeklinde nitelenmesi getirdiği esasların fitrattan olmasından kaynaklanır. Ondan sonra diğer âdetler gelir. Ancak fitrat yani akıl kendi hâline bırakılırsa âdetleri benimsemediği gibi âdetlerin zıddı olan şeyleri de reddetmez. Ancak âdetler ortaya çıkınca fitrat onları kabul eder. Fakat baştan ifade ettiğim gibi bir insan baskıyla kandırılma sebebiyle kötülükleri yani insan fitratına ve aklına aykırı olan şeyleri işlemeye devam ederse onların kötü huylar olduğunu bildiği halde işleyebilir.³⁰⁷

İslâm’da tevbenin bütün günâhları silmesi³⁰⁸ ve hatta tevbenin ardından sâlih ameller işlenirse tevbe ile birlikte böyle bir durumun kötülükleri hasenâta tebdil etmesi³⁰⁹ söz konusudur. Bütün bunlar Allah Telâ’nın kulları üzerinde merhametinin bir göstergesi olduğu gibi, aynı zamanda İslâm’ın başka bir açıdan kolaylık dini olduğunun da göstergesidir. Çünkü şayet işlenen günâhları Allah Teâlâ affetmemiş olsaydı hiçbir insan ve Müslüman Allah’ın huzûruna temiz gidemezdi.

Ayrıca yeryüzünün bitirdiği temiz gıdâlarla beslenerek o temiz bedeniyle yiyip içtikleri arasında bir uygunluk sağlaması gerektiğini ve bu uygunluğu sağlamadığı takdirde beden temizliğini koruyamayacağını söyleyebiliriz. Beden temizliğini koruması ise onun hayatiyetini koruması için şarttır. İnsanoğlu bedenini temiz tutmazsa, sağlığı bozulur ve belli bir zaman sonra hastalanacağına kesin gözüyle bakılabilir.

³⁰⁴ Rum, 30/30.

³⁰⁵ İbn ‘Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 84.

³⁰⁶ İbn ‘Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 85.

³⁰⁷ İbn ‘Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 86-87.

³⁰⁸ Zümer, 39/53.

³⁰⁹ Furkan, 25/70.

Maddi ve Manevi Temizlik Arasında Bağlantı:

Allah'a îman insan kalbinin en güzel sıfatı olduğunu ve îmanın zıddının küfür olduğunu söyleyebiliriz. Bundan dolayı îman, aydınlık, nur ve temizlik; küfür ise karanlık, murdarlık ve sînede yükür, diyebiliriz.

Allah Teâlâ Tahrîm Sûresinde şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٨)

“Ey iman edenler Allah’a tevbei nasuh ile tevbe ediniz. Umulur ki rabbiniz sizden günâhlarını örter ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlerine koyar. O gün Allah peygamberi ve ona îman etmiş olanları rüsvây etmez. Nurları önleri ve sağ tarafları arasında koşar. Derler ki rabbimiz! nurumuzu tamamla ve bizi başışla şüphesiz ki sen her şeye kâdirsin.”³¹⁰

Yine başka bir âyeti kerîmesinde şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوتَ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

“Ey insanlar yeryüzünün çıkardığı şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyiniz. Şeytanın adımlarına ayak uydurmayınız.”³¹¹Buyurmaktadır.

حَلَالًا : Mubahtan daha geneldir. Çünkü mubahların dışında farzlara da ıtlak olunur. Mubah helâlin aksine yapanın sevâp, terk edenin de günâh kazanmadığı bir şeydir. Fukahanın açıklamalarından ortaya çıkan durum, şâri’in yapılmasına izin verdiği şeydir. Yoksa usulde olduğu gibi yapılması veya yapılmaması müsâvî olan değildir. İhtilâf lâfzîdir. Helâl sana müftînin helâl dediği şeydir. Helâl hüküm yönünden mutlak olarak izin verilen şeydir. **طَيِّبًا**: kalbinin sana herhengi bir günâh olmadığına dair fetva verdiği. Denildi ki tayyib mubahtan lezzet duyulan şeydir.³¹²

Burada Kur’ân ve Sünnette bir malın helâl olup fikhî şartları yerine getirmesi yeterli görülmemiştir. Zîrâ bir insan öncelikle yaptığı işin hakkını vermesi, yaptığı işin içine sinmesi gerektiği gibi, muhatabının da gönül hoşnutluğunun sağlanması gerekli görülmüştür. Bu nedenle bazı âlimler tayyip kelimesini “vicdâna sığın” helâl kelimesini de şer’î şartları sağlayan olarak anlamışlardır.³¹³

Hiz. Peygamber de bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

³¹⁰ Tahrîm, 66/8.

³¹¹ Bakara, 2/168.

³¹² Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyât*, 1, 400.

³¹³ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 307.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ إِذَا عَمِلَ أَحَدُكُمْ عَمَلًا أَنْ يُتَّقِنَ

“Allah siden birinizin işini sağlam yapmasını sever.”³¹⁴

Bu ve buna benzer âyet ve hadislerden Anlaşıldığı üzere Allah(c.c.) insanı maddi ve manevi olarak temizlemek, arındırmak ve İslâmda tahâret konusuna etki eden faktörlerin neler olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Hız. Peygamber de bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

مَنْ تَوَضَّأَ فَمَسَحَ بِتَوْبٍ نَظِيفٍ فَلَا بَأْسَ، وَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ فَهُوَ أَفْضَلُ لِأَنَّ الْوُضُوءَ نُورٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ سَائِرِ الْأَعْمَالِ

“Kim abdest alır da temiz bir elbisye dokunursa zararı yoktur. Fakat bunu yapmazsa daha fazîletlidir. Çübkü abdest sâir amellerle birlikte kiyâmet gününde nurdur.”³¹⁵

İmanla küfür ve şirk kirlerinden temizlenen kul her ibadet için almış olduğu abdestle tekrar tekrar temizlenmek sûretiyle dünyada hiçbir millete nasip olmayan bir temizlik ve arınmışlık düzeyine ulaştığını söyleyebiliriz. Abdestin ve îmanın nur, abdest üzerine abdestin ise nur üzerine nur olduğunu, dünya ve âhiretteki bu nurlu yolculuğun temeli ve esasının ise îman nuru olduğunu ifade edebiliriz.

Onun için Allah(c.c.) Âli İmran Sûresinde şöyle buyurmuştur:

اللَّهُ وَيُؤَيِّدُ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئِكَ لَهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُوهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ.

“Allah mü’minlerin dostudur. Onları karanlıklardan nura çıkarır. Kâfirler ise tâğutun dostlarıdır. Onları da nurdan karanlıklara çıkarır. Onlar zâten cehennem halkıdır ve orada temelli kalacaklardır.”³¹⁶

Ayrıca bu âyeti kerîmede insanın temel ve gerçek temizliğinin îman nuruyla mümkün olacağı, îman nuru olmadan bir insanın gerçek manada aydınlanması ve temizlenmesi mümkün olmayacağını söyleyebiliriz. Bundan dolayı îman Allah’ın insanların kalbine koyduğu bir ışık, aydınlık ve en büyük hidâyet vesilesi olduğunu söyleyebiliriz. İman’ın zıddı olan küfür bir taraftan hakkı inkâr ve tanımamak diğer taraftan insanın karanlıklar ve zulümatlar içerisinde boğulması anlamına geldiğini de düşünebiliriz.

Hız. Peygamber bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

الطهور شرط الإيمان

“Temizlik îmanın yarısıdır.”³¹⁷

³¹⁴ Ebû Ya’la, *Müsned*, VII, 349.

³¹⁵ Ebu’l-Kâsim Temâm b. Abdullah, *Fevâid*, I, 277.

³¹⁶ Bakara, 2/257.

³¹⁷ Ehli Hadis Karşılaşması Arşivi, V, 115.

Temizlik îmanın yarısıdır, hadîsinde de aynı şekilde insanın maddi temizliği ile manevi temizliği arasında bir bağ kurulduğunu söyleyebiliriz. Daha doğrusu maddi temizlikten manevi temizliğe doğru bir seyrin olduğu gibi tersi de söz konusu olabilir.

Bu hadîsi şerîfte abdestin îmanın yarısı anlamında kullanılması çok mânidar olduğunu düşünüyorum. Çünkü burada temizliğin îmani bir mesele olarak görülmesi durumu söz konusudur. Nasıl olurda temizlik îmani bir konu olabilir. Buna bazı izahlar getirilebilir diye düşünüyorum. Şöyle ki yine olayı insanın maddi temizliği ile manevi temizliği arasında bir geçişlilik olduğu düşüncesinden hareketle bu konuda hem Kur’ânda hem hadîsi şerîflerde maddi ve manevi temizliğin aynı kavramlarla belirtildiği çok delil olduğunu söyleyebiliriz.

Ayrıca bazı hadîsi şerîflerde güzelce abdest alıp ta namaz kıldığında günâhlarının temizleneceğini, bağışlanacağını belirten hadîsi şerîfler aynı şekilde maddi ve manevi temizlik arasında bir bağ olduğu anlamına geldiğini düşündürmektedir.

لَا يَتَوَضَّأُ رَجُلٌ مُسْلِمٌ فَيُحْسِنُ الْوُضُوءَ فَيُصَلِّيَ صَلَاةً إِلَّا غَفَرَ اللَّهُ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الصَّلَاةِ الَّتِي تَلِيهَا

“Bir Müslüman ki abdestini güzelce alır ve namaz kılar ise onunla ondan sonraki namaz arasında ki bütün günâhları bağışlanır.”³¹⁸

Yine abdestle birtakım günâhların bağışlanması meselesi İslâm tevbe anlayışına göre küçük günâhlar olduğunu söyleyebiliriz. Zîrâ İslâm tevbe anlayışına göre küçük günâhlar bu şekilde yapılan bir takım ibadetlerle, büyük günâhlar ise ancak tevbe ve gözyaşı ile affolunacağını ve günâhı küçük görmek, ifşâ etmek vb. sebeplerle küçük günâhların büyük günâhlara dönüştüğü ile ilgili dinimizde birçok delil vardır.³¹⁹

Bu şekilde İslâm dini her konuda olduğu gibi temizlik konusunda da insan hayatının bütün yönlerini kuşatacak şekilde bir temizlik anlayışını benimsediğini söyleyebiliriz. Zîrâ ekmel ve son din olan, insan hayatının bütün yönlerini kuşatan ve insanı iki cihanda mutlu etme iddiasıyla ortaya çıkan bir dinin; herhangi bir konuda yetersiz açıklamalarda bulunması düşünülemez. Bu nedenle İslâm’ın temizlik konusunda da kapsamlı ve tatmin edici ilke ve prensiplerinin olduğu izahtan vârestedir. İslâm’ın temizlik anlayışı sadece maddi ve somut değil, aynı zamanda soyut ve manevi olduğunu söyleyebiliriz. İnsanın bedenini ve çevresini temiz tutması nasıl maddi bir temizlik ise onun kalbini, gönlünü ve azalarını kendileriyle ilgili günâhlardan korumasının ise manevi ve soyut olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bazı ibadetlerin günâhları sildiği, yokettiği ile ilgili âyet ve hadisler bunun en büyük delilidir.

Bundan dolayı İmâm Gazzâlî Kimyayı Saâdet isimli eserinde bu durumu şöyle tasnîf etmiştir:

³¹⁸ Müslim, ”Tahâre”, ۰; Suheyb Abdü’l-Cebbar, *el-Müsnedü’l-Mevdûiyü’l-Câmiu li’l-Kütübi’l-Aşrati*, 5, 92.

³¹⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 58-59.

Birinci derece temizlik kalbin Allahtan gayri her şeyden temiz olmasıdır.

İkinci derece temizlik kalbin zâhirini hased, riyâ, kibir, hırs, düşmanlık, kendini beğenmek ve buna benzer kötü sıfatlardan arındırmaktır. Ancak bundan sonra tevâzû, kanaat, tevbe sabır, korku ve ümit gibi sıfatlarla süslenilebilir.

Üçüncü derece beden azâlarının; gıybet, yalan, haram yemek, hıyânet nâmahrema bakmak ve buna benzer günâhlardan temizlenmesidir.

Dördüncü derece temizlik beden ve albisenin her çeşit necâsetten temiz olmasıdır. Ancak böyle rükû, secde ve diğer namazın rükûnlarıyla süslenilebilir.³²⁰

Allah Rasûlü şöyle buyurmaktadır:

“Kişi abdest aldığı anda ağızına ve burnuna su verdiği hata ve günâhları ağızından ve burnundan çıkar gider. Yüzünü yıkayınca yüzünden, hatta iki göz kapağının altından hataları günâhları çıkar gider. Başını ve kulaklarını meshedince kafasından ve kulaklarından hataları günâhları çıkar gider. Ayaklarını yıkayınca onlarla işlediği günâhlar ayaklarından hatta tırnaklarının altından çıkar gider. Onun kıldığı namaz ve mescide kadar yürümesiyle de diğer hataları çıkar gider.”³²¹

3.1.2. İçerik Olarak Temizlik İbadetinde Hikmetler

Temizlik konusu bir Müslüman için hayatının her alanında gerekli olan bir ibadet olduğunu söyleyebiliriz. Onun beden temizliğinden ve oturup kalktığı, ibadet ettiği mekânların temizliğinden tutunda yiyip içtiği, soluduğu, teneffüs ettiği, havaya varıncaya kadar temiz olması gerekir. İnsan için özellikle Müslüman için temizlik bir bütünlük arz ettiğini ve temizliğin çeşitli uzanımlarının yerine getirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Temizlik onun hayatının bütün alanlarda gerekli, geçerli ve bir bütünlük içerisinde ele alınması gerektiği ve bu nedenle temizlik denilince maddi ve manevi temizliğin akla geldiğini söyleyebiliriz.

3.1.2.1. Maddi Konularda Hikmetler

Maddi konularda ki temizlik derken insanın maddi yapısıyla ve maddi çevresiyle ilgili konularda ki temizlik kastedildiğini ve onun beden temizliği, evinin temizliği, namaz kıldığı yerin temizliği, dişlerinin temizliği ve içinde yaşadığı çevre gibi maddi âlemlerle ilgili temizliğin akla geldiğini söyleyebiliriz.

³²⁰ Gazzâlî, *Mutluluğun Formülü*, I, 135-136.

³²¹ Müslim “Tahâre”, 32-33; İbn Mâce “Tahâre”, 6.

Allah(c.c.) Kur'ân'ı kerîminde şöyle buyurmuştur:

فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ

“Orada öyle adamlar vardır ki onlar çok çok temizlenmeyi severler.”³²²

Bu âyeti kerîminin sibâkında temeli takvâ üzere atılan binalardan bahsediliyor. Yani Allah(c.c.) Kûba veya bizzat Mescidi Nebevîyi kastederek peygamberinin Mescidi Dırarda namaz kılmasına ihtiyacı olmadığını, bilâkis samimi duygularla inşâ edilen bu mescitlerin Allah'ın rızasını kazanmaya daha uygun olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca konumuzla doğrudan ilgili olarak, yani temizliğin maddi boyutunu dikkate alan âyetin son kısmı, Allah'ın çok çok temizlenenleri sevmesidir. Bu durum âyeti kerîmeyi Kûba halkı için nâzil olduğunu düşündüğümüzde şöyle bir yorum yapılmıştır.

Rivâyet edildiğine ve tefsirlerde geçtiği üzere bu âyeti kerîme Kûba halkı için nâzil olmuş ve Kûba halkı da o zamanın şartlarında su ile temizlenmeyi severmiş; bundan dolayı Allah Teâlâ o zamanın şartlarında taşla istinca yapan Arap toplumunda Allah Teâlâ'nın su ile temizlenenleri veya istincâ edenleri sevmesi veya övmesi İslâm'ın temizliğe ve temizliğin mükemmelen yapılmasına vermiş olduğu değerden kaynaklandığı söylenebilir.³²³

Hz. Âişeden rivâyet edilen ve beden temizliğinin zirvesi kabul edilebilecek şu hadîsi şerîfte çok eski çağlardan beri insanın maddi temizliğinin önemli ve bütün peygamberlerin sünnetlerinden olduğunu göstermektedir. Zîrâ her hangi bir şeyin fitrattan olması o şeyin yaratılışın kaynağından itibaren ve aynı zamanda ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdemden günümüze dek bütün peygamberlerin âdeti olduğunu söyleyebiliriz.

عَشْرٌ مِنَ الْفِطْرَةِ: قَصُّ الشَّارِبِ، وَإِعْقَاءُ اللَّحْيَةِ، وَالسَّوَاكُ، وَاسْتِنْسَاقُ الْمَاءِ، وَقَصُّ الْأُظْفَارِ، وَعَسَلُ الرَّجَمِ، وَتَنْفُؤُ الْإِطْبِ، وَحَلْقُ الْعَانَةِ، وَانْتِقَاصُ الْمَاءِ " قَالَ زَكْرِيَّا: قَالَ مُصْعَبٌ: وَنَسِيتُ الْعَاشِرَةَ إِلَّا أَنْ تَكُونَ الْمَضْمَضَةَ زَادَ قُتَيْبَةُ، قَالَ وَكَيْعٌ: " انْتِقَاصُ الْمَاءِ: يَعْنِي الْاسْتِنْجَاءَ "

“Şu on şey fitrattandır. Sünnet olmak, bıyıkları kısaltmak, koltuk altı tıraşı olmak, kasık tıraşı olmak, tırnakları kesmek, sakalı salı vermek, parmak mafsallarını yıkamak, küçük abdest ve büyük abdest mahallerini yıkamak, misvak kullanmak. Râvî Zekeriya rivâyet ederken Musab'ın unuttum dediği onuncusunun da ağız yıkamak olduğunu tahmin ettiğini söylemiştir.”³²⁴

Bu hadîsi şerîfin maddi konulardaki temizliği şümüllü bir şekilde açıklayan bir hadîsi şerîf olduğunu ifade edebiliriz. Zîrâ böyle temizlik konusunu geniş kapsamlı ele alan başka ne bir din ne de her hangi bir sistem

³²² Tevbe, 9/108.

³²³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 482.

³²⁴ Müslim, “Tahâre”, 56; İbn Hanbel, *Müsned*, IXL, 507; İbn Mâce, “Tahâre”, 26; Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 5; Tirmizî, “Edeb”, 21; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 309; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 47; Dârekutnî, *Sünen*, I, 65; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 178.

söz konusudur. İslâm dininde bu şekilde temizlik konusunun genel olarak kapsamlı bir şekilde ele alınması insanoğlunun bütün vücudunun kâmilen temizlemesi ve temizliğin insanoğlunun ayrılmaz bir vasfı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu gün tıp dünyasına baktığımız zaman İslâm'ın sağlık ve temizlik konusunda ki önerilerini görmezlikten gelemediğini bilmekteyiz. Zîrâ İslâm dini son din olması hasebiyle hem ekmel bir din hem de akla mantığa en uygun bir din olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca akıl ile nakil çatıştığında akıl evvel nakil ise te'vil edilir diyen tek din İslâmdır. Dolayısıyla temizlik konusunda da İslâm, mensuplarına çok sağlam, ayakları yere basan, akla ve mantığa uygun öneriler sunmak sûretiyle ve çağdaş bir takım araştırma ve görüşlerle uygunluk arz etmesiyle mensuplarını tatmin ettiğini söyleyebiliriz.

Ayrıca burada sünnet üzerinde durmanın faydalı olacağını düşünüyorum. Çünkü sünnet Hz. İbrahim(a.s.) zamanından beri uygulanan bir sünnet ve onun kaddûm denilen bir âlet veya kadûm denilen bir yerde çok acı çekerek sünnet olduğu söylenmektedir.³²⁵ Çünkü bu konuda bütün Müslüman topluluklarının çocuklarını sünnet ettirmek için özel bir gayret içerisine girmeleri bir taraftan bu âdetin İslam toplumlarında kuvvetli bir şekilde benimsendiğinin ve onun öneminden kaynaklandığının bir göstergesi olduğu gibi, diğer taraftan sünnet ameliyesinin insanın yaratılışıyla ne kadar örtüştüğünün de bir göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. zîrâ fitrat hadîsi şerîfinde zaten bu bildirilmektedir. Sünnetin insan sağlığına çok faydalı olduğu, hatta sünnet olan toplumların olmayan toplumlara göre daha az rahim ve penis kanserine yakalandığı söylenmektedir. Ayrıca sünnet derisinin idrar yolunu kapatması dolayısıyla gülfе iltihâbına sebep olduğu bildirilmektedir. Bu âdetin Yahudiler arasında da yaygın olması muhtemelen Yahudiliğın menşei itibariyle ilâhî din olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Kur'an'ı Kerîm İbrâhim(a.s.)'ın imtihan edilmesi için Allah'tan birtakım kelimeler alarak, bunları yerine getirdiğinden bahsetmektedir ki³²⁶ sünnetin bu yerine getirilen kelimelerden olduğu söylenmektedir.³²⁷

Yine Hz. Peygamber köpek, aslan, pars vs. hayvanların insanların eşyalarına ve yiyeceklerine temas ettiğinde salyalarının pis olduğundan hareketle bir başka yönden insan sağlığının ve temizliğinin tastamam gözetilmesi açısından şöyle buyurmuştur:

طَهُورٌ إِنَاءٌ أَحَدِكُمْ إِذَا وَلَعَ فِيهَا الْكَلْبُ، أَنْ يَغْسِلَهُ سَبْعَ مَرَّاتٍ أَوْلَاهُنَّ بِالرُّأْبِ

“Yiyecek kaplarınızı köpek yaladığı zaman sizin kaplarınızın temizliği ilki toprakla olmak üzere yedi kere yıkamaktır.”³²⁸

Buyurarak hayvanların necis olması meselelerinde olduğu gibi, temizlik yapılması veya temizliğin artırılma durumlarında bir ölçünün konulması, hem

³²⁵ Buhârî, “Enbiyâ, 8; Müslim, “Fedâil”, 151.

³²⁶ Bakara, 2/124.

³²⁷ M. Ali el-Bâr, *Kur'an'ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı*, s. 20.

³²⁸ Müslim, “Tahâre”, 56.

Müslüman'ların gönüllerinin tatmin edilmesine hemde necâsetin bertaraf edilmesine yönelik bir teşebbüs olduğunu söyleyebiliriz.

Yine Hz. Peygamber Ebû Hureyreden rivâyet edilen her namazdan önce ibadetlerin bir ön şartı gibi olmasını hedeflediği bir hadîsi şerîfnde şöyle buyurmuştur:

لَوْلَا أَنْ أَشَقَّ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ - وَفِي حَدِيثِ زُهَيْرٍ عَلَى أُمَّتِي لِأَمْرِهِمْ بِالسَّوَالِكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ

“Eğer ümmetimi zora koşma durumu olmasaydı her namazdan önce dişlerini misvâklamalarını emrederdim.”³²⁹

Buyurması en çok kullandığımız organlarımız olan dişlerimizin korunmasına yönelik çok önemli bir tedbir olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca dişler insanın vücûduna açılan kapı olan ağızımızda yer almakta ve dişlerimizin korunması demek aynı zamanda diğer organlarımızın da korunması demek olduğunu düşünebiliriz. Yani dişlerimiz sağlıklı olursa vücûdumuzda ki diğer organlarımızın da sağlıklı olmasına katkı sağlar diyebiliriz. Yine dişlerimiz sinir hücresine sahip organlarımızdan olduğu ve sinir hücresi demek çürüdüğünde ve telef olduğunda tekrar kendisini yenileyemeyen organlarımızdan olduğu bilinmelidir. İşte bütün bunlardan dolayı Hz. Peygamber dişlerin misvâk veya fırçalanmasını çokça emretmiş olduğunu söyleyebiliriz. Onun, temizliğe ve insan sağlığına bu denli önem vermesi günlük işlerimizin ve ibadet vazîfelerimizin ancak sağlık ve temizlik şartını yerine getirmekle mümkün olacağı ve Allah'ın emâneti olan bu bedeni en güzel şekilde koruma ve sahibinine teslim etme düşüncesinden kaynaklandığını veya en azından bu konuda ki düşüncelerinden bir veya bir kaçını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Bütün bunlardan dolayı ellerimizin, ayaklarımızın, tırnaklarımızın, dişlerimizin, ağızımızın ve burun içlerimizin, saçlarımızın velhâsıl bütün bir vücûdumuzun her bir noktasının temizliği önem arz etmekte ve kendine göre temizlik şekilleri olduğunu ifade edebiliriz. Meselâ kulaklarımızın temizliğini ellerimiz ve ayaklarımızın temizliğini yaptığımız gibi yapamayacağımızı bilmemiz ve bu organlarımızın hassâsiyetine uygun bir bakım yapılması gerektiğini söyleyebiliriz. Kezâ tırnaklarımızın temizliği konusunda da benzer şeyler söylenebilir. Belki çağdaş dünyada manikür ve pedikür gibi yollarla tırnaklarımızın bakımı sağlanmaya çalışılıyor ama burada esas tırnaklarımızın usulüne uygun bir şekilde kesilmesi ve tırnak altlarında pislik birikmesinin önüne geçilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Dolayısıyla temizlik konusu aslında toplumların inânçları ve kültürleriyle de bağlantılı olduğunu bilmemiz gerekir. Bir Türk toplumunun temizlik anlayışı ile Fransız toplumunun veya Arap toplumunun temizlik anlayışı arasında fark olabilir. Belki her konuda kaynak ve referans olarak doğrudan bilim veya fen alınmış olsa toplumların düşünce veya hayat

³²⁹ Müslim, “Tahâre”, ٤٢; Suheyp Abdü'l-Cebbâr, *el-Müsnedü'l-Mevdüüyyü'l-Câmi'u li'l-Kütübi'l-Aşera*, X, 256; Münzîrî, *Muhtasarü Sahîhu Müslim*, 1,77.

görüşlerinde bir yakınlıktan söz edilebilir ama inânc ve kültürler farklı olduğu zaman farklı sonuçlara ulaşılabilir. Şu an yeryüzünde objektifizmi sağlayan yegâne güç bilim gibi görünüyor. Gerçi İslâm dini de dinler arasında hatta bilimden bile daha öte objektivizmi sağlayıcı olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bunu insanlara veya bütün bir dünyaya anlatmanın güçlüğü de bilinmelidir. Meselâ İslâm dini fitridir demek, her konuda yaratılıştan gelen kural ve kanunları, özellikle konumuzla alâkalı olanları bakımından da insana en yararlı ilkeleri va'zettiğini söyleyebiliriz.

3.1.2.2. Manevi Konularda Hikmetler

Kalp kirliliği:

Kalp insanın en önemli organıdır. Onun için paslanmaması gerekir. Bunu önlemenin yolu ise günâhlardan ve insanı günâhlara düşüren bütün tehlikeli davranışlardan uzak durmak gerekir. Bu yüzden kalbimizi sık sık kontrol etmeliyiz. Şayet onda bir problem görülürse hemen günâhlara tevbe edilip onların kalpte açtığı yaraları tedâvî etme cihetine gidilmelidir. Aksi halde günahların kalbimizde dal budak salmasına ve kökleşmesine izin vermiş oluruz. Artık bundan sonra günah işlemek sıradan bir hale geleceğinden, bu durum günahlarımızın farkına varamamıza ve geriye dönüşü çok zor olan bir yola girmemize sebep olabilir.

Bizim günâhlarımızın farkına varamamız tıpkı demirci bir zenci gibi günâhların dumanı yüzümüzde görülmediğindendir. Şayet gönül kuşun ötseydi, yüzünü hakka çevirseydin, günâh yerine itaatle Allah'a bağlansaydın, günâhlarının farkına varabilirdin. Günâhlar Allah Teâlâ'nın rahmetinin kesilmesine ve onun azabının gelmesine sebep olur. Zarar ve pişmanlık getirir. Ahrette azaba düşmeye vesile olur.³³⁰

Bu konuda Allah Teâlâ Şöyle Buyurmuştur:

*"Asla öyle değil, fakat onların yapmış olduğu günâhlar kalplerini iyice kapamıştır."*³³¹

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

*"Mümin bir günâh işlediği zaman kalbine siyah bir nokta gelir. Tevbe ederse kalbi temizlenir parlar. Tevbe etmez ve isyâna devam ederse siyahlık artar ve sonunda kalbi kaplar."*³³²

İnsanın kalbini ifsâd eden çok kötülükler vardır. Bu kötülüklerin uygun yöntem ve metotlarla kalpten atılmaları gerekir. İşte biz bu kötülükleri kalpten atılma yollarına kısaca kalp tezkiyesi diyoruz. Çünkü bu kötülükler kalpten atıldığı zaman kalbin tezkiye edileceğini ve temizleneceğini söyleyebiliriz.

³³⁰ Molla Câmi, *Lüccetü'l-esrâr* (trc. M. Ali Özkan), s. 146-147.

³³¹ Mutaffifin, 83/14.

³³² İbn Mâce, "Zühd", 29.

Belli başlı kalbi ifsat eden birkaç kötülüğü şöyle sıralayabiliriz:

Hased:

Hased, bir insanın başka bir insanda mevcut olan iyilikleri ve üstünlükleri, maddi ve manevi nimetleri kıskanması, çekememesi veya yok olmasını istemesi demektir.³³³ Bunlar bir yandan kökü kalpte diğer yandan kişinin kendisine ve çevresine zarar veren davranışlar, hastalıklar veya pisliklerdir, diyebiliriz.

Hased küfür ve inkâr ehlinin sıfatıdır. Butür insanlar kendilerinden başka kimsenin iyi olmasını istemezler. Hatta öyle ileri giderler ki inanan insanların bu inançlarını bile kıskanırlar.³³⁴

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَأَعْتُوا
وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Kitap ehlinin inkâr edenler hasetlerinden dolayı siz inanmışken hak kendilerine açıklandıktan sonra tekrar küfre dönmenizi isterler.”³³⁵

Hz. Peygamber bir hadîsi şerîfinde şöyle buyurmuştur:

“Ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi hased de iyilikleri yer bitirir.”³³⁶

Bu yüzden hased günbe gün insanı esir alır. Hased sinsi bir hastalıktır. Bu gibi kimseleri gönül kırmadan uyarmak ve onlara duâ etmek gerekir. Hased etmeyen Müslüman ise istikâmet üzeredir.³³⁷

Bu yüzden Hz. Peygamber “kişi hased etmediği müddetçe hayır üzeredir.”³³⁸ Buyurmuştur.

Ancak Hz. Peygamber şu gibi kimselere imrenilebileceği manasında hased kelimesini kullanmıştır:

لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلِطَ عَلَيْهِ هَلَكَتِهِ فِي الْحَقِّ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بَيْنَنَا وَيُعَلِّمُنَا

“Ancak şu iki kişiye hased edilir. Birincisi Allah’ın kendisine mal verip te onu hak yolda kullanan kişi, ikincisi Allah’ın kendisine hikmet verip te onunla hükmeden ve onu başkalarına öğreten kişi.”³³⁹

Buradaki hased yerilen ve zemmedilen hased değildir. Gıpta etmek, imrenmek manasında olan hasedir. Fakat burada çok dikkatli olunması gerekir. Çünkü her an davranışımızın kıskançlığa dönüşme durumu söz konusu olabilir. Çünkü hasesd genel olarak İslâm’da yerilen, zemmedilen ve

³³³ Molla Câmi, *Lüccetü'l-esrâr*, s. 133.

³³⁴ Sabık, *İslâm Dâveti*, s. 124.

³³⁵ Bakara, 2/109.

³³⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 44; İbn Mâce “Zühhd”, 2; Beyhâkî, *Şuabü'l-îman*, IX, X;

³³⁷ Molla Câmi, *Lüccetü'l-esrâr*, s. 133.

³³⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, VIII, 309.

³³⁹ Buhari, “İlim”, 14; Müslim, “Kitâbü salâti'l-müsâfirîn ve kasrihâ”, ۲۶۶; İbn Mâce, “Zühhd”, 108; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 358; Ebû Ya'la, *Müsned*, IX, 11.

hem hased etmekten hem de hasedçinin şerrinden sığınılması gereken bir davranıştır.

Bu nedenle Allah Teâlâ Kur'an'ı kerîminde hased ettiği zaman hasetçinin şerrinden Allah'a sığınmamızı istemiştir.

وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ

“Hased ettiği zaman hasetçinin şerrinden Allah'a sığınırım.”³⁴⁰

Hased gibi kalbî hastalıklar veya kirler diyebileceğimiz daha nice kökü kalpte olup, dalları budakları dışarıda olan nice hastalıklar ve pislikler vardır ki bu hastalıklardan kurtulmak için kul daima mücâhede ve gayret içerisinde bulunması gerekir. Bunlar hıkd, riyâ, ücup, gurur, kibir, hırs, tamah, süm'â, dedikodu, gıybet gibi hastalıklar kökü kalpte olan hastalık veya pisliklerdir. Bunların hepsinin kaptan sökölüp atılması kalbin ve sahibinin manevi kirlerden temizlenmesi anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

Kibir:

Kişinin kendisini üstün görmesidir. Kişinin kendisini üstün görmesi için de kendisinde üstün vasıfların olduğuna inanması gerekir.³⁴¹ Gizli bir ahlâktır. Zâhiri ve bâtinî olmak üzere iki kısımdır. Kibirlenenin kendisindeki sebep, ücup yani kendisini beğenmektir. Kibirlendiği kimseye karşı olan sebep, kin ve çekememezliktir. Başkalarına karşı kibir ise riyâ ve gösteriştir.³⁴²

Zâhiri kibrin kendisinde, kibirlendiği kişide ve başkalarında ki sebeblere bağlı olarak İmâm Gazzâlî kibrin sebebinin dört olduğunu söyler. Bunlar: Kin, ücup, hased ve riyâdır.

Bu davranışlar birtakım mahzurlu davranışları doğurur:

Uçup: Gizli kibri doğurur.

Hıkd: Kızdığı kişiye veya emsâline tevâzua lâayık olduğunu bildiği hâlde kızar, hiddet kin hâlini alır ve kibirlenir.

Hased: Bu da haset ettiği kişiye kızar, hatta onun tarafından kıymayı gerektirecek bir davranış olmasa bile yine ona kızar, öğütlerini dinlemez vs.

Riyâ: Bu da kibri doğurur. Kendisinden üstün görmediği kişilerle de tartışır. Hatta karşısında ki kişi daha üstün olduğu söylenmesin diye ona karşı tevâzû göstermez ve hakkı kabul etmez.³⁴³

Kibir kimlere karşı yapılır:

Allah'a karşı yapılan kibirdir. Bir insanın bütün izzet ve şerefin Allah'a ait olduğu hâlde azgınlık ve cehâlet sebebiyle Allah'a boyun eğmemesidir.³⁴⁴

³⁴⁰ Felâk, 113/5.

³⁴¹ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 748.

³⁴² Gazzâlî, *İhyâ*, III, 760.

³⁴³ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 760.

³⁴⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 742.

Dinde kibir: Herkesin dalâlette kendisinin hidâyette olduğunu zannetmesidir.

Allah'ın kullarına karşı yapılan kibirdir. Bu hastalık Allah'ın kullarına karşı çeşitli şekillerde ortaya çıkar. Bu konuda yukarıda izâhat verilmiştir.³⁴⁵

Herşeyden evvel butür hastalıkların kökü kalpte, dalları budakları dışarıda olan hastalıklar veya pisliklerdir. Kökleri kalpte olduğu için bunlara gizli veya manevi hastalıklar, pislikler diyebileceğimiz gibi tezâhürleri dış dünyada olmaları bakımından da zâhiri hastalıklar veya pisliklerdir, diyebiliriz. Onun için bu tür haslıklar kalp, dış dünya bağlantıları bakımından kibirli olduğu hâlde kibirlendiği kişiye mütevâzî davranmaktan tutun da başta oturmak, soy soplâ ve güzellikle övünmek, emsâlinin önüne geçmeye varıncaya kadar çeşitleri vardır. Bu ve buna benzer hastalıkları ilim, amel, sorunları tespit ve teşhis yoluyla kalpten kökünü kazımak gerektiğini söyleyebiliriz.³⁴⁶

Kalp bütün davranışlarımızın kökeninin bulunduğu merkezdir. Çünkü kalbimiz, beden ülkesinin hükümdarı veya beden şehrinin sarayı konumundadır. O sağlam olduğunda bütün azalarımız sağlam olur, o bozuk olduğunda bütün azalarımız bozuk olur.

Ayrıca bir başka hadîsi şerîfte şöyle buyrulmaktadır:

مَنْ فَارَقَ الرُّوحَ الْجَسَدَ وَهُوَ بَرِيءٌ مِنْ ثَلَاثٍ، دَخَلَ الْجَنَّةَ: مِنَ الْكِبْرِ، وَالْغُلُولِ، وَالذَّيْنِ

“Kim şu üç şeyden birinden berî olarak ölürsa cennete girer: Kibir, kin, ihânet ve borç.”³⁴⁷

Şu hadîsi şerîfte bu konuda çok manidardır:

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبَرٍ، وَلَا يَدْخُلُ النَّارَ مَنْ بَقِيَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ

“Kalbinde zerre miktarı kibir bulunan cennete giremez. Kalbinde zerre miktarı îman bulunan da cehenneme girmez.”³⁴⁸

Bu nedenle küçük büyük bütün hata ve kusurların, günâhların kalbimizde merkezlenerek bizi oradan şeytanın ve nefsimizin, hevâ ve heveslerimizin bizi kontrol etmesine ve yönlendirmesine müsaade etmemeli ve bütün bu kötülükleri kalbimizden atmamız gerektiği gibi, yerine çeşitli ibadet ve tâatleri doldurarak kalbimizin ve diğer azalarımızın arınmasını sağlamamız gerektiğini söyleyebiliriz. Kalbimize bağlı azaların yani göz, kulak, ayaklar, dil, eller, burun vs. bütün azalarımızın bizzat kendileri açısından bütün günâh ve hatalardan korunarak kalble bir organizasyon oluşturmasının önüne geçilmesi ve kalbimizin bu dış vericilerden aldığı bilgi, haber ve sinyalleri bu manada depo etmesinin önüne geçilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.³⁴⁹

³⁴⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 742-766.

³⁴⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 754-767.

³⁴⁷ Dârimî, *Sünen*, III, 488.

³⁴⁸ Beyhâkî, *Şu'abü'l-îman*, X, 462.

³⁴⁹ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 375.

Bu manada Gazzâlîye göre kalbin helâk olmaması için bâtın ve zâhir ordusuna ihtiyaç vardır. Bâtın ordusu öfke, zâhir ordusu ise el ve ayaklardır. Ayrıca kalp gıdalanabilmesi için dışarıdan bilgiler alması ve onları idrâk etmesi gerekir. Dolayısıyla kalp orduları üç çeşittir. Teşvik edici, harekete geçirici ve idrâk edici güçtür. Bu bâtın orduların her birisinin zâhir orduları et, sinirler, yağlar vs. dir.³⁵⁰

Türk kitabında sûfilerin necâsetten tahâreti maddi temizliğin hadesten tahâreti ise manevi temizliğin simgesi olarak gördüklerinden bahseder. Hâlbuki hadesten tahâret, necâsetten tahâret ve mânevi arınmışlık arasında bir noktada bulunması gerekir diye düşünüyorum. Çünkü manevi temizlik denildiği zaman irâdî bir davranıştan söz etmek gerekir. Yani arınmak kulun kendi istek ve kararına bağlıdır. Nice küçük ve büyük abdest alanların hatta namaz gibi ibadetlerle bile manevi olarak temizlenemediklerine şahit olmaktayız.³⁵¹

Bu konuda Gazzâlî'nin tasnifinin çok isabetli bir tasnif olduğunu söyleyebiliriz.

İmam Gazzâlî'nin temizliğin dereceleri başlığı altında belirttiği hususlar bir taraftan temizliğin çeşitlerini, şekillerini verirken diğer taraftan temizliğin kapsamını ve şümûlünü belirtmesi açısından İslâm'ın temizlik anlayışını yansıttığını söyleyebiliriz. Hadesten, hubustan ve pislik ve kirden bedeni temizlemek, azâları cürüm ve günâhtan temizlemek, kalbi kötü huy ve sevilmeyen kütü hasletlerden temizlemek, kalbini Allah'ın gayrısından temizlemek.³⁵²

Burada açıkladığımız kalbe dair hastalıklar ve pislikler semboliktir. Aslında kalbî hastalıkların sayısını artırmak mümkündür. Bizim burada ki amacımız en temel kalbî hastalıklardan hareketle insanın iç âleminde mevcut ve merkezlenmiş olan bu ve buna benzer çok hastlıkların olabileceğidir. İşte bu ve buna benzer kalbî hastalıklar da bir çeşit pislik, yani manevi pislik ve necâsetlerdir. Bir Müslüman'ın hepsinden kurtulması gerektiğini söylememiz gerekir.

Kalp Tezkiyesi:

Kalp ruhun sarayı, insanın aslıdır. İnsanı kalbi temsil eder. Çünkü insana ait özellikler kalpte toplanmıştır. İçine nur inmeyen kalb aslî safiyetini kaybeder ve asıl görevini yapamaz hâle gelir. Bu defa kalp hasta olur, inkârın, isyânın, cehâletin ve kötü ahlâkın merkezi durumuna gelir.³⁵³

Hz. Peygamber bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmaktadır:

فِي الْجَسَدِ مُضْغَةٌ إِذَا صَلَّحَتْ صَلَّحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ

³⁵⁰ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 381-382.

³⁵¹ Türk, *Sûfilere Göre İbâdetlerin İç Anlamları*; s. 113.

³⁵² Gazzâlî, *İhyâ*, III, 234; Türk, *Sûfilere Göre İbâdetlerin İç Anlamları*; s. 112.

³⁵³ Molla Câmî, *Lüccetü'l-esrâr*, s. 148.

“Dikkat ediniz vücutta bir et parçası vardır. O, düzgün olursa bütün beden düzgün olur. O, bozuk olursa bütün beden bozuk olur. Dikkat edin o et parçası kalptir.”³⁵⁴

Bu nedenle kalbin sürekli temiz durması ve kalması gerekir. Bunu sağlamanın en etkili yolu kalbi tezkiye etmekten geçer, normal şartlarda bir Müslüman günâhlardan uzak yaşayamaya devam edip ibadetlere, iyiliklere ve hayırlara sarıldığında kalb safiyetini korumuş veya gerçekleştirmiş olur. Fakat bu her zaman mümkün veya kolay olmayabilir. Çünkü dünyaya düşkünlük, nefsin kötü arzu ve istekleri, şehvetler insanı helâka sürükler. Bu yüzden kul hazırlıklı olmalı ve kendisini sağlama almalıdır. Her an kalbini diri tutması için ekstra bir şeyler yapmalıdır. Yani zikir, fikir, ibadet, duâ, niyâz, gece namazı, iyilik ve hayır yollarında yarış, güzel ahlâk sahibi olmak, kötü huyları terk etmek vs. kalbimizi koruyabileceğimiz bütün güzel amellere sarılmamız gerektiğini söyleyebiliriz.

Tezkiye edilmemiş kalp dikenli tarla misalidir. Bir an önce onları temizlemek gerektiği gibi temizlenmeyip ihmal edildiği takdirde dikenler güçlenir, insan ise yaşlanır. Bu nedenle zaman geçirmeden kalp temizliğini ve safiyetini gerçekleştirmek gerekir.³⁵⁵

Bu yüzden Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَهَيَّي النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ. فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ

“Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştıran için ise, şüphesiz cennet yegâne barınaktır.”³⁵⁶

Bir başka âyette ise şöyle buyrulmaktadır:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّىٰ

“Tezkiye olan kimseler felâha kavuştu.”³⁵⁷

HZ. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ اتِّبَاعَ الْهَوَىٰ، وَطُولُ الْأَمَلِ، أَمَّا اتِّبَاعُ الْهَوَىٰ فَأِنَّهُ يَصُدُّ عَنِ الْحَقِّ، وَأَمَّا طُولُ الْأَمَلِ فَيُنْسِي الْأَجْرَةَ

“Ümmetim için en korktuğum şey nefsin kötü arzularına uymak ve uzun emeldir. Hevâya uymak onları haktan alıkoyar. Uzun emel ise âhireti unutturur.”³⁵⁸

³⁵⁴ Buhârî, “İman”, ٤٤; Müslim “Musâkât”, 107; İbn Mâce “Fiten”, ٥٧.

³⁵⁵ Molla Câmî, *Lüccetü'l-esrâr*, s. 149.

³⁵⁶ Nâziât, 79/40-41.

³⁵⁷ A'lâ, 87/14.

³⁵⁸ Beyhâkî, *Şuabü'l-îman*, XIII, 172.

3.2. NAMAZ İBADETİNDE HİKMETLER

3.2.1. Genel Olarak Namaz İbadetinde Hikmetler

Lügat manası itibariyle namaz duâ demektir.”³⁵⁹ Tevbe 99 ve 103. âyetlerde bu manada kullanılmıştır. Yani duâ manasında kullanılmıştır.

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَتَوَخَّأُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سِذُّجْلُهُمْ
اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ

“A’rabilerden Allah’a ve âhîret gününe îman edenler ve verdiği sadakaları Allah’a, Rasûlüne yakınlaşmak için verenler vardır. Dikkat ediniz onların yakınlığı kabul edilmiştir. Allah onları cennetine girdirecektir. Allah gafûrdur, rahîmdir.”³⁶⁰

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ .

“Onların mallarından zekât al. Zîrâ bu onları temizler ve arındırır. Birde onlara duâ et ki senin duân onlara sekînet verir. Allah semîdir. İştendir.”³⁶¹

Dolayısıyla bu âyeti kerîmelerde “salât” kelimesi “duâ” anlamında kullanılmıştır.

Dini terim olarak imandan sonra farzların birincisi namazdır³⁶² Namaz, rükûları, secdeleri tastamam olan kendisinde tilâvet ve huşûnun bulunduğu kâbeye yönelerek ikâmet edilen bir ibadettir.”³⁶³ Namaz; vakitleri, nasıl kılındığı ve içeriği belli olan bir ibadettir. Müslüman’lar nezdinde namaz denilince bu akla gelir ve bu şekilde edâ edilmeye çalışılır

İbâdetlerde hikmet aramak ilk ve öncelikli görevimiz olmadığını bilmemiz gerekir. İbâdetlerde esas olan teabbudî olması ve kulluktur. Bu nedenle her ne kadar zayıf aklımızla, kişiden kişiye değişse de ibadetler konusunda ki hikmetleri düşünüp bulmaya çalışmalıyız.

Kelime-i şahâdetten sonra İslâm’ın en önemli ve en büyük ibadeti olan namaz, dinin direği, cennetin anahtarı ve kıyâmet günü hesabı ilk evvel görülecek olan namaz; dünyevi ve uhrevi faydaları açısından düşündüğümüzde birincisi namazın sürekli kılınması ikincisi ikâme edilmesidir. Namazın ikâme edilmesi demek, ta’dili erkânına riâyet edilerek ve huşû içerisinde kılınması anlamına gelmektedir. Üçüncüsü ise namaz kıldıktan sonra namaz şuûru içerisinde hareket edilmesidir.³⁶⁴

³⁵⁹ Dineverî, *Te’vilü müşkilü’l-Kur’an*, I, 255.

³⁶⁰ Tevbe, 19/99.

³⁶¹ Tevbe, 19/103.

³⁶² Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 174.

³⁶³ Ebû Ca’fer et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, I, 24.

³⁶⁴ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 176

Namaz Allah'ın Emridir:

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

“Namazı Kılınız, zekâtı veriniz, rasûle itaat ediniz, umulur ki merhamet olunursunuz.”³⁶⁵

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ

“Hâlbuki onlara dini yalnız ona has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu.”³⁶⁶

قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالَ

“İman eden kullarıma söyle: Dostluk ve alış verişin bulunmadığı, fayda vermediği gün gelmezden önce namazlarını dosdoğru kılsınlar, Allah'ın verdiği rızıklardan gizli ve açık olarak infâk etsinler”³⁶⁷

Bu âyeti kerîmeler bir yandan namazın diğer birtakım ibadet ve konularla ilişkisini açıklarken aynı zamanda namazın Allahın kat'î ve şaşmaz bir emri olduğunu da göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ gerek tarihsel olarak elde dilen bir takım bilgilerden gerekse Kur'ân'ı Kerîmdeki bazı âyetlerden³⁶⁸ namazın sadece Muhammet ümmetine değil aslında bütün semavî din mensuplarına ve bütün ümmetlere emredildiğini görüyoruz.

Peki, niçin günde beş vakit namaz insana farz kılınmıştır. Namazın günde beş vakit olmasının hikmetleri nelerdir.

Çünkü günde beş vakit namaz günün değişim ve dönüşüm vakitlerinde kılınmaktadır. Bu yönden insan hayatına benzetilmektedir. Yani sabah namazı baharın evveline, insanın ana rahmine düşüşüne, semâvâtın ve arzın altı günde yaratılmasının ilk evresine benzetilmektedir. Öğle namazı, yaz mevsiminin ortasına, gençliğin kemâline, dünyadaki insanın yaratılışına ve onlarda ki ilâhî tecellîlere benzer. İkinci namazı, güz mevsimine, insanın ihtiyarlık vaktine ve Hz. Peygamber'in peygamberliğine benzetilmektedir. Akşam namazı, güz mevsiminin sonundaki pekçok varlığın yok oluşuna, insanın ölümüne ve dünyanın kıyâmetten önceki mahvına benzer. Yatsı vakti, gece olup karanlığı ile gündüzü örttüğü gibi, insan öldüğünde dünya ile ilişkisi ve âsârı bâkiyesinin unutulmasını ihtâr eder. Gece vakti ise kabri, âlemi berzâhı anlatmakla ruhu beşerin rahmeti rahmana muhtaçlığını ifade eder. Teheccüd namazı kabir karanlığını aydınlatan bir nur gibidir. Ertesi sabah namazı ise insanların mahşere uyanmalarını ihsâs eder.³⁶⁹

³⁶⁵ Nur, 24/56.

³⁶⁶ Beyine, 93/5.

³⁶⁷ İbrahim, 14/31.

³⁶⁸ İsrâ, 19/31, 54, 59; Yunus, 10/87; Hüd, 11/87; Lokman, 31/17; İbrâhim, 14/40; Enbiya, 21/73; Mü'minûn, 23/1-7.

³⁶⁹ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 159-161.

Bir başka açıdan namazın, farz, vâcip, sünnet, müstehap, cuma, teheccüt, bayram, korku, kusûf, husûf, tehiyyetü'l-mescid gibi kısımlara ayrılması da Allah Teâlâ'yı düzenli, tertipli bir şekilde anmaya devam etmenin önemini ortaya koyduğu gibi, kulun rabbine hem zorunlu hem de kendi içinden gelerek bir ömür boyu ibadet etmeye devam etmesi, bir insan olarak veya şahsına münhasır bir kişi olarak yapı ve bünyesinde ki bütün güzel hasletleri ortaya çıkararak, rabbine bütün eczâsıyla yönelişini ve bağlılığını ilâna yönelik olduğunu düşünüyorum.

Namaz, Kelime-İ Şahâdetten Sonra İslâm'ın En Büyük ve En Önemli Bir İbâdetidir:

Allah Teâlâ müşrikler hakkında şöyle buyurmuştur.

فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ

“Eğer onlar tevbe eder³⁷⁰, namazı kılar ve zekâtı verirlerse, onlar sizin din kardeşlerinizdir.”³⁷¹

Bu konuda Hz. Peygamberden rivâyet edilen bazı hadîsi şerîfler de bunun en büyük delilidir. Çünkü Hz. Peygamber iki şahâdetten hemen sonra namaz ve diğer önemli ibadetlerden bahsetmektedir.

Bu konuda bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmaktadır:

إِنَّكَ تَأْتِي قَوْمًا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ، فَادْعُهُمْ إِلَى شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنِّي رَسُولُ اللَّهِ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ، فَأَعْلِمْنَاهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ حَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ، فَأَعْلِمْنَاهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ فَرُدُّ فِي فُقَرَائِهِمْ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ، فَإِيَّاكَ وَكَرَائِمَ أَمْوَالِهِمْ، وَاتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ، فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ.

“Hz. peygamber Hz. Muaz'ı Yemene gönderirken ona şöyle tenbihte bulunmuştur: Ya Muaz sen halkı ehli kitap olan bir kavme gidiyorsun, onları önce Allaktan başka ilah olmadığına ve benim onun elçisi olduğuma dair davette bulun. Bunda itaat ederlerse ondan sonra onları her günün gece ve gündüzünde beş vakit namaza çağır. Bunda da itaat ederlerse onların zenginlerinden fakirlerine verilmek üzere zekât al. Bunda da itaat ederlerse onların mallarının en değerli olanlarını almaktan sakın. Mazlumun bedduâsından sakın. Çünkü onun duâsıyla Allah arasında perde yoktur.”³⁷²

Bu hadîsi şerifte Hz. Peygamber Hz. Muaz'a iki şahadetten hemen sonra namaz kılmakla emretmiştir. Bu da namazın imandan sonra önemine ve sırasına işaret etmektedir. Namazın kılınmaması için hemen hemen hiçbir mâzeretin kabul edilmediğini söyleyebiliriz. Zîrâ bu konuda fıkıh kitaplarında geçen namaz kılamama şart ve durumlarını ifade eden açıklamalar, kişinin ima ile bile olsa namazını edâ etmesi gerektiğini ifade eder. Buradan namaz

³⁷⁰ Yani; şirkten dönüp İslâmın hükümlerine sarılırlarsa

³⁷¹ Tevbe, 9/11.

³⁷² Müslim, “İman”, 29.

ibadetinin her hâlükârda yerine getirilmesi gereken bir ibadet olduğu açığa çıkmaktadır.

Zîrâ Hz. Peygamber diğer bir hadiste şöyle buyurmaktadır:

بُيِّىَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةٌ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَالْحَجُّ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ

“İslâm beş temel üzerine bina edilmiştir. Kelime-i şahâdet, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek gücü yeten kişi için kâbeyi ziyaret etmektir.”³⁷³

Dolayısıyla bu hadîsi şerîften de anlaşılacağı üzere bir kimse namaz kıldığı zaman İslâm binasının belli bir kısmını inşâ etmiş olur. Bu ve bir önceki hadîsi şerîfte aslında imana dair konularla ibadete dair konular beraberce zikredilmiştir. Yani iman esaslarından kulun yerine getireceği ibadet konularına geçilmiştir. Bunun sebebi burada dinin temelinin ve binasının nasıl oluşacağına dair bilgi verilmek istendiğini aklımıza getirmektedir.

Hatta Kur’ân’ı Kerîmde bazı âyetlerde imandan namaz diye bahsedilmiştir.

“Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir.”³⁷⁴

Burada iman kavramıyla namaz kastedilmektedir. Önceden Beyti Makdis’e doğru kılınan namazdır.³⁷⁵

Yine Hz. Peygamber bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurduğu nakledilmektedir.

“Namaz terâzidir. Onu tam tutan karşılığını alır.”³⁷⁶

Namaz Yüce Allah’a Bir Şükürdür:

Akıl sahipleri nimet verene şükredimesi gerektiği hususunda ihtilaf etmezler. Allah Teâlâ şükürü daha fazla vermek için bir sebep kılmıştır. Şükür elde olanı bağlar, elde olmayanı da elde etmeyi sağlar. Düzgün nefisler fazl sahibinin fazlını itiraf ve ona şükretme mizacı içerisindedirler. Şükür arttıkça nimetler çoğalır ve çeşitlenir.

Namaz Allah’a şükürü en güzel ifade eden bir ibadettir, denilmiştir.³⁷⁷

Namaz kulun Allah’a yaklaşması, onu anması, yüceltmesi, nimetlerine şükretmesi ve uhrevi sevâba nâil olması içindir.³⁷⁸

Şu âyeti kerîmelerde Allah(c.c.) bu gerçeği şöyle ifade etmektedir.

³⁷³ Buhârî, “İman”, 8.

³⁷⁴ Bakara, 2/43.

³⁷⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, II, 650-653.

³⁷⁶ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, I, 259; Beyhâkî *es-Sünenü l-Kübrâ*, II, 413.

³⁷⁷ M. Ahmed İsmail el-Mukaddem, *Niçin Namaz Kılıyoruz* (trc. Ebû Muaz Seyfullah Erdoğan), s. 35.

³⁷⁸ Bilmen, Ö. Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, I, 229.

“Siz hiçbir şey bilmez iken Allah sizleri annelerinizin karnından çıkardı. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.”³⁷⁹

“Ona kulluk edin ve ona şükredin. Ona döndürüleceksiniz.”³⁸⁰

“Allah’ın nimetine şükredin. Eğer gerçekten ona ibadet edecekseniz.”³⁸¹

“Ey Dâvud ailesi şükredin.”³⁸²

Namaz Varlıkların Kulluğu Arasında Ortak Paydır:

Allah Teâlâ Kur’ân’ı Kerîminde bütün varlıkların Allah’a tesbih ve duâ ettiklerinden bahseder.

“Göklerde ve yerde olanlarla dizi dizi kuşların Allah’ı tesbih ettiklerini görmez misin? Her biri kendi duâsını ve tesbihini bilmiştir. Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilir.”³⁸³

Yine başka bir âyette bu konuda şöyle buyrulmaktadır.

“Onu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yotur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız.”³⁸⁴

İbn Teymiyye diyor ki; “Cinler, usul ve furu’dan kendi haseplerince sorumludurlar. Zira onlar had ve hakikat bakımından aynı değillerdir. Had bakımından onlar emrolundukları ve yasaklandıkları şeyler hususunda insanlarla eşit olmazlar. Lakin emre, yasağa, helale ve harama uyma bakımından insanlarla ortaktırlar.”³⁸⁵

Yaratılmışlar arasında Allah’a kulluk açısından birtakım farkların bulunması bütün varlıkların mutlak olarak veya özel tarzda Allah’a ibadetleri olmadığı anlamına gelmez. Bu konuda en dikkat çekici deliller Kur’an’ı Kerîmde mevcuttur. Biz meleklerle³⁸⁶, arıya³⁸⁷, semaya³⁸⁸ vahyettik ve taş gibi birtakım varlıkların Allah’a derin saygı duyduklarından dolayı yuvarlanmaları³⁸⁹ bunun en büyük kanıtı olmaktadır.

Bundan dolayı namaz hakkında kulun kötülüklerden korunması, hayatını düzene koyması, rabbinin rızasını kazanması, küfür ve cehennemle arasında bir perde olması için en mühim ibadetlerden olan namaz; gökteki meleklerle hatta onların yapmış olduğu ibadetlerin tamamını cem eden bir ibadettir, diyebiliriz. Namazın içinde duâ, tespih, tahmit, rukû, sücûd, kıyâm,

³⁷⁹ Nahl, 16/78.

³⁸⁰ Ankebut, 29/17.

³⁸¹ Nahl, 16/114.

³⁸² Sebe, 34/13.

³⁸³ Nur, 24/41.

³⁸⁴ İsrâ, 17/44.

³⁸⁵ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, I, 233.

³⁸⁶ Enfal, 4/12.

³⁸⁷ Nahl, 16/68.

³⁸⁸ Fussilet, 41/12.

³⁸⁹ Bakara, 2/74.

secde, tekbîr, tehlil, salavat, kırâat, tefekkür, tezekkür vs. her çeşit ibadet vardır.

Bundan dolayı namaza küllî bir ibadet ve yaratılmışların kulluğu arasında ortak paydır, denilmiştir.³⁹⁰ Namaz Allah'a yaklaşma ve manevi olarak yükselişe geçebilmesi için bir kulun yakalayabileceği en büyük fırsat olduğu söylenebilir

Namaz Kul İle Yaratıcısı Arasında Kuvvetli Bir Bağdır:

Ebu'l-Hasen en-Nedvî, namaz hakkında şunları söylemiştir: Namaz kul ile rabbi arasında biricik bağıdır. Kulluk ve rabb sıfatlarını bilenden başkası bunu anlayamaz. Namaz sifata tabi ve ondan kaynaklanır. Bunun için semâvî kitaplar namazdan önce sıfatlardan bahseder ve sonra ibadetlere çağırır. Akide amelden öncedir. Bütün peygamberler önce Allah'ı isimlerinde, sıfatlarında ve fiillerinde birlemeye, onu tenzih, takdîs ve doğru bir şekilde tanımaya çağırır. Kur'ân'ı Kerim bunun en büyük şahitidir.³⁹¹ Diyerek bir yandan namazın dindeki yerini açıklarken diğer yandan namazın kul ile rabbi arasında en güçlü bağ olduğunu vurgulamak istemiştir.

Hz. Peygamber bir diğer hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

الصلاة معراج المؤمنين

“Namaz mü'minin mi'râcıdır.”³⁹²

Bir mü'minin Allah'a yakınlığı ancak böyle bir ibadetle mükemmel olabilir. Yani tevâzû şeklinin en güzel ve en bariz şekli olan secde ile ona en yakın olunan an ve tıpkı Hz. Peygamberin miraçta Allah'a mümkün olabildiğince yaklaşması ve bunun neticesi olan namazla bu yakınlığın mükemmelleşeceğini düşünebiliriz.

Namaz Sahibini Kötülüklerden Korur:

Günde beş vakit Allah'ın huzûruna çıkan bir mü'min kendisini günâhlardan, maddi ve manevi kirlerden temizlemiş olur.

أَتْلُ مَا أُوْحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ، وَأَقِمِ الصَّلَاةَ، إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ، وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ، وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ

“Kur'ândan sana vahyolunanı oku ve namaz kıl. Zîrâ namaz insanı fuhşiyattan ve münkerattan korur.”³⁹³

Hz. Peygamber de bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَنَّ هَرًّا بِنَابِ أَحَدِكُمْ يَغْتَسِلُ مِنْهُ كُلَّ يَوْمٍ خَمْسَ مَرَّاتٍ، هَلْ يَبْقَى مِنْ ذَنْبِهِ شَيْءٌ؟ قَالُوا: لَا يَبْقَى مِنْ ذَنْبِهِ شَيْءٌ، قَالَ: «فَذَلِكَ مَثَلُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ، يَمْحُو اللَّهُ بِهِنَّ الْخَطَايَا

³⁹⁰ İsmail el-Mukaddem, *Niçin Namaz Kılıyoruz*, s. 21.

³⁹¹ İsmail el-Mukaddem, *Niçin Namaz Kılıyoruz*, s.11

³⁹² İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-beyân*, VI, 64.

³⁹³ Ankebût, 29/45.

“Sizden birinizin evinin önünde bir nehir aksa ve orada günde beş kez yıkansa üzerinde her hangi bir kir kalır mı diye sordu. Ashap hayır ya Rasûlellah! Deyince işte beş vakit namazda böyledir. Allah bu namazlar sayesinde hiçbir günâh bırakmaz buyurdular.”³⁹⁴

Burada yine maddi temizlikle manevi temizliğin iç içe geçtiğini görmekteyiz. Yani Müslüman Allah'ın huzûruna çıkmak için öncelikle abdest alıyor, bu şekilde maddi temizliğini yerine getirmiş oluyor, sonra bu abdestle namaza durarak hem Allah Teâlâ'ya karşı ibadet görevini hem de manevi arınmışlığını gerçekleştirmiş oluyor.

Hasanü'l-Basrî şöyle söylemiştir: “Şayet kıldığın namaz kişiyi hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoymuyorsa onun ancak Allahtan uzaklığı artar.”³⁹⁵

Şuayp (a.s.) kavmine iyiliği emredip kötülükten yasaklayınca; “Dediler ki Ey Şuayp! Babalarımızın taptıklarını yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen yumuşak huylu ve çok akıllısın!”³⁹⁶

3.2.2. İçerik Olarak Namaz İbâdetinde Hikmetler

3.2.2.1. Maddi konularda hikmetler

Niyet:

Niyet kişinin kalp ile hangi namazı kılacağını bilmesidir.³⁹⁷Niyet kulun hayatında birçok günâhlar ve edebe uymayan hâl ve hareketleri olduğu hâlde bunları terk etmek ve rabbine münâcât ve ona bağlılığa karar verdiğini göstermek demektir.³⁹⁸Zirâ her şey niyetle başlar ve niyetsiz her hangi bir ibadet makbûl değildir. Çünkü ibadetler kalbin fiili ve amellerin çekirdeği, tohumu mesabesindedir. Bir başka açıdan niyet amellerin projesidir.³⁹⁹ Bundan dolayı niyetin namazın şartı veya rûknü kabul edildiğini ve bu nedenle her hangi bir işin ibadet anlamını kazanmasının niyet ile mümkün olacağını söylebiliriz. Yoksa niyetsiz yapılan fiillere sıradan bir iş denilebileceği fakat amel denilemeyeceğini söyleyebiliriz. Meselâ: Bir insan kötülük yapma kastıyla olmaksızın başka birisine zarar verse veya malını telef etse, İslâm cezâ hukukunda bunun karşılığı olarak tazmin gerekir. Çünkü deli akli yoktur ama

³⁹⁴ Müslim, “Salât”, 283; Buhârî, “Salât”, 179; Tirmîzî, “Edeb”, 132; Bezzâr, *el-Bahrü’z-Zehhâr*, XV, 186; Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, I, 204; Nesâî, “Salât”, 14; Beyhâkî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, I, 531; Beyhâkî, *Şuabü’l-îman*, IV, 301.

³⁹⁵ İsmail el-Mukaddem, *Niçin Namaz Kılıyoruz*, s. 49.

³⁹⁶ Hûd, 11/87.

³⁹⁷ Serahsi, *el-Mebsût*, I, 19.

³⁹⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 451.

³⁹⁹ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 170.

onun bir şekilde malı mevcut olduğu takdirde o malından tazmin edilir. İslâm cezâ hukukunda hayvanatın verdiği zararlar da sahibi tarafından tazmîn edilir. Çünkü deli ve hayvanâtın aklı yoktur ama sahipleri veya vâsileri vardır. Bundan dolayı sahibi malına mukayyet olması veya aklı olmayan yakınına sahip çıkması gerekirdi. Ancak ibadetler sahasında amel değeri yoktur. Çünkü Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi ameller niyetlere göredir.

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَّا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا، أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا، فَهِيَ هِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ.

*“Ameller niyetlere göredir. Kişinin niyeti ne ise eline geçecek olan da odur. Kimin hicreti dünyadan elde edeceği bir dünyalık ise yahut nikâhlayacağı bir kadın ise hicreti de ona göredir.”*⁴⁰⁰

Tekbîr:

Bir kulun namaza dururken iftitah tekbîrini aldığı zaman bütün Allah'ın dışında olan şeyleri arkamda bırakıyorum. Dünya ve dünyadaki şeylerle ilişkimi kesiyorum diyerek Allahu ekber veya Allahu'l-kebir, Allahu kebîrun, Allahu'l- kebîru, lâilahe illallâh, elhamdülillah, sübhanellah gibi, bunun yerine geçebilecek başka lafızlarla Allah'ı ululayarak, namaza başlanmasına tekbîr denilir.⁴⁰¹

Namaza başlarken getirilen tekbîre açılış veya başlangıç manasına iftitah tekbîri denildiği gibi, dış dünya ile ilişkiyi kestiğinden ve namaz dışında helâl olan davranışlar namazla haram olduğundan dolayı tahrîme tekbîri de denilir.⁴⁰²

وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى

*“Rabbinin ismini an ve namaz kıl.”*⁴⁰³

Ebû Hanîfe ve İmâm'ı Muhâmmed bu âyet ve buna benzer bir takım hadîsi şerîflere bakarak, Allahu ekber lafzının dışında tehlîl, tahmîd, tesbihle de namaza başlanabileceğini söylemişlerdir.⁴⁰⁴

مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ، وَتَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ، وَتَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ

*“Namazın anahtarı, temizliktir. Başlangıcı, tahrîm tekbîriyle olur. Namazdan çıkılması ise selâmla olur.”*⁴⁰⁵

Bu şekilde inanmayan bir kişi şehâdet kelimelerini söyleyince kendisinin yalancı olduğunu ilan etmiş olur.⁴⁰⁶Dünya mâsivâ demektir ve insan

⁴⁰⁰ Buhârî, “Bedü'l-vahy”, I; İbn Mâce, “Zühd”, 127; Ebû Davûd, “Talak”, 26; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*; I, 68.

⁴⁰¹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 70.

⁴⁰² Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s.187.

⁴⁰³ Âlâ, 87/15.

⁴⁰⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 70.

⁴⁰⁵ İbn Mâce, “Tahâre”, 275; Tirmîzî, “Tahâre”, 3; Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 61; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 208.

⁴⁰⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 451; Bilmen, *İlmihâl*, s. 121.

namaza durduğu zaman dünyadan ilişkisini kesmesi gerektiğini söylememiz gerekir. Bu durum yerine getirdiği ibadete kendisini vermek için gerekli olduğu gibi yüce Allah'a olan bir saygısının da gereği olduğunu söyleyebiliriz. Allah Teâlâ nifâk ve ciddiyetsizlik anlamına gelebilecek bütün davranışları reddetmekte ve kendisine ve sevgili Rasûlüne yapılan herhangi bir samîmiyetsizlik gösterilerine şiddetle tepki gösterdiğine şahit olmaktayız.

Yüce Allah'ın bu konudaki uyarılardan birisi şöyledir.

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ.

*“Münâfiklar sana gelip, senin Allah'ın Rasûlü olduğuna şahâdet ederler. Allah da senin Allah'ın Rasûlü olduğunu bilir. Allah şahâdet eder ki münâfiklar yalan söylüyor.”*⁴⁰⁷

Bu şekilde namaza başlayan kişi yüzünü kibleye, kâbeye doğru çevirmiş ve kalbiyle de Allah'a yönelmiştir. Yüzü zâhiren kâbeye yönelen kişi, kalbiyle Allah'a yönelerek azalarını kalbinin emrine bağlamak sûretiyle gönlünü mâsivâdan uzak tutup tam olarak veya himmeti nispetinde kısmen kalp huzûrunu veya huşûu elde ettiğini söyleyebiliriz.⁴⁰⁸

Tekbîr Allah'ı ululamak demektir. Allah büyüktür diyerek, namaza başlayan bir kul namazın dışında da hayatın bütün alanlarında Allah'ı ululayacağını ilan etmiş ve namazla onun provasını yapmaya devam ediyor, demektir.

Tahrîme tekbîri anlamından hareket edecek olursak, namaz dışında da haramlarla helâlleri hayatı boyunca ayırıştıracağının provasını olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁰⁹

Ayrıca tekbir denilen zikir, bir Müslüman'ın bir ömür boyu ana gayesi ve yaşam felsefesi olmalıdır. Çünkü İslâm'ın ilk emirlerinde Hz. Peygamber'e emredilen hususlarından birisinin de rabbini yücelt emridir.

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ

*“Ey örtüsüne bürünen kalk ve rabbini yücelt.”*⁴¹⁰

Bizim Müslüman olarak ana gayemizin rabbimizi yüceltmek olduğunu ve ayrıca onu yüceltmenin hikmetli işlerden olduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü bir işin hikmetli olması merâtibi eşyada ki bütün varlıkları yerli yerine koyarak, köşe taşı olacak bir taşı rastgele bir yere koymaksızın hareket etmenin hikmete uygun düşeceğini söyleyebiliriz. Çünkü onun yeri orası değil, köşe taşı olmaktır.

Olaya toplumsal açıdan baktığımız zaman da böyledir.

⁴⁰⁷ Münâfikun, 63/1.

⁴⁰⁸ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 187.

⁴⁰⁹ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 188.

⁴¹⁰ Müddessir, 74/1-3.

HZ. Peygamber 'in(s.a.v.) Enes b. Mâlik'ten rivâyetle şöyle buyurmuştur:

لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا، وَوَقَّرَ كَبِيرَنَا

“Büyüklerine saygı göstermeyen küçüklerine de sevgi göstermeyen bizden değildir.”⁴¹¹

Normal şartlarda insanlar arasında ki hiyerarşik bir sistemde insanların yaşça, makamca veyahut ta akrabalarımızdan büyük olanlara saygı göstermemiz icap ettiğine göre ululukta sınırı olmayan Allah'a(c.c.) saygı göstermemiz evleviyetle ve âciliyetle zorunlu olduğunu bilmemiz gerekir.

Dolayısıyla Tekbîratü'l-ihrâm namazla ve namazdan olmayan şeyler arasında bir ayırım anlamına geldiği gibi, namazın dışına taşan birtakım ulûhiyyet meselelerine ve sınırları muhafazaya yönelik birçok hikmetleri vardır. Çünkü tahrîme tekbîri demek, bir yandan yüceltmek anlamını içerdiği gibi diğer taraftan esas konuyla ilgisi olmayan meselelerden uzak durmak, sınırları muhafaza etmek, anlamına da gelmektedir. Bunun için kul, namazın dışında ki hayatında da gereksiz işlerle meşgul olmayı bırakmasını bu şekilde öğrenmiş ve alışmış olacaktır.⁴¹²

Kıyâm:

Kıyâm huşû ve hudû ile ayakta durmak anlamına gelir. Hudû azalarda huşû ise kalpte olur.⁴¹³ Bu nedenle itidal üzere kıyâm, kalp ve kalbi ile Allah'ın huzûrunda durması anlamına gelir.⁴¹⁴ Kıyâm namazda ayakta durmaktır.⁴¹⁵ Bir kul namaz esnasında belli bir zaman ve belli bir şekilde Allah'ın huzûrunda ayakta durarak ona olan saygı, hürmet ve ta'zîminin belli bir şekilde gösterilmesidir. Çünkü yüce bir varlığın yani Allah Teâlâ'nın huzûrunda ayakta durarak bu şekilde sevgi, saygı ve ta'zîmde bulunulması onun makam ve mevkîine hürmet edilmesi anlamına gelir.⁴¹⁶ Zîrâ herhangi bir kişi bir kralın veya bir padişahın hatta kendisinden daha büyük bir makâm sahibinin huzûruna çıktığında izin verilmeden her hangi bir yere oturmadığı gibi, namazda ayakta durmanın bu şekilde bir saygı ifadesi olduğunu söyleyebiliriz. Yani rabbim sen ne emredersen o olur sen ayakta dur de ayakta durayım; yok eğer otur dersen oturayım. Ben sana kayıtsız şartsız teslim olanlardanım demek istemektedir. Bu nedenle ayakta durmanın Allah'a bir ibadet ve onu anma şekillerinden olduğunu söyleyebiliriz.

⁴¹¹ Tirmîzî, “el-Birru ve's-Sılatü”, 22; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, VII, 238; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XI, 449.

⁴¹² Serahsî, *el-Mebsût*, I, 21.

⁴¹³ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 190.

⁴¹⁴ Gazzâlî, *Ihyâ*, 1, 450.

⁴¹⁵ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 189.

⁴¹⁶ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 189.

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَىٰ
الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوفًا

“Namaz kıldığınız zaman gerek ayakta gerek oturarak ve gerekse yan üzere yatarken Allah’ı anın, güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz vakitleri belli bir ibadettir.”⁴¹⁷

Ayrıca Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Rabbin huzuruna gelmekten sakınanlar için iki cennet vardır.”⁴¹⁸

Bu âyeti kerîmeler çeşitli şekillerde Allah’ı anmamız gerektiğini bizlere ihsas etmektedir. Ayakta durarak, oturarak ve yan üzere yattığımızda, hazarda ve seferde Allah’ı anmamız gerektiğini ve dolayısıyla kıyâmda durarak Allah’ı anmak, hem serbest olarak hem de namazın içinde bir rükûn olarak Allah’ı anma şekillerinden olduğunu söyleyebiliriz.

Kıyâm Hz. Peygamber’in miraç gecesinde semâlarda yükselişi esnasında semâ katlarından birinde sadece kıyâmda duran melekleri görmesi durumunda olduğu gibi kıyâmda duran bir mü’minin o melekleri sembolize etmesi anlamına geldiğini de söyleyebiliriz.

Kul kıyâmda durarak, bedensel birtakım yararlar da sağladığını da belirtmeliyiz. Çünkü kıyâm bütün bir namazı düşündüğümüzde, birbirine bağlı bir sistem dâhilinde birtakım hareketlerin icrâ edilmesinin devamı veya başlangıcı niteliğinde ve kıyâm bu meyanda bir zincirin halkalarından birini oluşturmaktadır. Namaz kılan bir mü’min bu şekilde kıyâmda durarak namazın şeklî ve sûrî yönünün bir kısmını yerine getirerek vücûdunun bütün mafsallarının hareket ettiği bir temrine başaldığını da söyleyebiliriz.

Kırâat:

“Namazda kırâat, yani namaz kılanın kendisi işitecek kadar lisanı ile harflerini tashih ederek Kur’ânı kerîm âyetlerinden bir miktar okunması, namazın bir rüknü olarak farzdır.”⁴¹⁹

Kırâat hak olduğunda asla şüphe bulunmayan, muttakîlerin rehberi,⁴²⁰ hak ile batılı ayıran ölçüyü belirleyen,⁴²¹ yolların en kıymetlisine yönlendiren kitaptan⁴²² bazı sûre ve âyetleri okumaktır.

Kırâat namaz da mutlak olarak Kur’ân okunmasıdır. Kur’ân okunmadan namaz olmaz.⁴²³ Hz. Peygamber bu hususu Ebû Hureyre’den rivâyet edilen bir hadîste şöyle dile getirmiştir.

⁴¹⁷ En’âm, 4/103.

⁴¹⁸ Rahman, 55/46.

⁴¹⁹ Bilmen, *İlmihâl*, s. 125.

⁴²⁰ Bakara, 2/1-2.

⁴²¹ Furkan 25/1.

⁴²² İsrâ, 17/9.

⁴²³ Serahsî, *el-Mebsût*, s. 35.

لا صلاة إلا بقراءة

“Kırâatsiz namaz olmaz.”⁴²⁴

Aynı şekilde kırâat namazın rükünlerindedir. Bundan dolayı “fıkıh âlimleri namazın sahih olabilmesi için bir âyet veya üç âyet okunması gerekir şeklinde açıklamaları vardır.”⁴²⁵ Yani Kevser sûresi kadar üç âyetle kırâatin tamamlanabileceği ihtiyâta daha uygundur. “Namazda Fatiha okunması her hangi bir sebeple mümkün olmazsa, Kur’ân’dan Fatiha sûresi kadar başka âyetler veya o da mümkün olmazsa Kur’ân’dan sonra evlâ olan zikirlerin okunmasıyla mümkün olacağını söyleyenler de vardır.”⁴²⁶

Allah Teâlâ Kur ’ân’ı Kerîminde şöyle buyurmuştur:

فَاقْرَأُوا مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ

“Kur’ândan kolayınıza geleni okuyunuz.”⁴²⁷

Yani geceleyin namaza kalktığınız zaman Kur’ândan kolayınıza geleni okuyunuz anlamında bir hafifletmedir.⁴²⁸ Bu âyeti kerîme de kırâatin bütün namazlarda, ister gece isterse gündüz kılınan namazlarda olsun farz veya vâcib hükmünü alışının delili olduğunu söyleyebiliriz.

Kur’ân her nerede okunsa, okunduğu mekânı kuşatır ve orayı gerek sadâsıyla gerekse manevi feyziyle nurlu bir atmosfer hâline dönüştürür. Zîrâ Kur’ân Allah kelâmıdır. Onu okuyan sanki Allah Teâlâ ile konuşuyor gibidir. Burada namazın Allah indinde özel ve ayrı bir yeri olduğunu bildiğimiz ve düşündüğümüze göre namaz içerisinde okunan Kur’ân’ın da daha sevâp olduğunu söyleyebiliriz.

Namazı lügat manası itibariyle ele alırsak; meşrû olan her lafız ve hareketle Allah’ı anabileceğimizi söyleyebiliriz. Ancak ıstılah manasıyla yani şer’î örfî manasıyla aldığımız zaman bu namazın kendisine göre bir şekli şemâli ve okuyuşu olduğunu söylememiz gerekir. Bu okuyuş şeklinde evvelen usûlüne göre Kur’ân’ın okunması ve Allah için onun bizden istediği şekilde kılınması gerektiğini söyleyebiliriz.

Allah Teâlâ da namazın nasıl kılınması gerektiğini bizlere Hz. Peygamber vâsıtasıyla öğretmiş ve hepsinden önemlisi kırâatin huşûa giden yolda çok önemli bir adım olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kırâat esnasında kulun huşû, tevâzû, kalp yumuşaklığı ve manevi duygular içine girmemesi mümkün görünmemektedir.

Hız. peygamber bir hadîsi şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

⁴²⁴ Müslim, “Salât”, 42; Beyhâki, *es-Sünenü’l-Kübra*, II, 240; İbn Hanbel, *Müsned*, VIII, 158; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, I, 349; Suheyb Abdü’l-Cebbâr, *el-Müsnedü’l-Mevdûiyü’l-Câmiü li’l-Kütübü’l-Aşrati*, XI, 25.

⁴²⁵ Bilmen, *İlmihâl*, s. 125.

⁴²⁶ Sabık, *Fıkhü’s-sünneh*, I, 99.

⁴²⁷ Müzzemmil, 73/20.

⁴²⁸ Taberî, *Cami’ul-beyân*, XXIII, 698.

صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي

“Ben nasıl namaz kılıyorsam öylece namaz kılınız.”⁴²⁹

Bundan dolayı namazda Kur’ân ve bazı duâlar okunmadan namazın kılınması onu sadece belli şekle indirgemek anlamına gelebilir. Yani namazda ki her bir rüknün kendisine ait bir içeriği, ruhu ve özü olduğunu düşünmemiz gerekir. Çünkü namazda aynı zamanda Kur’ân’ı Kerîmden bazı âyet, sûre ve duâların okunması onu başlı başına diğer normal hâl ve hareketlerden ayıran bir özellik olmakla beraber onun orijinaliyle okunması Allahla konuşmak, sohbet etmek ve o esnâda talimatlarını yeniden gözden geçirmek ve ona yalvarıp yakarma anlamına geldiğini de söyleyebiliriz. Dolayısıyla İslâm’ın beş şartından biri olan namaz denilince, onun şekli, içindeki kırâatı ve diğer rükûnlarıyla şahsına münhasır ve kapsayıcı bir ibadet olarak görmek gerektiğini ve namazda kırâat esnasında okunan âyetlerin ne anlama geldiğini anlayarak okunması ise arzu edilen bir gâye olarak kabul edilmelidir.

Bu nedenle bazı ilim adamları namazda Kur’ân okuyan insanları üç gruba ayırmışlardır:

Ne dediğinin kalbi tarafından haberi olmayan kimseler.

Dilinin okuduğunu kalbiyle dinleyen ve anlayan kişiler. Bu kişiler ahabî yemin olan kişilerdir.

Dilleri kalplerine tâbi olan kişiler. Bu da mukarreb makâmıdır. Lisanın kalbe hocalık etmesiyle, kalbin emrinde olması hasebiyle lisana hocalık etmesi arasında fark büyüktür.⁴³⁰

Rükû:

Rükû hem namazın hem de müstakil bir rükûn olarak çok büyük bir ibadet ve ta’zîm şekillerinden olduğunu ve Müslüman bu ibadet ve ta’zîm şeklini Allah’ın huzûrunda gururdan, kibirden uzak bir şekilde namaz içinde göstermek sûretiyle kendisinin konumunu yani acziyetini, tezellülünü ve yaratılış silsilesinde ne anlama geldiğini düşünmesi bakımında çok önemli olduğunu söylememiz gerekir.⁴³¹

Rükû aynı zamanda Allahın emirleri ile onun dışında ki birtakım varlıkların emirleri karşı karşıya geldiğinde onların önünde eğilip bükülmeyeceğinin ve sadece Allah’ın huzûrunda eğileceğinin bir ifadesidir.⁴³²

Bundan dolayı yüce Allah şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

⁴²⁹ Dârekutnî, *Sünen*, II, X; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 486.

⁴³⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 1, 453.

⁴³¹ Türk, *Süfilere Göre İbâdetlerin İç Anlamları*, s. 137.

⁴³² Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 229.

“Ey îman edenler rükû, secde ve rabbinize ibadet ediniz ve hayır işleyiniz. Umulur ki kurtuluşa erersiniz.”⁴³³

Kul bu şekilde Allah’ın huzûrunda mahviyetini, tezellülünü, ta’zîmini, tevâzûunu ortaya koyacağını söyleyebiliriz.

Rükû bir saygı, ta’zîm ifadesi olarak sadece Allah’a yapılması gerektiğini düşünmemiz gerekir. İslâmiyet’te Allah’ın huzûrunda yapılan saygı ve ta’zîm şekilleriyle Allah’ın dışında diğer büyüklere karşı yapılan saygı ve ta’zîm şekilleri birbirinden farklı olduğunu ve bir Müslüman’ın Allah Teâlâya duyduğu saygı ve ta’zîm şekilleriyle Allah’ın kulları arasında ki saygı ve ta’zîm şekillerini birbirinden ayırmak zorunda olduğunu bilmesi gerekir. Bu hem tevhit inancının gereği hem de kulun rabbine karşı olan bir sorumluluğu olarak görülmelidir. Bir insanın Allah’ın dışında bazı hükümdar ve padişah gibi ileri gelen kişilere buna benzer saygı ve ta’zîm şekilleriyle hareket etmesi çok tehlikeli ve sakıncalı olduğu her Müslümanca bilinen bir gerçektir. Zîrâ bu şekildeki davranışlarla kulun şirke düşme ihtimâli söz konusu olmakla beraber en azından böyle bir saygı ve ta’zîm şeklini kazara yaptığımız zaman kalben bilmeliyiz ki bu insanlar Allah’ın yanında âciz varlıklardır. Yaratanla yaratıkların müsâvî olmadığını bilmesi ve hiç değilse bu şekilde davranarak kalben varlıklar arasında ki seviyeyi gözetmiş ve Allah’ın hakkını kendisine, kalben bile olsa teslim etmiş olacağımızı düşünebiliriz.

Secde:

Secde eden kimse birinci secdeyle topraktan yaratıldığına ikinci secdeyle yine toprağa döneceğine işârettir.⁴³⁴ Secde namazın en özel rûknüdür.⁴³⁵ Kur’ân’ı Kerîm mü’minleri kıyâm, rükû, secde gibi ibadetleri, hayat tarzına dönüştüren kimseler olarak görür.⁴³⁶

Secde dinimizde hem genel olarak hemde bizim bildiğimiz manada namaz içinde mühim bir rükûn ve ibadet olduğunu ve secde şekil itibariyle tevâzûnun son haddi olduğunu söyleyebiliriz. İnsan vücûdunun en değerli azası olan yüzünü yere, secdeye koymak sûretiyle fer’i asla ircâ etmiş ve insanoğlu topraktan yaratıldığını ve dönüşünün de yine oraya olacağını düşündüğünü söyleyebiliriz. Bu şekilde kul secde anında kulun rabbine tevâzûunun ve huşûunun doruk noktasını yaşayarak onu yüceltmesi, kendi küçüklüğünü ve acizliğini iliklerine kadar hissetmesini sağlayacağını söyleyebiliriz.

Allah Teâlâ Kur’ân’ı Kerîminde İblis’e Âdeme secde emri verdiğinde onun müstakil ve amacı farklı yani iblisi denemeye yönelik bir secde olduğunu söyleyebiliriz. Zîrâ Allah(c.c.) burada İblis’in Âdem’i (a.s.) kıskandığını ve onun

⁴³³ Hacc, 22/77.

⁴³⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 39.

⁴³⁵ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 230.

⁴³⁶ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 231.

kibirli bir kimse olduğunu bildiğinden iblisi sınamak ve Âdem gibi yaratmış olduğu bir sanat hârikasının hârikalığını göstermek maksadıyla emretmiş olduğu bir secde olduğunu düşünüyorum. Zîrâ tilâvet secdesi ve Allah'ın huzûruna çıkıldığını gösteren başka secdelerde de bu ibadetin müstekilen yapılabildiği anlamına gelmektedir.

Secde Allah'ın kullarına olan bir emri ve ona yaklaşma vesilesidir:

كَأَلَّا لَا تُطِغُهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ

“Hayır, sen ona asla uyma, rabbine secde et ve ona yaklaş.”⁴³⁷

Kişinin Allah'a en yakın olduğu an secde anıdır:

HZ. Peygamber bir hadîsi şerîfnde şöyle buyurmuştur:

أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ، وَهُوَ سَاجِدٌ، فَأَكْثِرُوا الدُّعَاءَ

“Kulun rabbine en yakın olduğu an secde anıdır.”⁴³⁸

Şimdi kul secde anında Allah'a niçin daha yakın oluyor diye aklımıza bir soru gelebilir. Çünkü insan rabbine ve onun kullarına karşı tevâzû gösterdikçe yüceleceğini, yükseleceğini ve büyüklenmenin insana mahsus olmadığını, kibrin Allah'ın sıfatı olduğunu ve bir kulun Allah'ın sıfatını ondan almaya çalışmasının çok büyük bir talihsizlik olduğunun bilinmesi gerekir. Kulun Allah'ın olumlu manada ki sıfatlarından pay almaya çalışmasında ise her hangi bir sakınca olmadığı gibi aksine teşvik edilen bir durum olduğunun bilinmesinde yarar vardır diye düşünüyorum. Meselâ: Allah cömerttir, cömert davrananları sever. Ancak Allah kibir sahibidir, kibirlenenleri sever diyemeyiz.

Olumlu sıfatlarının zıddının ne kendisine, ne de onun kullarına izâfe edilmesine rızası vardır. Meselâ Allah âdildir, adâletsizliği ve adâletsiz davrananları sever diyemeyiz.

Secde bir nur, aydınlık ve mü'minlerin yüzlerinin toprağa değen kısmıdır:

Allah(c.c.) Fetih sûresinde ki bir âyeti kerîmesinde şöyle buyuruyor:

سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ

“Onların yüzlerinde secde izleri vardır.”⁴³⁹

Secdede ki mü'minlerin huşûdan dolayı içlerinde ki nur, yüzlerinde zâhir hâle gelir. Abdestten dolayı insanda dünyevi ve uhrevi olarak meydana gelen nurda olabilir. Secde eserinin mü'minin yüzünde meydana gelmesi maddi ve manevi olabileceği gibi bilinçli olarak Allah'a sürekli secde hâlinde ki Müslüman'ın maddi ve manevi olarak yüzünde ve çehresinde meydana gelen

⁴³⁷ ‘Alak, 96/19.

⁴³⁸ Müslim, “Salât”, 215; Beyhâki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 158; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 148; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XII, XII.

⁴³⁹ Fetih, 48/29.

olumlu manadaki değişiklerin tamamının kastedilmesi de mümkündür. Ayrıca secde anında secde edilen yerin o anda ki fiziki durumunun insanın yüzüne tesirinin kastedilmesi de mümkündür.⁴⁴⁰

Secde eden bir Müslümanda hem maddi hem de manevi bir takım değişiklikler meydana geldiği, zaman zaman müşâhede edilmiştir. Bu değişiklikler özellikle bazı zaman ve anlarda insanda daha çabuk tesirini gösterebilir. Örneğin teheccüt namazına kalkıldığı zaman insanda bu manada daha çabuk değişiklikler meydana gelebilir. Zîrâ burada vaktin kendinden kaynaklanan veya Allah Teâlâ'nın o vakitte saklamış olduğu bir takım hikmet feyiz, bereket ve sükûnetin insan üzerinde daha çabuk tesirini göstermesi mümkündür diye düşünebiliriz.

Secde öyle bir durumdur ki kul Allah'a secde ettiği müddetçe şânı ve şerefi yükselir. Şeytan onu Allah'a her secde ederken gördüğünde kahrolur. Keşke bende Allah'a secde etseydim de onun rahmetinden uzaklaşmasaydım. Bu adam secde ile emrolundu ve secde ederek cenneti kazandı. Ben ise secde ile emrolundum fakat isyân ettim, diyerek ağlar.⁴⁴¹

Secde kulun derecesinin yükselmesine ve hataların silinmesine sebeptir:

Hiz. Peygamberin mevlâsı Sevbân(r.a.)dan rivâyet edilen bir hadîsi şerîfte şöyle buyurmuştur:

عَلَيْكَ بِكَثْرَةِ السُّجُودِ لِلَّهِ، فَإِنَّكَ لَا تَسْجُدُ لِلَّهِ سَجْدَةً، إِلَّا رَفَعَكَ اللَّهُ بِهَا دَرَجَةً، وَحَطَّ عَنْكَ بِهَا خَطِيئَةٌ. قَالَ مَعْدَانُ: ثُمَّ لَقِيتُ أَبَا الدَّرْدَاءِ فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ لِي: مِثْلُ مَا قَالَ لِي: تَوْبَانُ

“Size secdeyi çoğaltmak yararır. Şüphesiz ki Allah için yaptığınız her bir secde ile size bir derece yüksekliği verilmesi ve hatalarınızdan birinin silinmesi söz konusu olur. Sonra Mâden dedi ki; Ebû'd-Derdâ ile karşılaştım bana Sevbân'ın dediği gibidir, dedi.”⁴⁴²

Secde kulun bir yandan derecelerini yükseltirken diğer yandan günâhlarının bağışlanması ve Allah'a Teâlâ'nın rahmetinin ve bu durum aynı zamanda İslâmiyet'te tanrı anlayışının ne kadar yerinde ve dengeli bir yapıya sahip olduğunun da bir göstergesi olduğunu düşünebiliriz. Çünkü daima günâhlarla yüz yüze gelen bir Müslüman her hangi bir iyilik veya ibadet yaptığında onun günâhlarına keffâret olmakta ve bu da bize başımızda hemen bir günâh veya hata işlediğimizde cezâlandırmak için bekleyen bir tanrı değil de benim kullarım ufak bir iyilik işleseler veya ibadet etseler de affetsem diye bekleyen bir tanrının olduğunu gösterdiğini düşünebiliriz.

⁴⁴⁰ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, XXII, 261-264.

⁴⁴¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 1, 409.

⁴⁴² Müslim, “Salât”, 225; İbn Hanbel, *Müsned*, XXXVII, 59.

Selâm

Selâm mü'minin varlıkla irtibatında ki parolasıdır ve mü'minin dile dökülen simgesidir.⁴⁴³ Selâmın kelime manası, barış ve esenlik demektir. Kişinin ve toplumun her türlü tehlike ve zarar verici etkilerden uzak olması anlamında kullanılan bir ifadedir.

Burada ki anlamı ise namaz ibadetinin son bulduğunu, bittiğini namazdan usûlüne göre çıkılabileceğini gösteren bir lafızdır.⁴⁴⁴

Selâmda iki tarafa selâm vermek âlimlerin geneli ve Ömer, Ali, İbn Mesûd'un görüşüdür. Mâlik tek selâm verirler demektedir. Âişe ve Selh b. Sadd es-Saîdîden gelen rivâyetler bunu desteklediğini söylemiştir.⁴⁴⁵

Hz. Peygamber İbn Mes'ûd'dan (r.a.) yapılan rivâyette şöyle yapmıştır:

كَانَ يُسَلِّمُ السَّلَامَ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ، عَنْ يَمِينِهِ حَتَّى يُرَى بَيَاضَ خَدِّهِ الْأَيْمَنِ، وَعَنْ يَسَارِهِ حَتَّى يُرَى بَيَاضَ خَدِّهِ الْأَيْمَنِ

“Allah Rasûlü(s.a.v) sağına soluna yanaklarının beyazlığı görülecek şekilde es-selâmü aleyküm verahmetullah diye selâm verirdi.”⁴⁴⁶

Niyetle ve iftitah tekbirle namaza başlayan kul selâmla amazını bitirmiş sonlandırmış olmaktadır. Bu selâm aslında bir yandan namazdan çıkmaya vesile olurken diğer yandan yanında bulunan kişilere ve meleklerle yani hafaza meleklerine selâm vermek anlamına gelir.⁴⁴⁷

Bir Müslüman'ın hayatında selâm çok mühim bir yer işgal ettiğini söyleyebiliriz. Selâm lafzı Allah'ın doksan dokuz isminden biridir. Bu nedenle kâinatın, toplumun ve insanın iç âleminin selâmette olmasının hedeflendiği düşünebilir. Çünkü nasıl ki Allah(c.c.) her şeyi yerli yerinde yaratmış ve herşeyi yerli yerine koymuş ise buna paralel olarak herşeyin huzûru ve barış içerisinde yaşaması da onun en büyük gayesi olduğunu düşünmemiz gerekir. Çünkü başta Allah(c.c.) olmak üzere akliselim ve hissi selim sahibi olan hiçbir insan bu düzen, sistem ve barışın bozulmasını istemez. Müslüman'lar bir birleriyle karşılaştıklarında öncelikle selâm lafzıyla mukâbelede bulunurlar ki bunun anlamı şudur: Ey Allah'ın kulu! Benden sana zarar gelmez, benden yana rahat ol şeklinde anlamamız gerekir. Yani bu şekilde Allah'ın selâm isminin kendi iç âlemlerinde ve toplumlarında tesis edilmesi için çalışacakları ümit edilebilir.

Kul bütün bu namazın rükûnlarına dikkat etmesi gerekir. Ta'dili erkâna riâyet etmek farzdır. Bu şekilde namaz kılmak, onun huzûrunda duruş ve onunla beraber oluş anlamına geldiğini ve başüstüne rabbim diye eğiliş ve itaati pekiştirme anlamına gelir. Sîma da ve kıyâmet gününde ışıktır. Bu şekilde namazdan elde edilen netice hâsıl olması ve namazın kıyâmet gününde

⁴⁴³ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 236.

⁴⁴⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 58.

⁴⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 58.

⁴⁴⁶ İbn Mâce"Salât", 247; Ebû Davud et-Tayâlisî, *Müsned*, 277; İbn Hanbel, " *Müsned*", VI, 229; Ebû Yûsuf Yâkub b. İbrâhim b. Hutbetü'l-Ensârî, *el- Âsar*, 280.

⁴⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 59; Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 236.

bir paçavra gibi yüzümüze fırlatılmaması için ta'dili erkâna riâyet etmek gerekir.⁴⁴⁸

3.2.2.2 Manevî Konularda Hikmetler

Huşû:

Huşû, tevâzû göstermek, hakka boyun eğmek, korku ile sevgiden mümteziç edîbâne bir vaziyet almaktır. Ta'zîmle karışık kalbe ait bir korkudur. Zıddı; gaflet, istikbar, kalp huzûrundan mahrumiyettir.⁴⁴⁹

Bazı âlimler huşûu görünen azalarla ilgili "ed-dara'a" kelimesiyle de kalbin huşûunun kastedildiğini söylerler.⁴⁵⁰

Namazda kalbin Allah'a bağlanmış bir şekilde huzûru kalp ile ne dediğini bilerek, tevâzû, niyaz, elem, hasret, kibirsiz, dünyalıktan, gönlünden bir şey geçirmeksizin, ondan korkarak, bedenini ve kalbini âhenk ve uyum içerisinde gerçekleştirerek, Allah Teâlâ ile mülâkî olacağının farkında ve bilincinde olarak, sahibini kötülüklerden vazgeçirecek şekilde kulun rabbine ibadet etmesidir.⁴⁵¹ Kul namazda iken sürekli Allah'ı anacak ve onu anmak için hiçbir şekilde gaflet etmeyeceğinin bilincinde ve şuûrunda olmalıdır.

. Zîrâ Allah(c.c.) bir âyeti kerîmesinde şöyle buyurmaktadır:

وَادْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ

"Rabbini kendi nefsinde sabah akşam korkarak, gayrı aşikâr olarak, zikret, gafillerden olma buyurmaktadır."⁴⁵²

"تَضَرُّعًا": Onu huşû ve tevâzû içinde an.⁴⁵³

خِيفَةً: İşlemiş olduğun günâhların âkıbetinden korkarak onu an ve **دُونَ الْجَهْرِ**: Bağırarak ve yüksek sesle olmaksızın onu an ve ona duâ et.⁴⁵⁴

الْغُدُوِّ: Sabah namazı veya sabah namazının sonu⁴⁵⁵

الْآصَالِ : İkinci namazı veya ikinci namazının sonu⁴⁵⁶

Denilmiştir ki aşıyy ikinci namazının başlangıcı, İbkâr ise sabah namazının ilk vaktidir.⁴⁵⁷

Ayrıca namazlarda huşû içerisinde olmak mü'minlerin vasıflarından olarak sayılması ve kabul edilmesi huşûnun bir mü'min için hem ibadetlerinde

⁴⁴⁸ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 177; Dereli, Muzaffer, *Ey Oğul*, s. 31.

⁴⁴⁹ Bilmen, *İlmihâl*, s. 480.

⁴⁵⁰ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s.182.

⁴⁵¹ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 409-414.

⁴⁵² Araî, 7/205

⁴⁵³ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, XIII, 333

⁴⁵⁴ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, XIII, 353.

⁴⁵⁵ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, XIII, 356.

⁴⁵⁶ Taberî, *Câmiü'l-beyân* XIII, 353.

⁴⁵⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, X, 668.

hem de günlük hayatında bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Zîrâ bu ibadet ve namazlardan elde ettiğimiz güzel hasletlerin günlük hayatımızda tesirini göstermesi beklenir.

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ

“O mü’minler ki kılmış olduğu namazlarda huşû içerisindeyler.”⁴⁵⁸

Gaflet ile kılınan namaz faydası az olur veya hiç olmaz, diyebiliriz. Belki bu şekilde tutulan oruçtan, verilen zekâtta beklenen fayda sağlanabilir. Ancak ne dediğini bilmeden namaz kılınması, lisanın gönülden gelenleri kalıba dökmemesi ve Allah Teâlâ ile muhâvere ve münâcât olmaksızın kılınan namaz öyle değildir. Zîrâ mide ve şehvet oruçla, kalpteki mal sevgisi zekâtla, beden hacc zahmetiyle imtihan edildiği gibi dilde ses ve harflerle imtihan edilir. Onun için dil gönülden gelen manaları kalıba dökebilmesi gerekir, bu da ancak huzûru kalp ile yani kalbin huşû ve tevâzû içerisinde olmasıyla mümkün olur.⁴⁵⁹ Dolayısıyla kalp ile azalar arasında her konuda bir irtibat olduğu gibi bu konuda da bir irtibat olduğu söylenebilir.

Said İbnü'l-Müseyyep'ten rivâyet edilen bir hadîsi şerifte HZ. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لَوْ خَشَعَ قَلْبُ هَذَا، لَخَشَعَتْ جَوَارِحُهُ

HZ. Peygamber bir gün namazda sakalıyla oynayan bir adam görünce şöyle buyurmuştur:

“Şayet bunun kalbi huşû duysaydı azaları da huşû duyardı.”⁴⁶⁰

Tahâvî bu kimsenin ibadet ediyorum derken dinle alay ettiğini dolayısıyla Allah Teâlâ da bunu vahiy yoluyla peygamberine bildirmiş olabileceğini söyler. Çünkü Allah Rasûlü yaptığı bu hareketi münafıklık saydığını bildirir.⁴⁶¹

İslâm Tarihinde ve İslâm Tasvvufî hayatında huşû ile namaz kılma ve huşûlu davranma konusunda örnek olmuş nice kişiler ve onların hâllerinden bahsedilir: Rebî İbn Heysem: Huşûlu davranışından dolayı gözlerini harama bakmaktan o derece korurdu ki onu kör zannederlerdi. Hatta bir gün Abdullah İbn Mes'ûd'un evine gitmiş kapıyı açan câriyesi onu gözü kapalı bir vaziyette görünce kör dostunun geldiğini söylerdi.⁴⁶² Abdullah b. Amr: Huşû ile namaz kılarken evde def çalanların çaldığını duymazdı. Müslim ibn Yesar: Namaz kılarken caminin yıkılan direğinden haberi olmamıştır.⁴⁶³

⁴⁵⁸ Mü'minûn, 23/ 1-2.

⁴⁵⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 437.

⁴⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 86; Beyhâkî, *es-Sünenü 'l-Kübra*, II, 404.

⁴⁶¹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 49.

⁴⁶² Gazzâlî, *İhyâ*, I, 463.

⁴⁶³ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 464.

Namaz esnasında huşûlu davranabilmek çok önemli bir meziyet ve övülen, methedilen Allah'ın sevdiği bir davranış olduğunu, huşûsuz davranmanın ise bir ziyan ve kaybediş olduğunu da bilmemiz gerekir. Bir gün Hz. Ömer(r.a.) hutbede şöyle bir hitâbede bulunmuştur: Nice namaz kılanlar vardır ki, kâmil bir namaz kılamadan saçını sakalını ağartmıştır.⁴⁶⁴ Dolayısıyla Mü'minûn sûresinde Allah Teâlâ mü'minlerin vasıflarını sayarken namazda huşû ile başlamış bu şekilde mü'minlerin diğer özelliklerini sayarak mü'min kişinin namazını muhafaza etmek sûretiyle Firdevs cennetlerine gireceğini beyân etmiştir.

Namazda huşûu sağlayan en temel özellik kalp huzûru⁴⁶⁵ olmakla birlikte huşû ve hudû arasında şöyle bir fark vardır.

Huşû ve hudû konusunda onun kalpte mi yoksa bedende mi olduğu veya namazda huşûlu davranmanın vücut veya cevâz loluyla mı gerçekleşmesi konularında bazı âlimler şöyle demişlerdir: Râzî'ye göre huşû, kalbin amelidir. Şerh kitabının müellifine göre bazen kalp bazen de sükût gibi beden amelidir. Kamusta huşû, hudû veya ona yakın birşey olarak tarif edilir. Huşûnun namazda bulunması gerektiği ile ilgili cumhûr vâcip olmadığını söylemiştir. Nevevî de namazda huşûnun vâcip olmadığını idda etmiştir.⁴⁶⁶

Ancak Hz. Peygamber'in namazına baktığımız zaman o namazını ta'dîli erkâna riâyet ederek, vaktinde kıları. Onun için namaz her hâlini, ona olan derin, sevgi, saygı ve muhabbetini, dert ve kederlerini rabbine arz etme vesilesi idi.⁴⁶⁷

Bu konuda namazdan bahseden âyet ve hadisler "sallâ" kelimesiyle değil de "ikâme" kelimesinin kullanılması onun ta'dîli erkâna ve namaz bilinci ve şuûruyla kılınması gerektiğini söyleyebiliriz. Gerek âyet ve hadislerde gerekse ileri gelen sahâbe ve şahsiyetlerin sözleri namazın bu şekilde kılınmasını gerektiriyor. Meselâ Selmân-i-Fârisî'nin "namaz ölçektir."⁴⁶⁸ Dediği rivâyet edilmektedir.

Kalp Huzuru:

Yalnız okuduğunu düşünmektir. Kulun yalnız okuduğunu ve meşgul olduğunu düşünmektir. Kul mâsivâdan uzaklaşarak rabbine öyle bir yönelmiştir ki dünya sevgisini gönlünden atarak, şehvetlerin kökünü kalbinden kazımış ve böylece namazda kulun huşûunu bozan hâtıraların kalbine düşmesinin önüne geçmiştir. ⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 465.

⁴⁶⁵ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 185.

⁴⁶⁶ San'ânî, *Sübü'lü's-selâm*, I, 233.

⁴⁶⁷ Erdem, Elif, "En Büyük Hırsızlık Namazdan Çalma", *Hikmetin Kırk Kapısı*, s. 101.

⁴⁶⁸ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 177.

⁴⁶⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 441.

Kap huzûrunun semereleri ise tefehhüm, ta'zim, heybet, recâ-ümit, utanmak-hayâ⁴⁷⁰

Tefehhüm:

Ne söylediğini anlamak, bu huzûru kalpten sonra gelir. Anlayış konusunda insanların müsâvî olduklarını düşünmemek gerekir. İnsanlar Kur'ân'ın ve tesbihlerin manalarında farklı farklıdır. Tefehhümün sebebi, zekâyı kullanmak ve akli çalıştırmak olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁷¹

Ta'zim:

Hürmete riâyet bir zât hakkında büyük sayıldığına delâlet edecek şekilde güzel muamelede bulunmak demektir. Mukabili tahkirdir. Yani bir kimseye kadrini düşürecek şekilde muamele yapmak demektir.⁴⁷²

Saygı göstermek tefehhümden sonra gelir. Söylenenlerin huzûru kalple anlaşılıp yerine getirilmesi ta'zimi meydana getirir. Yani bir emri saygı duyarak yerine getirme ta'zimi gerektirir. Ta'zim iki ilimden meydana gelir: Birincisi: Allah'ın azametini bilmek. İkincisi: Kendi acziyetimizi, hor ve hâkirliğimizi bilmektir.⁴⁷³

Heybet:

Bu da ta'zîmden sonra gelen bir makamdır. Saygı duyarak meydana gelen korkuya mehâbet denir. Yılan akrep gibi şeylerden dolayı meydana gelen âdî korkuya havf denir. Fakat ta'zîmden sonra meydana gelen korkuya ise mehâbet denir.⁴⁷⁴

Recâ-ümit:

Saygı ile korkunun karşısında ümitle sevâp ummaktır. İnsan normal olarak herhangi bir büyüğe ta'zîm gösterdiği gibi ondan sevâp beklemez. Ama kul aynı zamanda Allahtan sevâp umar. Bunun sebebi de Allah Teâlâ'nın lütfunun, kereminin, va'dinin hak olduğu, dolayısıyla verdiği sözde durarak namaz kılanları cennetine koyacağını düşünmesi gibi hususlardan recâ meydana gelir.⁴⁷⁵

Utanmak-Hayâ:

Kulun kendi kusurlarını bilip onların farkına vararak Allah'tan utanmasıdır. Zîrâ kul Allah'ın azametini, gücünü, lütfunu, ihsânını bilmekle gerek bilerek gerekse bilmeyerek veya içinde çok gizli ve farkına varılmayacak derecede bile olsa kendisinden neşet edecek çeşitli şekil ve derecelerdeki kusurlarından dolayı Allah'tan utanır. Bu nedenle Allah(c.c.) Hz. Mûsa'ya(a.s.)

⁴⁷⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 440- 441; Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 185.

⁴⁷¹ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 441.

⁴⁷² Bilmen, *İlmihâl*, s. 476.

⁴⁷³ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 441-442.

⁴⁷⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 441.

⁴⁷⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 441.

“ya Mûsa beni andığın zaman vücûdun titresin. Beni anarken huşû ve itmi’nan içinde ol. Dilin kalbinin arkasında bulunsun. Benim huzûruma geldiğin vakit, aciz bir kölenin efendisinin huzûrunda durduğu gibi dur. Beni çarpan bir kalp ve doğru konuşan bir lisan ile an.”⁴⁷⁶

Namazın diğer bütün ibadetlerle benzer yönleri olduğu gibi, onlardan farklı yönleri de vardır. Meselâ öz olarak bütün ibadetlerde ihlâs, huşû, tevazû gibi, birtakım konulara dikkat edilmesi gerekmektedir birlikte ibadetlerin zahiren birbirlerine benzeyen yönleri de vardır.

Bu nedenle namazın bildiğimiz diğer bazı zekât, oruç, hacc gibi ibadetlerle benzer yönleri vardır. Meselâ oruç tutan kişi yiyip içemez, namaz kılan kişi de yiyip içemez. Hacc yapan kişi kıplenin kendisine gider, namaz kılan kişi de kıpleye yönelir vs.⁴⁷⁷

Ayrıca Kelime-i şahâdetten sonra İslâm’ın en önemli ve en büyük ibadeti olan namaz, dinin direği, cennetin anahtarı ve kıyâmet günü hesabı ilk evvel görülecek olan namaz; dünyevi ve uhrevi faydaları açısından düşündüğümüzde birincisi: Namazın sürekli kılınması, ikincisi: İkâme edilmesidir. Namazın ikâme edilmesi demek, ta’dili erkânına riâyet edilerek ve huşû içerisinde kılınması anlamına gelmektedir. Üçüncüsü ise namaz kıldıktan sonra namaz şuûru içerisinde hareket edilmesidir.⁴⁷⁸

3.3. ZEKÂT İBÂDETİNDE HİKMETLER

3.3.1. Genel Olarak Zekât İbâdetinde Hikmetler

“Z-k-y” kökünden türemiş olan zekât, çok anlamlı bir kelimedir. Artmak, üremek, çoğalmak ve fazlaşmak, iyi ve güzel olmak, düzelmek ve temiz olmak anlamlarına gelir. Kur’ân ve hadislerde zekât ibadeti üç kelime ile zekât, sadaka ve infâk kavramları ile ifade edilmiştir.⁴⁷⁹

Zekât İslâm’ın beş esasından biri olarak, kazancından bir kısmını her yıl bir defa hakkı olanlara vermesi şeklinde ki ibadettir.⁴⁸⁰

Zekât, tahâret ve nemalanma anlamındadır. Kelimenin زَكَاةٌ veya زَكَاةٌ masdarından türediği konusunda ihtilâf edilmiş fakat her iki masdardan da nemâlanma anlamı çıkacağı söylenmiştir. Ayrıca İmâm Serahsî zekâtın îmânın

⁴⁷⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 1, 443.

⁴⁷⁷ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 179-180.

⁴⁷⁸ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 176

⁴⁷⁹ Yiğit, Yaşar, Keskin, Mehmet, Karagöz, İsmail, *Zekât İlmihali*, s. I.

⁴⁸⁰ Türk, *Sûfilere Göre İbâdetlerin İç Anlamı*, s. 157.

üçte biri olduğunu söyler. Meselâ bazı âyetlerin⁴⁸¹ yönü de onun namazdan sonra ikinci önemli ibadet olduğunu ve bu şekilde oruca takdimi bilinir.⁴⁸²

Bundan dolayı Hz. Ebû bekir namazla zekâtın arasını ayıranlara karşı şiddetle karşılık vermiştir.⁴⁸³ Çünkü bu durum zekâtın Kur'ân'ı Kerîmde hemen namazdan sonra gelmesinden veya zekâtın çok önemli ve büyük bir ibadet olduğunu gösterdiği gibi, zekât vermemek aynı zamanda İslâm devletinin hâkimiyetini kabul etmemek anlamına da gelebilir.

Zekât İslâm'ın Beş Şartından İkincisi ve Temel İbâdetlerindedir.

Nasıl ki abdest, teyemmüm ve namaz insanın maddi ve manevi olarak temizlik vasıtası ise zekât da malın veya sahibinin temizliğinin bir vasıtasıdır.

Allah Teâlâ bir âyeti kerîmesinde şöyle buyurmuştur:

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ

“Onların mallarından bir sadaka al ki onları temizlesin ve arındırsın. Bir de onlara duâ et. Zîrâ senin duân onlar için sekinettir.”⁴⁸⁴

Zekât kavramının kalp temizliği, nefsi arındırma anlamına geldiği⁴⁸⁵ tathir kelimesinin ise bedeni, malı ve azaların maddi ve manevi olarak temizlenmesi anlamında kullanıldığı yönünde Kur'ânda deliller vardır.⁴⁸⁶

صَلَاتِكَ: Duân, istiğfarın.”⁴⁸⁷

سَكَنٌ: Rahmet, itmi'nan ve vakar anlamlarına gelir.”⁴⁸⁸

Zekât malın temizliği olduğu gibi aynı zamanda kulun kalp ve azalarının manevi olarak temizliğine de vesile olduğu söylenebilir. Kul zekâtını vermek sûretiyle hem Allah'a ve hem de Allah'ın yaratmış olduğu varlıklara karşı vazîfesini yerine getirmiş olacağını düşünmemiz gerekir. Allah'a karşı vazîfesini yerine getirmesi, zekât Allah'ın emridir. Yaratıklarına karşı görevini yerine getirmesi, kul Allah'ın emrine uyarak fakire fukaraya yardım etmesi, onların ihtiyaçlarını gidermesi sebebiyle büyük bir iş yapmış ve toplumda ihtiyaç sahibi olanların ihtiyacını, anlaşmazlıkları, kıskançlıkları giderdiğini söyleyebiliriz. Zîrâ zenginlerin kazanmış olduğu malla fakirlerin şimşeklerini üzerine çekmeleri ve kıskançlığa mâruz kalmaları mümkündür. Bu şekilde zekâtını veren kul fakirlerin içlerinde kendilerine karşı biriktirmiş oldukları kîni, nefreti, hasedi gidermiş olabileceğini düşünebiliriz.

⁴⁸¹ Tevbe, 9/5.

⁴⁸² Dâmad Efendi, *Mecmeu'l-Enhur Fi Mültekâ'l-ebhur*, I, 191.

⁴⁸³ Müslim, “İmân”, 32; Buhârî, “Zekât”, 5, 6; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 1.

⁴⁸⁴ Tevbe, 9/103.

⁴⁸⁵ Köse, *İbadetten Kulluk Şuuruna*, s. 253; Türk, *Süfilere Göre İbâdetlerin İç Anlamı*, s. 158.

⁴⁸⁶ Köse, *İbadetten Kulluk Şuuruna*, s. 253.

⁴⁸⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 59.

⁴⁸⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 662.

Bir maldan zekât verilebilmesi için o malın nisaba ulaşması, kendi mülkü olması, velev ki takdirende olsa o malın nami çoğaltıcı olması, havli havelân yani bir seneyi doldurmuş olması gerekir.⁴⁸⁹ Nisap miktarına ulaşmayan maldan zekât düşmez. İslâm zekât müessesesi ve vergi sisteminde oranların son derece düşük olması, bir taraftan zekât ve vergilerin ödenmesinde kolaylık sağlarken diğer taraftan insanî ve toplumsal hedeflerini gerçekleştirilmeye ve kitleleri doğrudan yüce Allah'a yönlendirerek kula kulluktan çıkarıp sadece Allah'a kul olmanın bir vesilesi olarak ta düşündürmektedir. Meselâ İslâm zekât müessesinde ki 1/40 lik vergi, oran olarak son derece düşük bir oran olduğunu ve burada böyle bir amaç güdüldüğü söylenebilir. Ayrıca zekât her türlü maldan değil İslâm'ın ön gördüğü mallardan verilir.

Meselâ:

“Hayvanların zekâtı, deve, sığır, manda, koyun ve keçi gibi.

Âşarın zekâtı,

Altın ve gümüşün zekâtı,

Ticaret malının zekâtı,

Hazîne ve mâdenlerin zekâtı,

Fıtır zekâtı”⁴⁹⁰

Topraktan çıkan mahsuller derken ot, odun ve şeker kamışının dışında bütün yerden biten mahsullerden zekât verilir. Ebu Hanîfe'ye göre toprak mahsüllerinin zekâtında nisap aranmaz. Ebû Yusuf, Muhammed ve Züfer'e göre beş vesktan aşağı olan toprak mahsullerinden zekât verilmez. Ebû Hanîfeye göre tahıl, baklagil, zebze gibi yerden biten her türlü üründen zekât verilebilir. Ebû Yusuf ve Muhammede göre bir yıl bozulmadan kalabilen baklagil ve zebzelerden verilir. Ebû Hanîfe ve Züfer'e göre az veya çok kuru üzüm ve hurma zekâta tabidir. Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre beş veska ulaşmış olması gerekir.⁴⁹¹ Şafî ve Malik'e göre ancak, bir yıl bozulmadan bekletilebilen toprak ürünlerinden zekâtı verilir. Şafî müçtehitlerine göre meyvelerden sadece hurma ve üzüm zekâta tabidir. Ahmed İbn Hanbel'e göre, ölçülebilen, kurutulabilen dayanıklı olan gıda maddeleri gibi insanoğlunun yetiştirdiği bütün ürünler zekâta tabidir.⁴⁹²

Havaici asliyesinden sonra elinde yirmi miskal altını ve ikiyüz dirhem gümüşü veya bu kadar mala sahip olan Müslüman bunun kırkta birinin zekâtını vermekle mükelleftir. Altın ve gümüşten yapılmış kadınların takıları üzerinden bir yıl geçince zekâta tabi olur. Şafî, Mâlik ve Hanbelî mezheplerine

⁴⁸⁹ İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhûr* (trc. Mustafa uysal), I, 2015.

⁴⁹⁰ İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhûr* (trc. Mustafa uysal), I, 214-234; Gazzâlî, *İhyâ*, I, 579; Tosun, Nihat, *İbâdet Esasları*; s. 283.

⁴⁹¹ Kasani, *Bedâi'u's-sanâi*, II, 59.

⁴⁹² Yiğit, Yaşar - Karagöz, İsmâil, *Zekât ilmihali*, s. 96.

göre kadınların takıları zekâta tabi değildir. Ancak Şafî mezhebinde kadınların ziynetleri fazla olursa zekâta tabidir. Hanefî mezhebine göre altın gümüş nisap miktarına ulaşmamışsa nisap tamamlanması için bir birlerine katılıp nisap tamamlayabilir.⁴⁹³

Ticaret mallarının zekâtında Hanefilere göre borç zekâtтан düşürülür ve bu malların zekâtı tutar olarak ta verilebilir. Şâfilere göre borç zekâtтан düşürülmez ve zekât hangi maldan verilecekse zekât o maldan çıkarılır.⁴⁹⁴

Gömülerin zekâtı bir yıl beklemezsizin beşte bir oranında verilir. Şafî mezhebine göre yer altından çıkarılan altın ve gümüşün dışında ki madenlerden zekât verilmez. Hanbelî mezhebine göre yer altından çıkarılan katı sıvı bütün madenlerden zekât verilir.⁴⁹⁵

Ayrıca zekât verilmesi gereken malların üzerinden bir kamerî yılın geçmesi şartının arandığı mallarda bu şartın konulması amacının İslâm'ın koymuş olduğu esasların olgunlaşması esasına bağlı olduğunu düşünebiliriz.⁴⁹⁶

Bu şekilde zekât'ın belli nev' ilerde ki mallardan, belli nisaba ulaştıktan sonra ve belli miktarlarda verilmesi insanlar üzerinde ki külfeti kaldırmaya yönelik olduğunu, İslâm'da ibadetlerden maksat mensuplarına yük olmak değil de her şeyden önce Allah'ın emrini yerine getirmek, Allah'ın ve onun yarattığı kulların hakkını vermek olduğunu söyleyebiliriz.

Bu konuda deve ve sığır cinsi hayvanların zekâtı çok önemlidir. Çünkü onların zekâtının kendilerine mahsus bir takım özellikleri olduğu gibi, diğer zekât verilecek mallarla benzeyen yönleri de vardır. Meselâ bir mala zekât düşmesi için belli bir nisaba sahip olunması noktasında diğer zekât verilecek mallarla ortak özellik sergileseler bile nisabın miktarları, deve de olduğu gibi belli sayıda olanlarında farklı cins mallardan zekât verilmesi gibi, kendilerine mahsus yönleri de vardır. Devede belli bir miktardan yani 25 deveden aşağı olan kısımda kendi cinsinin dışında yani her beş deveden bir koyun verilmesi gibi, sığır cinsinden bile zekât verme bakımından farklılıklar vardır. Sığır cinsinde otuz sığırdan aşağısında zekât yoktur.

Buna göre İslâm fıkında sâime denilen deve ve sığır cinsi hayvanlarda zekât nisâbı ve miktarları şu şekilde açıklanmıştır:

Sığırdan otuzdan aşağısında zekât yoktur. Otlayan sığır otuza dolduğu zaman kırka kadar iki yaşına girmiş erkek veya dişi bir buzağı vâciptir. Tam kırk olduğunda üç yaşına girmiş bir erkek veya dişi bir dana vâciptir. Altmışa varana kadar kırk üzerine ziyâde olanda bir zekât yoktur. İmâmı Azam'a göre kırk ile altmış arasında ziyâdede zekât hesapladır. Altmışta birer yaşını bitirmiş iki buzağı, yetmişte üç yaşına girmiş dişi bir düve ile iki yaşına girmiş erkek bir

⁴⁹³ Yiğit - Karagöz, *Zekât ilmihali*, s. 88.

⁴⁹⁴ Yiğit - Karagöz, *Zekât ilmihali*, s. 102.

⁴⁹⁵ Yiğit - Karagöz, *Zekât ilmihali*, s. 95.

⁴⁹⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 579.

buzacağı verilir. Bu şekilde her ne zaman on ziyâde olsa yine böylece hesap olunur. Yani her otuzda bir buzağı her kırkta bir dana hesabı üzere zekât verilir. Mandalar da sığırlar gibidir.⁴⁹⁷

Tosun İbâdet Esasları isimli kitabında tebiy veya tebiyayı yukarıdaki eserin müellifine muhalif olarak bir yaşına basmış erkek veya dişi buzağı şeklinde değerlendirmiş; müsinn veya müsinneyi ise aynı şekilde iki yaşına girmiş erkek veya dişi dana diye tarif ederek, her birini bir yaş küçük olarak ifade etmiştir. Ayrıca bundan sonra her otuzda bir buzağı ve her kırkta bir dana verilir diyerek, konuyla ilgili açıklamasını tamamlamıştır.⁴⁹⁸

Devede beşten aşağısında zekât yoktur. O beş deve sâime olursa bir koyun vermek vardır. On deve iki koyun, onbeşte üç koyun, yirmide dört koyun, yirmi beşten otuz beş deveye kadar iki yaşına girmiş bir dişi deve yavrusu vermek vâciptir. Otuz altı deveden kırkbeş deveye kadar, üç yaşına girmiş bir dişi deve yavrusu verilir. Kırk altı deveden altmış deveye kadar dört yaşına girmiş bir dişi deve vermek gerekir. Altmış bir deveden yetmişbeş deveye kadar, beş yaşına girmiş bir dişi deve vermek gerekir. Yetmiş altı deveden doksan deveye kadar, üçer yaşına girmiş iki dişi deve vermek gerekir. Doksan bir deveden yüz yirmiye kadar dört yaşına girmiş iki dişi deve vermek vâciptir. Bundan sonra yüz yirmi deveden yüz kırk beşe kadar böyle dört yaşında iki deveyle beraber her beş deve bir koyun, yüz kırkbeş deveden yüz elli deveye kadar dört yaşına girmiş iki dişi deve ile birlikte iki yaşına girmiş bir dişi deve vâciptir. Yüz elli deve dört yaşına girmiş üç dişi deve vâciptir. Bundan sonra yüz yetmiş beş deveye varıncaya kadar dört yaşına girmiş deveyle birlikte her beş deve bir koyun vâciptir. Yüz yetmiş beşte dört yaşında üç tane dişi deve ile iki yaşına girmiş bir tane dişi deve ve yüzseksen altıya kadar böyle devam eder. Yüz seksen altı devede dört yaşına girmiş böyle üçtane dişi deve ile birlikte bir tane üç yaşına girmiş dişi deve vâciptir. Yüz doksan altıya kadar böyle devam eder. Yüz doksan altı devede dört yaşına girmiş dört dişi deve ve ikiyüze kadar böyle devam eder. Bundan sonra her ellide yüz elliden sonra hesaplandığı gibi verilir.⁴⁹⁹

Develerde “bintü'l-mahâd” iki yaşına girmiş dişi deve, “bintü lebûn” üç yaşına girmiş dişi deve, “hıkka” dört yaşına girmiş dişi deve ve “ceza” beş yaşına girmiş develeren zekât alınması bunların ortalama yaş ve değerinde olan develer olmasıdır. Bundan sonrakiler altı, ön dişini salan sekiz ve dokuz yaşlarındaki ön dişlerini yaran develer olmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber insanların en değerli mallarını zekât olarak almaktan nehyetti. Ayrıca develerde yüz yirmiye kadar olan nisap miktarları hem hadislerin ittifakı hemde âlimlerin icmâi ile sabittir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur* (trc. Mustafa Uysal), I, 22; Erkal, Mehmet, “Zekât”, *İlmihâl*, I, 454.

⁴⁹⁸ Tosun, Nihat, *İbâdet Esasları*, s. 287-288.

⁴⁹⁹ İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur* (trc. Mustafa uysal), I, 219-220.

⁵⁰⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 223.

Ayrıca devlerde yüz yirmiye kadar olan nisap miktarları hem Hz. Peygamber, hem de Hulafâ'i Râşidinden gelen uygulama örneklerine dayandığı için bu noktada İslâm âlimleri arasında ihtilaf yoktur. Yüz yirmiden sonra ise hangi ölçülere göre zekât alınacağı konusunda mezhep imamları arasında farklı ölçüler esas alınmıştır. Meselâ Hanefilere göre yüz yirmi birinci deveden sonra tekrar baştan başlanır ve ödenecek zekât ilkinde olduğu gibi hesaplanır.⁵⁰¹

Develerde yüz yirmiden sonra mezhepler arasında ki farklar:

Hanefilere göre: Yüz yirmiden sonra hesap yeniden başlar. Deve sayısı yüz yirmi beş olunca dört yaşına girmiş iki dişi deve ve bir koyun, deve sayısı yüz otuz olunca dört yaşına girmiş iki dişi deve ve iki koyun, deve sayısı yüz otuz beş olunca dört yaşına girmiş iki dişi deve ve üç koyun, deve sayısı yüz kırk olunca dört yaşına girmiş iki dişi deve ve dört koyun, deve sayısı yüz kırk beş olunca dört yaşına girmiş iki dişi deve ve iki tane iki yaşına girmiş dişi deve, yüz ellide dört yaşına girmiş üç dişi deve verilir.

Bundan sonra zekât yeniden başlar. Yüz elli beşde beş yaşına giren üç dişi deve(hıkka) ve bir koyun, yüz altmışda üç hıkka ve iki koyun, yüz altmış beşde üç hıkka ve iki yaşına girmiş bir dişi deve(bintü mahâd), yüz seksen altıda üç hıkka ve üç yaşına basmış bir dişi deve(bintü lebûn), yüz doksan altıdan iki yüze kadar dört hıkka verilir. İki yüzde mükellef isterse her elli deve için dört hıkka ve her kırkta bir bintü lebûn olmak üzere beş bintü lebûn verir. İki yüzden sonra zekât anlatılan şekilde yeniden başlar.

Mâlikî'lere göre: İmâm'ı Mâlik'e göre yüz yirmiden sonra her kırk deve için bir bintü lebûn, her elli deve için de bir hıkka verilmesi gerekir. Nisaplar arasında fazlalık dokuzar dokuzar gider. Yüz yirmiden sonrasında yüz otuza kadar fazlalık zekâta tabi değildir. Yüz otuzda bir hıkka ve bir bintü lebûn verilir. Çünkü bu sayıda bir elli iki de kırk vardır. Yüz kırkta iki hıkka bir bintü lebûn, yüz doksandan iki yüze kadarında üç hıkka ve bir bintü lebûn vermek gerekir. İki yüzde yükümlü isterse dört hıkka veya beş bintü lebûn vermekte muhayerdir.

İmam Şafî bir yer hariç İmam'ı Mâlikle aynı görüştedir. Ona göre deve sayısı yüz yirmiden bir fazla olunca yüz otuza kadar, üç bintü lebûn vermek gerekir. Mâlik'e göre yüz yirmiden sonra yüz otuza kadar bir şey vermek gerekmez.⁵⁰²

Bu konuda İbn Kayyim el-Cevziyye'nin zekâta cins olarak malların en şerefli ve en değerli olanlarından verilmesi nisap miktarlarının, zekât olarak verilen kısımların insanlar arasında yakınlık uyandıracak, ihtiyaç duyulup duyulmaması ve zenginlik ölçüsü sayılıp sayılmayacağına göre tanzim edildiğini söyler. Ona göre zekât verilecek bu sınıf mallar, insanların en

⁵⁰¹ Erkal, Mehmet, "Zekât", *İlmihâl*, I, 454.

⁵⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, II, 224.

kullandıkları, ihtiyaç duydukları, tasarrufta buldukları mallardır. Bu mallar: Mevâşî, ekinler ve mahsüller, altın ve gümüş, ticaret mallarıdır. Malların zekât kılınan ve zekât kılınmayan mallar olarak tasnif edilmesi yine bir hikmete mebnîdir. Meselâ, mevâşînin sâime diye zekâta tabi olan kısmı külfetsiz ve meşakkatsiz olarak meralarda otlatılabilen hayvanlardır ve ma'lûfe diye zekâta tabi olmayan kısmı ise bakımı külfetli, meşakkatli ve masraflı olduğundan zekâta tabi değildir. Altın ve gümüşün ticaret için olanlarında zekâtı farz kıldı. Fakat kullanmak ve takı için olanlarından farz kılmadı. Yine ticaret mallarından nemalanma ve ziyâdeleşme olduğundan zekâtı farz kıldı. Fakat urûz denilen ticaret için olmayan birtakım mallardan zekâtı farz kılmadı. Bütün bu malların şeriat tarafından takdir edilen, sempati duyulan nisâp miktarları vardır. Bu nisâp miktarlarının altında zekât farz değildir. Ayrıca at, eşek, katır gibi işlerinde kullandığı hayvanlardan; elbise gibi kullandığı eşyalardan, köle, câriye gibi hizmetini gördürdüğü kişilerden de zekâtı farz kılmadı. Bakır, kurşun, demir gibi mâdenlerden halk nazarında fazla kullanılmadıklarından şerefine ve değerine binaen, çiçekler, baklagiller, bostanlar, meyvelerin şerefine binaen ve edinilmesi zor olan av hayvanları ve kuşlar gibi bazı mahsüllerin de yine zekâtını farz kılmadı. Zekât miktarlarını ve nisâbını düşündüğümüzde bunun sempati uyandıracak, dengeli ve oranlı bir şekilde, şeriatin takdir ettiği ölçüler içerisinde gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Meselâ bakımı zor ve külfetli olan ürünlerin zekâtı nısfü öşürdür. Bu zekâtı yüzde iki buçuk olarak belirlenen ticaret malları düşünüldüğünde külfeti ve meşakakti az olduğundandır. Şayet kendiliğinden veya yağmur suyu gibi sularla sulanıyorsa nısfü öşre göre katlanarak öşür gerekir. Develerde yirmi devenin altındakilerde kendi cinsinden farklı farlı ve beş devenin altında zekât gerekmemesi, Madenlerin zekâtının humus olarak belirlenmesi insanların ona fazla ihtiyaç duymamaları ve külfeti az olduğundandır. Develerden yirmi beş devenin altında olduğu zaman bu sempatiye aykırı olmasın diye develerin dışında başka mallardan zekât verilir. Bazı mallardan kendi cinsinden verilmesi yine bu sempati anlayışına göre belirlenmiştir. Madenler düşünüldüğünde humus olarak belirlenmesi insanlar buna fazla ihtiyaç duymamaları ve çıkarılmalarının zor olduğundandır. Bundan dolayı İslâm şeriatinin kemâli ve güzelliği akılları hayrete düşürecek şekildedir. Zekât verilen kısımlar, zekât nisâpları hep uygunluk içerisinde. Zekâtı alanlar açısından fayda, verenler açısından bir külfet olmadığı görülmektedir. Zekâtı alanlar şu iki hususun dışında yani ya ihtiyaçlarını görme ya da faydalanmanın dışında zekâtı alamazlar.⁵⁰³ Diyerek zekâtın genel olarak hikmet ve amaçlarını belirtme açısından çok değerli bilgiler vermiştir.

O hâlde genel olarak niçin zekât vermemiz gerekir sorusunun cevabı olarak şunları da söyleyebiliriz:

Allah'ın ve onun yarattığı kulların hakkını vermek, sahip olduğumuz malı ve kendimizi temizlemek, Allah'ın verdiği nimetlere şükür ve servet

⁵⁰³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, I, 69-71.

dağılımını dengeli bir şekilde sağlamak, kulluk bilincini diri tutmak, Allah'a şükretmek, mal ve servetin gerçek sahibini idrâk etmek, cömertlik erdemine kavuşmak, hırs ve tamahı önlemek, şefkat ve merhamet yüklenmek, toplumda yardımlaşmayı sağlamak ve fakirliği azaltmak, mal ve serveti ekonomiye kazandırmak, ihtiyaçları karşılamak, fani olanı ebedileştirmek, zenginle fakir arasında gönül köprüsünü oluşturmak, zekâtla barış iklimini oluşturmak ve mal düşkünlüğünün önüne geçmek vs.⁵⁰⁴

İnsanlar zekâtını verme konusunda üçe ayrılır: Bir kısmı sadece farz olan zekât'ını verir, bir kısmı farz olan zekâtının üzerine fazla olarak nâfile sadaka da verir, bir kısmı ise Allah yolunda varını yoğunu verir.⁵⁰⁵

Bu nedenle İslâm'ın en önemli gayelerinden biri de toplumda gelir dağılımını ve mensupları arasında ki maddi ve manevi uçurumları ortadan kaldırmaktır. Fakat bu uçurumları kaldırırken çok hassas ve çok dakik bir şekilde bunu yapar, her şeyi en ince teferruatına kadar düşünür ve gerçekleştirmek istediği hususlar başka yönlerden ve açılardan toplumda yaralar ve problemler meydana getirmemesine özen gösterir. Bir taraftan yapmak diğer taraftan yıkmak Allah'ın ve onun koyduğu İslâm nizâmının işi değildir. İslâm ilâhî bir nizâm ve onun ilke ve prensipleri Allah tarafından gönderilmiştir. Kötü niyetli ve münâfık tabiatlı kişilerin her ne kadar İslâm hukuk sisteminde bir takım boşluklar bulmaya çalışsalar da bunun zâhiren böyle olması veya diğer hukuk sistemlerine göre istismar kapılarının en az açık olduğu bir hukuk sistemi olduğunu söylememiz gerekir.

3.3.2. İçerik Olarak Zekât İbadetinde Hikmetler

Kuran'ı Kerîmde zekât çoğu yerde namazla birlikte anılarak bu iki ibadetin birbirlerini tamamladıkları görülmektedir.⁵⁰⁶ Zekât aynen namaz gibi bütün peygamberlere emredilen bir ibadettir. Çok büyük bir sevâptır. Dinin denge köprüsü, sosyal hayatın uzlaştırıp birleştirici kurumu, din kardeşliğinin kopmaz bağı, Allah'ın rahmet tecellisinin bir diğer tezâhürü ve yardımlaşmanın en köklü kaynağıdır.⁵⁰⁷ Zekâtın maddi olarak bireylere ve topluma faydaları olduğu gibi aynı zamanda manevi olarak da bireylerin arınmasına ve toplumun ıslahına çok büyük faydaları olduğunu, zekâtın nefisleri tezkiye eden ve malların temizlenmesine vesile olan bir yönü olduğunu söyleyebiliriz. Fakat aynı zamanda Allah Teâlâ'nın vermiş olduğu nimetlere şükür anlamı içerdiğini ve hepsinden önemlisi Allah'ın rızasını kazandıran İslâm'ın temel bir ibadeti olduğunu bilmemiz gerekir.

⁵⁰⁴ Köse, *İbadetten Kulluk Şuûruna*, s. 252-266; Akar, Muhlis, Eser, Ercan, *Zekâtı Anlamak*, s. 16-56.

⁵⁰⁵ Gazzâlî, *Ihyâ*, 591-592.

⁵⁰⁶ Bakara, 2/43, 83, 110; Hacc, 22/78; Nur 24/56; Ahzâp, 33/33; Müzzemmil, 73/20; Mücâdele, 58/13.

⁵⁰⁷ Yıldırım, Celâl, *İlâhî Hikmetler Büyük Sevâplar*, s. 91.

3.3.2.1. Maddi Konularda Hikmetler

Niyet:

Üzerime farz olan zekâtı veriyorum diye içinden niyet etmesi gerekir.⁵⁰⁸ Niyet bütün ibadetlerde şart olduğu gibi zekât ibadetinde de şart ve niyetsiz bir ibadet makbul değildir. Bir kimse zekâta niyet etmeksizin bütün malını infak etse istihsanen yeterlidir. Çünkü burada niyete bir delâlet vardır.⁵⁰⁹ “Niyet edâya veya vâcip miktarını ayırmaya mukârin olan niyettir.”⁵¹⁰ Zîrâ niyet sebep sonuç ilişkisi içerisinde gerçekleşmesi gereken, ibadetlerin bir anlam başlangıcı olduğunu ve Allah Teâlâ kendisinden ne istediğini bilmeyen veyahut da kendisine nasıl ve hangi maksatla ibadet ettiğini bilmeyen şuûrsuz ve bilinçsizce yapılan iş ve amellere değer vermeyeceğini söyleyebiliriz.

Bu yüzden İmam Nevevî ibadetleri yerine getirirken onların âdâbından olarak birtakım duâların yapılmasından bahsederken aynı zamanda zekâta diğer ibadetlerde olduğu gibi kalben niyetin yapılmasının vâcip olduğundan ve zekât verirken şöyle duâ etmenin de müstehâp olduğundan bahseder.⁵¹¹

“*Rabbimiz bizden kabul buyur. Şüphesiz ki sen çok çok işiten ve çok çok bilensin.*”⁵¹²

Niyet aynı zamanda ibadetlerin sürdürülebilirlik esası olduğunu ve niyeti sağlam olmayan bir kişinin ibadetlerinde devamlı ve istikrar sahibi olması beklenmemelidir. Yani niyet ibadetleri gerçekleştirme ve devam konularında ve daha nice konularda kendini gösterdiğini ve dolayısıyla niyet azîm, kararlılık, istikrar, tasdik ve mücâdele olduğunu söyleyebiliriz.

Sene-i Devriyenin Tamamlanması Gerekir:

Bir malın Zekât'ının verilebilmesi için üzerinden bir kamerî yılın geçmesi gerekir.⁵¹³ Bir kere bir malın zekât'ının verilebilmesi için onun belli bir süre sabinin elinde kalması İslâm'da ibadetlerin belli bir olgunlaşma sürecinin olduğu anlamına gelir. Demek ki bir insana zengin diyebilmek için nisap miktarı mala ve nisap miktarı malın sahibinin elinde belli bir süre kalması gerektiğini söyleyebiliriz.

Bundan dolayı Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“*Kim bir mal elde ederse üzerinden bir yıl geçinceye kadar, zekâtı olmaz.*”⁵¹⁴

⁵⁰⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 587.

⁵⁰⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 50. Kasani, *Bedâi' u 's-sanâi*, II, 40.

⁵¹⁰ İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur* (trc. Mustafa uysal), I, 217; Kasânî, *Bedâi' u 's-sanâi'*, II, 41.

⁵¹¹ Nevevî, *Peygamberimizden Duâlar ve Zikirler* (trc. A. Fikri Yavuz), s. 351.

⁵¹² Bakara, 2/127.

⁵¹³ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 587; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhûr* (trc. Mustafa uysal), I, 216.

⁵¹⁴ Mâlik, “Zekât”, 6; Tirmîzî, “Zekât”, 14; İbn Mâce, “Zekât”, 9; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 160.

Hanefilere göre ister sâime isterse ticaret malı olsun nisabın sene başında ve sene sonunda bulunması yeterlidir. İmam Şafî ve Züfer'e göre sâime mallarda nisabın bir yıl boyunca bulunması gerekir. Fakat İmam Şafî'ye göre ticaret mallarında sene sonunda bulunması yeterlidir.⁵¹⁵

Şâfî, Hanbelî ve Mâlikî müçtehitlere göre zekâta tabi olan para, hayvan, ticaret malları, altın ve gümüş, sanayi ürünleri zekâta tabi olabilmeleri için nisabın bütün sene bulunması gerekir.⁵¹⁶

Bu konuyla ilgili olarak zekâtın bir kamerî yılın dolmasıyla mı yoksa bir kamerî yıl dolmadan verilebilir mi şeklinde aklımıza bir soru geldiğinde bunun daha ziyade malın cinsinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Meselâ altın gümüş, ticaret malları, paralar ve zekâta tabi malların zekâtı yılda bir kez üzerinden bir yıl geçince, toprak ürünleri yılda kaç kez çıkarsa o sayıda, meyveler toplanınca, madenler elde edilince zekâtı verilir. İmam Şafî ve İbn Hanbel'e göre zekâta tabi malların üzerinden bir yıl geçmeden de zekât verilebilir.⁵¹⁷ İmamı Mâlik'in dışında âlimlerin geneli altın gümüş, ticaret malları, paralar gibi mallarda bile bir kamerî yıl dolmadan zekât verilebileceğini söylemişlerdir.⁵¹⁸

İslâm'da ibadetlerin bir Müslüman'ın üzerinde karar kılması için belli bir zaman geçmesinin şart olduğunu söyleyebiliriz. Meselâ: Bir Müslümana namaz kılıyor veya namazında devamlı olduğunu söyleyebilmek için onun belli bir müddet namaz kıldığına şahitlik etmemiz ve beş vakit namazını kılma konusunda ki düzen ve tertibine bakmamız gerektiğini söyleyebiliriz. Orucun bir ay Ramazan ayında tutulması da aynı hikmet ve amaca yönelik olduğunu ve oruçtan beklenen netice elde edilebilmesi için bir ay gibi belli bir zaman diliminde tutulması gerektiğini düşünebiliriz. Bundan dolayı zamanın ibadetlerde bir istikrâr, yatışma, alışma, kemâle erme vesilesi olduğu düşünülebilir.

Bu konuda mallar üzerinden bir kamerî yılın geçmesi gerekenler ve geçmesi gerekmeyenler şeklinde iki kısma ayrılır: Para, ticaret malları, hayvanlar ki bu tür mallar zekâta tabi olabilmesi için üzerinden bir kamerî yılın geçmesi gerekir. Toprak mahsulleri, maden ve defneler üzerinden ise bir kamerî yılın geçmesine gerek yoktur.⁵¹⁹

Verilen Zekât'ın Aynından Vermek:

Hanefilere göre ticaret mallarının zekâtı mal olarak verilebileceği gibi bu malın tutarı da verilebilir. Şafîilere göre hangi mal zekâta tabi ise o maldan çıkarılıp verilmesi gerekir.⁵²⁰

⁵¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 255.

⁵¹⁶ Yiğit - Karagöz, *Zekât ilmihali*, s. 85.

⁵¹⁷ Yiğit - Karagöz, *Zekât ilmihali*, s. 161.

⁵¹⁸ Kasani, *Bedâi' u 's-sanâi*, II, 50.

⁵¹⁹ Erkal, Mehmet, "Zekât", *İlmihâl*, I, 433.

⁵²⁰ Yiğit - Karagöz, *Zekât ilmihali*, s. 104.

Elimizde zekât olarak vereceğimiz malların bizzat kendisinden zekât vermekte fayda vardır.⁵²¹ Zirâ o mal elimizde durduğu müddetçe ona karşı içimizde bir sevgi, bağlılık meydana gelmiş olabilir. Malın aynından zekâtı vererek; bir yandan kalbimizde o mala karşı sevgiyi yok etme ve bu şekilde Allah'ın dışında bütün sevgi ve bağlılıkları ortadan kaldırma kabiliyetimizi geliştirme imkân ve fırsatını elde ederken diğer yandan zekâtta fazla ve sevdiğimiz şeylerden vererek, sadaka ve infâk anlayışımızı geliştirip iyiliğe ulaşabileceğimizi söyleyebiliriz.

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ
اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

“Sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe birre ulaşamazsınız.”⁵²²

الْبِرُّ: Yani işlediğiniz ibadetlerle, ona yaptınız tâatlarla ve kendisinden umduğunuz şeylerle cennetine girmeyi hak edemezsiniz.”⁵²³

Kul Allah için infâk ettiğinde en güzelini, en iyisini, helâl olanını infâk etmelidir. Çünkü hadîsi şeriflerde Allah böyle sadakaları çok küçük bile olsa artıracığını ve sizden birinizin at veya deve yavrusunu eğittiği gibi eğiteceğinden bahsedilmektedir.⁵²⁴ Kul böylece en çok sevdiği mallardan infâk etmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Meselâ: Bir kul kırk koyunundan birini zekât olarak verirken en iyisini veya en azından orta hâllisini vermesi gerekir. Böyle yapmayıp da en zayıf ve en çelimsiz olanlarından verirse, bunun Allah Teâlâ'ya saygısızlık anlamına geleceğini bilmemiz gerekir.

Hiz. Ebû Bekir zekât memurlarına ve Enes(r.a.)'e Hiz. Peygamberin emrettiği şekilde emretmiştir ki o da iyice yaşlı ve kusurlu olanlarının zekât olarak alınmamasıdır.

وَلَا يُخْرَجُ فِي الصَّدَقَةِ هَرَمَةٌ وَلَا ذَاتُ عَوَارٍ، وَلَا تَيْسٌ إِلَّا مَا شَاءَ الْمُصَدِّقُ

“Zekâtta, iyice yaşlı, kusurlu ve erkek alınmaz. Ancak zekât memuru duruma göre uygun görmesi müstesnâ”⁵²⁵

Zekâtın hem teabbudî hem de ma'kûlî yönü olduğundan Müslüman'ın zekâtta hikmetleri anlamaya ve sırlarına vâkıf olmaya ve niçin zekât verilmesi gerektiği konularında hem naslar ışığında hem de kendi aklını kullanarak İslâmın çizdiği sınırlar dâhilinde hikmetlerini anlamaya çalışması, bir müminin hem insanî hem de Müslüman olarak görevi olduğunu söyleyememiz gerekir. Bundan dolayı âlimler hikmeti şu şekillerde tasnif etmeye çalışmışlardır.

⁵²¹ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 588.

⁵²² Âli İmran, 3/92.

⁵²³ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, VI, 587.

⁵²⁴ İbn Mâce, “Zekât”, 59; Müslim, “Zekât”, 56.

⁵²⁵ Buhârî, “Zekât”, 60.

Şeriatın vâcip kıldığı hususlar hikmeti bilinip bilinmeme durumuna göre üç kısımdır:

Yalnız teabbudî olanlar: Cemerât'a taş atılması gibi.

Teabbudî olmayıp tamamen makul olanlar: İnsanlara olan borcunu ödeme ve gasp ettiği malı iade etmesi gibi.

Hem ma'kûl hem de teabbudî yönü olanlar: Zekât ve hacc bu kabilden bir ibadettir"⁵²⁶

Ancak bazı ilim adamları muâmelât sahasında da mutlak itaat edilmesi gereken teabbudî hükümlerin olduğunu savunmuşlardır. Bu durum teabbudî kelimesinin farklı anlamlarından kaynaklanır. Teabbudî kelimesinin iki anlamı vardır. Birincisi: Hikmeti bilinip illeti bilinmeyen anlamında olarak bu hükümlerin üzerine kıyas yapılamaz. İkincisi: Bu tür teabbudî konular birincisinden daha geniş anlamlıdır. Bunlarda Allah'ın hakkı vardır. Bu konularda Allah'ın emirlerini yerine getirenler sevâp kazanır, karşı gelenler günâh kazanırlar. Fakat bu tür hükümler muâmelat sahasına girdiği için bunlar üzerine kıyas yapılabilir. Muâmelata giren teabbüd bu ikinci anlamdaki teabbüddür. Çünkü muâmelatta herkes kıyas yapılabileceğini söylemektedir. Burada esas ihtilaf noktası teabbüdü kabul edenler nasla maslahat çatıştığında hükmün uygulanmasına karşı çıkarlar. Muâmelat alanında teabbüdü kabul etmeyenler, nasla maslahat çatıştığında maslahata göre hüküm verirler.⁵²⁷

Zekât'ın manası her kes tarafından bilindiği şekliyle insanların ihtiyâcının giderilmesi ve ancak zekâtı verirken kendi cinsinden verilmesi gibi yönleri özellikle İmam Şâfî'nin düşündüğü gibi düşünülürse zekât'ın bu yönü herkes tarafından anlaşılabilir ve zekât'ın bu yönü teabbudîdir denebilir. Ancak Zekâtın bu yönünde bile akıl yürütülebileceğini konuyla ilgilenen bir müçtehidin veya araştırmacının bu konu üzerinde kafa yormasında sakınca olmadığı kanaatindeyim. Örneğin deve, sığır, manda veya her hangi bir malın aynından zekât'ın verilmesi bir takım hikmetleri mucip olduğunu göstermektedir ki oda belli bir müddet o mala sahip olmakla bir ünsiyet veya sevgi peyda eden kişi aynını vermekle kalbinde ki o mala karşı sevgi ve ünsiyeti atmış olsun. Bu nedenle tamamen teabbudî denilen konularda bile bazı hikmetleri görebileceğimizi düşünüyorum.

Yine birinci madde de zikredilen cemerâta taş atılması gibi tamamen teabbudî olan kısma verilen örnekte olduğu gibi hususlarda da bir takım hikmetlerin olabileceğini düşündürmektedir. Meselâ burada cemerâta taş atmak demek Müslüman'ın şeytana karşı mücâdelesini sembolize ettiği söylenebilir. Çünkü her ne kadar bu teabbudî ve bir Müslüman'ın ihlâsını, samîmiyetini test etmek için bu şekilde hikmetleri gizlenmiştir demenin bizim bu konu üzerinde hiç düşünemeyeceğimiz veya hiç fikir yürütemeyeceğimiz

⁵²⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 588.

⁵²⁷ Ünsal, *Fayda İlkesi*, s. 192.

anlamına gelmeyeceği gibi, düşüncelerimizde hiçbir şekilde isabet kaydedemeyeceğimiz anlamına da gelmemelidir.

Zekât'ın Bulunduğu Beldede Dağıtılması ve Yakınlardan Başlanması:

Zekât'ın başka bir beldeye gönderilmesi birtakım şüpheleri üzerine çekeceğinden ve etrafında ki bazı kişilerin o servete göz dikmeleri, her hangi bir belde zengin olan bir kişinin kazanmış olduğu o mal veya zenginliğinde mutlaka o belde insanların öyle veya böyle katkılarının olabileceğini unutmamak gerekir.⁵²⁸ İşte bu gibi sebeplerden dolayı zekât'ın bulunmuş olduğu belde dağıtılması daha evlâ görülmüştür. Ancak bazı âlimlerin uzakta ki akrabalara gönderilebileceği düşüncesi de yadsınamaz. Zîrâ HZ. Peygamber (s.a) Selman ibn Âmir ed-Dabbiyy'den rivâyet edilen bir hadiste şöyle buyurmuştur:

Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur:

الصَّدَقَةُ عَلَى الْمَسْكِينِ صَدَقَةٌ، وَعَلَى ذِي الْقَرَابَةِ اثْنَتَانِ: صَدَقَةٌ وَصَلَةٌ

“Miskinlere yapılan sadaka bir sadaka yerine geçer. Akrabalık sahibinin kişilere(onlardan fakir olanlar için) yapılan sadakalar ise iki sadaka yerine geçer.”⁵²⁹

Şafiî müçtehitlerine göre zekât bulunduğu belde dağıtılması gerekir. Ancak bulunduğu belde de fakir bulunmazsa o zaman başka beldelere gönderilebilir. Mâlikî müçtehitlerine göre zekâtın vacip olduğu bölgede veya oraya yakın bölgelerde dağıtılması gerekir. Hanbelî müçtehitlere göre zekât verilecek kimse bulunduğu halde başka beldelere göndermek gûnahtır.⁵³⁰

Ayrıca zekât'ın farklı sınıflar arasında taksim edilmesi ve bu sınıflar arasında da en fazla üçe taksim edilmesi gibi düşünceler bir fayda temin edilmesi yönüyle olduğu kanaatindeyim.”⁵³¹ Yine aynı sınıfa veya bir kişiye verilmesi düşünceleri de fayda düşüncesinden hareketle verilmiş hükümler olduğunu söyleyebiliriz. Zîrâ birinde daha fazla kişiye ulaşma düşüncesi yatarken diğerinde az sayıda kişiye ulaşıldığında hiç değilse bir yaraya merhem olma düşüncesi yattığını ve ister az kişiye isterse daha çok kişiye verilsin hepsinde ki ortak düşünce faydalı olma düşüncesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Zekât konusunda gayri müslimlere zekât verilebilir diyenler, İkrime el-Berberî, Hanefilerden Züfer, tefsir âlimi Ebu'l-Abbas el-Mehdevî gibi bazı âlimlerdir.⁵³²

⁵²⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 589.

⁵²⁹ İbn Mâce, “Zekât”, 61.

⁵³⁰ Yiğit - Karagöz, *Zekât ilmihali*, s. 156.

⁵³¹ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 590.

⁵³² Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 315.

Fıtır sadakası Ramazan bayramının hemen öncesinde ihtiyaç sahiplerine yardımı ifade eden ve bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından belirlenmiş mali bir ibadettir.⁵³³

Hz. Peygamber bir hadîsi şerîfinde şöyle buyurmuştur:

“Bugün fakir fukarayı kapı kapı dilenmeye mecbur etmeyin.”⁵³⁴

Elbette ki öncelikle Müslüman'lara fıtır sadakasını vermek esastır. Fakat Ebû Hanîfe, talabesi Muhammed gibi fakihler ve Yusuf el-Karadâvî, Seyyid Sâbık gibi çağdaş fakihler İslâm beldesinde yaşayan gayri müslimlere de fıtır sadakası verilebileceğini söylemişlerdir.⁵³⁵

Burada ayrıca sadaka ve infâk kavramları üzerinde durmakta yarar vardır. Sadaka çok anlamlı bir kelime olarak, doğru söz söylemek, doğru sözlü olmak ve sözünde samimi olmak anlamlarına gelir. Farz olan zekâtı içerdiği gibi, karşılıksız olarak yapılan yardımları da içerir. Ayrıca sadaka kavramının Kur'ânı Kerîmde ki manası ise daha geniştir. İnfâk ise kelime olarak yok etmek, bitirmek, yoksul düşmek, malı ve serveti elden çıkarıp bitirmek anlamlarına gelir. Dini terim olarak ise İslâm'ın bilinmesi, tanınması, yaşanması için yapılan her türlü aynî ve nakdî yardımları ifade eder. İnfâkta aynen sadaka kavramı gibi, hem farz olan zekâta hem de nâfile olan her türlü hayra işâret eder.⁵³⁶

Sadaka ve infâk kavramları daha ziyâde bütün insanlar, insan olmaları hasebiyle muhterem oldukları ve yardımı hak ettikleri düşüncesinden hareketle değerlendirilir.⁵³⁷

İslâm âlimleri zekât konusunda tereddütlü davransalar da ve azınlık bir grup gayri müslim vatandaşlara da zekât veya fıtır sadakası verilebilir dese de sadaka konusunda daha rahat ve serbest davrandıkları ve bu şekilde İslâm'ın yardım ve infâk anlayışı hedefi doğrultusunda hareket ettikleri düşünülebilir.

3.3.2.2. Manevi Konularda Hikmetler:

Zekât'ın Farziyetini, Manasını, Zekât İle İmtihanın Ne Demek Olduğunu Bilmek Gerekir:

Zekât, bedenî ibadetlerden olmayıp servete konu olan bir ibadet olması sebebiyle İslâm'ın esaslarından sayılmasının hikmetini bilmek gerekir.

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ.

⁵³³ Köse, Saffet, *İbadetten Kulluk Şuûruna*, s. 312.

⁵³⁴ Dârekutnî, *Sünen*, II, 152-153; Beyhâki *es-Sünenü'l-Kübra*, IV, 175.

⁵³⁵ Köse, *İbadetten Kulluk Şuûruna*, s. 317.

⁵³⁶ Yiğit, Yaşar, Keskin, Mehmet, Karagöz, İsmail, *Zekât İlmihâli*, s. 26.

⁵³⁷ Köse, *İbadetten Kulluk Şuûruna*, s. 312.

“İyilik senin yüzünü doğuya veya batıya çevirmen değildir. Fakat iyilik senin Allah’a ve âhiret gününe, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, îman etmendir. Sevgisi üzerine malları, yakınlarına, yetimlere, miskinlere, yolculara, isteyenlere, kölelere verirler. Namazı kılarlar, zekât’ı verirler, sözlerinde dururlar, iyi günde kötü günde sabrederler, işte doğru kimseler ve müttakî olanlar onlardır.”⁵³⁸

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

“Onlar ki gaybe îman ederler, namaz’ı kılarlar ve Allah’ın verdiği rızıklardan infâk ederler.”⁵³⁹

Yine Hz. Peygamber bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

“Sadakaların en hayırlısı geride zenginlik bırakan veya bol maldan verilen sadakadır. İnfâka bakmakla yükümlü olduğun kimselerden başla buyurulmuştur.”⁵⁴⁰

Zekât ve infâkta yakınardan başlanarak verilmesi daha evlâ ve bu durum hem yosulluk hemde akarabalık bağlarından dolayı Allah katında iki sevâp verilecektir.⁵⁴¹ Ayrıca Kur’an ve sünnette zekât ve sadakaların kimlere verileceği konusunda açıklamalar yapılmıştır.

İslâm ibadet anlayışına göre genel olarak zekât Kur’an’ı Kerîmde belirtildiği üzere sekiz sınıf insandan birine verilir.

“Sadakalar, Allah’ın bir buyruğu olarak, yosullara, düşkünlere, onu toplayan memurlara, kalpleri İslâma ısındırılacak olanlara verilir. Boyunduruk altında olanlar (köleler) için, borçlular için, Allah yolunda ve yolda kalmışlar içindir. Allah çok çok bilen hakîm olandır.”⁵⁴²

Şahâdet Kelimesini Söyleyen Kişi Arkasından Bu İbâdetleri Yerine Getirmekle Mükelleftir:

Bu ibadetleri yerine getirirken kalbinde Allah’tan başka kimsenin sevgisi bulunmaması ve bir kimsenin mâbudunu gerçek manada sevebilmesi için kalbinde başka sevgilerin bulunmaması gerektiğini söyleyebiliriz. Dünyayı ve dünya malını seven bir kimse bu sevgisinde o kadar ileri gider ki onun bu durumu kendisinin iyi şeyler yapamamasına hatta ölmeyi bile istememesine sebep olabileceğini düşünebiliriz. Bir kulun davasında sadık olduğunu göstermesi onun malını ve canını Allah yolunda rahatlıkla harcayabileceği anlamına gelir. İslâm’ın beş temel üzerine bina edildiğini ifade eden hadîsi şerîf esasında îmanî bir konu olan kelime-i şahâdetten sonra birtakım ibadetlerin yerine getirilmesi gerektiğini bildirmektedir. Burada bir Müslüman’ın îmanını koruyabilmesi için birtakım ibadetleri özellikle İslâm’ın

⁵³⁸ Bakara, 2/117.

⁵³⁹ Bakara, 2/3.

⁵⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 39.

⁵⁴¹ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuuruna*, s. 286.

⁵⁴² Tevbe, 9/60.

temel ibadetlerini yerine getirmesi gerektiğini rahatlıkla çıkarabiliriz. Bu konu aynı zamanda amellerin îmanın bir cüz'ü müdür, yoksa ameller îmanın koruyucusu mudur, şeklinde ki kelâmî bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Ancak ehlisünnet anlayışına göre yani sosyolijik manada toplumun genelinin kabul ettiği bir anlayışa göre ameller îmanın bir cüz-ü değil, îmanın koruyucusunun şartıdır. Dolayısıyla İslâm'ın beş temel üzerine bina edildiğini bildiren hadîsi şerîfin bu görüşü desteklediğini söyleyebiliriz.

İnsanlar Mallarını İnfâk Etme Konusunda Üç Kısma Ayrılırlar:

Birinci grup bir dirhem bile bırakmadan bütün mallarını infâk edenler. Meselâ Hz. Ebû Bekir malının tamamını, Hz. Ömer yarısını infâk etmiştir.

İkinci grup zekât'ını verdikten sonra yetinmeyip infâka devam edenler. Bu kişiler zekâtla yetinmezler. Bu grupla alâkalı olarak insanların zekâtta başka servetlerde borçlar olduğunu düşünen âlimler olmuştur. İbrahim en-Nehâî, Şâbi, Mücâhit, Atâ bu görüştedirler. Üçüncü grup insanlar ise ne eksik ne fazla olarak, yalnız zekâtlarını ödeyenlerdir.⁵⁴³

Zekât'ın Faydalarından Bir Başkası Kötü Huylardan Olan Cimrilikten Korunmaktır:

Cimriliğin tehlikeleri konusunda Allah Teâlâ kullarını uyarmıştır:

*“Allah'ın bol bol verdiği nimetlerden cimrilik edenler, sakın bunun kendileri için hayır olduğunu zannetmesinler. Bilâkis bu onların kötülüğünerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyâmet günü boyunlarına dolanacaktır.”*⁵⁴⁴

Kur'ân'ı Kerîmde cimriliği yeren başka âyetler de vardır.⁵⁴⁵

Hz. Peygamber de cimri davrananları ve zekâtını vermeyenleri düşecekleri kötü sonuçlardan uyarmıştır:

*“Kimin malı olupta onun zekâtını vermezse o mal, kıyâmet günü dazlak başlı ve iki gözü arasında kara bir noktası bulunan büyük bir ejderhâ şeklinde gelip boynuna dolanacak ve ben senin zekâtını vermediğin malınım diyecektir.”*⁵⁴⁶

Yine bir başka hadîsi şerîfte şöyle buyurmuştur:

*“Kulların sabaha çıktıkları hiçbir gün yoktur ki, iki melek inip biri: ‘Allahım! İnfâk eden kimsenin infâk ettiği malın yerine daha iyisini ver!’ Öbürü: ‘Allahım! infâk etmeyip elinde tutanın malına telef ver’ demesinler.”*⁵⁴⁷

Cimrilk ve bencilliğin ortak noktası sahiplerinin paylaşmayı sevmemeleridir.⁵⁴⁸

⁵⁴³ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 591-592.

⁵⁴⁴ Âli İmrân, 3/180.

⁵⁴⁵ Leyl, 92/8-10; Nisâ, 4/37; İsrâ, 17/29; Hümeze, 104/1. Fecr, 89/17.

⁵⁴⁶ Mâlik, “Zekât”, 22; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 355; Buhârî “Zekât”, 3.

⁵⁴⁷ Buhârî, “Zekât”, 27; Müslim “Zekât”, 57.

⁵⁴⁸ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuuruna*, s. 258.

Cimri davranmanın zıddı olan cömertlik hakkında Hz. Peygamber tarafından şu şekilde müjdelere vardır:

“Cömert kimse Allah’a yakın, cennete yakın, insanlara yakın olup, ateşten uzaktır. Cimri kimse ise Allah’tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak ve ateşe yakındır. Cömert câhil cimri âlimden Allah’a daha çok yakındır.”⁵⁴⁹

Cimrilik bir insanın düşebileceği kötü huyların en büyüklerinden ve cimri insanların duyarsız, bencil kimseler olduğunu ve Allah’ın bir insana bahsettiği en güzel duygulardan birisi olan merhamet duygusundan da yoksun kalmış insanlar olabileceğini söyleyebiliriz. Sadece kendi nefsinin ve egosunu düşünen bir insanın hayatta başkalarına verebileceği bir şeyi olmadığını düşünmemiz gerekir. Bundan dolayı Allah(c.c.) cimriliği yermiş ve bir insanın kurtuluşunu başkalarının imdadına yetişmeye bağlamıştır.

HZ. Peygamber Ebû Hureyreden rivâyet edilen bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmaktadır:

وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ

“Kul kardeşinin yardımında bulunduğu müddetçe Allah da ona yardım etmeye devam eder.”⁵⁵⁰

Bir insan veya Müslüman kurtuluşa ermek, nefsinin cimriliğinden kurtulmak, Allah Teâlâ ile ticaret anlaşmasına girmek veya Allah’ın yardımını üzerinde görmek istiyorsa mutlaka başkalarına yardım etmek zorunda olduğu bilinmelidir.

Ayrıca bu konuda Allah Teâlâ bir âyeti kerîmesinde bu dünyada yapılan yardımların âhirette karşılığının cennet ve Allah Teâlâ ile kazançlı bir ticaret anlaşması anlamına geldiğini ifade etmektedir:

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ هُمْ الْجَنَّةَ

“Allah mü’minlerden karşılığı cennet olmak üzere mallarını ve canlarını satın almıştır.”⁵⁵¹

Yine bir başka âyette Allah Teâlâ kişinin nefsinin arındırma yollarından birinin de diğer gamlık, yardım severlik ve başkalarını kendisine tercih etmek olduğunu bildirmektedir.

وَمَنْ يُوقِ شَحْنَ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Kim nefsinin cimriliğinden korunursa o kurtuluşa erenlerdendir.”⁵⁵²

Cimrilikten kurtulmak için malımızdan düzenli olarak infâkta bulunmanın mükemmel bir davranış olduğunu, bunu sağlamanın yollarından

⁵⁴⁹ Tirmîzî “Birr”, 40.

⁵⁵⁰ Müslim, “Zikir”, duâ, Tevbe, İstiğfar”, 38.

⁵⁵¹ Tevbe, 9/11.

⁵⁵² Haşr, 59/9.

birinin de maldan insanların kendi takdirine bırakılan hayrın yapılmasıyla mümkün olacağını ve bu şekilde kalbimizden mal sevgisi gidip, cimrilikten kurtulacağımızı söyleyebiliriz. Çünkü Kur'an'ı Kerim bu konulardaki âyetlerinde yapılan yardımların ahlâka dönüşmesini istediğini söyleyebiliriz.⁵⁵³

Zekât'ın Bir Diğer Faydası Verilen Nîmete Bir Şükürdür:

Allah Teâlâ'nın biz kullarına çeşit çeşit nimetler verdiği ve bizler o nimetler sayesinde hayatımızı sürdürdüğümüz âşikârdır. Bundan dolayı bir prensip olarak bize iyilik yapan kimselere karşı daima şükran duyguları içerisinde olmamız gerektiğini söyleyebiliriz. Çünkü akıl, mantık, din vs. hepsi bunu söyler.

Kur'an'ı Kerimde zekâtla ilgili geçen âyetlerin illeti nisaptır. Zekâtın maksat ise Allah'ın verdiği nimetlere şükretmek içindir. Nîmetin manası bedene racidir. Beden şükürünü yerine getirmek, bedeninin ihtiyaçlarını karşılamak ve bedeni helâktan korumak veya kurtarmak için namaz kılp oruç tutmak gerekiyorsa, malın şükürünü yerine getirmek için de malın zekâtının verilmesi gerekir.⁵⁵⁴

Hız. Peygamber Ebû Zerr el-Gıfâriden rivâyet edilen bir hadîsi şerîfnde zekât ve sadakaların bir şükran ifadesi olduğunu belirtmek için şöyle buyurmaktadır:

“Güneşin doğduğu her gün her eklem için bir sadaka gerekir.”⁵⁵⁵

Bu nedenle her nîmetin şükürü kendi cinsinden olması gerektiğinin de bilinmesi gerekir. Meselâ beden nîmetinin şükürü onunla namaz kılmak, oruç tutmakla; mal nîmetinin şükürü ise onunla yoksullara infâkta bulunmak ve zekât vermekle mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü İslâm'da bu konularda ki sorumluluklarımız açıkça bildirilmiştir.

Zekât ve sadakaların Allah'ın lütfundan verdiği malların şükürü için yapılan bir ibadet olduğu bilinmekle birlikte, sonuçları itibariyle genel olarak bütün bir kulluğumuza, hayatımıza olumlu tesirinin olduğunu söyleyebiliriz.

Zekât Paylaşma ve Yardımlaşma Duygusunu Artırır:

Zekât veren bir insan bu konuda ilk önceleri belki zorla veya istemeyerek verir. Fakat belli bir zaman sonra hayır ve hasenatta bulunma konusunda bir istidat elde edeceğini de düşünebiliriz. Zîrâ fakirlere yardım etmenin zevk ve mutluluğunu tattıkça bu güzel duyguların insan için ne kadar önemli olduğunu ve dolayısıyla baştan fakirlere yardım etme konusunda isteksiz davranan insanın bu güzel duyguları tattıktan sonra kendi isteğiyle fakirlere yardım eder hâle geleceğini söyleyebiliriz.

⁵⁵³ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuuruna*, s. 303-304.

⁵⁵⁴ Kasânî, *Bedâi' u 's-sanâi'*, II, 11.

⁵⁵⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 168-169.

Allah Teâlâ müminlere şöyle emretmektedir:

*İyilik ve takvada yardımlaşınız. Düşmanlık ve günahta yardımlaşmayınız. Allahtan korkunuz. Allah azabı çok şiddetli olandır.*⁵⁵⁶

İyiliğin genel kapsamı içerisine her türlü iyilik, hayır, yardımlaşma, girmektedir. Bundan dolayı bazı âlimler zekât için takva ve iyilik üzere yapılan yardım ve ihsan olduğunu söylemişlerdir.⁵⁵⁷ Ayrıca Allah'ın bu emrini yerine getiren Müslüman'lar genel olarak yardımlaşmaları gibi, zekâtlarını verdikleri takdirde ise özel bir tazda, çok büyük bir ibadet görevini yerine getirdikleri şuûru ve bilinci içerisinde yardımlaşmış olacaktırlar.

Bununla birlikte Müslüman şahsiyetinde şöyle bir duygunun olması gerektiğini de söyleyebiliriz. Her ne kadar yardım etmek güzel bir duygu olsa da yardım alma konusunda pek o kadar da istekli olunmaması gerektiği düşünülmelidir.

Bu nedenle şunu ifade etmekte yarar vardır ki İslâm'da çalışıp zengin olmak ve elde ettiğimiz bu zenginlikle zekât vermek ve tasaddukta bulunmak övülen, tavsiye edilen, hatta emredilen bir davranış olduğu ve her Müslüman öncelikle bunun için çalışması gerektiğidir.

Hz. Peygamberin İbn Ömer'den rivâyet edilen bir hadîsinde zengin ve kuvvetli olmanın dinimizde övülen ve tavsiye edilen bir davranış olduğu bağlamında şöyle buyurmaktadır:

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى, قَالَ: وَالْيَدُ الْعُلْيَا يَدُ الْمُعْطِي, وَالْيَدُ السُّفْلَى يَدُ السَّائِلِ.

*“Veren el alan elden üstündür.”*⁵⁵⁸

Zekât Fakirin Hakkını Teslim Etmek Demektir:

Zengin malında fakirin hakkı vardır. Çünkü bu ibadeti emreden bizzat Allah(c.c.) olduğundan emrin işâret ettiği hedef zengin malında fakirin hakkı olduğunu göstermektedir. Çünkü o malı ona veren Allah(c.c.)'dür. Bundan dolayı kişi bu malı ben kazandım, ben elde ettim gibi savunma mekanizmalarıyla bu gerçekten kaçamaz. Şayet bu şekilde davranırsa kendini kandırması olacağından sonucun aleyhine olacağını düşünebiliriz.

Allah(c.c.) bir âyeti kerîmesinde şöyle buyurmaktadır:

وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

*“Onların mallarında isteyen ve mahrum için hak vardır.”*⁵⁵⁹

⁵⁵⁶ Mâide, 6/2.

⁵⁵⁷ Kasânî, *Bedâi 'u's-sanâi*, II, 2.

⁵⁵⁸ Dârimî, “Zekât”, ٢٢; Mâlik, “Sadaka”, 8; Müslim, “Zekât”, 94; Nesâî, “Zekât”, ٩٨; Beyhâkî, *Şuabü'l-îman* V, 1٥٤.

⁵⁵⁹ Meâric, 70/24-25.

Hız. Peygamber de Ebû Hureyreden gelen bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

*“Malının zekâtını verdiğin zaman üzerinde ki borcunu ödemiş olursun”*⁵⁶⁰

Buyurmuştur ki bu durum zekâtın fakirin hakkı, zengin ise görevi olduğunu göstermektedir.

Bu nedenle muhtaç bir kimseye yardım etmek, sadece dini bir görev değil aynı zamanda insani bir görevdir. Kur’ânı Kerîm’in en çok üzerinde durduğu konu muhtaçlara yardım etmektir. Bu nedenle muhtaçlara yardım etmek, Müslüman’ların en önemli özelliği olmalıdır. Peygamberimizin terbiyesinden geçen İslâm’ın ilk devir nesli yardımlaşmaya çok önem vermişler ve Kur’ân’ı Kerîmde bir kısmı muhâcir ismini diğer bir kısmı da Ensar ismini alanların gerçek mü’min oldukları belirtilmiştir.⁵⁶¹

Zekât Kişiyi Ahlâkî Kirlerden Arındırır:

Allah(c.c.) temizdir ve temiz olanları sever. Kul yediğine içtiğine dikkat etmesi gerekir. Yani yediği içtiği besinlerin hem maddeten hem de manen temiz olmasına dikkat etmesi gerekir. Helâl gıdâlar ibadetlerimizin ve duâlarımızın makbuliyetine vesiledir. Haram gıdâlar hem ruhumuzu hem de biyolojik yapımızı bozar. Malımıza haramların bulaşması çeşitli şekillerde olur. Yani bazen işimizi tam yapmamak şeklinde, bazen bir başkasının malını zimmetimize geçirmek yoluyla bazen ise malımızın zekâtını vermemek yoluyla olur. Dolayısıyla zekât’ın anlamı tathîr olarak malı haramlardan, manevi kirlerden temizlemek anlamındadır ki bu durum genel olarak ibadetlerimizin ve duâlarımızın makbuliyeti için şart olan bir durumdur.⁵⁶²

Hız. Peygamber bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmaktadır:

*“Kişi Allah yolunda seferler yapar. Saçı başı dağınık, toza toprağa bulanmış bir vaziyette ya rabbi yarabbi diye duâ eder. Hâlbuki ki onun yediği içtiği haramdır. Böyle birinin nasıl duâsı kabul edilir.”*⁵⁶³

Allah Teâlâ ise şöyle buyurmuştur:

*“Bilmiyorlar mı Allah kullarından tevbeyi kabul eder, sadakaları alır. Ribâ fâizi yok edip sadakaları artırır.”*⁵⁶⁴

Burada Allah’ın tevbeleri kabul etmesi ile sadakaların birlikte anılması sadakaların tevbelerin kabulüne vesile olacağı ve kişinin ahlâken ve manen temizleneceği anlamına geleceğini söyleyebiliriz.

Zekât Kulluk Bilincini Diri Tutar:

⁵⁶⁰ İbn Mâce, “Zekât”, 6; Tirmîzî, “Zekât” 2.

⁵⁶¹ Enfâl, 8/74.

⁵⁶² Köse, *İbadetten Kulluk Şuûruna*, s.307.

⁵⁶³ Müslim “Zekât”, 65.

⁵⁶⁴ Tevbe, 9/104.

Allah'ın emrine uyararak, zekâtını veren bir kul, bu görevi şuûr ve bilinçle yerine getirdiğinden dolayı ruhunda bir canlanma ve diriliş meydana gelir. Özellikle her yıl düzenli olarak bu ibadeti yerine getirmek, kulluğunu bir yandan diri tutarken diğer yandan yeni ufuklarda cevelân etmesine vesile olacağını söyleyebiliriz. Çünkü o bu görevi Allah emretti diye veya onun sevgisi ve rızası doğrultusunda yerine getirirken sürekli ulvî düşünceler içerisine girecek ve bu şekilde bir yandan insanlara yardım etmenin ve Allah'ın emrini yerine getirmenin mutluluğunu tadarken başka bir yönden mal ve evlatların kendisini Allah'ı anma noktasında geri bırakmaması gerektiğini düşünür.

Zîrâ Allah(c.c.) bir âyeti kerîmesinde şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

“Ey îman edenler! Mal ve evlatlarınız, sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın.”⁵⁶⁵

Zekât Mal Güvenliğine Katkı Sağlar:

Toplumda herkesin mal biriktirme konusunda aynı tavır içerisinde veya herkesin mal elde etme konusunda aynı düzeyde olduğu söylenemez. Bu geçmişten günümüze dek kabul edilen bir realitedir. Toplumda zenginler sınıfı olduğu gibi fakirler de vardır. Şayet böyle bir ortamda fakirler korunup kollanmazsa zenginlerin mallarında fakirlerin gözü olduğu, malları onlar tarafından kıskanıldığı için her an bir saldırıyla karşı karşıya kalma durumu olabilir. İşte bundan ötürü fakirlere şefkât ve merhametle verilen yardımlar, zenginlerin mallarının korunmasını sağlar.

Hz. Peygamber bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmaktadır:

“Mallarınızı zekât ile sağlam kaleler içine alın, hastalarınıza sadaka ile şifâ arayın, belâ dalgalarını duâ ile karşılayın.”⁵⁶⁶

Kur'ân ve sünnette mallarını infâk etmek ve diğer insanlarla paylaşmaktan kaçınıp da sonunda bütün malını mülkünü kaybeden bağının bahçesinin çerçöp hâline dönüştüğünün kıssalarıyla doludur.⁵⁶⁷

İnfâktan kaçma düşüncesi ister kibirden⁵⁶⁸ kaynaklansın isterse cimrilikten⁵⁶⁹ kaynaklansın kökü hangi duyguya dayanırsa dayansın bir Müslüman için çok büyük bir bedbahlık olduğunu söyleyebiliriz.

Özellikle hadîsi şerîfler zekât ve sadakanın malı koruyucu özelliğini açıkça vurgular.

Hz. Peygamber bu doğrultuda şöyle buyurmuştur:

⁵⁶⁵ Münâfikûn, 63/9.

⁵⁶⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, X, 128.

⁵⁶⁷ Köse, *İbadetten Kulluk Şuûruna*, s.289.

⁵⁶⁸ Kehf, 18/34-35.

⁵⁶⁹ Bakara, 2/265-266; kalem, 68/17-18.

“Her sabah iki melek iner bunlardan birisi cömert lehine diğeri cimri aleyhine duâ ederler. Cömert lehine duâ eden şöyle der: Yarabbi bu kuluna daha iyisini ver. Cimri aleyhine duâ eden ise şöyle bedduâ eder. Yarabbi onun malını telefet.”⁵⁷⁰

Dolayısıyla malların korunması insan olarak hep bizim tedbirlerimizle olmadığını aynı zamanda herkesin fevkinde olarak görünmez ordulara sahip bir koruyucu ve onun da Allah(c.c.) olduğudur. Onun için ben çok akıllıyım, ben çok uyanığım bana ve benim malıma bir şey olmaz gibi düşüncelerle kendimizi aldatmamamız gerektiğini düşünmeliyiz. Çünkü şu hayatta insan olarak kaderin rolünü hiçbir zaman bir kenara atamayacağımız bilinmelidir.

Zekâtın Dağıtımının Vaktiyle İlgili Hikmeti:

Kalbinde Allah sevgisi ve saygısı olan bir mü'min zekâtını bir an evvel fakirlere ulaştırma konusunda titizlik gösterecek ve bu konuda Hz. Peygamberden gelen rivâyetleri düşünecektir. Bu konuda kalbinin Allah(c.c.)' un kabzai kudretinde olduğunu ve aynı zamanda meleklerin ilhâmına ve şeytanların vesvesesine mahal olduğunu düşünerek bir an evvel üzerinde ki bu sorumluluğu yerine getirme cihetine gidecektir. Çünkü şeytanın insanı fakirlikle korkutacağını bilir ve ona meydan okumak için ondan gelen vesveselerin zıddına hareket eder.

Âlimler zekâtın farziyyetinin terahî üzerine mi yoksa fevrî olarak ödenip ödenmemesini tartışmışlardır. Bir kısım âlimler fevrî olarak ödenmesi gerektiğine hükmederken bir kısım âlimler ise terahî üzere ödenmesi gerektiğine karar vermişlerdir. Kerhî, İmam Muhammed, Şafî mezhebinin zâhirine göre de fevrî olarak ödenmesi gerekir. Cessas, Selcî gibi âlimlere göre genişlik söz konusu yani terahî üzere ödenmesinin farz olduğudur. Ebû Mansur Mâtürîdî es-Semerkindî gibi âlimlere göre ise fevrîden maksat, imkân bulunan ilk vakittir. Dolayısıyla nisap miktarına ulaşmış malın helak olması durumlarında tazmin edilmesi buna hamledilir. Çünkü terahî üzere ödenebilir diyenler tıpkı namazın, orucun, tilâvet secdesinin, keffaretlerin, mutlak adakların kaza veya gecikmeli olarak yerine getirilebildiği veya tazmin edildiği gibi, zekâta saonradan verilebilir.⁵⁷¹

Şeytan ise zekâtın hiç verilmemesinden yana tavır sergilemektedir. Çünkü O, kulların rableriyle ve diğer insanlarla aralarının iyi olmasını istememektedir. Çünkü onun amacı insanlar Allah'ın yolundan gitmesinler ve ona şükreden kullar olmasınlar.

Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır:

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلاً وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

⁵⁷⁰ Buhârî “Zekât”, 27.

⁵⁷¹ Kasânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, II, III.

“Şeytan insana fakirliği vaat ve fuşiyâtı emreder. Allah da mağfireti ve fazlı vaat eder.”⁵⁷²

Yani şeytan insana infâk konusunda fakirliği vaat eder ve senin bu infâkının neticesi fakirliktir, der.⁵⁷³

Bu konuda henüz malın üzerinden bir kamerî yıl geçmeden zekâtını vermek isteyenlere Hz. Peygamberin izin verdiği dair rivâyetler⁵⁷⁴ olsa da bu konuda bizim asıl kastettiğimiz, üzerinden bir kamerî yılın geçtiği malların bir an evvel bekletilmeden zekâtının verilmesiyle ilgili olduğunu söylememiz gerekir.

Bir de hadîsi şeriflerde kişinin sadaka vermek için verecek kimseyi bulamayacağı günlerin geleceğinden bahsedilmektedir.

“Sadaka verin. Çünkü kişinin sadaka vermek üzere çıkıp ta vermek için kimseyi bulamayacağı günler yakındır. Hatta sadaka vermek istediği kimse şöyle diyecektir: Bana dün gelseydin, sadakanı kabul ederdim. Amma bugün ihtiyacım yok.”⁵⁷⁵

Bu durum bir taraftan zekât ve sadakaların verilmesi için teşvik edilmesi anlamına gelirken diğer taraftan zekât ve sadakaların bir an önce verilmesi için uyanık olunması anlamına da geldiğini söyleyebiliriz. Çünkü belki bugünden yarına çok şeyler değişebilir. Ayrıca zekâtın kabul edilmeyeceği günler gelmesi meselesine baktığımız zaman bu dünyada özel bir zaman diliminden bahsedildiği gibi, belki toplumların veya insanların zaman zaman dönüşümlü olarak fakirlik ve zenginlik olarak içine düştükleri durumlardan bahsedildiğini düşünebiliriz.

Zekâtın Açıktan mı Yoksa Gizli mi Verilmesi Hikmete Daha Uygundur:

Riyâ ve süm'âdan korunmak için sadakaları gizli vermenin hikmetine gelince sadakaların gizli verilmesi mi yoksa açıktan verilmesi mi daha efdâl olduğu sorusuna verilebilecek cevap, bu konuda İslâm ibadet anlayışının en azından diğer farz olan ibadetlerde olduğu gibi farz olan zekât'ın verilmesi konusunda açıktan verilebileceği yönünde olduğunu, fakat ister farz isterse nâfile olsun her türlü sadakanın gizli verilmesinin daha efdâl olduğunu söyleyebiliriz.

Ayrıca dikkatli davranmak şartıyla ve teşvik maksadıyla genel olarak sadakaların açık verilebileceğine de cevâz verilmiştir. Hatta bazı hâl ve durumlarda sadakayı bazı kimselere âşikâr vermek daha fazîletlidir.⁵⁷⁶

⁵⁷² Bakara, 2/268.

⁵⁷³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1,315.

⁵⁷⁴ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 68. İbn Mâce, “Zekât”, 13; Tirmîzî, “Zekât”, 61.

⁵⁷⁵ Buhari, “Zekât” 11; Müslim, “Zekât”, 58; Nesâî, “Zekât”, 120.

⁵⁷⁶ Gazâlî, *İhyâ*, I, 598.

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِحْفَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

“O fakirler ki onlar Allah yolunda kapanmış kalmışlardır. Yeryüzünde dolaşmaya kadir olamazlar. Bilmeyen kişi onların yüzüne baktığı zaman zengin zanneder. Hâl bu ki onlar hayâlarından dolayı istemekten çekinen kişilerdir.”⁵⁷⁷

Sadakaların gizli verilmesinde kendisine sadaka verilen insanların onurunun, kişiliğinin, zedelenmemesinin de düşünüldüğünü söyleyebiliriz. Bu nedenle kendilerine sadaka verilen insanlar toplumda ikinci sınıf vatandaşlar, kısıtlı veya değersiz insanlardı izlenimini hiçbir şekilde velev ki sadakaları açıktan vermek sûretiyle bile olsa uyandırmamak için yüce rabbimiz böyle emretmiş olduğunu düşünebiliriz.

Hayatta en kötü, en aşağılık işlerden birisi de bir insanın elinde ki imkânlarla diğer insanları köleleştirmeye ve onların üzerinde tahakküm etmeye çalışmasıdır. Bütün nimetlerin Allah'ın olduğunu ve insanların o varlıklara, nimetlere, mecâzî ve geçici olarak sahip olduğunu düşünen insan elinde ki nimetlerle hiçbir insan ve canlıya tahakküm etmeye, baskı ve cebir kullanamayacağını düşünmemiz gerekir.

Hz. Peygamberden rivâyet edilen bir hadîsi şerîfte sadakaların gizli verilmesinin fazîleti konusunda şöyle buyurmuştur:

قَالَ: " سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ: الْإِمَامُ الْعَادِلُ، وَشَابٌّ نَشَأَ بِعِبَادَةِ اللَّهِ، وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُعَلَّقٌ فِي الْمَسَاجِدِ، وَرَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللَّهِ اجْتَمَعَا عَلَيْهِ وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ، وَرَجُلٌ دَعَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ مَنْصِبٍ وَجَمَالٍ، فَقَالَ: إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ، وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ بَيْنَهُ مَا تُنْفِقُ شِمَالَهُ، وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهَ خَالِيًا، فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ "

“Şu yedi sınıf insan kıyâmet günü hiçbir gölgenin bulunmadığı günde Allah'ın gölgesinde gölgeleneceklerdir.1- Âdil imam, 2- Allah'a ibadet yönünde yetişen genç, 3-Kalbi mescidlere bağlı adam, 4-Allah'ın sevgisiyle bir araya gelen ve onun sevgisiyle birbirinden ayrılan iki adam, 5- Makam ve mevki sahibi bir kadının kendisine tasallut edip de, ben Allah'tan korkarım diyebilen bir adam, 6- Sağ elinin verdiği sadakayı sol elinin bile farkına varamayacak kadar gizli sadaka veren kişi, 7-Gizli gizli Allah'ı zikredip de iki gözünden yaşlar akan adam.”⁵⁷⁸

O hâlde sadakaları gizli vermek niçin emredilen veya daha efdâl olan bir husustur?

Her şeyden önce bütün âlemleri yaratan, dizayn eden, ruh ve şekil veren Allah(c.c.) yarattığı varlıkların kendisini çok iyi tanımalarını ve her bir varlığın hakkının tam ve eksiksiz verilmesini istiyor. Bu nedenle sadakaların açık verilmesinde kendisinin dışında bir takım varlıklara yaranma düşüncesi olabileceği ve gizli verilmesinde ise sadece kendisinin rızasının gözetilmesi durumu daha kuvvetli olduğundan ve onun için bütün güç, kuvvet kendisinin

⁵⁷⁷ Bakara, 2/273.

⁵⁷⁸ Müslim, “Zekât”, 91; Mâlik, “Sadaka”, 14; Buhârî, “Ezan”, 36, “Zekât”, 16; Nesâî, *Âdâbu'l-kudât*, 2.

olan; bir şeyin olmasını dilediği zaman o şeyin hemen oluverdiğini söyleyen, gerçekleştiren bir tanrıya değil de başkalarına yaranmak için bir ibadeti gerçekleştirmeye çalışmak, en basit ifadeyle Allah'ın hakkını gasp etme anlamına geleceğini söyleyebiliriz.

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“Bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman ona sadece ol dememiz yeterlidir.”⁵⁷⁹

Sadakayı Âşikâr Vermenin Câiz Olduğu Yerler:

Teşvik maksadıyla, sadaka isteyen kişinin bunu açıkça istemesi gibi sebeplerle sadaka âşikâre verilebilir. Ancak açıktan sadaka vermenin birtakım mahzurları da vardır: Bunlar gösteriş yapmak, verdiği sadakayı başa kakmak, sadaka verdiği fakirin izzeti nefsini kırmaktır. Sadakayı açıkça isteyen kişi izzeti nefsinin kırılması konusunda bu şartı kendisi ortadan kaldırdığı için sadaka veren açısından fakirin rencide edilmesi söz konusu değildir. Bu nedenle dilencinin durumu açıktan günâh işleyeninin durumuna benzer ki hâlbuki dinimiz ayıpların gizlenmesini emrederken bu kişi açıktan günâh işlemekle kendi kendini zâten ele vermiştir. Dolayısıyla bu mahzurlar ortadan kaldırıldıktan sonra sadakaların âşikâr verilmesi sevâptir.⁵⁸⁰

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَبِعَمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيَكْفُرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ

خَيْرٌ

“Şayet sadakaları açıktan verirseniz sizin için ne güzeldir. Fakat gizlerseniz o sizin için daha hayırlıdır.”⁵⁸¹

Bu âyeti kerîmede genel olarak sadakaların açık veya gizli verileceğine ve ayrıca bu âyet sadakaların açık verilmesinin sevâp olduğuna da delildir.

Ancak sadakaların gizli verilmesi Allah indinde çok övüldüğü ve makbul olduğu çeşitli delillerden anlaşılmıyor da değildir.

Sadakaların bilinmesini ve görülmesini istemek ihlâs ve samîmiyete münâfi bir davranış olduğu için nice Allah'ın dostluğunu hak etmiş kişilerin sadakaları gizli vermek için birtakım yöntem ve hâl çârelerine başvurdukları görülmektedir.

Bu çâreler:

Vekil kanalıyla sadakaları vermek,

Körleri tercih etmek,

Uyurken elbisesine dikmek,

⁵⁷⁹ Yasin, 36/82.

⁵⁸⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, I,597.

⁵⁸¹ Bakara, 2/271.

Fakirin yoluna ve oturduğu yere bırakmak,
Sadaka taşlarına parayı bırakmak gibi.⁵⁸²

Vasıta yoluyla sadakaları vermekte, riyâ olsa da minnet altında bırakma yoktur. Çünkü kendisine yardım yapılan kişi görülmemekte hatta bilinmemektedir. Zekât vermek cimriliği izale ve mal sevgisini ortadan kaldırmak için emredilmiştir. Zekâtı aracısız olarak vermekte hem riyâ hem de minnet altında bırakma söz konusudur. Bu iki kötü duygu insanda şöhret perestliği tetikler ki bu da insanı mal sevgisinden daha fazla helake sürükleyen bir davranıştır.⁵⁸³

Bu vasıtalardan özellikle sadaka taşları bizim kültürümüz de çok önemli yer işgâl ettiğini söyleyebiliriz. Atalarımız da sadaka verirken fakirlerin rencide edilmemesi esasına çok dikkat etmişler, bu manada bazı camileri inşâ ederken camilerin muhtelif yerlerine sadaka taşları koymuşlar ve tebdîli kıyâfet ederek bakkal ve alış veriş yerlerini dolaşarak borçlarını ödeyemeyenlerin borçlarını ödemişlerdir.⁵⁸⁴

Sadakaları Mahveden Hâller:

Sadakaların başa kakmak ve eziyet vermek sûretiyle mahvedilmesi durumu söz konusudur. Bu başa kakmak ve eziyet edilmesi meselesi Kur'ânı Kerîmde “men” ve “ezâ” kelimeleriyle ifade edilmektedir.⁵⁸⁵ Ayrıca eziyetin manası, fakirin kalbini rencide etmektir. Meselâ ekşi yüz göstermek, sert davranmak ve fakir olduğu için ona hor bakmakla kınamak gibi. Bu çeşit eziyet iki çeşit ahmaklıktan ileri gelir. Birincisi, malı elinden çıkarken bu kendisine zor geldiğinden dolayı fakire eziyet eder, kalbi daralır ve fakire dokunaklı laf eder. İkincisi, kendi zenginliği ile fakire üstünlük taslamasıdır. Menn ise zekât verdiği kişileri elinin altında düşünmesidir. Onların kendi işlerine koşmalarını ister, işlerinde kusur ederlerse zekât vermediğinden daha çok tuhafına giderler. Bazen de ben onlara şöyle iyilik etimde böyle yardımda bulundum diye konuşur, durur.⁵⁸⁶

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ
كَمَثَلِ صَفْوَانَ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

“Ey îman edenler mallarını insanlara gösteriş için infâk eden, Allah'a ve âhiret gününe inanmayan kimseler gibi sadakalarınızı men ve ezâ ile iptal etmeyiniz. Onun meseli üzerinde biraz toprak bulunan kaypak taş benzer ki ona şiddetli yağmur isabet ederse onu dümdüz eder. Onlar kazanmış oldukları hiçbir şeye kadir olamazlar Allah kâfirleri hidâyete erdirmez.”⁵⁸⁷

⁵⁸² Gazzâlî, *İhyâ*, I, 596.

⁵⁸³ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 596.

⁵⁸⁴ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 311.

⁵⁸⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 598.

⁵⁸⁶ Gazzâlî, *Mutluluğun Formülü*, I, 180-181.

⁵⁸⁷ Bakara, 2/264.

Sadakalarınızın ecirlerini kâfirlerin riyâ ve gösteriş için infâk ederek, ibtal ettiği gibi ibtal etmeyin. O diğer amellerinde de gösteriş içerisindedir. Kâfir malını gösteriş yapmak için insanlara açıktan verir. Hâlbuki Allah(c.c.) kendisine hamdedilmesini ister. Fakat riyâkar kişi bunu isteyen ve Allahtan sevâp bekleyen birisi değildir.⁵⁸⁸

Süddî dedi ki: Riyânın sadakayı ibtal ettiği gibi, sadakalarınızı minnet ve eza ile ibtal etmeyiniz.⁵⁸⁹

İbn Abbastan “menn” ve “eza” kelimeleriyle ilgili şöyle bir rivâyet yapılmıştır: Riya ve süm’a ile bir başka ifadede şekk ve nifâk ile sadakaları ibtal etmeyiniz. Denildi ki: Ne acıptır ki ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi hased nasıl iyi amelleri yiyip bitiriyorsa riyâ ve süm’a da sadakaları öyle yiyip bitirir veya ibtal eder.⁵⁹⁰

المن: Bazıları verdiği sadakayı anmaktır, dediler. Süfyân es-Sevrîye göre şunu verdim bunu verdim diye söylemekle olur. Diğer bazılarına göre de kendi işinde çalıştırmaktır. الأذى: Bazıları onu âşikâr vermektir, dediler. Diğer bazılarına göre ezâ fakirlikle ayıplamaktır.⁵⁹¹

Fakirlere yardım etmenin bazı usûl ve kâideleri vardır. Fakirlere in’âm ve yardım ettiğini düşünmemeli ve yardım esnasında fakiri başa kakmak ve ayıplamak sûretiyle küçük düşürmemelidir. Çünkü bu tür bir davranış nimetin sahibine en büyük saygısızlık ve kerâmeti kendinden menkul bilmek olduğunu söyleyebiliriz.

Kötü olan men ve ezânın kaynakları nelerdir bir de ona bakmak gerekir.

Mennin Kaynağı:

İnsanlara yardım eden bir kişinin yapmış olduğu bu yardımları başa kakması, yaptığı iyilikleri çok görmesi, bu yaptığı iyilik ve hayırların kaynağını kendinde görmesinin doğru olmadığını söyleyebiliriz. Zîrâ her şeyi ile Allah’a ait olan bir kulun kendisini yaptığı iş ve hayırların kaynağı olarak düşünmesi, görmesi veya onu bir şekilde dillendirmesi son derece anlamsız olduğunu söylememiz gerekir.

Bu konuda merhum Gazzâlî son derece anlamlı ve düşündürücü sözler söylemiştir:

Bunun bir kaynağı, bir aslı ve kökü vardır. Bunlar kalbin sıfat ve hâlleridir ki bunlar insanın azalarında ve diğer organlarında ortaya çıkar. Bu asıl ve kök insanın fakire yardım ederken ona yardım ve ihsânda bulunduğunu zannetmesidir.⁵⁹²

⁵⁸⁸ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, V, 521.

⁵⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XIII, 999.

⁵⁹⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 329.

⁵⁹¹ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 598.

⁵⁹² Gazzâlî, *İhyâ*, I, 598.

Asıl yardım eden Allahdır. Sen sadece vasıtasın ve yardımını kabul eden bir fakir bulduğun için Allah'a şükretmen ve bizzat fakire sen minnet etmen gerekir. Yardım alan kişi de o yardımın Allah'tan geldiğini bilmeli ve asıl şükretmesi gereken kişinin Allah olduğunun farkına varmalıdır. Bu nedenle yardımın Allah'tan geldiğini bilen kişilere yardım etmek daha doğru ve daha isabetlidir. Çünkü bu şekilde yapılan yardımlar daha makbul ve daha ebedîdir. Yardım eden kişi kendi malından zekât veya sadaka veriyor olsa bile vasıta olmaktan öteye geçemez. Çünkü o malın hakîkî sahibi Allah(c.c)'dür. Zîrâ yardım eden kişi bu yardımını Allah için yaptığından o yardım öncelikle Allah Teâla'nın kabzai kudretine geçer. Kul yaptığı bu yardımla Allah'ın hakkını teslim ediyor ve fakirde bu yardımı Allah'tan aldığını düşünmelidir.⁵⁹³

Ezânın Kaynağı:

İnsanların verdikleri mallarla bir şekilde eziyet etmelerini İslâm'ın şiddetle yasakladığını söyleyebiliriz. Çünkü bir taraftan iyilik yapıyorum diyerek diğer taraftan insanlara eziyet etmek İslâm'ın kabul edebileceği ve öngörebileceği bir durum olmadığını bilmemiz gerektiği gibi, bunun bir kişilik bozukluğuna ve ruhî hastalıklara işâret ettiğini söyleyebiliriz.

İşte İmam Gazzâlî bu konuda tatmin edici açıklama ve psikolojik tahlillerde bulunmuştur:

Ezânın manevi manası ikidir:

Servetten ayrılmanın insana ağır gelmesi ve bundan hoşlanmaması ve

Kendisini fakirden daha değerli görmesi, fakiri kendisinden düşük görmesidir. Bunların her ikisinin kaynağı da cehâlettir.⁵⁹⁴

Bu cehâlet her hâlde bilgisizlik veya inad olarak veya nefsin peşinden giderek, yapılan hata veya yanlışlar olsa gerektir. Çünkü insanların yaptığı yanlışlarda sadece bilgisizliğin rolü yoktur. Ancak Kur'an'ı Kerîmin cehâlet kavramına bakış açısıyla baktığımızda Gazzâlînin dediği doğru olabilir.

Birincisi insanın servetten ayrılmasını cehâlettendir. İnsan zekâtı sadakayı vermesi ya Allah'ın rızasını kazanma düşüncesiyle ya cimrilikten kurtulmak ya da şükür içindir. Dolayısıyla infâkta bulunmak her yönüyle kul için karlıdır. İkincisi yine cehâletten kaynaklanır. Fakir esasında Allah indinde zenginden daha değerlidir. Çünkü zengin kişi kazandığı mal dolayısıyla âhirette büyük bir sorgu sualle karşılaşacaktır. Fakirin böyle bir derdi yoktur. Ayrıca zengin ölünceye kadar bu malı korumak ona çobanlık yapmak mecburiyetindedir.⁵⁹⁵

Dolayısıyla zengin malının zekâtını alacak birisini bulduğunda kendisini şanslı ve bahtiyar hissetmelidir. Zekâtımı alacak birisini buldum da malımı

⁵⁹³ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 599-600.

⁵⁹⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 599.

⁵⁹⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 600.

temizledim ve üzerimdeki mesuliyetten kurtuldum diye düşünmeli ve bu şekilde fakire tevâzû gösterip Allah'a şükretme düşüncesi içerisinde olmalıdır.

Hiçbir zaman kendisini ihsân edenlerden görmemelidir. Hatta bu konuda kendisini şu şekilde test etmelidir ki kızdığı veya düşmanı olduğu bir kimseye yardım ettiğinde hâlâ devam ediyor mu diye daha fazla kızacak olsa işte bu yardım minnetten ve ezâdan hâli olmadığını söyleyebiliriz.

Bu durumdan kurtulmanın iki yönü vardır:

Biri bâtinî o da asıl yardım edenin fakir olduğunu düşünmek diğeri de zâhirîdir ki oda yardım edenin hareketleridir. Zîrâ hareketler, ahlâk hâline dönüşür. Bunun da esası yardım edenin kendisini yardım alan yerine koymasındır. Allah dostları ve İslâm büyükleri hep yaptıkları yardımların karşılıksız kalmalarını isterlerdi de velev ki duâ ile bile olsa karşılığı kabul etmezlerdi. Kul ne kadar çok yardım ederse etsin yaptığı yardımları küçük görmelidir. Velev ki bütün malını infâk etse bile yine az görmelidir. Kulun amelini beğenmesi ve ondan hoşlanmasına ucup denir. Kişi Allah'ın yanında kendi amelini beğenir ve çok görürse Allah onu değersiz ve az görür. Yaptığımız iyilik ve tâatler az, işlediğimiz günâhlar ise çok görülmelidir. Çünkü Allah bu şekilde davranan kullarını sever. İşte bu şekilde kul hayır yaparken yaptığı hayrı küçümsemeli, acele etmeli ve gizlemelidir.⁵⁹⁶

Yaptığı Hayrı Büyük Görme Hastalığı Nasıl Tedavi Edilir:

İlim yoluyla malın kırkta birini zekât olarak veren kişi bunu büyütmek şöyle dursun asgarî verilen yardımdan dolayı utanmalıdır. Malı kendisine Allah'ın verdiğini, infâkta kendisini muvaffak kıldığı ve her hâlükârda ona minnet etmesi gerektiğini bilmelidir.

Amel yoluyla hayır yaparken mahcubiyet ve başı öne eğik bir şekilde yardım etmelidir. Malın hepsi Allah'ın ve malının tamamını infâk eden Allah indinde daha müteberdir. Malın tamamının infâk edilmesinin emredilmemesi insanın Allah tarafından cimrilik edeceği bilindiğinden ve geride kalan evlâdı ıyâlin hakkı olmasından dolayı bunun önüne geçmek içindir. Bundan dolayı Allah (c.c) bir âyeti kerîmesinde şöyle buyurmuştur:

إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌّ وَهَوٌّ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَلَا يَسْأَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ إِنَّ يَسْأَلْكُمْوهَا فَيُخْفِكُمْ تَبَخُلُوا
وَيُخْرِجْ أَصْغَانَكُمْ

“Şüphesiz ki dünya bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Şayet inanır ve sakınırsanız size karşılığı verilir. Eğer onların tamamını ister ve bu şekilde talepte ileri giderse cimrilik edeceksiniz.”⁵⁹⁷

İnfâk, vasiyet, zekât gibi yardımlaşmayı emreden özellikle âyeti kerîmelerde orta yolu ve belli bir kısımla yetinildiğini söyleyebiliriz. Ancak Hz.

⁵⁹⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 601-602.

⁵⁹⁷ Muhammed, 47/37.

Peygamberin Hz. Ebû Bekir gibi bazı sahabelere malının tamamını veya yarısını infâk etmelerine izin vermesi özel bir durum olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁹⁸

Sadakaları gösteriş için vermek veya vermekte riyâkâr davranmak bir kulun inânç, ibadet ve özellikle konumuzla alâkalı olarak düşündüğümüzde son derece sakınılması gereken bir hâl veya davranış olduğunu bilmemiz gerekir. Çünkü riyâ gizli şirktir.⁵⁹⁹ Şirk ise Allah Teâlâ'nın affetmeyeceği bir davranıştır. Onun için desinler diye yapılan hiçbir şey Allah indinde makbul değildir.

En Kıymetli, En Temiz ve En Helâl Malını İnfak Etmenin Hikmeti:

Allah Teâlâ temizdir, temizi sever. Şayet şüpheli şeylerden infâk ederse kendi malı olmama durumu söz konusu olabilir. Bundan dolayı her yönüyle güvendiği, beğendiği malından infâk etmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla Allah Teâlâ her şeyi yarattığı ve bütün nimetleri insanoğluna ihsân ettiği ve kâinatı insanoğlunun emrine musahhar kıldığı için yerine getirmeye çalıştığımız kulluk görevlerimizde onun şanına yakışacak şekilde bu görevlerimizi yerine getirmemiz gerekir. Meselâ ona kurban sunarken kurbanlık hayvanın en iyisini sunmaya çalışmamız ve zekâtımızı verirken malımızın en iyi yerinden vermeye çalışmamız gerektiğini söyleyebiliriz. Çünkü O, her şeyin en iyisine lâayık olan ve her şeyin en iyisini hak ettiğini düşünmemiz gerekir. Ayrıca her şeyi yerli yerinde ve hikmet dairesinde yaratan ve yaratığında hiçbir eksik ve kusur bırakmayan varlığa eksik ve kusurlu mallarımızdan sunmaya çalışmak abes olduğunu da bilmemiz gerekir. Ayrıca Allah Teâlâ Kur'an'ı Kerîminde kendisi için verilen sadakaların en iyisinin verilmesi ve kendisine sunulan kurbanların vs. en iyinin olması konusunda uyarılarda bulunmuştur. Mekke müşriklerinin kurbanlık hayvanlarının en iyilerini putları için kesip de en çelimsiz ve sıska olanlarını Allah'ın ihtiyacı yoktur⁶⁰⁰ diyerek onun için kesmelerini şiddetle kınamıştır. Ayrıca Allah'ın şu âyetinde açık açık belirttiği gibi hangi maldan olursa olsun yaptığımız hayırların en iyisini Allah için yapmalıyız.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ
بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَمِيدٌ

“Ey iman edenler kazandığınız ve yerden çıkardığınız şeylerin en iyisinden infâk ediniz. Kendinizin göz yummadan alıcısı olamadığınız pek âdi, bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin.”⁶⁰¹

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَقْبَلُ صَلَاةَ بَغَيْرِ طَهْوَرٍ، وَلَا صَدَقَةَ مِنْ غُلُولٍ

“Allah temizlik şartı yerine getirilmeyen namazı ve hıyanetten olan sadakaları kabul etmez.”⁶⁰²

⁵⁹⁸ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 306; Gazzâlî, *Mutluluğun Formülü*, I, 171.

⁵⁹⁹ Müslim, “Zühd”, 46; İbn Mâce, “Zühd”, 21.

⁶⁰⁰ Enâm, 6/ 133.

⁶⁰¹ Bakara, 2/267.

Ülkeler arası ilişkilerde bir ülke lideri diğerine, evlat ebeveynine, kişi sevdiği bir arkadaşına, bir öğrenci hocasına, bir vatandaş başlarında ki idarecilerine mümkün mertebe en iyi ve en anlamlı hediyeyi vermeye çalışır. Hâlbuki Allah(c.c.) hediyelerin ve gönderdiğimiz hayırların en iyisine bir beşerden ve yarattığı kullardan daha lâyıktır.

Daha başka âyet ve hadislerde güzel şeyleri kendilerine vafedip de kerih gördükleri şeyleri Allah'a isnat etmeleri Allah'ın gazabını üzerlerine çekme konusunda yeterli olduğu ifade edilmektedir. Sanki Allah'ı küçük düşürmek istemektedirler. İçlerindeki kîni ve kibri bu şekilde kismaya çalışmaktadırlar. Hâlbuki Allah ile zıtlaşp da bir kulun ona üstünlük sağlaması imkânsızdır. Bu durum, aynı zamanda bu tür kişilerin tanrı anlayışlarının ne kadar sıg ve basit olduğunun da göstergesi olduğunu düşünebiliriz.

Bütün bunlardan dolayı malımızın en güzel ve en temiz olanlarından zekât ve sadakamızı vermeye çalıştığımız gibi kendisine infâkta bulunduğumuz kişilerin gerek inânç ve gerekse yaşantı olarak en iyi ve düzgün kişiler olmasına özen gösterilmesi gerektiğini söylebiliriz. Bu evsafa kişiler bulunamayınca ahlâki ve inânç bakımından daha alt gruptaki insanlara ve kalpleri İslâma ısındırılmak için gayri müslimlere de zekâtan verilmesinin böyle bir zümrenin var oluşu veya Hz. Ömer'in ifadesiyle bu zümreye ihtiyaç duyulmasıdır. Çünkü Hz. Ömer daha sonraları bugün artık Müslüman'ların sayısı artmıştır. Kalpleri İslâma ısındırılmak istenen zümreye zekâtan pay verilmesine gerek kalmadığını belirtmiştir.⁶⁰³

Bundan dolayı müellefei kulûba zekâtan pay verilmesi, onların mefsedetlerinden korunmak ve onları İslâma alıştırmak veya ısındırma amacına yöneliktir.⁶⁰⁴

Bu durumda ki kişiler şunlardır:

Zekât verirken bir Müslüman'ın dikkat etmesi gereken hususların olduğunu bilmemiz gerekir. Bir Müslüman zekât alması için Kur'ân'ı Kerîm'de ki sekiz zümrenin⁶⁰⁵ içerisine girmesi gerektiği gibi aynı zamanda efdâliyet bakımından bazı şartların olması veya ileri sürülmesi de gayet tabidir. Kimlere zekât verilir verilemeyeceği genel olarak bazı hadîsi şerîflerde de bildirilmiştir.⁶⁰⁶ Bu hususlar zekât almaya lâyıktır olan kişileri bulma meselesidir.

İmâm'ı Gazzâlî bu konuyu şöyle îzâh etmiştir:

Dünyadan yüz çeviren muttaki kişiler, ilim sahibi fakirler, takvâsında ve tevhîdinde sadık olanlar, hâlinden şikâyetçi olmayan fakirler, ailesi kalabalık, hastalık ve her hangi bir sebeple harice çıkamayan fakirler, akraba ve

⁶⁰² Müslim, "Tahâre", 1; Nesâî, "Tahâre", 139, "Zekât", 89; İbn Hanbel, *Müsned*, VIII, 23, 24, 27, IX, 131; İbn Mâce, "Tahâre", 4; Ebû Dâvûd "Tahâre", 59; Dârimî, "Tahâre", 27; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 361.

⁶⁰³ Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, s. 72.

⁶⁰⁴ Serahsî, *el-Mesût*, III, 12.

⁶⁰⁵ Tevbe, 9/60.

⁶⁰⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 84; Nesâî, "Zekât", 172; İbn Mâce, "Zekât", 56; Dârekutnî, III, 21, 26.

mahremlerin yakınlık hakları, sadakaların verilmesi açısından en doğru ve en isabetli yerler olarak bildirilmektedir.⁶⁰⁷ Bunların hepsinin kendisine göre delilleri ve esprileri vardır.

Bu konuda İslâm'da yerilen ve zemmedilen davranışın kulun kerâmeti kendinden bilerek malı tıpkı Kârûn⁶⁰⁸ gibi akli ve fikriyle kazandığını zannetmesi ve Allah'ın kendisine lütuf ve ihsânda bulunduğunu bilmeksizin hareket etmesi olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca kazanmış olduğu mal ile hırsa kapılarak daha fazla mal biriktirme düşüncesiyle zekâtını, sadakasını ihmal etmesi ve fakirleri görmezden gelmesinin doğru olmadığı bilinmesidir. Yoksa dinimizde zekâtımızı ve sadakamızı verdiğimizde mal biriktirmek câiz görül müştür. Tevbe Sûresinde geçen şu âyeti kerîmenin bu manada yorumlandığını bilmemiz gerekir.

يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ.

“O gün onların alınları, yanları, sırtları cehennem dağlanacaktır. İşte bunlar kendi nefisleriniz için biriktirdiğiniz şeylerdir, biriktirtildiğiniz şeyleri tadınız.”⁶⁰⁹

Burada kenz kavramına dikkat çekilmesi gerekir. Kenz denilince aklımıza gelmesi gereken mana ne olmalıdır. Herkezce malum olan hazine manasında mı yoksa konumuza özel bir yorum yapmak gerekir mi?

İşte bundan dolayı bazı âlimler kenze belli deliller çerçevesinde şu manayı vermişlerdir: Zekâtı verilmemiş her mal kenzdir.⁶¹⁰

Hiz. Peygamberden de aynı manada hadîsi şerîf rivâyet olunmuştur.⁶¹¹

Yani Ebû Zerri'l-Gıfârî'nin Muâviye mal biriktiriyor diye Hiz. Osman'a şikâyet ettiğinde Hiz.Osman'ın insanların buna ihtiyacı var diye cevâz vermesi maslahat prensibine göre olduğu âşikârdır. Çünkü naslar mal biriktirme konusunda çok şeddetli bir yasağı içeriyor. Ebû Zerri'l-Gıfârî naslar muvâcehesinde veya zühdî yaşantısının bir gereği olarak bu şekilde mal biriktirme konusunda çok temkinli davranmıştır ki kişileri velev ki devlet adamı bile olsa uyarmaktan kaçınmamıştır.⁶¹² Fakat maslahat prensibine göre yukarıdaki açıklamalar ışığında her malın kenz kapsamında olmadığı ancak zekâtı verilmeyen malları kenz kapsamında değerlendirmek gerktiridir.

⁶⁰⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 605-607.

⁶⁰⁸ Kasas, 28/76.

⁶⁰⁹ Tevbe, 9/35

⁶¹⁰ Kasânî, *Bedâi 'u's-sanâi'*, II, II.

⁶¹¹ Müslim, “Zekât”, 24, 25; Buhârî, “Zekât”, 3; İbn Mâce, “Zekât”, 4; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 102.

⁶¹² Mehmet Demirci, “Zâhitlik Nedir. Dünya Âhret Dengesi Nasıl Kurulur.”, DEİLHFD. IV, 1987, 105; Ünsal, *Fayda İlkesi*, s. 71.

3.4. ORUÇ İBADETİNDE HİKMETLER

“Oruç asılda: Yemek olsun, söz olsun, yürümek olsun fiilden tutmaktır. Bunun için Farslarda yürümekten ve alaftan tutan denilir.”⁶¹³Oruç Farsça kökenli bir sözcüktür. “RÛZE” kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir. Oruç kelimesi Arapçada savm kelimesiyle ifade edilir.⁶¹⁴ Şer’î olarak oruç bir kimsenin yemek içmek ve cinsel arzularını tatmin etme gibi birtakım şeylerden özel şartlar dâhilinde kendisini tutmasına denir.⁶¹⁵

“ İmsak” “kelimesi, kendini tutmak ve engellemek” demektir. Dilimizde yeme içme ve cinsel ilişkiye son verme anlamındadır. Aynı zamanda tan yerinin ağarması vakti ve yatsı namazı vaktinin sona ermesi, sabah namazı vaktinin başlamasını ifade eder.⁶¹⁶

Oruç gündüz tutulan bir ibadettir. Çünkü oruçtan beklenen takvâ, nimetlerinin değerini bilme, nefse, hevâyâya, âdetlere muhalefet gibi hedefler gündüz gerçekleşir. Geceleyin imsakle bunlar gerçekleşmez.⁶¹⁷

Oruç hicretin 2. yılı Şâban ayının onunda milâdî olarak 6 Şubat 624 yılında farz kılınmıştır.⁶¹⁸

Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

“Ey îman edenler oruç sizden öncekire farz kılındığı gibi size de farz kılınmıştır.”⁶¹⁹

Oruç Tutmak İslâm’ın Beş Şartından Biridir:

Oruç tutmanın İslâm’ın diğer temel ibadetleriyle beraber anılması onun da İslâm’ın büyük ve temel bir ibadeti olduğunu söyleyebiliriz. Senede bir kere gelmesi ve geldiği zaman toplumda ağırlığını hissettirmesi onun nefis terbiyesi ve ahlâkî olarak önemini gösterdiği söylenebilir.

Oruç, İslâmın beş ana sütunundan biridir.⁶²⁰

Hz. Peygamber Hz. Ömerden (r.a.) rivâyet edilen bir hadîsi şerîfnde şöyle buyurmuştur:

“İslâm beş temel üzere kurulmuştur; Allah’ın bir kabul edilmesi, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, gücün yeterse Allah’ın beytini ziyâret etmektir.”⁶²¹

⁶¹³ Râgıp, *el-Müfredat*, I, 500; Karagöz - Altuntaş, *Oruç İlmihali*, s. 28.

⁶¹⁴ Karagöz - Altuntaş, *Oruç İlmihali*, s. 28.

⁶¹⁵ Kasânî, *Bedâi ‘u ‘s-sanâi ‘*, I, 75.

⁶¹⁶ Karagöz - Altuntaş, *Oruç İlmihali*, s. 29.

⁶¹⁷ Kasânî, *Bedâi ‘u ‘s-sanâi ‘*, II, 77.

⁶¹⁸ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 333.

⁶¹⁹ Bakara, 2/183.

⁶²⁰ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 333.

Yine Cibril hadîsi diye bilinen bir hadîsi şerîfte HZ. Peygamber şöyle buyurmuştur:

الإِسْلَامُ أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَتَقِيمَ الصَّلَاةَ، وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ، وَتَحْجَّ الْبَيْتَ إِنْ اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلًا

*“Cibril bir gün bembeyaz elbiseler içerisinde geldi ve HZ. Peygambere şöyle sordu: İslâm nedir? İslâm senin Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in onun Rasûlü olduğuna inanman, namazı kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Allah’ın beytini hacetmendir. Cibril de doğru söyledin diyerek tasdik edince ashop şuna bak hem soruyor hem tasdik ediyor, dediler.”*⁶²²

Yani oruç tutacak kişi daha önce namaz ve zekât ibadetinde geçtiği üzere İslâm’ın ana ibadetlerinden birisini yerine getirdiğini söylememiz gerekir. Dolayısıyla her ne kadar Allah’ın şu âyetinde belirtildiği gibi oruç bütün ümmetlere farz kılınan bir ibadet olsa da⁶²³ bütün ümmetler tarafından tutulması gereken orucun, en azından birtakım farklılıkları olduğunu düşünmemiz gerekir.

Oruç Bir Mü’minin Nefsini Terbiye Etmek İçin En Tesirli İbadetlerden Birisidir:

Nefis yemekten içmekten uzaklaştırılırsa onun rabbe teslimiyeti daha kolay olacağı düşünülür. Bunun için bizim bildiğimiz veya bilemediğimiz daha nice sebep ve hikmetlerden dolayı Allah(c.c.) orucu mü’minlere farz kıldığını söyleyebiliriz. Yemek içmek ve dünya nimetlerinden azamî ölçüde istifade etmekle insan nefsi çok güçlenir ve onun ruhuna, kalbine, aklına hükmetmeye başladığını ve yıl boyunca her istediği yerine getirilen nefsin dizginlenmesinin kolay olmadığını söyleyebiliriz. Onun en güçlü bir şekilde dizginlenmesi ancak belli zaman diliminde ve belli şekillerde aç bırakmak sûretiyle gerçekleşir.

Bundan dolayı Kasani Bedâiu’s-Sanâi isimli eserinde yemek, içmek ve cinsel orzulardan belli bir zaman diliminde uzak kalmak gibi nimetlerin en üstünü ve en değerlisiyle oruç tutmanın ve nefsi engellemenin, nimetlerin takdirine ve şükürünü eda etmeye sevkedeceğini, Kişiyi helallerden uzaklaştırmak suretiyle takvaya ulaştıracağını, bu şekilde yiyip içmek suretiyle şehvetlere yönelen tabiatını kontrol altına alacağını söylemiştir.⁶²⁴

Bundan dolayı nefis terbiyesi Ramazan ve diğer aylarda tutulan ve mü’minlerin en mühim ibadetlerinden birisi olan oruç gibi bir ibadetle mümkün olur. Oruç sayesinde kalp ilâhî hikmetlerin yerleşeceği mekân hâline gelir. Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanması gerçekleşmiş olur.⁶²⁵

⁶²¹ Müslim “İman”, 21.

⁶²² Tirmîzî, “İman”, 4; Buhârî “İman”, 1, 2; Müslim, “İman”, 19-22; Nesâî, “İman”, 13.

⁶²³ Uysal, Veli, *Psiko-Sosyal Açıdan Oruç*, s. 3.

⁶²⁴ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, II, 76.

⁶²⁵ Bilmen, Ö. Nasuhi, *Hukuku İslâmiye Kâmûsu*, I, 230.

Allah(c.c.) Kur'ân'ı Kerîmde Yusuf(a.s.)'in nefsin şerrinden kendisine söyleyerek sığındığını haber vermektedir:

وَمَا أُبْرِيءُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Şüphesiz ki nefis kötülüğü emreder. Ancak rabbimin acıması müstesna. Şüphesiz ki rabbim çok bağışlayan ve acıyandır.”⁶²⁶

Nefs: Ruh ve zât manasınadır. Kur'ân'ı Kerîmde bazı âyeti kerîmelerde bu şekilde kullanılmıştır. Meselâ:

أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ

“Nefislerinizi çıkarınız.”⁶²⁷ Yani ruhlarınızı teslim ediniz.

وَيُحَدِّثُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ

“Allah sizi nefsinden sakındırır.”⁶²⁸ Yani kendi zâtından sakındırır.

Gazzâlî'ye göre nefis: İki manada anlaşılır: Birincisi; gadap ve şehvet gücüdür ve mutasavvıflarda nefis denilince bu manayı anlar. İkincisi insanın kendisi ve zâtındaki latîfedir. Birinci manada ki nefsin şeytanın yolunda olduğunu ikinci manada ki nefis ise arzulara karşı durarak sükûneti sağladığı takdirde mutmain nefstir. Şehvetlerine uyan nefsin müdafa edip ve direnmeğe çalışırsa o zaman kendisini kınadığından dolayı nefsi levvâme, şayet nefis müdafa etmekten vaz geçip şehvet ve arzularının peşinde koşmaya devam ederse o zaman nefsi emmâre adını alır.⁶²⁹

Oruç tutan mü'min şehvetinin önüne geçtiği ve ona engel olduğu için zinâyâ düşme tehlikesinden de korunmuş olur.⁶³⁰

Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur:

مَنْ اسْتَطَاعَ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغْضُ لِلْبَصْرِ، وَأَخْصَنُ لِلْفَرْجِ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ، فَإِنَّهُ لَهُ وَجَاءٌ

“Kimin evlenmeye gücü yeterse evlensin, çünkü evlilik gözü ve ferici haramdan korur. Kimin de buna güç yetmezse oruç tutsun. Çünkü oruç, şehveti kırar.”⁶³¹

Ancak oruç denildiği zaman bütün bir vücûdumuza ve azalarımıza oruç tutturmamız icâbeder. Dilimizle haram şeyler konuşulmamalı, kulaklarımızla haram şeylere kulak verilmemeli, ayaklarımızla harama gidilmemeli, ellerimizle haram tutulmamalı, kalbimizde haram şeyleri bulundurmamalı ve aklımıza hiçbir zaman kötü şeyleri getirmememiz gerektiğini bilmeliyiz.

⁶²⁶ Yusuf, 12/53.

⁶²⁷ En'âm, 8/93.

⁶²⁸ Mâide, 5/116.

⁶²⁹ Gazzâlî, *Ihyâ*, III, 10-11.

⁶³⁰ Kırcı, Celal, *Kur'ân ve İnsan*, s. 243.

⁶³¹ *Buhârî*, “Savm”, 14; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 1.

Hız. Peygamber bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

Şu altı şey konusunda bana garanti verin, bende sizlere cenneti garanti edeyim buyurur.

*“Konuştuğun zaman doğru söyleyin, va’dinize bağlı kalın, size emânet edilenleri edâ edin, namusunuzu koruyun, gözlerinizi indirin.”*⁶³²

Şayet dikkat edilmezse kıyâmet gününde azalarımızın sahibinin aleyhine şahitlik edecekleri bilinmelidir.

*“O gün onların ağızlarını mühürler. Ellerini aleyhlerinde konuşturur ve ayaklarını da yaptıklarına şahit kılarız.”*⁶³³

Oruç Tutmak Bir Ödül ve Mükâfattır:

Oruç tutanlara mükâfat nevinden çok hadisi şerifler vardır:

*“Cennette Reyân isimli bir kapı vardır ki oradan ancak oruçlular çağrılır. Kim oruçlulardan ise oraya girer, oraya giren asla susamaz.”*⁶³⁴

Allah Teâlâ rivâyet edilen bir kutsî hadiste şöyle buyurmaktadır:

كُلُّ عَمَلِ ابْنِ آدَمَ يُضَاعَفُ، الْحَسَنَةُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ، قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِلَّا الصَّوْمَ، فَإِنَّهُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ، يَدْعُ شَهْوَتَهُ وَطَعَامَهُ مِنْ أَجْلِي "

*“Âdemoğlunun yaptığı iyilikler on ile yediyüz misline kadar katlanır. Fakat oruç böyle değildir. Çünkü oruç bana aittir. Kişi süflî arzularını, yemesini, içmesini, sadece benim rızamı kazanmak için terk ettiğinden, oruçluya ödülünü ben veririm.”*⁶³⁵

Şimdi Allah Teâlâ'nın oruçluya karşılığını ben veririm demesinden murat nedir? Dinimizde Âdemoğlunun yaptığı iyilikler on katından yedi yüz katına kadar çarpıldığına göre acaba orucun mükâfatı bu sınırlar arasında bir şey midir? Yoksa onun mükâfatını ben veririm demenin manası dilersem daha çok artırabilirim veya oruç tutan kullarıma sınırsız bir şekilde yani cennete girmelerine vesile olacak kadar mükâfat veririm anlamına mı gelmektedir. Sanki hadîsin son kısmının bu şekilde anlamaya müsait olduğu da akla gelmektedir.

Bu konuda Aynî şu şekilde açıklamalarda bulunmudur: Karşılığını ben veririm demekten maksat sevâbının çokluğuna veya bolluğuna işarettir. Oruç benim içindir denilmesinden murad ise orucun dışında diğer ibadetlerin meleklere havale edildiğinden dolayıdır. Oruç insanın fiilerinde ortaya çıkan bir şey değil, kalpte olan bir şey olduğundan dolayı riyânın kendisinde bulunmadığı bir ibadettir. Yahut o ibadetlerin Allah'a en sevimli olanı veya ona izafe edilmesi şeref için ve kulun Allah'ın bir sıfatı olan yemekten müstağnî

⁶³² İbn Hanbel, *Müsned*, V, 323; *Beyhâkî es-Senenü'l-Kübrâ*, VI, 288.

⁶³³ Yâsin, 36/65.

⁶³⁴ Buhârî, “Savm”, 4; Müslim, “Sıyâm”, 166; Tirmîzî, “Savm”, 83.

⁶³⁵ Müslim “Sıyâm”, 160; İbn Mâce “Edeb”, 58, “Sıyâm”, I; İbn Hanbel, *Müsned*, XV, 445.

olma sıfatını kendisine izafe ederek Allah'a yaklaşılmaya çalışması kendisinin hoşuna gitmektedir. Kastedilen oruç, söz ve fiil olarak masiyetlerden uzak olan oruçtur.⁶³⁶

Bu şekilde son ve ekmel olan bir dinin ibadetler ve muâmelât konularında emir ve nehiyelerinde önceki ve diğer dinlere nazaran ekmel ve kuşatıcı, sorun çözücü ve daha tatmin edici olduğu anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Çünkü bir ustanın sonra icat ettiği, ortaya koyduğu eserler nasıl öncekilerden üstün ve hârika ise İslâm dini, onun emir ve yasakları da diğer dinlere nispetle öyledir. Bütün bunlardan dolayı İslâm hem aklî hem de naklî delilleri itibariyle mükemmel ve hikmet sahibi bir varlığın elinden çıktığı anlaşılmaktadır.

Empirik olarak yapılan araştırmalar orucun kişiye ince ruhluluk, vicdan, sakinlik, oldukça saygılı, diğergamlık, sorumluluk duygusu kazandırdığını göstermiştir.⁶³⁷

Kısaca oruç, akşamleyin iftar, geceleyin sahur, genel olarak sabır, sakınma, yardımlaşma, nefis tezkiyesi, ubûdiyyet, merhamet, ince ruhluluk, kalp safiyeti, bol sevâp, Allah'ın emrini yerine getirme, kötülöklere ve cehenneme karşı kalkan, açların ve fakirlerin hâlerinden anlama, melekleşme, ruhen yücelme, kardeşlik, mutluluk ve huzûru kalp olduğunu söyleyebiliriz. Oruç, sosyal olarak toplumu, bütün bir milleti disiplin altına alarak onları bir vücut gibi yapar. Böylece toplumun bireyleri arasında duygu, his ve düşünce birliğini sağlamış olur.⁶³⁸

Oruç İnsana Koruyucu Hekimlik Görevi Yapar:

Bir yıl boyunca bir fabrika gibi çalışan vücut, oruç sayesinde dinlenir ve sıhhat kazanır. İhtiyaç fazlası olup da vücûdun muhtelif organlarını rahatsız eden yemek artıklarından korunmuş olur.⁶³⁹

Hız. Peygamber (s.a.v) Ebû Hureyreden rivâyet edilen bir hadîsi şerîfnde şöyle buyurmaktadır:

صوموا تصحوا

“Oruç tutunuz sıhhat bulursunuz.”⁶⁴⁰

اغزوا تغنموا و صوموا تصحوا و سافروا تستغنوا

“Savaşırırsanız ganimet elde edersiniz. Oruç tutarsanız sıhhat bulursunuz. Sefere çıkarsanız zengin olursunuz.”⁶⁴¹

⁶³⁶ Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahihu'l-Buhârî*, X, 259.

⁶³⁷ Uysal, *Psiko-Sosyal Açıldan Oruç*, s. 153-162.

⁶³⁸ Kırca, *Kuran ve İnsan*, s. 242.

⁶³⁹ Kırca, *Kur'an ve İnsan*, S. 243.

⁶⁴⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Tıbbü'n-nebevî*, I, 236.

⁶⁴¹ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve Menbeu'l-fevâid*, III, 179.

Bu hadîsi şerîfleri tıbbî ve felsefî açıdan düşündüğümüzde orucun psikosomatik olarak ruhsal faydalarının bedensel faydalara dönüştüğünü söyleyebiliriz. Çünkü oruç insan metabolizmasını düzenler, bir yıl boyunca bir fabrika gibi çalışarak yorulan insan vücûdunun dinlenmesine ve başta mide olarak diğer organlarının sağlık bulmasına yardımcı olur. Meselâ: Karaciğer insan vücûduna giren besinleri depo etmek ve kanda yanmasını biçimlendirmektedir. Karaciğer ömür boyu vücûdun bir bekçisi konumundadır ve oruç sayesinde karaciğer günde 4-6 saat arası dinlenmiş olur.⁶⁴² Normalde bir insan kalbi günde 100 bin defa atar ve oruçlu olduğu zaman günde 15 bin defa atarak dinlenmiş olur. Bu durum kalbin dinlenerek kuvvetlenmesine vesile olur. Zîrâ oruç sayesinde hem içine güzel duygular dolan mü'min daha sağlıklı ve daha yararlı düşünmesini öğrenmiş olacağından bu şekilde çevresine ve etrafına olumlu bir enerji de dağıtmış olur. Oruç tutan mü'minin sinir sistemi rahatlayacağından zihni de çok iyi çalışır. Çünkü insanın akli ibadet etmenin mutluluğu ve diğer organlarının özellikle kalbinin rahatlaması zihnine de yansır. Ayrıca bu şekilde zihne yardım eden organlar bir sağlık ve denge elde ettiklerinden bu durum insan zihninin daha sağlıklı, dengeli ve kontrollü çalışmasına vesile olacaktır. Oruçlu kişilerin midesi asit salgılamaz ve bu şekilde salgı bezleri dinlenmiş olur. Kan hacmi düşer ve bu durum doku basıncını düşüreceğinden kalp rahat eder. Besin maddelerinin damarların yüzeyinde çeper oluşmasını önleyerek iftara kadar damar cidarlarında hiçbir besin maddesi kalmaz. Bu durum damar daralmalarının ve sertliğinin de önüne geçer.⁶⁴³

Orucun kan yapımın da çok büyük katkısı vardır. Zîrâ oruçlu iken insan acıkınca kemik iliği uyarılır ve karaciğer kan yapımı için gerekli maddeleri daha iyi hazırlar. Kent yaşamıyla karşı karşıya olup da genelde sararmış ve kansız kalmış insanlar oruç sayesinde çok daha rahat kan üretmiş olurlar.⁶⁴⁴

Oruç ibadeti tıpkı körlerin görme yetilerini kaybetmiş olmalarından dolayı diğer bazı kabiliyetlerinin inkişâf etme veya Allah Teâlâ tarafından başka nimetlerle mükâfatlandırıldıkları gibi, tecrübeler göstermiştir ki insanın bir organı âtil kaldığında diğer bazı organları normal insanlardakinden daha aktif hâle gelebilmektedir. Oruç insanı aç bırakarak bu şekilde başka kabiliyetlerinin inkişâfına vesile olduğu tecrübelerle görülmüştür.⁶⁴⁵

Bizim kültürümüzde ise oruç, camilerin şenlenmesi, minarelerin mahyalarla süslenmesi, Ramazan davulcularının veya salalarının bölge bölge oruç tutanları sahura kaldırması, iftar çadırları veya sofralarının kurulması, çocukların iftar sofralarının etrafında cıvıl cıvıl dönmeleri, sahura kalkmak için anne ve babalarından özenmeleri, çocukların oruca alıştırılması için tekne orucu tutturulması ve bu şekilde sevgi dairesinin küçük büyük demeden dalga

⁶⁴² Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 422.

⁶⁴³ Kılıç, *İslâm Felsefesi*, s.136.

⁶⁴⁴ Nurbaki, *Kur'ân'ı Kerîmden Âyetler ve İlmî Gerçekler*, s. 102.

⁶⁴⁵ Akyüz, *Mükâyeseli İbâdetler İlmihâli*, II, 348.

dalga yayılarak toplumsal problemlerin en aza inmesi, birlik beraberlik ve kardeşlik anlamına gelir.

Bu konuda Hz. Peygamber bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

أَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَدَاةَ عَاشُورَاءَ إِلَى قُرَى الْأَنْصَارِ، الَّتِي حَوْلَ الْمَدِينَةِ: «مَنْ كَانَ أَصْبَحَ صَائِمًا، فَلَيْتَمَ صَوْمُهُ، وَمَنْ كَانَ أَصْبَحَ مُفْطِرًا، فَلَيْتَمَ بَقِيَّةَ يَوْمِهِ» فَكُنَّا، بَعْدَ ذَلِكَ نَصُومُهُ، وَنُصِوْمُ صِبْيَانِنَا الصِّغَارِ مِنْهُمْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، وَنَذْهَبُ إِلَى الْمَسْجِدِ، فَتَجْعَلُ لَهُمُ اللَّعْبَةَ مِنَ الْعِهْنِ، فَإِذَا بَكَى أَحَدُهُمْ عَلَى الطَّعَامِ أَعْطَيْنَاهَا إِيَّاهُ عِنْدَ الْإِفْطَارِ "

“Hz. Peygamber Rubeyyi binti Muavvizden rivâyet edilen bir hadîste şöyle buyurmaktadır: “Allah Rasûlü Aşûre günü sabahı Medine’nin etrafında ki köylere hem oruç tutacağınız diye sabahlayanlara, hem de oruca niyetli olmayanlar oruç tutsun diye haber göndermişti. Biz de hem kendimiz oruca niyet edip o gün oruç tuttuk, hem de mümkün olduğunca çocuklarımıza oruç tutturduk. Oruç günlerinde biz hanımlar mescide gider, yavrularımıza renkli yünlerden oyuncaklar hazırlar, onlardan biri açlığını hatırlayıp yiyecek istediğinde emzik gibi bunları ağızlarına verirdik.”⁶⁴⁶

İşte bu hadîsi şerîf aslında İslâmda bir yandan oruç ibadetinin tarihi seyrini açıklarken diğer yandan oruca çocuklarımızı da alıştırmak ve onların bu kutlu ibadete bir şekilde katılımını sağlamak için sanki bizlere ipucu vermektedir. Bu gün Diyanet İşleri Başkanlığımız ve birtakım hayır kuruluşları çocuklarımızın oruca alıştırılması bağlamında ve orucun bütün toplum katmanlarına dalga dalga yayılarak toplumda sevgi, saygı, kardeşlik, merhamet, birlik beraberlik, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, toplumun bütün kesimlerini küçükten büyüğe kadar kuşatarak belli yaş ve seviyede ki insanımızın oruçtan, Ramazandan elde edilecek bu zevki tatmalarına yardımcı olmaya çalışılmaktadır. Bu hadîsi şerîf bizlere en azından bebeklik döneminde ki çocukların değil de daha ziyâde temyiz yaşına yakın veya temyiz yaşına girmiş çocuklarımızın oruca alıştırılması konusunda bir ilhâm kaynağı olabilir diye düşünüyorum.

Gençler buluşa ermeden evvel Kur’ân okumasını, ibadetlerin kendilerine göre kurallarını, helâl ve haramları öğrenmiş olmalıdırlar. İnsan hayatını bir bütün olarak iyi değerlendirebilmek için çocukluk ve gençlik dönemlerini çok iyi değerlendirebilmek lazımdır. Çünkü çocuklarımızın buluş yaşıyla birlikte sorumlulukları başlamaktadır ve genç yaştan itibaren bir kimsenin ibadetlerini yapıyor olması çok büyük bir fayda ve kazanımdır.⁶⁴⁷

⁶⁴⁶ Müslim “Sıyâm”, 136; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 476; Şu ‘abü’l-îman, V, 32;

⁶⁴⁷ Karagöz - Altuntaş, *Oruç İlmihâli*, s. 51-52-53.

3.4.1. Maddi Konularda Hikmetler

Hilâl:

Dinimizde hilâlin görülmesi Ramazan ayında tutulması farz olan oruca başlamak için bir ölçü olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle o zamanın şartlarında hilâlin gözlenmesi çok önem arz etmekteydi. Bu konuda hilâli gören kişilerin sıfatlarından bile bahsedilmektedir. Yani hilâli gördüğünü iddiâ eden kişi veya havanın kapalı olup olmama durumuna göre hilâlin görülme imkânı âlimler arasında tartışılmıştır. Meselâ hava kapalı olduğunda bir kişi şehir dışından geliyorsa Hanefilere göre onun hilâli gördüğüne dair şehâdeti kabul edilir. Şehir içinden geliyorsa kabul edilmez. Şafilere göre havanın kapalı olduğu zamanlarda tek kişinin şahitliği yeterli değildir.⁶⁴⁸

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ

“Şüphesiz ki ayların sayısı yerleri ve gökleri yarattığı günkü Allah’ın kitabında on ikidir. Bunlardan dört tanesi haram aylardır, o aylarda kendinize zulmetmeyin.”⁶⁴⁹

Zamanın tayin edilmesinin o günün şartlarında ancak bu şekilde mümkün olabileceğini söyleyebiliriz. Bu âyetten Allah Teâlâ’nın hiçbir şeyi başboş yaratmadığı, yarattığı her şeyi bir kânun, kural ve bir hikmet çerçevesinde yarattığını anlamamız mümkün olduğu gibi, bizzat kendisinin küllî kâunlardan yerel, örfî kânun ve kurallara geçiş yaparak, nizâm intizâm nev’inden her ne varsa hepsine saygı duyduğu anlamına da gelmektedir. Bu konuda Allah Teâlâ’nın düzen, âhenk, uyumdan yana olduğunu ve fakat hiçbir zaman fitne, fesat ve kaostan yana olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

HZ. Peygamber (s.a.v) de Ebû Hureyreden rivâyet edilen bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

إِذَا رَأَيْتُمُ الْهَلَالَ فَصُومُوا، وَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَأَفْطِرُوا، فَإِنْ غَمَّ عَلَيْكُمْ فَصُومُوا ثَلَاثِينَ يَوْمًا

“Ramazan hilâlini görmeye başladığınızda oruç tutmaya başlayın, Şevval hilâlini gördüğünüzde bayram yapın. Hava bulutluyse Şaban ayını otuz gün kabul edin.”⁶⁵⁰

Dinimizde ibadetlerin birtakım kuralları şartları ve rükünleri olması ve bu ibadetlerin birtakım zamanlarla mukayyet olması bize göstermektedir ki

⁶⁴⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 96.

⁶⁴⁹ Tevbe, 9/36.

⁶⁵⁰ Müslim, “Siyâm”, 17; Buhârî, “Savm”, 18; Dârekutnî, III, 104; Nesâî, “Savm” Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 100.

kâinatta Allah'ın yarattığı her şey bir hikmet çerçevesinde ve bir ölçüye göre yaratılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

“Şüphesiz ki biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık.”⁶⁵¹

Bu âyeti kerîmenin yorumunda her ne kadar âlimler hemen isimden dolayı İslâm'da kader problemine⁶⁵² yoğunlaşsalar da aslında bu âyeti kerîme her şeyin bir kural ve kânununun olduğunu, bir ölçüye göre ve hikmet çerçevesinde yaratıldığını veya cereyân ettiğini ifade etmesi bakımından bu şekilde bir yorum ve açıklamanın daha sahih olacağı kanaatindeyim. Her şeyin bir ölçü ile yaratıldığı konusu ile kader probleminin kesiştirilmeye çalışılması ancak şu açıdan doğru veya isabetli olabilir. Mesele insanlar için söz konusu olduğunda genel ve özel olarak insanoğlunun kabiliyet ve kapasitelerinin asgarî ve azamî sınırını ifade eder. Bu ise daha ziyâde maddî ve somut bir durumdur. İnsanın dışında ki varlıklar olarak düşündüğümüzde de aynı şekilde maddî ve somut bir durumu ifade eder. Dolayısıyla aklı, ruhu, nefsi ve birtakım duygu ve düşünceleri olan insanla onun dışında ki varlıkların ortak ve benzer yönlerini açıklamak için delil olarak gösterilebilecek bir âyettir. Yoksa genel ve özel olarak diğer varlıklardan ayrılan yönleriyle insanı açıklamaya çalışan bir âyet olmadığını, dolayısıyla kelâmî manada kader problemine açıklık getirmeye çalışmak ise çok daha karmaşık ve girift bir konudur. Bu âyeti kerîmeye dayanılarak, kelâmcıların anladığı manada kader⁶⁵³ problemine çözüm getirilemeyeceğini, bu konularda mezkûr âyetin belki kısmî olarak yardımcı olabileceğini düşünmekteyim.

Niyet:

Niyet olmadan herhangi bir işte başarılı olmanın mümkün olmadığını ve niyetin aynı zamanda bir işi özgür irâdemizle yerine getirdiğimiz anlamına da gelebileceğini söylememiz gerekir. Zâten temelde din seçiminde bile Allah Teâlâ kullarını muhayyer bırakmıştır.⁶⁵⁴ Yani dileyen inanır, dileyen istediği herhangi bir dini seçebilir veya inkâr edebilir. Bu da bize İslâm'da özgür irâdenin ne kadar mühim bir konu olduğunu veya Allah Teâlâ'nın kişinin özgür irâdesine ne kadar önem verdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu konuda gerek naslardan alındığı şekilde gerekse kişilerin kendi yorumları dâhilinde niyet hakkında çok şeyler söylenmiştir. Kulun ibadet hayatından tutun da sosyal hayatta ki muâmelelerine varıncaya kadar niyetin insan hayatında çok büyük tesiri olduğunu söyleyebiliriz.

⁶⁵¹ Kamer, 54/49.

⁶⁵² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 160.

⁶⁵³ Kader: Allahu Teâlâ'nın olacak olan bütün hadiseleri önceden bilip ona göre takdir etmesi anlamına gelir. Kazâ ise: Allah'u Teâlâ'nın önceden planladığı şeyleri zamanı gelince gerçekleştirilmesine denir.

⁶⁵⁴ Bakara, 2/56.

Ameller niyetlere göredir. Niyet her ibadetin başlangıcı ve anahtarıdır. Zîrâ niyetsiz yapılan bir eylem ve hareket amel olarak kabul edilemez. Çünkü niyet bir işin şuûrla ve bilinçle yapıldığının göstergesi ve niyetsiz yapılan işler rastgele yapılan işler olduğunu söyleyebiliriz. Bir işin amel olarak değerlendirilebilmesi için kişinin özgür irâdesinin harekete geçmiş olması ve niyetin kat-î olarak yapılması gerekir. Şek gününde yarın Ramazan ayı ise oruç tutmaya yok eğer Şaban ayı ise iftar etmeye diye ihtimâl üzere niyetini bina etse, bu niyet sahih değildir. Meselâ bir kimse doktor orucu tavsiye etti veya yemeyi içmeyi yasakladı diye yemeyi içmeyi kesse bu oruç yerine geçmez. Çünkü bir fiilin oruç olabilmesi için Allah'ın emrine göre ve kendi şartları dâhilinde gerçekleştirilmiş olması gerekir.⁶⁵⁵

Niyetin vakti ve nasıl yapılacağı konusunda her ne kadar âlimler arasında ihtilaflar olsa da niyetin her bir ibadet için şart olduğu ve niyetsiz bir ibadetin makbul olmayacağı konusunda âlimler arasında ittîfâk vardır. Çünkü niyetsiz yapılan bir iş ibadet değildir. Bundan dolayı bir ibadetin ibadet olabilmesi için ibadetin ilk kısmında veya Hanefilerde oruç ibadetinde günün yarısından evvel kasıt ve niyetin bulunması gerekir.⁶⁵⁶

Meselâ: Şâfilere göre Ramazan ayı olduğunu bildiği takdirde yarınki farz olan Ramazan Orucunu tutmaya diye niyet etmesi gerekirken ve İmam Şafiîye göre Ramazan'ın dışında mutlak niyetle nafîle ve vâcip oruçlar tutulabilirken, Hanefilere göre Ramazan ayında hasta ve yolcuların dışında mutlak olarak oruç tutmaya yani Allah rızası için orucumu tutmaya diye niyet etse yeterli görülmüştür. Ayrıca yarınki Ramazan orucunu diye vasıfla tayine gerek yoktur. Hanefilerden İmam Züfer'e göre Ramazan orucunun niyetsiz bir şekilde tutulabilmesin bu ayda olan bir Müslüman'ın Ramazan orucunun dışında başka bir oruca niyet etme ihtimâlini göz önünde bulundurmamalarından dolayıdır. Ayrıca Hanefilere göre Ramazanın dışında nafîleler, tayin edilmiş adaklar mutlak niyetle tutulabilir. Yine Hanefilere göre kuşluk vaktine kadar yiyip içme olmadığı müddetçe niyetin yapılabilmesi, oruçlu olma anlamına ters düşmemektedir. Çünkü oruç Ramazan ayında ve diğer günlerde akşamları tutulmaz, imsakten akşama kadar tutulur, dolayısıyla arada bir boşluk yoktur. Ramazanda müsafır bir kimse mutlak niyetle nafîle oruç tutsa Ebû Hanîfenin bir kavline ve İmameyne göre Ramazan orucu; vâcip oruç tutsa Ebû Hanîfe'ye göre bu vacip yerine imameyne göre ise Ramazan orucu yerine geçer.⁶⁵⁷

Şâfilere ise nâfile ibadetlerde zaman itibariyle değil de genel olarak ibadetlerde tayini şart koştuklarından dolayı Ramazan orucu için yarın ki farz olan Ramazan orucumu tutmaya diye tayini şart koşmuşlardır. Bütün bunlardan dolayı durum ne olursa olsun bütün mezheplerde niyet farzdır. Asıl niyet kalp ile yapılan niyettir ve dil ile yapılan niyet asıl olmayıp tamamlayıcı

⁶⁵⁵ Akyüz, *Mükâyeseli İbâdetler İlmihâli*, II, 348.

⁶⁵⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 92.

⁶⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 92-95; Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, II, 83, 84.

bir unsurdur. Bundan dolayı bazı âlimler sahura kalkmayı niyet kabul etmişler ve Ramazan gecelerinde niyet edenin orucunun niyetinin tam olduğu konusunda icmâ vardır.⁶⁵⁸

Niyetin nasıl yapılacağı, imsakten itibaren yiyip içme olmadığı takdirde zamanı veya başlangıç ve bitiş vakitleri gibi hususlar âlimler nazarında bu ibadetin anlamını bozup bozmadığı yönüyle değerlendirilmiştir. Şayet yapılan hareketler orucun maddi ve manevi şartlarını ihlâl etmiyorsa oruç devam ediyor demektir.

Sahûr:

Seher ve sehere gecenin sonunun karanlığı ile gündüzün beyazlığının birbirine karışması demektir. Bundan dolayı bu vakte isim olmuştur. Sahur yenilen yemekten bir isimdir. Sahur yapmak, yemek yemek anlamına gelir.⁶⁵⁹

Sahur yapmak, İslâm dininde bir Müslüman'ın Ramazan ayında, bir sonraki gün tutacağı oruca güç ve kuvvet kazanması için seher vakitlerinde kalkıp yiyip içmesi ve vaktin faziletinden istifade ederek Allah'ı anması anlamına gelir.⁶⁶⁰

Allah'ın bir âyetinde şöyle buyurmaktadır:

وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

“Onlar seher vakitlerinde istiğfâr ederler.”⁶⁶¹

Burada bir yandan seher vaktinin faziletine işâret ederken diğer taraftan Ramazan ayında sahura kalkarak sanki bütün bir yıl bu vaktin faziletine mü'minleri dâvet ve bu bereketli vakitte istiğfârın anlamlarından olarak namaz kılarak⁶⁶² özellikle teheccüt namazını kılarak, bunun büyük sevâbına işâret edildiğini söyleyebiliriz.

HZ. Peygamber Enes (r.a.) yapılan bir rivâyette şöyle buyurmuştur:

تَسَحَّرُوا، فَإِنَّ فِي السُّحُورِ بَرَكَةً

“Sahur yapınız zîrâ sahurda bereket vardır.”⁶⁶³

Bu şekilde sahur vaktinin maddi ve manevi ziyâfetlerine bizi dâvet etmektedir.

Yine

فَصَلِّ مَا بَيْنَ صِيَامِنَا وَصِيَامِ أَهْلِ الْكِتَابِ، أَكَلَةُ السَّحْرِ

⁶⁵⁸ Akyüz, *Mükâyeseli İbâdetler İlmihâli*, II, 376; Tosun, Nihat, *İbâdet Esasları*, s. 251-253.

⁶⁵⁹ Râğıb, *el-Müfredât*, s-h-r mad., I, 401.

⁶⁶⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 118.

⁶⁶¹ Zâriyât, 51/18.

⁶⁶² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân* XX1, 509.

⁶⁶³ İbn Mâce, “Siyâm”, 54; Ebû Dâvûd et-Tayalisî, *Müsned*, III, 498; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 367.

“Ehli kitapla bizim orucumuz arasında ki fark sahura kalkmaktır.”⁶⁶⁴ buyurmuştur.

Burada sanki bizim orucumuzun kemâliyetine ve diğer milletlerle ümmeti Muhammed’in bu konuda ve her konuda mükemmellik yönüyle aralarında fark olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca gece vakitleri Muhammed ümmetinin ibadet hayatında mühim yeri olan vakitler olduğunu düşünebiliriz. Zîrâ geceler ilâhî füyûzâtın daha yaygın olduğu ve insanların yalnız olarak köşelerine çekilerek bir yıl boyu itikâfa girebilme şansını yakaladığı vakitler ve gündüz hayatına hazırlanmak için çok büyük bir fırsat olduğunu söyleyebiliriz. Zîrâ gündüzleri iyi değerlendirebilmek için geceleri, geceleri iyi değerlendirebilmek için gündüzleri değerlendirmek ve insan hayatının her yönüyle bir bütün ve birbirine bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin gece günâh işleyen bir insanın gündüzü de verimli geçmeyeceği gibi gündüz günâh işleyen bir insanın gecesi de verimli geçmeyeceğini düşünebiliriz.

Sahur Bir Gün Sonra Tutulacak Olan Oruca Kuvvet Kazanmak Demektir:

Hz. Peygamber bu manada ümmetine ibn Ömer (r.a.) yapılan bir rivâyette visal orucunu yasaklamıştır.

إِنِّي لَسْتُ كَهَيْئَتِكُمْ إِنِّي أُطْعَمُ وَأُسْقَى

“Ben Allah tarafından yediriliyor ve içiriliyorum, siz benim gibi değilsiniz.”⁶⁶⁵ buyumuştur.

Bu şekilde kendisinin her yönüyle mü’minlere örnek olduğunu bilsek de bazı yönlerden ümmetiyle arasında fark olduğunu bir ipucu mâhiyetinde elde edebilmekteyiz.

Ayrıca Ramazan ayında ilk dönmelerde geceleyin iftar ve birtakım insani ihtiyaçları karşılayabilmek için uyumaması gerekiyordu. Bir gün Allah Rasûlü Sırma (r.a.) hâlsiz ve yorgun bir şekilde gördüğünde hayrola Sırma ne bu hâl deyince akşam yorgunluğun ve açlığın üzerine iftar edemeden ikinci günün orucuna başladığından dert yandı. Benzer bir olay Hz. Ömer’in de başına gelmişti. Bunun üzerine şu âyeti kerîme nâzil oldu.⁶⁶⁶

أَحَلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ هُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

⁶⁶⁴ Müslim, “Siyâm”, 46; İbn Hanbel, *Müsned*, XVI, 149.

⁶⁶⁵ Müslim, “Siyâm”, ٥٥; Buhârî “Savm”, 31; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 330; İbn Hanbel, *Müsned*, X, 276; Ebû Davûd, “Sünen”, 47; Beyhâkî; *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 466.

⁶⁶⁶ Uysal, *Psiko-Sosyal Açından Oruç*, s. 13; Gündüzöz, Soner, *Orucu Anlamak*, s. 42.

“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, sizde onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık Ramazan gecelerinde onlara yaklaşın ve Allah’ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin, için sonra akşama kadar orucu tamamlayın.”⁶⁶⁷

İftar:

Lügat olarak açmak, terk etmek, mantarların yeri yarması, hamuru yoğurup pişirmek, yaratmak, îcât ve ibdâ anlamlarına gelir.⁶⁶⁸

Terim olarak ise Ramazan ayında gün boyu oruç tutan mü’minlerin akşam vaktinde yiyip içerek oruçlarını açmalarına denir. Gün boyu oruç tutan mü’minler içinde buldukları imkân ve şartlara göre oruçlarını açarlar. Aç ve susuz kalmanın verdiği heyecan ve istekle Allah’ın verdiği nimetlerle iftarlarını yaparlar.⁶⁶⁹

İftar belki bir yönüyle yiyip içerek orucumuza son vermek anlamına geldiği gibi diğer yönlerden çok çeşitli sevâp, bereket, fazîlet ve hikmetleri kendisinde barındıran bir vakit ve iftar vakti kendisinde hem dünyevi hemde uhrevi birtakım faydaları içeren bir vakit olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle oruç tutan mü’minler iftar vaktinde hem Allah Teâlâ hem de Hz. Peygamber tarafından birçok müjdelere nail olduklarını ifade edebiliriz.

Hiz. Peygamber (s.a.v) bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ جَعَلَ حَسَنَةَ ابْنِ آدَمَ بَعَشْرَ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ إِلَّا الصَّوْمَ، وَالصَّوْمُ لِي، وَأَنَا أَجْرِي بِهِ، وَلِلصَّائِمِ فَرْحَتَانِ: فَرْحَةٌ عِنْدَ إِفْطَارِهِ، وَفَرْحَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَخُلُوفٌ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ

“Allah(c.c.) Âdemoğluna on mislinden yedi yüz misline kadar hasene kıldı. Ancak oruç başka oruç benim içindir. Onun karşılığını ben vereceğim. Oruçlu için iki sevinç vardır. Birisi iftar anındaki sevinci, diğeri kıyâmet günündeki sevinci, oruçlunun ağızının kokusu Allah’ın yanında misk kokusundan daha güzeldir.”⁶⁷⁰

İbn Hacer Fethu’l-bârî Şerhu Sahîhu’l-Buhârî isimli eserinde Kurtubînin şöyle söylediğini ifade etmiştir: Açlığı, susuzluğu gittiğinden ve iftar kendisine mubah olduğundan dolayı meydana gelen sevinçtir. Bu tabi bir sevinçtir. Denildi ki iftardan dolayı sevinmesi, orucunu tamamlaması, ibadetini hitamına erdirmesi, yarınki orucu için rabbinden yardım gördüğünden dolayıdır. Konunun bunlardan daha genel olması da söz konusudur. Yani herkesin kendi durumuna göre kimisi tabi şeylerle, kimisi müstehap olan şeylerle, kimisi

⁶⁶⁷ Bakara, 2/187.

⁶⁶⁸ Râğîb, *el-Müfredât*, f-t-r mad., I, 640.

⁶⁶⁹ Gündüzöz, *Orucu Anlamak*, s. 82-83.

⁶⁷⁰ Müslim, “Siyâm”, 163; İbn Hanbel, *Müsned*, VII, 290; İbn Mâce, “Sünen”, I; Beyhâkî, *Şuabü’l-îman*, V, 200.

kıyâmet gününde rabbisiyle karşılaştığında sevinir. Kimisi de Allah'ın oruca verdiği sevâplardan dolayı sevinir. Bu sonuncusu daha evlâdır.⁶⁷¹

İftar anında ki sevinç akşama kadar oruç tutan mü'min bir yandan Allah'ın emrini yerine getirmekten dolayı sevinç duyarken diğer taraftan bir işe başlayıp da sonuçlandırabilmenin keyfini ve mutluluğunu tatmaları; ayrıca top yekûn mü'minler tarafından tutulan oruç ve bu ibadete gösterilen ilgi, alâka, katılım bir coşku ve heyecân uyandıracaklarını söyleyebiliriz. Özellikle iftar anında böyle topluca iftar etmenin mutluluğu ve heyecânı çok daha büyük olacağını düşünebiliriz. Dolayısıyla oruçlunun iftar anında sevinç, mutluluk, tatlı bir heyecân, telâş, birlik beraberlik gibi, birçok fayda ve hikmetleri olduğunu söyleyebiliriz.

Kıyâmet günü rabbiyle karşılaşacağı zaman ki mutluluğuna ise henüz şahit olmamakla beraber, en azından o zaman geldiğinde sevineceğimiz bildirilmekle nasıl sevineceğimiz konusunda bir delil yok gibidir. Ama her hâlde oruç ibadetinin sevâbı ve getirisi yüksek bir ibadet olmasından dolayı mü'minler o gün sevineceklerini düşünebiliriz.

Fıtır Sadakası:

Fıtır sadakası Ramazan ayının sonuna yetişen ve havâici asliyesinden fazla olarak nisap miktarı mala sahip olan her Müslüman'ın, niyete bağlı olarak vermesi gereken bir sadakadır.⁶⁷² Fıtır sadakası Şafiîlere göre farz, Hanefilere göre vâciptir.⁶⁷³

Bu Sebeble fıtır sadakasının vakti konusunda ihtilâf edilmiştir. Hanefilere göre bayramın birinci günü ikinci fecrin doğmasıyla başlar. İmam Şafiîye göre Ramazan'ın sonunda güneş batınca başlar. Bu iki duruma göre bir kimse güneş battıktan sonra Müslüman olsa, çocuk sahibi olsa, köleye mâlik olsa veya zengin olsa Hanefilere göre bayramın birinci günü ikinci fecirden sonra, İmam Şafiîye göre ise Ramazanın son günü güneş batımından sonra fıtır sadakası mükellfi olur.⁶⁷⁴

Fıtır sadakasının zekâta benzeyen yönleri olduğu gibi ondan farklı yönleri de vardır. Örneğin zekâta, zekât verilecek malın üzerinden bir yıl geçmiş olma şartı söz konusu olurken Fıtır sadakasında böyle bir şart yoktur. Fıtır sadakası daha ziyâde insanın beden şükrü için verilirken zekât ise malın şükrü için verilen bir ibadettir. Zekât şartlar oluştuğunda yılın her vaktinde verilebilirken Fıtır sadakası mezhepler arası farklılıkları bir kenara bırakırsak Ramazan'ın başı veya sonunda bayram namazına çıkmadan önce veya bayramın birinci günü ikinci fecirden sonra ödenmesi yorumlarında olduğu gibi, bir kısıtlama veya vaktinde bir daralma söz konusu olabilmektedir.

⁶⁷¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, IV, 118.

⁶⁷² Gündüzöz, *Orucu Anlamak*, s. 109.

⁶⁷³ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 160.

⁶⁷⁴ Kasani, *Bedâi'u's-sanâi'*, II, 74.

Bundan dolayı fitır sadakasının vakti, oruç tutma vakti, yani Ramazan ayında verilmesi müstehâp kabul edilmiştir.⁶⁷⁵

Fitır sadakasını köleler için ve küçük çocuklar için bakımını üstlendiği kişiler tarafından verilmesi fakat zekâtta böyle bir şart olmayıp sadece mülkiyet hakkının olması ve küçük çocuk da olsa kişinin zengin olması durumunda zekât vereceği veya veremeceği gibi farklar vardır.⁶⁷⁶

Ayrıca zekât ve fitır sadakasının birbirine benzeyen yönleri de mevcuttur. Örneğin Fitır sadakasında malın nami olma şartını dışarda tutacak olursak, zekât ile fitır sadakasını verebilme alt yapı ve imkânlarının birbirine benzemesi veya aynı olması, ayrıca her ikisinin de mali bir ibadet olması gibi bazı şart ve yönlerden birbirlerine benzemektedir.

Fitır sadakasının hikmetine gelince:

Bu ibadet tutmuş olduğumuz oruçlarımızda herhangi bir şekilde boş söz, yalan söyleme, dedikodu, gıybet gibi yollarla günâh işleyerek tutmuş olduğumuz oruçlarımızda eksik bıraktığımız yönleri tamamlamak, fakirlerin bayram namazına çıkmadan evvel az da olsa ihtiyaçlarını veya yiyeceklerini karşılamaktır.⁶⁷⁷

Ayrıca fitır sadakasının naslarda geçtiği üzere aynından mı yoksa kıymetinden mi verilmesinin daha uygun olduğu konusunda bunun sıkıntı ve meşakkat zamanlarında aynından, bolluk ve bereket zamanlarında ise kıymetinden verilmesinin hikmete daha uygun olduğunu söyleyen âlimler vardır.⁶⁷⁸

Toplumda fakirlerin ihtiyaçlarını gidererek birlik, beraberlik ve kaynaşmayı sağlar. Hepsinden önemlisi yüce Allah'ın rızasını kazanmak ve onun emirlerini yerine getirmek gibi gayelere matuf olarak verilen fitır sadakasının daha bizim bilip bilemediğimiz nice hikmetleri olabileceğini düşünmemiz gerekir.

Fidye:

Herhangi bir ibadetinde eksik ve kusurdan dolayı yemin ve oruç keffâretinde olduğu gibi malından harcama yapmasına fidye denir.⁶⁷⁹

Ramazanda oruç tutamayan yaşlı, pîri fânî gibi kişilerin yani hiçbir zaman iyileşme ve oruç tutma şartlarını elde edemeyecek kişilerin vermesi gereken meblağdır. Yani fidye aynen fitır sadakasından olduğu gibi bir fakirin bir günlük doyumludur.⁶⁸⁰

⁶⁷⁵ Serahsî, *el- Mabsût*, III, 160-161.

⁶⁷⁶ Serahsî, *el- Mabsût*, III, 163- 172.

⁶⁷⁷ Serahsî, *el- Mabsût*, III, 164; El-Hâc Necah el-Halebî, *Fıkhü'l-ibadeti alâ Mezhebi'l-Hanefiyyi*, 1, 171.

⁶⁷⁸ Necah el-Halebî, *Fıkhü'l-ibâdeh*, 1, 173.

⁶⁷⁹ Râğıb, *el-Müfredât*, F-d-y mad., I, 627.

⁶⁸⁰ Gündüzöz, *Orucu Anlamak*, s. 50-51; Akyüz, *Mukâyesi İbâdetler İlmihâli*, II, 364; Serahsî, *el- Mabsût*, III, 118.

Fidye düşkün bir şekilde ihtiyar olan veya iyileşme ümidi olmayan hastalıktan dolayı oruç tutmayanların oruca bedel olmak üzere yaptıkları mali işleme fidye (fidyetü's- savm) denir. Çünkü fidye kazânın yerine geçen bir şeydir.⁶⁸¹

Fidye Allah Teâlâ şu âyeti kerîmesinde hem oruca güç yetirenler hem de zorlukla güç yetirenler manasında kullanıldığı için sahabe-i kiramdan dileyen oruç tutmuş dileyen tutmayıp bunun yerine fidye vermiştir.

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ

“Oruca güç yetirenler üzerine bir miskini doyurma taamu vardır.”⁶⁸²

Dolayısıyla o aya yetişenler oruç tutsun âyeti nâzil oluncaya kadar bu şekilde dileyen oruç tutmuş dileyen ise fidye vermiştir.

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

“Kim o aya erişirse oruç tutsun.”⁶⁸³

Fidyede yine Allah Teâlâ'nın fakirleri düşünerek koymuş olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Ramazanda oruç tutanların yüce Allah'ın rızasını kazanmak için aç kaldıkları veya birtakım arzularından vaz geçtikleri gibi, fidye de Ramazanda aç kalan kişiyle genel olarak aç kalan insanlar arasında bir irtibattır.⁶⁸⁴

Allah Teâlâ diğer ibadetlerde koymuş olduğu sınırlarda olduğu gibi fitır sadakası, fidye, zekât ve bütün sadakalarda asgarî ve azamî sınırların veya zorunlu ve isteğe bağlı şeklinde belirtilmesi, dinimizde dileyen kişilerin kullukta kendisini daha ötelere ve üst makamlara taşıma yollarının açık olmasından dolayı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kul kendi durumuna göre yapılması zorunlu olan hususları yerine getirdikten sonra özgür irâdesini harekete geçirerek, her bir emrin veya ibadetin kişinin şahsî irâdesine bırakılmış yönlerini de yerine getirmek sûretiyle sevâp ve fazîletlerini artırma yoluna gitmesi dinde tavsiye edilen hususlardandır. Bu da bir insanın maddi ve manevi yönden inkişâf etmesi için mükemmel bir yöntem olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum daha ziyâde İslâm hukuku ve İslâm ibadet anlayışında olduğu gibi, kaynağı ilâhî bir orjine dayalı hukuk sistemlerinde görülen bir durumdur. İslâm hukûkunun dışındaki hukuk ve kânunlaştırma hareketlerinin İslâm hukûkuna göre insanların maddi ve manevi yönlerini harekete geçirme ve inkişâf ettirme bakımından daha başarısız olduklarını söyleyebilir veya düşünebiliriz.

⁶⁸¹ Kâsânî, *Bedâi 'u's-sanâi'*, II, 105; Akyüz, *Mukâyesi İbâdetler İlmihâli*, II, 364.

⁶⁸² Bakara, 2/184.

⁶⁸³ Bakara, 2/185.

⁶⁸⁴ Gündüzöz, *Orucu Anlamak*, s. 51.

Ayrıca ibadetlerde cezâlarda güdülen amacın aynı şekilde insanlara faydalı olmaya ve Allah'a kulluğa yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Zîrâ bütün keffâretlerde fakirlerin, zayıf durumda olan kişilerin korunup kollandığını, onlara yardım etmek için hâl çareleri arandığını görmekte ve sezinlemekte gecikmemekteyiz.

Örneğin oruç ve zihâr keffâretinde köle azat etme, altmış fakiri doyurma ve iki ay peşpeşe oruç tutma hükmü, yemin keffâretinde aynı şekilde on fakiri yedirme, giydirme, köle azat etme ve üçgün oruç tutma hükmünde bu durumu rahatlıkla görmekteyiz. Dolayısıyla İslâm bir taraftan Allah haklarına diğer taraftan kul haklarına özellikle fakir ve yoksulların haklarına riâyet etmemizi isteyen bir dindir. Bu da mükemmelliğin bir başka izahı olduğunu söyleyebiliriz.

Seferîlik:

Ramazanda yolcu olanlar için oruç tutmamak bir zorunluluk mu yoksa ihtiyari mi⁶⁸⁵ konuları âlimler arasında ihtilaf meselesi olmakla birlikte her hâlükârda Ramazan ayında mü'minler için böyle bir kolaylığın sağlanmış olması büyük bir rahmet olduğunu ve İslâm dininin kendini kolaylık dini olarak takdim etmesi onun ne kadar insanî ve insanla ilgili olan şeylerle bütünleştiğini göstermesi bakımından önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Bir Müslüman Ramazan ayında hasta, emzikli veya yolcu olması durumunda oruç tutmayıp sonraki günlerde kazâ etme ruhsatı veya azîmeti vardır. Çünkü Allah(c.c.) bütün emir ve yasaklarını özellikle ibadet vazîfelerini insanlara eziyet etmek ve zorluk vermek için emretmediğini bilâkis onların yararına olduğu için emrettiğini söyleyebiliriz.

Allah (c.c.) bir âyeti kerîmesinde şöyle buyurmaktadır:

وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ

*"Allah size dinde zorluk kılmadı."*⁶⁸⁶

Onun her emri kolaylığa ve hikmete mebnîdir. Çünkü Allah Teâlâ dinde zorluk dilememiştir.

Bir âyeti kerîmede şöyle buyrulmuştur:

مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُنِيمَ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

*"Allah size zorluk dilemiyor. Fakat sizi temize çıkarmak istiyor ve belki şükredersiniz diye üzerinize olan nimetini tamamlamak istiyor."*⁶⁸⁷

Meşakkatlerin kaldırılması, ihtiyaçların giderilmesi, adâlet, hürriyet, eşitlik gibi kavramlar İslâm makasat teorisinin özünü teşkil eden fayda ilkesinin bir gereği olduğunu söyleyebiliriz.

⁶⁸⁵ Akyüz, *Mukâyeseli İbâdetler İlmihâli*, II, 360-361.

⁶⁸⁶ Hacc, 22/78.

⁶⁸⁷ Mâide, 5/6.

Allah(c.c.) emirlerinin kolaylıkla insanlar tarafından yerine getirilmesini ve dininin kolaylıkla yaşanmasını istediğini söyleyebiliriz. Ayrıca İslâm dini fitrat dinidir. Bu durumun insanlar tarafından rahatlıkla benimsenmeyi ve kolaylıkla yerine getirilmeyi gerektirdiğini de söyleyebiliriz. Şayet İslâm dini insandan kopuk bir din olsaydı onun yerine getirilmesi noktasında insan vüs'atini aşan bazı durumlarla karşı karşıya kalabilirdik. Hâlbuki böyle bir durumla karşı karşıya kalmıyor ve İslâm'ı benimseyip yaşadıkça kendimizi ve kimliğimizi bulduğumuzu söyleyebiliriz.

Seferîlik konusu da İslâm dininin kolaylık dini olduğunu ispat eden ruhsatlardan veya azîmetlerdendir. Ramazan da bir şekilde tutulamayan oruçların daha sonra peşpeşe değil de aralıklarla tutulabilmesi ve nasların bu şekilde anlaşılmaya müsait olması yine bunun İslamda kolaylık prensibinin bir gereği olduğunu da söyleyebiliriz. Zîrâ Kurân'ı Kerîm'de konuyla ilgili âyetlerde peşpeşe lâfzının geçmediği ifadeler bu şekilde yorumlanmaya müsaittir.⁶⁸⁸

Kasani Bedâiu's-sanâi adlı eserinde Kur'ân'ı Kerîmde çeşitli âyetlerde⁶⁸⁹ mutlak geçtiğinden dolayı Ramazan ayının kazası yerine tutulan orucun peşpeşine tutulması gerekmediğini, buna rağmen bazıları Übey b. Kab'ın kiraatine bakarak peşpeşe tutulması gerektiğinden bahsettiklerini söyler.⁶⁹⁰

Bu din bizim üzerimizde ki yükleri hafifletmek için geldiğini söyleyebiliriz. Çünkü insanoğlu bu hayatta çeşitli sebeplere binaen Allah'ın emretmediği ekstra nice yüklerin altına girmekte, kendisini bu manada demir bukağılarla bağladığını ve zincirlere vurduğunu da söyleyebiliriz. Hâlbuki bunların hiç birisini Allah(c.c.) emretmemiştir.

لَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُونًا عِنْدَهُمْ فِي الْتَوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“O kimseler ki rasûle, nebîyi ümmî olana tâbi olurlar. O nebî ki, onu yanlarındaki Tevrat'ta ve İncilde yazılmış bulurlar. Onlara maruf ile emreder ve münker ile nehyeyler ve onlara temiz olan şeyleri helâl kılar, onların üzerine habis şeyleri de haram kılar. Onlardan ağır yüklerini ve üzerlerinde ki yükleri kaldırır, artık o kimseler ki ona îman ederler, ona değer verirler ve yardımda bulunurlar. Onunla beraber indirilmiş olan nura tâbi olurlar, işte felâh bulan onlardır.”⁶⁹¹

Seferîlikte ki oruç tutmama ruhsatı veya azîmeti kendi alanında illeti kâsıra olarak meşakkati ve zorluğu kaldırma amacına yöneliktir.⁶⁹² Orucun illetinin yolculuk veya meşakkat olduğunu düşündüğümüzde Allah(c.c.)

⁶⁸⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 115.

⁶⁸⁹ Bakara, 2/196; Mâide, 5/95.

⁶⁹⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, II, 76.

⁶⁹¹ Âraf, 7/157.

⁶⁹² Koca, “Hikmet”, *DÎA*, XVII, 516.

mü'minlere lütuf ve ihsânda bulunduğu ve Ramazan'da oruçlu olarak seyahatte bulunmak isteyen kimselere böyle bir ruhsat veya azîmet verilmesi Allah Teâlâ'nın kullarının zararına olabilecek hususları da ortadan kaldırmaya yönelik olduğunu düşünebiliriz. Zîrâ iş sadece zorluk ve meşakkatle kalmayabilir. Bunun daha da ilerisi olan mal ve can zâyatıyla sonuçlanabilecek olayların meydana gelmesi ihtimâl dahilinde olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü açlık, susuzluk ve yorgunluğa izâfeten ortaya çıkabilecek böyle zâyatları Allah(c.c.) hiçbir zaman onaylamaz ve dâimâ kullarının menfaatine olacak şekilde hareket eder.

3.4.2. Manevi Konularda Hikmetler

Manevi olarak orucun hikmetleri konusuna gelince bu konu daha ziyâde orucun nasıl tutulması konusuyla alâkalıdır. Çünkü insanlar arasında orucu herkes aynı şekilde ve derecede tutamaz. Zîrâ bu noktada çok çeşitli faktörler devreye girebilir ve oruç tutan mü'minlerin oruca yaklaşımlarından tutun da bu ibadete verdikleri öneme varıncaya kadar, hatta genel olarak îman kuvveti ve Allah'a ibadet etme kapasitelerinin ne kadar geniş olduklarına varıncaya kadar etkili olduğunu söyleyebiliriz. Onun için İmam Gazzâlî rahimehullah orucu avamın orucu, havassın orucu, ehassü'l-havassın orucu diye kısımlara ayırmıştır.

Avamın Orucu:

İki uzvunu korumaktır. Yani mide ve tenâsül uzvunu yemekten içmekten ve cinsî münâsebetten korumaktır.

Havassın Orucu:

Bu iki hususa riâyetle beraber elini, ayağını, gözünü, kulağını, bütün azalarını günâhlardan korumaktır. Oruçlu kişi gözünü, kulağını, dilini ve diğer azalarını günâhlardan hatalardan koruması gerekir. Zîrâ bu tür günâhlar her ne kadar orucu bozmasalar da orucun kemâlatını ve sevâbını düşürürler. Ancak havas orucunu tutanlar için bu tür hata ve günâhlardan da oruçlarını korumaları gerekir. Aksi takdirde tutulan bu oruç havassın tuttuğu oruç değildir.

Ehassü'l-Havassın Orucu:

Avam ve havassın orucuna riâyetle beraber, gönlüne ve kalbine Allah'ın ve âhiretin dışında başka bir şeyi getirmemektir. Gönle ve kalbe başka bir şey getirdiklerinde oruç bozulur.⁶⁹³

İmam Gazzâlînin orucu bu şekilde derecelendirmesi orucun Allah indinde müteber olabilmesi için aşgarî ve azamî sınırları belirtmesi açısından

⁶⁹³ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 660.

önemli olduğunu düşünebiliriz. Zîrâ şartlarına, rükûnlarına riâyet etmeksizin tutulan oruçların Allah indinde kabul edilmesi beklenmemelidir. Bununla birlikte şartlarına ve rükünlerine riâyetle birlikte âdâbına hatta bundan daha öte manevi anlamda artırımda bulunarak tutulan oruçların Allah indinde daha makbul olacağını ümit edebiliriz. İşte Gazzâlî'nin taksimi de tam bu noktada önemlidir. Bu zâviden olarak orucun maddi gerekliliklerinden manevi açılımlarına doğru ilerlemek için yerine getirilmesi gereken bir takım manevi hasletlerin olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar sembolik ve örnek olması açısından şöyle İzah edilebilir.

Oruç Bir Sabır Eğitimidir:

Oruçla sabır arasında bir bağ vardır.⁶⁹⁴ Oruç tutan mü'minler irâdî olarak nefsin isteklerinden uzak dururlar.⁶⁹⁵ Sabır insan için çok yararlı bir haslet ve bu duygu çok çetin, kritik zamanlarda ortaya çıktığında insan için çok faydalı olduğunu ve yerinde gösterilen sabır duygusu insanı çok büyük zarar ve felaketlerden kurtardığını söyleyebiliriz. Çünkü hayat insana her zaman güzel yüz ve yönünü göstermeyebilir. İnsan bu hayatta çok büyük zorluklar, sıkıntı ve meşakkatlerle karşı karşıya gelebilir. İşte tam bu noktada gösterilen sabır insanın özellikle Müslüman'ın işini kolaylaştıracak ve kendisine yol göstereceğini söyleyebiliriz. Aksi takdirde gereksiz ve işin tabiatına uymayan birtakım davranışlar sabır rotasından sapmaya sebep olacaktır.

Sabır, nefsi telaştan, azaları çirkin davranışlardan koruma, nîmet hâliyle mihnet hâli arasında fark gözetmemek, Allah'tan başka kimseye şikâyet etmemektir.⁶⁹⁶ Oruçla sabrın neticeleri birbiriyle mutâbık olduğunu, oruçla sabır arasında sebep sonuç ilişkisi de kurulabileceğini düşünmemiz gerekir. Yani oruç sabrın sebebi olabilir.

Allah Teâlâ Kur'ân'ı Kerîm'de çeşitli âyeti kerîmelerinde ve birtakım âyetlerin sonunda sabrı tavsiye ettiğine şahit oluyoruz.

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ

“Allah'tan sabır ve namazla yardım isteyiniz. Şüphesiz ki bu çok büyük bir şey olmakla birlikte bunu ancak Allah'a derin saygı duyanlar yerine getirebilir.”⁶⁹⁷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

“Ey îman edenler! Allah'tan sabır ve namazla yardım dileyin. Şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir.”⁶⁹⁸

⁶⁹⁴ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 413.

⁶⁹⁵ Karagöz - Altuntaş, *Oruç İlmihâli*, s. 49.

⁶⁹⁶ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 413.

⁶⁹⁷ Bakara, 2/45.

⁶⁹⁸ Bakara, 2/153.

Bazı müferssirler bu âyeti kerîmelerdeki sabır kelimesini savm olarak anlamışlardır. Bazıları ise düşmanla mücâdelede sabır göstermek, bazıları ise sabır kelimesiyle nefisle mücâdeleyi, yani dünyayada zahit olmak için oruçla nefse karşı mücâdele etmek olarak anlamışlardır. Çünkü oruç nefsi şehvetlerden, nefsin arzu ve isteklerinden durdurur, engeller ve onu Allah'ın emrine verir.⁶⁹⁹

Sabır denilince bize farz kılınan ibadetleri edâ etme noktasında sabır, haramlara düşmemek için gösterilen sabır, musîbet anında ilk sadmede gösterilmesi gereken sabır şeklinde kısımlara ayırabiliriz.⁷⁰⁰

Sabrın Allah indinde değerli bir davranış olması, Allah'ın yardımının sabır neticesinde gelecek ve sahibini başarıya, kurtuluşa ulaştırma vasıtası ve sabrın daha bilip bilemeyeceğimiz nice faydaları olduğunu düşünmemiz gerekir. Bu nedenle sabrı yerli yerinde gösterilen suskunluk, sâkinlik ve teennî olarak değerlendirebiliriz.

Oruç tutan bir Müslüman bir yandan Allah için ibadet etmeye çalışırken diğer yandan maddi ve manevi; uhrevi ve dünyevi birtakım kazanımlar elde edeceğini düşünmemiz gerekir. Bu kazanımların en önemlilerinden birisi de sabır duygusunun kazanılmasıdır. Çünkü Müslüman Allah için sabahtan akşama kadar yemesini içmesini; birtakım şehvî ve cinsî arzularını terk etmektedir. Bu nedenle oruç gerçek manada bir sabır eğitimi ve sabır duygusunun kazanılması olarak düşünebiliriz.

Âdemle Hava'nın cennetten kovulmalarının sebebi şeytanın onları ebedîlik düşüncesiyle kandırarak, nefislerine uymaları sûretiyle gerçekleştirmiştir. Hâlbuki nefsin ateşi sabırla, tahammülle, rabbe teslimiyet ve boyun eğmeyle gerçekleşir.⁷⁰¹

Sabır nefsi ve tutkuları hizaya sokan bir eğitim olarak, bu terbiye sürecinden sonra elde edilecek birtakım hasletlerle yani gerçek manada ki kazancı, ebedîliği, ölümsüzlüğü yakalayacağını söylemiştir.⁷⁰² Hz. Yakup oğlu Yusuf'a sabırla tekrar kavuşmuştur. Tâlut ve ordusu Câlut'a⁷⁰³ karşı başarıyı sabırları sayesinde elde etmişlerdir. Dünyada gelmiş geçmiş bütün peygamberler, krallar, normal insanlar sabırları sayesinde güzel neticelere kavuşmuşlardır. Atalarımızın sabrın sonu selâmettir sözü ve bütün meydana gelen vâkıalar, sabredenlerin sonlarının güzel olduğunu göstermektedir.⁷⁰⁴

Oruç Bir İrâde Eğitimidir:

Oruç tutan bir mü'min doğru karar verme ve verdiği kararlarda sebât etme yeteneğini kazanacağını söyleyebiliriz. Çünkü belli bir zaman diliminde

⁶⁹⁹ Ebû Talip el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, I, 132.

⁷⁰⁰ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 413.

⁷⁰¹ Bakara, 2/35-36.

⁷⁰² Koca, Ferhat, *İslâm İbâdet Esasları*, s. 205.

⁷⁰³ Bakara, 2/ 251.

⁷⁰⁴ Gündüzöz, *Oruç İlmi hâli*, s. 28-29.

Allah için bir takım isteklerinden vazgeçen kul bütün işlerinde doğru kararlar alma ve kötülüklerden vazgeçme konusunda direnç geliştirir. Dolayısıyla en basit ve en ufak bir olayda doğru ve yanlış olup olmadığına bakmaksızın hemen o işin peşinden giden bir insanın hayatta yapmaması, reddetmesi ve yapması gereken konularda sağlam bir irâdeye sahip olması beklenemez. Bundan ötürüdür ki oruç bir irâde eğitimidir.⁷⁰⁵

Toplumda ki azgınlık ve taşkınlıklar genel olarak nefsânî arzu ve şehvetlere düşkünlükten meydana gelir. Bu nefsânî arzu ve şehvetlerin başında yeme içme ve cinsel ilişki geldiğinden oruçla nefis bu şekilde kontrol altına alınmış olur.⁷⁰⁶

Hız. Peygamberin kadınlara düşkünlükten dolayı orucu önermesi ve Hız. İsa'nın buna benzer uyarılarda bulunması orucun genel olarak bütün şehvî arzuları özel olarak ise cinsel dürtüleri kontrol altına aldığı söylenebilir.⁷⁰⁷

Oruç Bir Manevi Zırhtır:

Hız. Peygamber orucu kalkana benzetmiştir. Kalkan kişiyi gelebilecek zararlardan koruduğu gibi oruçta insanı cehennemden korur.⁷⁰⁸

Oruç tutan mü'minin günâhları işleme meyli azalacaktır. Zîrâ oruç tutarak ruhunu bedenine galip getiren mü'min fitratında mündemiç olan akıl, melek gibi ruhani varlıkların tesirinde olacak ve yaptığı işlerde Allah(c.c.) referans alacaktır. Oruç insan vücûdunda bedensel ve ruhani melekelerin dengesini kurarak daha sağlıklı düşünme ve hareket etmesine vesile olacaktır. Gazzâlî insan nefsiyle alâkalı şöyle demektedir.

Tâbiatta üç çeşit ruh vardır:

“Bitkisel ruh: Hissetmesi olmayan en aşağı derecede ki ruhtur. Hayvan ve bitkilerde ortaktır.

Hayvansal ruh: Hisseden, arzu ve iştah duyan ruhtur. İnsan ve hayvanlarda ortaktır. Bu ruhta akıl geri plandadır.

İnsânî ruh: Aklın ön planda olduğu ruhtur. Bu ruh akıllı olması dolayısıyla düşünen bilen bir ruhtur.”⁷⁰⁹

Burada insan hayvan ve bitkilerde ki bu ruhun en üstünde insan ruhu vardır ki bu ruh sadece insanlara verilmiş bir ruh olduğunu bilmemiz gerekir. Dolayısıyla bu ruh düşünme, bilme, idrâk seviyesi olarak hayvânî ruhtan daha üstün bir ruh olması dolayısıyla insanın yücelmesi için gerekli bir melekedir. Aksi takdirde insan yaşantı ve davranış olarak bir alt ruh kademesinde yer alsa onun insan olmasının bir önemi kalmamış olacaktır.

⁷⁰⁵ Kırcı, *Kur'ân ve İnsan*, s. 238; Koca, *İslâm İbâdet Esasları*, s. 204.

⁷⁰⁶ Karagöz - Altuntaş, *Oruç İlmihâli*, s. 50.

⁷⁰⁷ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 394-395.

⁷⁰⁸ Karagöz - Altuntaş, *Oruç İlmihâli*, s. 46.

⁷⁰⁹ Bolay, Süleyman Hayri, *Aristo ve Gazzâlî Metafizikleri*, s. 88.

İşte oruç bir insana insanca yaşamasının formüllerini ve alt yapısını öğreten ibadetlerden birisi olduğunu söyleyebiliriz. İnsanca yaşamanın formülü ise onun insanî hasletlerini ön plana çıkarması ve bu hasletlerde ancak ruh beden ikilisinin mücâdelesinde dengenin ruh lehine değişmesiyle mümkün olabileceğini söylememiz gerekir. İşte bu noktada en başarılı ve insanı eğiten ibadet oruç ibadeti ve onun için Hz. Peygamber oruç bir kalkandır derken orucun hem tutulduğu ayın hem de kendisinin kötülükleri engelleme konusunda insana sağlam bir inânc, azîm, kararlılık ve kötülük yollarının kapatılması olduğunu ifade edebiliriz. Bundan ötürüdür ki oruç öncelikle insanın nefsânî arzularına ve şeytana karşı bir kalkandır.⁷¹⁰

Hz. Peygamber Ebû Hureyre'den rivâyet edilen bir hadîsi şerîfte şöyle buyurmaktadır:

الصِّيَامُ جُنَّةٌ فَلَا يَرْفُثُ وَلَا يَجْهَلُ، وَإِنْ أَمْرٌ قَاتَلَهُ أَوْ سَأَمَهُ فَلْيَقُلْ: إِنِّي صَائِمٌ مَرَّتَيْنِ

“Oruç bir kaktır. Sizden biriniz sövüp câhillik etmesin. Şayet birisi onunla kavga veya sövüşmeye kalkarsa ben oruçluyum desin.”⁷¹¹

إِذَا جَاءَ رَمَضَانَ فَتَبَحَّتْ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ، وَعُلِقَتْ أَبْوَابُ النَّارِ، وَصُقِّدَتِ الشَّيَاطِينُ

“Ramazan ayı geldiğinde cennetin kapıları açılır, cehennem kapıları kapatılır ve şeytanlar zincire vurulur.”⁷¹²

Ramazan ayı ve oruç kötülüklerle karşı kalkan ve insanoğlunun işlediği günâh ve kötülüklerde pay sahibi olan çeşitli varlıkların insanın lehine olarak, etkisizleştirilmesi Allah'ın insanoğluna olan bir lütfu ve ihsânı olarak ortaya çıkmaktadır. Zaman zaman özellikle Ramazan ayında sorulan sorulardan bir tanesinin şöyle olduğunu hatırlatmakta yarar olduğunu söyleyebiliriz. Peki, bu ayda şeytanlar zincire vuruluyor da bu cinâyetler, gasplar, saldırılar niçin oluyor, şeklinde ki sorulara verilecek cevap, insanın işlediği günâhlarda sadece şeytanın rolü yoktur. Nefsin, insan olmasının, kaderin rolü de vardır. Onun için Ramazanda şeytanlar zincire vurulsa bile insanın günâh işlemesi için diğer faktörler devreye girebilir.

Oruç Bir Merhamettir:

Kul oruç sayesinde gün boyu aç ve susuz kalarak birtakım istek ve arzularından vazgeçen kimse, incelik ve letâfet kazanarak bu ayda merhamet duygularını geliştirebileceğini söyleyebiliriz. Böylece başka hiçbir zaman kolayca elde edemeyeceği güzel duyguları elde edebilir.⁷¹³ Çünkü merhamet Allah'ın sıfatlarından bir sıfat olarak, yaratıkların Allah'ın sıfatlarından kullara uygun olanlarını kapasitesileri nispetinde almaya çalışmaları gerektiğini

⁷¹⁰ Erdem, “En Büyük Hırsızlık Namazdan Çalma”, *Hikmetin Kırk Kapısı*, s. 112-113.

⁷¹¹ Buhârî, “Savm”, 4.

⁷¹² Müslim, “Sıyâm”, 1; Buhârî, “Savm”, 7; İbn Hanbel, *Müsned*, XIV, 314; Dârimî, “Sünen”, II, 1114.

⁷¹³ Tosun, Nihat, *İbâdet Esasları*, s. 240.

özellikle bu ay vesilesi ile daha çok anlaması gerektiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Yaratıklar merhametle birbirleriyle hemhâl olduklarını, merhametle bir birlerini koruyup, kolladıklarını ve merhamet duygusuyla anneler yavrularını büyütüp beslediklerini söyleyebiliriz. Bu nedenle merhamet yaratıkların ayakta durması ve muhafazası için son derece önemli bir sıfat olduğunu düşünebiliriz.

Bundan dolayı yüce Allah(c.c.) şöyle buyurmuştur:

...وَرَحْمَتِي وَسَعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ

*“Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır. Onu sakınanlara, zekât verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağız”*⁷¹⁴Buyurmuştur.

Şayet Allah(c.c.) kullarına merhametiyle değil de gazabıyla muamele etmiş olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı kalmaz ve fakat kullarına karşı son derece af edici bağışlayıcı ve son derece merhametle muamele edici olduğu âşikârdır. Onları günâhlarından dolayı hemen cezâlandırma yoluna gitmeksizin daima kullarının lehine ve menfaatine olarak pişman olup tevbe ederler diye sabırlı davranmaktadır.

Ramazanla zekât ve yardımlaşma konusunda bir bağ ve ilişki rahatlıkla kurulmalıdır. Ramazan ayında insanlar zekâtlarını ve sadakalarını verme konusunda yarışa girdiklerine ve oruç tutan mü'minler oruç sayesinde birçok kötülükten sakınma becerileri kazandıklarına göre o hâlde oruç ve Ramazan'ın merhametin sebebinin sebebi anlamına geldiği gibi, İslâm'da ibadetlerin birbirine bağlı olduğu anlamına geldiğini de söyleyebiliriz.

Bundan dolayı oruç hakkında şöyle de söylenmiştir. Hayatta nefsi terbiye edip disiplin altına alan, ruhla beden arasında denge kuran, kalbi merhamet duygusuyla dolduran, vicdanı insanlıktan yana geliştiren, iç ve dış organları günâh kirlerinden arındıran ibadetlerden biri belki de başta geleni oruçtur.⁷¹⁵

İşte kul Ramazan ayı ve ondaki en önemli ibadetlerden birisi olan oruç sayesinde bu güzel duyguyu elde etmekte veya geliştirmekte olduğu söylenebilir.

Oruç Yardımlaşma Duygusunun En Çok Tezâhür Ettiren Bir İbâdetdir:

Oruç sayesinde mü'minler çok güzel bir duygu olan yardımlaşma duygusunu elde ederler. Zîrâ oruç sayesinde aç ve susuz kalan mü'minler fakirlerin, aç ve açıkta kalan kimselerin hâline anlar vaziyete gelirler. Çünkü oruç öyle bir ibadettir ki sahibini bütün güzel duygularla bezeler ve bu güzel duygulardan bir tanesi de yardımlaşma duygusudur. Hz. Muhammed (s.a.v) Ramazan ayında diğer aylara nispetle daha fazla fakirlere yardım etmesi bir

⁷¹⁴ Araf, 7/156.

⁷¹⁵ Yıldırım, *İlâhî Hikmetler Büyük Sevâplar*, s. 118.

yandan Ramazan ayının fazîletinden kaynaklandığı gibi diğer yandan bu ayda tutulan oruçlar sayesinde insanda ortaya çıkan yardımlaşma duygusundan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çünkü bu ay ve bu ayda yerine getirilen ibadetler, özellikle tutulan oruçlar, sahibini çevreye karşı duyarlı hâle getirmektedir.⁷¹⁶

Ramazan ayında verilen zekât ve sadakalar, diğer aylara nispetle bu ayda daha çok gerçekleştirilmesi de tesâdüfî olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü her ne kadar bu ayın fazîleti çok olsa da ve mü'minler bu ayda zekât ve sadakalarını verdiklerinde daha fazla sevâp umarak bunu verseler de onların bu ayda verdikleri zekât ve sadakalar diğer aylarda verdikleri zekât ve sadakalara nispetle daha içten ve daha gönüllü olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu durum onların her hâl ve hareketinde ortaya çıkmakta ve bu nedenle orucun yardımlaşma duygusunun zirvesi olduğunu hissettirmektedir.

Ayrıca Ramazan ayında mü'minlerin oruç tutanları iftarlara dâvet etmeleri onları en güzel şekilde ve en içten duygularla karşılamaları ve bu ayın bereketiyle çeşit çeşit yemekleri gelenlere ikrâm etmeleri, oruç tutan mü'minlerin yardımlaşma duygularının ve bunu pratiğe dökme eğitimlerinin dışarıya yansıdığına bir başka göstergesi olduğu düşünülebilir. Bununla beraber oruç ibadetinin insanlar arası ilişkilerde birtakım ayrıcalıklara sebep olduğu gibi, kul ile Allah arasında gerçekleşen ilişkilerde de birtakım ayrıcalıklara sebep olduğunu söyleyebiliriz.

Oruç, kul ile Allah arasında bir sır veya özel bir ibadettir.⁷¹⁷ Çünkü oruç kendisinde riyâ ve gösterişi, hiç olmayan bir ibadettir. Bir insan namaz kılsa, zekât verse veya herhangi bir insana yardım yapsa mutlaka insanlar onun yapmış olduğu bu ibadet ve iyiliklerin bir şekilde farkında olurlar. Ancak oruç öyle değildir ve oruç başkalarının muttali olmamasına daha uygun bir ibadettir. Ayrıca oruçtan Allah korkusu tezâhür edeceğinden ve kula oruç Allah'ın gözetiminde olduğunu fark ettireceğinden oruç Allah ile kul arasında bir sırdır.⁷¹⁸

İslâm dini bir infâk ve yardımlaşma medeniyetidir. Hz. Peygamberden günümüze dek Müslüman topluluklar bütün İslâm tarihinin her döneminde yardımlaşmanın çeşitli şekillerini göstermesi bakımından öncü ve önder olmuş topluluklardır. Bu günde aynı şekilde milletimiz dünyanın çeşitli yerlerinde ki mazlum ve mahrum milletlere yardım etmek veya kucak açmak ve ev sahipliği yapmak sûretiyle yardımlaşmanın çeşitli örneklerini gösterdikleri bilinmektedir. Bu noktada atalarımız insanlara hatta hayvanlara bile yardım etme düşüncesiyle vakıflar kurmuşlar ve bu şekilde insanların istifadesine olacak nice kurum ve müesseseleri inşâ ettiklerini söyleyebiliriz. Bunlara en güzel örnekler: Hanlar, hamamlar, kervansaraylar, imâret hâneler, yollar,

⁷¹⁶ Kırca, *Ku'rân ve İnsan*, s. 242.

⁷¹⁷ Türk, *Sûfilere Göre İbâdetlerin İç Anlamları*, s. 150.

⁷¹⁸ Muhammed b. Serrar el-Yami, Abdullah b. Selim Bahmam, *Benim Rabbim Allahtır* (trc. Romaisae Khallabi), s. 98; Kırca, *Ku'rân ve İnsan*, s. 241.

köprüler, camiler, mescitler, kütüphaneler, okullar vb. kurum ve müesseseleri inşâ etmek sûretiyle insanlığa hizmetin en güzel örneklerini sunmuşlardır. İşte oruç bütün bu güzel davranışların, psikolojik alt yapısını oluşturan ve temelinde yatan, bu güzel hayır kurumlarını hayata geçirmenin bir eğitimi ve hazırlanışı olarak, bizim tarihimizde ki maddi kurumlarla manevi kurumlar arasında ki bağı göstermesi bakımından da önemli olduğu söylenebilir.

3.5. HACC İBÂDETİNDE HİKMETLER

3.5.1. Genel Olarak Hacc İbâdetinde Hikmetler

Her şeyden önce hacc fazîleti ve değeri çok yüksek bir ibadettir. Bunu biz İslâmın beş temel ibadeti arasında olmasıyla da tesbit edebiliriz. Bu nedenle hacc fazîleti çok yüksek bir ibadettir. Bunun yanında umre genel olarak âlimlerin kabulüne göre nedb ifade eder. Ayrıca İmam Mâlik gibi bazı âlimler senede bir kereden fazla yapılmasını uygun bulmamışlardır. Hadislerin delâletinden anlaşıldığına göre umre yapmak senenin her gününde meşrudur. Cumhûr bu görüştedir. Ancak haccı temettu ve haccı kıran yapanların dışında hacc aylarında, hacla karışma ihtimalinin bulunması durumlarında, teşrik günlerinde, arefe gününde vs. bu günlerin herhangi birisinde umreyi uygun bulmayanlar olmuştur. İleri gelen âlimlerin söylediğine göre Hz. peygamber hac yaptığı zaman haccı kıran yapmıştır.⁷¹⁹

Hz. Peygamber bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

الْعُمْرَةُ إِلَى الْعُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُمَا، وَالْحَجُّ الْمَبْرُورُ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ إِلَّا الْجَنَّةُ

“Umre kandisiyle yapılan diğer umre arasında işlenen günahlara kefarettir. Kabul olunmuş bir haccın karşılığı ise ancak cennettir.”⁷²⁰

Hacc lügatte, gitmek, gidip gelmek, yönelmek, ziyâret etmek, kastetmek manalarına gelir.⁷²¹ Hacc kelimesi hem rabbe yönelmek, hem de bir şeye hâkim olmak için gayret sarfetmek gibi manalara gelir. Haccın sebebi kâbenin bulunmasıdır. Hacc bu mukaddes yeri ziyâret etmek için farz kılınmıştır. İmkânı olan mü'min ömründe bir kere haccetmesi farzı ayndır.⁷²²

Dinde hacc, dinin temel direklerinden büyük bir direği yerine getirmek için ta'zim maksadıyla Allah'ın evini ziyâret etmekten ibârettir.⁷²³ Hacc, olan Müslüman'ın belirlenmiş zaman içinde kâbe'yi Arafat ve Mînâ'yı ziyâret

⁷¹⁹ San'ânî, *Sübülü's-Selâm*, II, 286.

⁷²⁰ Buhârî, “Hacc”, 160; Müslim “Hacc”, 437; İbn Mâce, “Menâsik”, 4; Tirmîzî, “Hacc”, 124; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 5; İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 131, 359; Beyhâkî, *Şuabü'l-İman*, VI, 8.

⁷²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, I; Koca, Ferhat, *İslam İbâdet Esasları*, s. 273.

⁷²² Akyüz, *Mükâyeseli İbâdetler İlmihâli*, IV, 138.

⁷²³ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, I.

etmek ve belli bazı dini görevleri yerine getirmek srûretiyle yaptığı ibadeti ifade eder.⁷²⁴

Bir ibadet şekli olan hacc insanı tesir altında bırakan bir semboller dizisidir.⁷²⁵ Hacc yeryüzünün herhangi bir yerini veya her hangi bir velinin kabrini ziyâret etmek gibi değildir. Allah'ı idrâk etmek beş duyumuzun ötesinde bir şeydir. Başka dinlerde Allah'ın kudreti, ilmi, keremi, yaratması putlarda toplanır. İslâm'da ise direk Allah'a hasredilir ve insan onu sembollerle anlamaya daha yatkındır. İşte hacc sembollerin en çok olduğu bir ibadet olarak öne çıkmaktadır.⁷²⁶

Hacc hicretin dokuzuncu yılı farz kılınmıştır. Müslüman'lara ilk haccı Hz. Ebû Bekir yaptırmıştır.⁷²⁷

Hacc İslâm'ın beş şartından biridir. Öncelikle bu ibadeti yerine getirmek başta Allah'ın emrini yerine getirmek ve İslâm'ın çatısını kurmak ve inşâ etmek anlamına geleceğini bilmemiz gerekir.

Zîrâ Hz. Peygamber rivâyet edilen bir hadîste şöyle buyurmaktadır:

*“İslâm beş temel üzerine kurulmuştur. Kelime-i şahâdet, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek gücü yeten kişi için kâbeyi ziyâret etmektir.”*⁷²⁸

Bu hadîsi şerîften de anlaşılacağı üzere bir kimse haccettiği zaman İslâm binasının belli bir kısmını inşâ edeceğini umabiliriz. Bu hadîsi şerîfte aslında İmana dair konularla ibadete dair konular beraberce zikredilmiştir. Yani îman esaslarından kulun yerine getireceği ibadet konularına geçilmiştir. Bunun sebebi burada dinin temelini ve binasının nasıl oluşacağına dair bilgi verilmek istenmesine yönelik olduğunu söyleyebiliriz.

Haccın menâsiki denildiğinde “menâsik”, kelimesi Allah'a yaklaşmaya vesile olan her ibadet anlamında ki “nüsük”, kelimesinin çoğuludur. Bundan dolayı ibadet eden kişiye “nâsik” denir. Fakat din dilinde menâsik, haccın rükünlerinden, farzlarından ibâettir.⁷²⁹

Haccın Hz. Peygamber bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

*“Hacc menâsikini benden alınız, belki bu seneden sonra bir daha sizinle hacc imkânım olmayabilir.”*⁷³⁰

Hacc Müslüman için bir anlamda yolculuk olduğunu söyleyebiliriz. Kul Allah'ın emrini yerine getirmek için icabında çocuklarını, malını, mülkünü,

⁷²⁴ Koca, *İslam İbâdet Esasları*, s. 273.

⁷²⁵ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s.453.

⁷²⁶ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, 737.

⁷²⁷ Ramazan el-Bûtî, *Fıkhus-sîre* (trc. Ali Nar ve Orhan Aktepe), s. 436; Akyüz, *Mükâyeseli İbâdetler İlmihâli*, IV, 139.

⁷²⁸ Buhârî, “İman”, 8.

⁷²⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, I.

⁷³⁰ Müslim “Hacc”, 310; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 161; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XIII, 407; Nesâî, “Hacc”, 443; Ebî ya'lâ, *Müsned*, IV, 111; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1353.

âilesini geride bırakmak sûretiyle bu ibadeti yerine getirecektir. Zîrâ bir kere bu görevi yerine getirmeyi kafasına koymuştur artık, onu yolundan döndürecek hiçbir engel yoktur. Görülmesi ve ziyâret edilmesi gereken kutsal mekânlar vardır. Özellikle Kâbe, Ravza, Arafat, Müzdelife, Mînâ ve buna benzer kutsal mekânlara yolculuk başlamıştır. İslâm'ın ilk doğduğu topraklara ve peygamberler geçiti ve uğrak yeri olan o mübarek topraklara gitmeye... çünkü oralarda zihni, şuûru ta Âdemden(a.s.) Hz. Peygambere, oradan günümüze gidip gelmesi için İslâm'ın doğup büyüdüğü topraklarda Hz. Peygamber ve ashabının İslâmı yaymak için bu uğurda çektikleri sıkıntı ve zahmetler gözümüzün önünden bir film şeridi gibi geçecek, Hatice validemizi nur dağına elinde erzak çıkını alarak işlenen günâhlardan dolayı üzerine hüzn, karanlık çökmüş olan Mekke'nin sıkıcı ve boğucu atmosferinden kurtulmak ve bunlara çözüm bulmak için Hîra'da inzivaya çekilmiş, geleceğin peygamberi, emin, güvenilir çok şefkatli bir eş olan kocasına yiyecek götürmek için nur dağına tırmanırken⁷³¹ düşünecek, Hîra mağarasını aklına getirdiğinde sanki duvarlarında ikra diye melek Cebrail'in sesi yankılanıyormuş gibi hissedecektir. Ayrıca Sevr'e vardığında Allah Rasûlünü ve arkadaşını misafir etme bahtiyarlığını elde eden ev sahibini ve orada üç gün misafir kalan şerefli, bereketli Allah'a tam manasıyla güvenip dayanan en zor şartlarda bile rotalarını şaşırmayan O, iki yolcuyu hatırlayacaktır. Ayrıca o yolculara misafir kaldıkları müddet içerisinde erzak taşıyan, o sıralarda henüz genç bir kız ve ömrü boyuncada bir asalet timsali olan, belindeki kuşağı ikiye ayırıp birisiyle su kırbasını diğeriyle yiyecek kırbasını bağlayarak, bu şekilde Hz. Peygamberin iki kuşaklı "zâtün nitakayn" ünvanını verdiği Hz. Esmâ vâlidemizi hatırlayacak⁷³², ayrıca minâda, cemarat denilen mevkiden Cemretü'l-Akabe, Vustâ ve Suğrâ diye isimlendirilen cemrelerin yanından geçerken İbrahim (a.s.) ve oğlu küçük İsmâil'in şeytanla mücâdeleleri aklına gelecek ve derken Mescidi Kebşe'ye karşıdan şöyle bir göz ucuyla bakarak İbrâhim milletinden olduğunu, ibrâhim'in sadakatini ve İsmâil'in teslimiyetini hatırlayarak, kendi kendine şunları mırıldanmadan edemeyecektir. Gerçekten biz her şeyi hazır bulmuşuz ve ne yazık ki hazır bulduğumuz bu değerlerin bile kıymetini bilemiyoruz.

Hacc hem mal ve hem bedenle yapılabilecek bir ibadet olduğundan diğer ibadetlerde ki hikmetleri topladığı söylenir.⁷³³ Bu yolculuğa çıkan kişi malını ve canını bu yolda fedâ etmek için hazırdır. Öyle ya gidip de dönmemek belki çocukluğuna bir daha kavuşmamak da vardır kaderde... Kim bilir sağ salim annesinden doğduğu gün gibi günâhlarından arınmış olarak memleketine dönerek, daha nice yıllar Allah'a ibadet etme şerefine nâil olacak ve ona olan kulluğunu yeniden bir dirilişle yerine getirmeye devam edecektir.

⁷³¹ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 73.

⁷³² el-Bûtî, *Fıkhüs-Sîre*, s. 188.

⁷³³ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 454.

Genel olarak, hacc bir yolculuk, bir kasıt, bir yöneliş, bir meşakkat, bir yeniden diriliş, canlanış ve tazeleniş, gökteki meleklerle aynîleşme, ezeli ve ebedî olan Allah'ı ve onun kullarıyla olan irtibatını en güzel bir şekilde sağlama, Müslüman'lar arasında birlik beraberlik ve kardeşlik gösterisi, mahşerin provası, her milletten Müslüman'ların bir araya gelerek dünyadaki ayırım ve ötekileştirme duygu, düşünce, ilke, prensip ve hukuk anlayış ve uygulamalarına bir meydan okumadır, diyebiliriz.

3.5.2. İçerik Olarak Hacc İbadetinde Hikmetler.

İçerik olarak hikmetler dediğimiz zaman tek tek konulara şâmil olan hususlarla ilgili hikmetlerdir. Bu konular maddi, somut kavramlar olabileceği gibi manevi ve soyut kavramlarda olabilir. Örneğin Kâbe, Arafat, Müzdelife, Ravza, Nur Dağı, Sevr Mağaras'ı, tavâf, say, ihrâm gibi kavramlar somut kavramlardır. Bununla birlikte maddi bir kavramın manevi birtakım anlam ve yorumları çağrıştırması da söz konusudur. Peki, bir insanın Kâbe denilince aklına ne gelir. Netice de Kâbe taştan yapılmış dikdörtgen yapı binadan ibârettir. Bu binayı tavâf etmek bir Müslüman'a ne kazandıracaktır, bu binanın kutsallıkla ne alâkası vardır, kutsallığın ölçüsü nedir. Bu binayı tavâf etmemizin sebebi hikmeti nedir gibi sorular aklımıza gelmektedir. Bu nedenle bu somut ve soyut kavramların her birisinin kendine göre birtakım sebep ve hikmetlerinin olduğunu düşünmemiz gerekir. Fakat bu sebep ve hikmetlerin tamamına vakıf olamayız, bunların bir kısmına vakıf olamayacağımız anlamına gelmemelidir. Çünkü insanların akılları ve hisleri farklı farklıdır. Ayrıca konumuzun başlarında da gördüğümüz gibi hikmet kavramı çeşitli ilim dallarına göre değişiklik arz etmektedir. Meselâ fikhî manada ki hikmetle, tasvufî manada ki hikmet kavramı arasında fark vardır. Netice itibariyle hacc ibadeti ma'kulî ve teabbudî bir ibadettir. Hacc ibadetini yerine getirirken daha ziyâde kulluk görevimizi yerine getirmeye çalışmamız gerektiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte takvâ, ihlâs, helâl, haram, sevgi, aşk, muhabbet, saygı, tevâzû, gibi kavramlar kökü kalpte olan kavramlar olarak manevi kavramlar olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla manevi bir kavramın maddi birtakım tezâhürlerinin olması mümkündür. Bir insan yapacak olduğu bu hacc ibadetinde nasıl takvâ sahibi olabilir. Hacc yolculuğuna helâl parayla çıkarsa, bu ibadetini yerine getirirken bütün şart ve rükûnlerini yerine getirirse ve hacc ibadetini yerine getirirken fısktan fücürdan uzak kalırsa, hacc ibadetinde takvâ sahibi olmuş olur. Takvâ ise Allah'a karşı gelmekten sakınmaktır.⁷³⁴ Peki, bir Müslüman hacc ibadetini yerine getirirken nasıl sevgi, muhabbet ve aşk sahibi olur. Örneğin kâbeyi tavâf ederken sanki kendinden geçmiş vaziyette bütün etrafında ki insanları bile göremeyecek şekilde tavâf ederse o Müslüman hacc

⁷³⁴ Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı, *Hacc İrşât Görevlileri İçin Örnek Metinler*, s. 60.

ibadetine aşkı, sevgiyi ve muhabbeti katmış ve bu durum haccın diğer rükûnleri ve şartları içinde geçerli olduğunu söyleyebiliriz

Yine bir insanın hacc ibadetinde nasıl ihlâslı olduğu düşünülebilir. Yapmış olduğu bu hacc ibadetini tamamen Allah'ın rızasını düşünerek yaparsa, bu konuda riyâdan, gösterişten uzak kalırsa hacc ibadetini ihlâslı bir şekilde yerine getirmiş olur. Çünkü ihlâs kulu nefis ve şeytana karşı koruyan bir perde ve sığınaktır. Hacc ibadeti kişiye sosyal itibar sağlayan bir ibadet olduğu için samîmiyetin korunması çok zor bir ibadettir. Aksi takdirde insanlar kendine hacı desinler diye veya toplumda nüfûs sahibi olmak için bu ibadeti yerine getirmeye çalışırsa yapmış olduğu bu ibadet Allah indinde geçersiz sayılır. Ayrıca hacc dönüşü karşılama konvoyları oluşturmak, hediyelerde aşırıya kaçmak şeklinde ki gösteriş ve alâyişlerden de kaçınmak gerekir.⁷³⁵

3.5.2.1 Maddi Konularda Hikmetler

Çağrı ve Dâvet:

Hacc bir çağrıdır.⁷³⁶ İbrahim ve İsmâil (a.s.) Kâbe'nin duvarlarını yükselttikten ve inşâsını tamamladıktan sonra Allah Teâlâ İbrahim (a.s.) şöyle buyurmuştur:

وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ

“İnsanlara hacı ilan et ki onlar yaya olarak veya yorgun develer üzerinde her taraftan hacca gelsinler.”⁷³⁷

Buyurduğunda İbrahim (a.s.) insanlar benim sesimi nasıl duysunlar yarabbi dediğinde Allah Teâlâ'nın sen ilan et onlar duyarlar buyurduğu rivâyet edilir. Davet eden kişinin Hz. Peygamber veya Hz. İbrahim olduğu yönünde rivâyetler farklı olsa da tercih edilen görüşe göre Hz. İbrâhimdir.⁷³⁸

Bu çağrı her hangi bir çağrı değildir, takvâya ve arınmaya olan bir çağrıdır. Çağrı emrini veren Allah çağırmakla emrolunun İbrâhimdir.⁷³⁹ Çağrılacak dâvetliler bütün insanlardır.

Rabbimizin nişânelerini ve şeâirini görmeye ve anlamaya dair, Allah'ın özel bir daveti ve misafirliğine yapılan bir çağrı olduğunu söyleyebiliriz. Şayet bir mü'min hacca gidip oralarda ki ibadetleri yerine getirme gücü ve kudretine sahipse vakit geçirmeden bunu yerine getirmeye çalışması gerekmektedir. Çünkü hacc hem bir çağrı hem de bir farîza ve Allah'ın mü'minler üzerinde ki bir hakkıdır. Dolayısıyla her hakkın karşısında mutlaka bir görev olduğunu söyleyebiliriz. Hak sahibi olmak demek yetki sahibi olmak demektir. Burada

⁷³⁵ Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı, *Hacc İrşat Görevlileri İçin Örnek Metinler*, s. 34-67.

⁷³⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 9.

⁷³⁷ Hacc, 22/27

⁷³⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 8-9.

⁷³⁹ Erul, Bünyâmin, Keleş, Ekrem, *Haccı Anlamak*, s. 17.

hak ve yetki sahibinin Allah Teâlâ, vazîfe ve görev sahibinin ise biz kullar olduğunu düşünmemiz gerekir.

Netice itibariyle her yıl yinelenen hacc farîzasını lebbeyk diye icâbet etmek normal bir dâveti kabul ediş ve normal bir ülkeyi sıradan ziyâret ediş olmadığını bilmemiz gerekir. Bunun özel bir çağrı olduğunu ve her insana nasip olan bir durum olmayacağını düşünerek Allah'ın huzûruna kemâli edeple çıkmak anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Bu çağrıyı niçin ve nereye çağrıldığının şuûru ve bilinci içerisinde yerine getirmeyi düşünmemiz gerekir.

Mîkât:

Peygamber efendimiz tarafından işaretlenmiş ihrâma girilecek mekânlardır. Buralardan itibaren kâbe cihetine ihrâmsız geçilemez.⁷⁴⁰

Mîkât: Bir şey için ayrılan vakittir ve kendisi için vakit ayrılan şeye verilen sözdür. Denilir ki mîkât kendisi için ayrılan zaman ve mekândır. Tıpkı haccın mîkâtında olduğu gibi.⁷⁴¹

“Mîkât: Bir fiil ve yer için ayrılan zaman anlamına gelir. Denilir ki ihrâma girdikleri yerin, zamanın tayini için bu Şam halkının mîkâtı denilir.”⁷⁴²

“Mîkat Arapça vakit kelimesinden gelmektedir. Tayin edilen vakit, buluşma yeri ve randevû gibi anlamlara gelir.”⁷⁴³ Her randevûnun bir zamanı ve yeri olduğu gibi mîkât, haccın başladığı yer ve zaman anlamına gelmektedir. Randevû yeri haccla ilgili olduğu zaman ihrâm giyilen yer anlamına gelir.⁷⁴⁴

وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَّمْنَاهَا بِعَشْرِ فَمَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَاكَ وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرَاكَ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

“Mûsa ile otuz geceye anlaştık ve onu bir on ile tamamladık, artık rabbinin tayin ettiği gün tam kırk gece oldu. Mûsa kardeşi Harun'a dedi ki: Sen kavmimin içinde benim halifem ol ve ıslaha çalış, müfsitlerin yoluna uyma.

Vaktâ ki Mûsa bizim tayin ettiğimiz vakte geldi ve ona rabbi tekellümde bulundu. Dedi ki Yarab!...Bana zâtını göster, sana bakayım,-cenâbı hak da-buyurdu ki: sen beni katıyyen göremezsin. Fakat dağa bir nazar et, eğer yerinde durabilirse sende beni görebilirsin. Hemen rabbi tecelli edince onu parça parça etti. Mûsa da baygın bir hâlde düşe kaldı. Ayıldıktan sonra dedi ki: Seni tenzih ederim, sana tövbe ettim ve ben îman edenlerin ilkiyim.”⁷⁴⁵

⁷⁴⁰ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s.455.

⁷⁴¹ Râğıb, *el-Müfredât*, v-k-t mad., I, 879.

⁷⁴² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, v mad., II, 107.

⁷⁴³ Erul - Keleş, *Haccı anlamak*, s. 17.

⁷⁴⁴ Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü Basılı Yayınlar Dâire Başkanlığı, *Hacc İrşat Görevlileri İçin Örnek Metinler*, s. 45.

⁷⁴⁵ Nahl, 7/142-143.

Dolayısıyla bu âyeti kerîmede mîkât, kelimesi Allah Teâlâ ile Musa(a.s.) randevûsu, buluşması anlamında Tûri Sînada ki rabbisiyle karşılaşmasını ifade eder. Ayrıca burada Allah Teâlâ, insanların kendisine kavuşma vakti olarak yani kıyâmet günü manasında mîkattan bahsetmektedir.

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا

“O ayırma günü tayin edilmiş bir yer ve zamandır.”⁷⁴⁶

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ

“O ayırma vakti onların tamamı için bir ayırma yeri ve zamanıdır.”⁷⁴⁷

Mîkat mahalli ihrâmsız geçildiği zaman, cumhûra göre günâh işlemiş olur ve “dem” gerekir. Mâlik’e göre mîkat mahallinin ihrâmsız geçilmesi câizdir. Aslolan her bölgen kendi mîkât mahallinden geçmesidir. Fakat kendi bölgesinden değil de meselâ Medineye uğrayacaklar için Zulhuleyfedden yani Medinelilerin mîkâtından geçebilir. Mekkeliler, hac için kendi mahallerinde ihrâma girerler. Umre için Ten’ime çıkıp çıkmama konusunda ihtilâf edilmiştir. Hz. Peygamberin Hz. Aişeyi Ten’ime götürmesi umrenin mîkâtı olarak Ten’imin belirlendiğine delil değildir. O muhtemelen gönlü hoş olsun veya nüsükînin mîkât mahallerinden ihrâmlı bir şekilde geçerek umre yaptıkları gibi umre yapmak istediğinden böyle davranmıştır. Bu konuda Tâvus Mekkiilerin Ten’ime gidip ihrâma girmelerinin kendilerine eziyet yani çok tavafın sevâbından mahrum olma anlamına geldiğini söylemiştir. Ahmed ise bir kısım insanların Mekke kalarak tavafı tercih ettiğini, bir kısmının da Ten’ime çıkarak umreyi tercih ettiklerinden bahseder. Ahmed’in arkadaşları Mekkiilerin umre için Mekke ihrâma girmelerinin sahih olduğundan bahsederler. Bunu yanında hacc veya umre kasdı olmaksızın mîkât mahallerinden ihrâmsız geçilebileceğini söyleyenler de vardır.⁷⁴⁸

Mîkât mahalline gelindiği zaman Allah ile buluşma anlamına gelen hacc başlamış olur. Yani hacılar niyet ve telbiye getirip ihrâmlarını giydikleri zaman takvâ ve arınma zamanı başlamış olur. Müslüman acaba Mûsanın(a.s.) Tûr Dağında ki Allah Teâlâ ile randevûsunda olduğu gibi istenen hedeflere ve elde edilmek istenen neticelere kavuşabilecek midir? Dolayısıyla bu randevû kendisinin ilâhî ve manevi bir randevûya dönüşerek âhirette iyi ile kötünün mutlak sûrette ayrıldığı günde hayır tarafında yer alanlardan olmasını sağlayacak mıdır? Zîrâ randevûlara zamanında yetişmek önemlidir. Fakat bu sadece bir başlangıç içindir. Asıl önemli olan randevûlardan istenen neticeleri elde etmektir.

Randevûlarda hem özel hem de genel konulardan bahsedilebilir. Bu randevûlar bütün bir insanlığı ilgilendirdiği gibi sadece bir ümmeti veya şahsı da ilgilendiren konular olabilir. Esasen haccda ki mîkât fitrî olarak bütün bir

⁷⁴⁶ Nebe, 78/17.

⁷⁴⁷ Duhân, 44/40.

⁷⁴⁸ San’ânî, *Sübülü’s-selâm*, II, 298-299.

insanlığı fakat elde edilen neticeler olarak sadece hacca giden Müslüman'ı ve onunla ilgili olan diğer Müslüman'ları ilgilendirir veya fayda verir. Zîrâ mîkât mahallinden geçerek bir takım yükümlülükleri üstlenen Müslüman kendisini eğitime adına birtakım usûl ve yöntemleri uygulayan bir tasavvuf erbabı veya talebe mâhiyetindedir. Dolayısıyla mîkât mahallinden geçtikten sonra yerine getirilmesi gereken konular randevûda konuşulan ve karara bağlanan konular mesâbesindedir. Bu şekilde kişi sabrı, tehammülü, tevâzûyu acziyeti, fakrı, çaresizliği, takvâyı anlama ve yaşama konumundadır.⁷⁴⁹Mîkât, randevû Kur'ân'ı Kerîmde ister bu dünyada, isterse öbür dünyada karşılaşma ve görüşme anlamında geçmiş olsun her iki şekilde de buluşma zamanı ve yeri anlamında kullanılmıştır.

Allah Teâlâ Kur'ân'ı Kerîmde insanlara sınırlar çizdiğini ve çizdiği bu sınırların aşılmamasını istemektedir. Yine Hz. Peygamber de Allah'ın bu sınırlarından bize haber vermektedir.

Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

*“Allah bazı huşûları farz kıldı, onları ihmâl etmeyin, bazı yasaklar koydu onları çiğnemeyin, bazı sınırlar çizdi onları aşmayın, size unutmaya eseri değil tamamen rahmetinin gereği olarak bazı hususlarda sessiz kaldı”*⁷⁵⁰.

İhrâm:

İhrâm: Müslüman'ın hacc ve umre yapmak maksadıyla ihrâma girmesini ifade eder. İhrâm; ehrame “أَحْرَمَ” fiilinin mastarıdır. Haccın ve umrenin ihrâmına girmek manasında ki ihrâm; el-hurmu “الْحُرْمُ” kelimesinden gelir. Aslı menetmektir.⁷⁵¹

İhrâma giren kişi, dilerse hacc için, dilerse umre için, dilerse hem hacc hem de umre için ihrâma girip telbiye getirebilir. Tek hac için ihrâma girerse bu haccı ifrad, umreyle olursa haccı temettu, umre ve hacc tek bir niyet ve ihrâmla olursa haccı kıran olur. Hz. Peygamber'in yanında hedy kurbanı olmayanların hacclarının umreye dönüştürmelerini istemesi haccı ifrada işaret ettiği şeklinde takyit edilebilir. Bazı deliller Hz. Peygamber'in veda haccında haccı ifrad yaptığına, bazı deliller ise haccı kıran yaptığına işaret etmektedir. Hz. Aişenin haccı konusunda da ihtilâf edildi fakat onun haccı bu üç hacc çeşidinden birisi olmalıdır. Ayrıca en faziletli hacc konusunda da âlimler ihtilâf ettiler. Deliller haccı kıranı göstermektedir.⁷⁵²

İhrâm normalde insan için serbest veya yasak olan birtakım davranışların hacc ve umre için hacıya yasak hâle gelmesine denir.⁷⁵³

⁷⁴⁹ Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, s. 21.

⁷⁵⁰ Dârekutnî, *Sünen*, V, 525, 528.

⁷⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, h mad., XII, 122.

⁷⁵² San'ânî, *Sübülü's-selâm*, II, 301-302.

⁷⁵³ Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı, *Hacc İrşat Görevlileri İçin Örnek Metinler*, s. 45.

İhrâm; ridâ ve izâr denilen iki parça dikişsiz beyaz elbiseden oluşan bir giysidir. Bu nedenle ihrâmın kendisine göre birtakım anlamları ve hikmetleri vardır.

Hacı ihrâm esnasında başı açık yalın ayak bir vaziyette muhtaç ve fakru zaruret içinde bir görüntü sergiler. Bu şekilde Allah'ın sonsuz güç ve kudret sahibi olmasının yanında kendi güç ve kudretinin bir değeri ve kıymeti olmadığını anlama konumuna geldiğini söyleyebiliriz.

İhrâm ile hacca gelenler başı açık, yalın ayak, yokluk ve yoksulluk içerisinde geldikleri beldelerde sosyal ve beşerî durumları farklı farklı olsalar da ihrâma girdiklerinde aralarında hiçbir farkın olmadığını anlamış olurlar. Çünkü bembeyaz iki parçadan oluşan bu elbise bütün Müslüman'ları bir ve aynı yapmak sûretiyle Allah'a yürüyüş hâlinde olan kişinin dünyevi birtakım makam mevki, mal, mülk, çoluk çocuk, eş gibi sahip olunan dünyalıkların bir önemi olmadığını ve bunların geçici fani şeyler olduğunu düşündürmesi açısından insanlığın ilk yaratılışını yani Hz. Âdemi hatırlatır.⁷⁵⁴

Ayrıca mîkât sınırlarından önce veya sonra ihrâma girilebilir mi şeklinde ki tartışmalar değerlendirildiği zaman ziyâdenin haram olmadığı veya ziyâdenin en azının terk edilmesinin efdal olmadığıdır. Bazı sahabelerin Şam, Basra, Akik gibi şehirlerden ve Hz. Peygamberin Kudüsden ihrâma girmeleri münferid bir olaydır. Ne sahabeden ne Hulafâ-i Râşidinden böyle bir olay vukua gelmemiştir. Mîkât mahallerine yapılan ziyâdeler, namaz kılma ve şeytan taşlama gibi şer'î hükümlere ziyâde veya noksanlık kabilindedir. Hatta İbn Münzir gibi bazı âlimler bunu haram kabul etmişlerdir. Hz. Peygamberin Zülhuleyfe veya Beydabada ihrâma girip telbiye yaptığı ile ilgili rivâyetler, bazı kişilerin onu beydabada görüp, Zülhuleyfedeki görmemeleriyle ilgilidir. Hâlbuki Hz. Peygamber ihrâma Zülhuleyfedeki iki rakat namaz kılıp ihrâma girmiş devesi kalktığında telbiye getirmiştir.⁷⁵⁵

İhrâm tövbe ederek Allah'ın huzûruna gelinmesi ve hayatında bir yeni sayfa açması ve kişinin bu vesile ile ihrâmlı olmasına engel teşkil eden şeylerden uzaklaşması sebebiyle meleklaşmesi anlamını içerdiğini ve artık beşerî özellikler değil bundan böyle melekî özellikler peşinde koşması gerektiğini söyleyebiliriz.

Hacc yapan kişi dünyevi elbiselerini çıkarıp onları Mîkâta bırakması, bu şekilde yoluna devam etmesi Kâbede, Arafatta, Müzdelifede, bütün mü'minlerle beraber ruhani bir topluluk atmosferine bürünmesi birlik, beraberlik ve kardeşlik duyguları içerisinde Allah'a yürüyüşü ifade ettiğini söyleyebiliriz. Dünyevi elbiseleri ve dünyayla ilgili olan bütün kötü huy ve davranışları atıp, o şekilde yola devam etmek takvâ elbisesine bürünmeyi de ifade ettiğini düşünebiliriz.⁷⁵⁶

⁷⁵⁴ Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, s. 23.

⁷⁵⁵ San'ânî, *Sübülü's-selâm*, II, 303.

⁷⁵⁶ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 460.

İhrâm hacc ve haccın dışında hiçbir canlıya dokunmayacağına sözünün verilmesi ve provasının yapılması anlamına geldiğini de söyleyebiliriz.⁷⁵⁷

Ayrıca ihrâmıla bedeninden bir kıl bile koparamayan insan hacc sonrası hiçbir cana zarar vermeyeceğini, ihrâm esnasında eşyle bile cinsel ilişki yaşayamayan mü'minin hacc sonrası iffeti kuşanması istenir.⁷⁵⁸

Yasaklar:

İhram: İzâr ve ridâ denilen iki parçadan oluşan beyaz elbisenin ismidir. Aslında bu elbise kişinin öldüğü zaman giydiği elbiseye çok benzediğini ve bununla birlikte hacc mevsiminde giyilen ihrâm, hacı adayına çok şeyler öğrettiğini söyleyebiliriz. Her şeyden önce bu elbiseyi giyen hacı önceden kendisine helâl olan bazı davranışları yapması helâl iken sonradan yani ihrâmlı olarak yapması yasak hâle geldiği görülmektedir. İhramlı iken yasak olan bazı davranışlar ise aslında normal hayatta da yasak olan davranışlar olduğu bilinmektedir. Örneğin ihrâmlı iken harem bölgesinden bir bitkinin koparılması cezâyı gerektirdiği ve bu cezâ sadece ihrâmlıya ait olması söz konusudur. Ancak sövmek, şehvetle bakmak veya dokunmak, başkalarıyla kavga etmek normal hayatta da yerine göre kötü görülen, hoş görülmeven veya yasak olan davranışlardan olduğu bilinmektedir. Hacc mevsiminde ise zamanın ve mekânın saygı değer ve muhteremliğine binaen daha günâh veya daha sevâp hâle geldiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla iftitah tekbîriyle bir kişi nasıl namazın dışında ki davranışları ve imsakle oruca aykırı fiilleri bırakmak zorundaysa ihrâma giren bir kişi de ihrâmdan önce serbest olan birtakım fil ve davranışları bırakmak zorunda olması hasebiyle aralarında benzerlik söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle hacı adayının hacc ibadeti dolayısıyla kul hakları hariç bütün günâhlarının af edilmesi durumu söz konusundan hacının bu hedefe ulaşması için haccın emirlerini yerine getirmesi ve yasaklarından da kaçınması gerektiğini söyleyebiliriz.

İhram yasakları konusunda gömlek, topuklu ayakkabı, Pantolon, başlarını örtmeleri, kokulu elbise kullanmaları bu kokulu elbise "râiha" olarak değerlendirildiği için yasak addedilmiştir. Kadınların burka, nikap kullanmaları yasaktır. Erkeklerin bunların dışında bedenlerini başka şeylerle örtmeleri câizdir. Kadınların da aynı şekilde başörtüsü ve elbiseyle yüzlerini örtmeleri câizdir. Nalin bulunmadığı zaman "huff"⁷⁵⁹ denilen ayakkabı çeşidi giyilebilir. Ancak Ebû Hanîfe buna muhalefet etmiştir. Ona göre fidye gerekir. Cumhûra göre ihrâmlı iken koku kullanılması haramdır. Yoksa ihrâma girmeden önce kullanılan koku tıpkı nikâhta olduğu gibi, ihrâm yasakları kapsamında değildir. Hz. Peygamberin ihrâmlı iken koku kullandığına dair rivâyetlerin muhalifine olan rivâyetler de vardır. Bu konuda ihrâmlı iken koku

⁷⁵⁷ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 461.

⁷⁵⁸ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 466.

⁷⁵⁹ Huff: Baldırın yarısına kadar giyilen bir ayakkabıdır.

kullandığına dair rivâyetlerin kendisine has olduğu düşüncesi ancak bir delille mümkün olur.⁷⁶⁰

İhrâmlı iken nikâhlanma, başkasını evlendirme, bir kadına talip olma konularında câiz veya câiz olmadığına dair görüşler vardır. Ebû Râfi Hz. Peygamberle Meymune arasında sefir olduğundan dolayı ercah olan görüş nikâhlanabilme görüşüdür. İbn Teymiyye bu üç konunun birlikte ele alındığı delillere ve bir kadına talip olmanın haramlığı noktasında icmâ olduğunu söyleyenlere izafeten bu üç konuda da haramlığın söz konusu olması gerektiğini söyler. Çünkü ona göre Hz. Peygamber bu üç nehyi tek bir nehye yapmıştır.⁷⁶¹

Bu saymış olduğumuz hata ve günâhların hiç birisi hacı tarafından işlenmemesi gerekir. Çünkü bu davranışlar ya haccın sevâbının düşmesine ya da kabulüne engeldir. Süfyan-ı Sevri “çirkin ve kaba sözler söyleyerek ağır taşkınlığı yapanların hacclarının fasit olduğunu söyler.”⁷⁶²

Hz. Peygamber âdâbına erkânına ve dikkat edilmesi gereken hususlara riâyet ederek, hacc ibadetini ifa eden mü'minlere müjdeleri vardır. Bu müjdelerden en önemlisi ve en büyüğü hacının annesinden doğduğu gün gibi günâhlarından arınmasıdır.

Allah Rasûlü şöyle buyuruyor:

مَنْ حَجَّ لِلَّهِ فَلَمْ يَرْفُثْ، وَلَمْ يَفْسُقْ، رَجَعَ كَيَوْمٍ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ

“Kim Allah için hacceder ve fiske, rafesten kaçınırsa annesinden doğduğu gün gibi günâhlarından temizlenmiş olarak döner.”⁷⁶³

Rafes⁷⁶⁴, fiske⁷⁶⁵ ve cidâl⁷⁶⁶ gibi davranışlar da hacda kaçınılması gereken davranışlardır.

Hacı âdâbına riâyet ederek yapmak demek, onun farzlarına, vaciplerine, sünnetlerine müstehaplarına dikkat ederek, yasaklarından ve fazîletini düşürecek davranışlardan kaçınarak yapmak demektir. Bundan dolayı âlimler her ibadette olduğu gibi hacc ibadetinin de gerekli olan bütün levazimatının inceliklerine vakıf olmaya çalışmışlardır.

Haccda ihrâmlı vaziyette harem bölgesinin hayvanlarını öldürmek ve bitkilerini koparmaktan tutun da ihrâmlı vaziyette koku ve kokulu sabun kullanmanın, başımıza takke, ayaklarımıza çorap ve dikişli elbise giymenin, fiske-ı fücûr nevinden günâhların işlenmesine, cidâl denilen kavga etmeye ve rafes denilen şehvetimize kapılmaya varıncaya kadar bütün yasakların bir

⁷⁶⁰ San'ânî, *Sübülü's-selâm*, II, 305-307.

⁷⁶¹ San'ânî, *Sübülü's-selâm*, II, 308.

⁷⁶² Gazzâlî, *İhyâ*, I, 750.

⁷⁶³ Buhârî, “Hacc”, 8.

⁷⁶⁴ Şehvet ve şehveti çağrıştıran eylemler.

⁷⁶⁵ Her türlü günâh anlamına gelir.

⁷⁶⁶ Kavga etmektir.

sebebi ve hikmeti olduğunu söyleyebiliriz. Her şeyden önce yasaklar yıldırma ve pasifize etmek için değil yasaklar, kulun kendisini tutması ve irâdesini güçlendirmek için olduğunu söyleyebiliriz. Yani ihrâmli iken günâh ve yasaklara karşı kendisini tutmasını öğrenen kişi haccdan döndükten sonra da bir ömür boyu günâh ve yasaklara karşı kendisini tutacak ve ihrâm yasakları bu manada doğrudan irâde eğitimiyle ve günâhları işlememeyi öğrenmekle ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

Telbiye:

Telbiye kelime olarak icâbet etmek çağrıya olumlu cevap vermektir.⁷⁶⁷ Telbiye bir dâvet ve bunun dâvet olduğunda ihtilaf yoktur. Fakat bu dâveti kimin yaptığında yani Hz. Peygamber mi yoksa İbrahim mi (a.s.) yapmıştır, onda ihtilaf vardır.⁷⁶⁸

Ayrıca telbiye Hz. Peygamberin yaptığı şeklin dışında yani telbiyeye bazı ilaveler yaparak yapılabilir mi ihtilâf edilmiştir. Fakat Hz. Peygamberin yaptığı gibi yapmanın daha fazîletli olduğunu söylemekle beraber, bunun câiz olduğunu Hz. Ömer ve Abdullah b. Ömer gibi bazı sahabe uygulamalarına bakarak söyleyebiliriz.⁷⁶⁹

Telbiye seferberlik emrine uyararak, cephe için gerekli hazırlıkları yapan ve komutanı tarafından kendisine ne emredildiyse buyur komutanım diyerek itaat eden askerın durumuna benzer.⁷⁷⁰ Hacc bir çağrı ise telbiye de bu çağrıya buyur yarabbi diye emre âmâde olduğunu gösteren bir icâbet olmakla kişi kendisini evine dâvet eden rabbınin tam huzûrundaymış gibi hisseder.⁷⁷¹

Haccda telbiye şu şekilde yapılır:

لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ، لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ، وَالنِّعْمَةَ، لَكَ وَالْمُلْكَ، لَا شَرِيكَ لَكَ

*“Buyur yarabbi, buyur. Buyur senin hiçbir ortağın yoktur, buyur. Hamdde sana âit nîmette sana âit, mülkte sana aittir. Senin hiçbir ortağın yoktur.”*⁷⁷²

Telbiye bütün mü'minlerin Allah'ın birliğini ilan ettikleri ortak bir slogan ve hayatımız boyunca bizleri bir amaç ve ideal altında birleştiren sözlü ve şifâhi bir olayı fiiliyata, pratiğe dökmemizi gerektiren, zihinlerimizde yankılanan ortak bir bilinç ve şuûr oluşturmamıza vesile olan bir slogan olduğunu söyleyebiliriz. Yani sadece Allah'ı tanrı ittihaz edeceğimize ve ondan başka hiçbir kimseyi ilâh kabul etmeyeceğimize ve ondan başka hiçbir kimseye ibadet etmeyeceğimize dair bir protesto ve manifesto anlamını içerdiğini söyleyebiliriz.

⁷⁶⁷ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 473.

⁷⁶⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 8.

⁷⁶⁹ Sâ'n'ânî, *Sübülü's-selâm*, II, 321-322.

⁷⁷⁰ Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, s. 29.

⁷⁷¹ Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü Basılı Yayınlar Dâire Başkanlığı, *Hacc İrşat Görevlileri İçin Örnek Metinler*, s. 46.

⁷⁷² Müslim, “Hacc”, 20; Buhârî, “Hacc”, 36; Mâlik, *Muvatta*, III, 479; Ebû Dâvûd, *Müsned*, III, 346; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 229, 481.

Hacı Hz. İbrâhim tarafından gerçekleştirilen ve Hz. Peygamber tarafından yinelenen, tekrar edilen, telbiye ile kendisini kayıtsız şartsız Allah'a teslim ettiğini söyleyebiliriz.

Telbiye itaat ve teslimiyet duygularımızın kul tarafından gönüllü olarak kabul edildiğinin de bir göstergesidir. Çünkü kul buyur yarabbi emrine âmâdeyim, huzûrundayım, işte senin emrine uyarak buradayım derken bunu öyle bir içtenlikle başka hiçbir ihtimâle kapı aralamayacak şekilde söyler ki insanın aklına bunun dışında başka bir şey gelmez.

Telbiye dilleri, renkleri, ırkları, cinsiyetleri, kültürleri, ülkeleri farklı mü'minlerin hep birlikte söyledikleri ortak bir anddır. Hayatları boyunca bu ortak and çerçevesinde hareket edeceklerine ve birbirlerine bağlı kalacaklarına dair söz vermedir.⁷⁷³

Telbiye zahmet, meşakkat, sıkıntı, dert, keder, ayrılık hatta sonucunda ölüm bile olsa, şehit olacağını bile bile emret komutanım diyen bir asker misali hiç tereddüt etmeden dini ve vatani için şehit olan askerin sözüne benzer. Yani sonunda tereddüt, fütur gösterme, gevşeklik, geri adım atma ve korku yoktur.⁷⁷⁴

Kâbe:

Mekke'de Mescid-i Haram'ın ortasında yer alan Kâbe sözlükte "dört köşeli, küp şeklinde ki nesne" demektir.⁷⁷⁵ Allah'ın birliğini simgeleyen bir mâbed bütün dünya Müslüman'larını biraya getiren, birlik ve beraberlik içerisinde olmalarını sağlayan bir mescit olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Kâbe hacc yapan Müslüman'ların Meleklerin Allah'ın arşının etrafında tavâf ettikleri gibi Kâbe'nin etrafını tavâf ettikleri yapının ismi olduğunu da söyleyebiliriz.

Kâbe meşrûiyetini Kur'ân'ı Kerîmde Allah(c.c.) tarafından alan bir yapıdır.

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

*"Yeryüzünde insanlar için inşâ edilmiş ilk mâbed, Mekke'de ki mübarek olan ve âlemler için hidâyet rehberi kıldığımız kâbedir. Orada âyetler beyyineler ve ibrahimin makâm'ı vardır. Kim oraya girerse emin olur. Gücü yeten ve gitmeye yol bulabilen kimseler için kâbeyi ziyâret etmesi Allah'ın kulları üzerinde ki hakkıdır."*⁷⁷⁶

Kâbe yeryüzünün ilk mâbedi, çevresiye birlikte dokunulmaz olan, bir değerler manzûmesi, âlemlere hidâyet rehberi, sevâp kazanma ve güvenlik

⁷⁷³ Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, Basılı Yayınlar Dâire Başkanlığı, *Hacc İrşat Görevlileri İçin Örnek Metinler*, 2011, s. 46

⁷⁷⁴ Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, s. 28.

⁷⁷⁵ Öztürk, Necati, *Hicâz Albümü*, s. 19.

⁷⁷⁶ Âli İmran, 3/96-97.

mahalli, zulüm ve küfürden uzak yer, Müslüman'ların kıplesini, tertemiz bir yer ve apaçık delillerin bulunduğu mekândır.⁷⁷⁷

Dolayısıyla Kâbe bir duvardır veya dikdörtgen bir yapıdır. Tavâf edilmeye ne gerek var, bundan ibadet mi olurmuş gibi sözler haddi aşan sözler olduğunu söylememiz gerekir. Çünkü Kâbe meşrûiyetini Allah'tan almaktadır. Bu manada Hz. Ömer'in Hacerü'l-Esved hakkında meşhur bir sözü vardır: "Biliyorum ki sen bir taşsın, insanlara ne zarar ne de fayda verebilirsin, fakat Allah Rasûlünün(s.a.v) seni öptüğünü görmeseydim, öpmezdim."⁷⁷⁸ Buyurmuştur. Bu da gösteriyor ki burada saygı o taş yapıya değil o taş yapının sahibine olduğu anlaşılmaktadır. Buradan İslâm'da insanlara fayda veya zarar veremeyecek varlıklara tapınmanın câiz olmadığını ve esasen putlara tapınmanın yasak olması da bunu gösterdiğini söyleyebiliriz. Ancak kâbe, Hacerü'l-Esved, Makâm'ı İbrâhim, Mültezem, , Hicri İsmâil, Kâbe'nin köşelerinin selâmlanması gibi hususlar farklı olduğunu ifade etmemiz gerekir. Burada Allah'ın veya Allah Rasûlünün bu şeaîrlere delil indirmesi söz konusudur. Putlar için böyle bir delil söz konusu değildir. Putlara tapmak dinimizde şiddetle yasaklanmış ve küfür veya şirk sebebi sayılmıştır. Bu nedenle Kâbenin her bir parça ve kısmının kendisine göre bir takım hikâyesi ve hikmetleri olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber bir gün arkasında Hz. Ömer olduğu hâlde Hacerü'l-Esved'i öpmüş ve ağlamaya başlamış, Hz. Ömer'in de ağladığını görünce:

هَاهُنَا تُسَكَّبُ الْعَبْرَاتُ

"Ağla ya Ömer burası ağlama yeridir."⁷⁷⁹ Buyurmuştur.

تسكب : Su vs. dökmek, dökülmek.⁷⁸⁰

العبرات: Göz yaşı, ibret, ders, öğüt, nasihat, ikaz ,ihtar, tenbih uyarı, önem ehemmiyet, dikkate alınması gereken.⁷⁸¹

Hacerü'l-Esved'i öperek ağlamaya dair naslarda bir delil vardır. Bu durum putlara ve Allah'tan başka şeylere tapma anlamına gelmez. Bu olaya Hz. Ömer gibi bir şahsiyetin muttali olması da ayrı bir önem arz ettiğini söyleyebiliriz. Zîrâ Hz. Ömer cahiliye döneminde aslında putlara tapma ve kız çocuklarını diri diri toprağa gömme konusunda ön plana çıkmış ve hukukî kabiliyeti olan bir kişinin bu şekilde Hacerü'l-Esvedi öpmeye temkinli yaklaşması dikkat çekici olduğunu düşünebiliriz.

Hz. Peygamber Kâbeyi tavâf esnasından remel ve ızdibâ yapmayı da tavsiye etmiştir.

Remel: Tavâfın ilk üç şavtında çalılımlı çalılımlı yürümektir.⁷⁸²

⁷⁷⁷ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 477-478.

⁷⁷⁸ Buhârî, "Hacc", 57, 60; Müslim "Hacc", 249.

⁷⁷⁹ İbn Mâce, "Menâsik", 113; İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 1285; Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, XII, 221.

⁷⁸⁰ Güneş, *el-Mu'cem*, s-k-b mad., s. 575.

⁷⁸¹ Güneş, *el-Mu'cem*, a-b-r mad., s. 751.

Izdıbâ: Ridânın bir ucunu sağ omuzun altından geçirip sol omuz üzerine atarak, sağ kolu ve eli açık bırakmak suretiyle tavâf yapmaya ızdıbâ denir. Ardından say yapılmayan tavâflarda ızdıbâ yoktur.⁷⁸³

Hz. peygamberin tavafın ilk üç şavtında çalimli çalimli koşar gibi tavâf yapması, Müslüman'ların tavâfını izleyen müşriklerin onları zayıf ve güçsüz görmelerini düşünmemeleri içindir.⁷⁸⁴

Aynı şekilde tavâf esnasında ızdıbâ yapılmasının hikmeti de müşriklerin tavâf yapan Müslüman'ları güçlü ve kuvvetli görmeleri içindir. Ayrıca ızdıbâ tavâfın bütün şavtlarında veya ilk üç şavtında yapılır, diyenler de olmuştur. Tavâf namazında ızdıbâ yapılmaz.⁷⁸⁵

Makâm-ı İbrahim:

İbrâhim(a.s.) ve İsmâil(a.s.) Kâbe'yi inşâ ederken iskele olarak kullandıkları ve İbrâhimin(a.s.) üzerine çıkararak insanları hacca dâvet ettiği ve üzerinde ayak izlerinin bulunduğu taşın ismidir.⁷⁸⁶

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ
وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

“Biz beyti inananlar için bir sevâp gâh ve emniyet yeri kıldık. Birde İbrahim’in makâmından bir namazgâh ediniz. Biz namaz kılanlar, beyti tavâf edenler ve rükûa varanlar için beyti temiz tutun diye İbrâhim ve İsmâilden ahit aldık.”⁷⁸⁷

Bu âyetin Makâm’ı İbrahim’in namazgâh olması konusunda Hz. Ömer’in duâsı üzerine nâzil olduğu rivâyet edilmiştir.⁷⁸⁸

Hz. Peygamber(s.a.v) İbn Ömerden yapılan bir rivâyette şöyle davrandığı görülmüştür:

فَطَافَ بِالْبَيْتِ سَبْعًا، وَصَلَّى خَلْفَ الْمَقَامِ رَكْعَتَيْنِ، وَطَافَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ

“Kâbeyi tavâf ettikten sonra Makâm’ı İbrahim’in arkasında iki rekât namaz kılmış ondan sonra Safâ ve Merveyi tavâf etmiştir.”⁷⁸⁹

Peki, Makâm’ı İbrahim’in meşrûiyeti Kur’ân ve Sünnetle sabit olduktan sonra Makâm’ı İbrâhim’in böyle Allah indinde kabul edilmesinin ne gibi hikmetleri vardır? Her şeyden önce Allah(c.c.) İslâmda bazı hususları somutlaştırmak istediğini söyleyebiliriz. Burada bütün peygamberler gibi

⁷⁸² Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 20.

⁷⁸³ Karagöz, İsmail, Keskin, Mehmet, Altuntaş, Halil, *Hacc ilmiyhâli*, s. 79.

⁷⁸⁴ San’ânî, *Sübülü’s-selâm*, II, 327.

⁷⁸⁵ San’ânî, *Sübülü’s-selâm*, II, 330.

⁷⁸⁶ Öztürk, Necâti, *Hicâz Albümü*, s. 28.

⁷⁸⁷ Bakara, 2/125.

⁷⁸⁸ Öztürk, *Hicâz Albümü*, s. 2.

⁷⁸⁹ Buhârî, “Salât”, 48; Beyhâkî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IV, 135; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebir*, XII, 449; Ebî Ya’lâ, *Müsned*, IX, 449.

tevhidin önderi ve sembolü olmuş, Hz. İbrâhim'in hatırlanması, yâd edilmesi durumu söz konusu olabileceğini de söyleyebiliriz. Çünkü İbrâhim(a.s.) Kur'ânda ifade edildiği üzere peygamberlik silsilesi göz önünde bulundurulduğunda putperestlikle insanlığın çok erken devirlerinde mücâdele etmeye başladığını ve insanların gerçek manada rablerini tanımaları için çok gayret ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca onun ve âilesinin yolunun bir şekilde Mekke şehri ve Kâbeyle kesişmesi, bu şekilde hacc ibadetinin nasıl ve ne şekilde yapılacağını insanlığa ilan etmesinin kendisinden Allah Teâlâ tarafından istenmesi, İbrahim(a.s.) bu ibadet içerisinde bir şekilde anılması gerektiğini söyleyebiliriz. Çünkü peygamberler mübellîğ, müfessir, münzir, mübeşşir ve İslâm ahkâmını ümmetlerine öğretmekle mükellef kimselerdir. Ebetteki hacc ibadetinde sahnede bu şekilde yer alan bir peygamberin sonraki ümmetlere bazı hâtıralarının Allah tarafından aktarılması veya bazı ibadetlerde yaşatılmaya çalışılması ve ilâhî âlemden beşerî âleme geçişin bir vasıtası olması ve bu şekilde hacc ibadetinin soyut âlemlerle ilgili birtakım tasavvurları somutlaştırıcı özelliklerinin olması ve buna da peygamberlerin ortak olması gayet normal olduğunu düşünebiliriz.

Hacı Kâbe'yi tavâf ettikten sonra Makâm'ı İbrâhim'in arkasına geçip iki rekât namaz kılması tıpkı İbrâhim'in(a.s.) Kâbe'yi inşâ ederken iskele grup rabbin rızasını aradığı gibi mü'minin Allah'a ulaşma konusunda kendi gönlüne ve İslâm'ı anlatmak için muhâtapların gönlüne ne gibi iskeleler kurması gerektiği konusunda düşünme fırsatı verir.⁷⁹⁰

Mültezem:

Mültezem Kâbe kapısıyla Hacerü'l-Esved arasında kalan Kâbenin duvar kısmıdır.⁷⁹¹ Kur'ân'ı Kerîmde Âdem'in(a.s.) yasak meyveden yiyip cennetten kovulmasıyla Allah Teâlâ'nın kendisine birtakım kelimeler öğretmek üzere öğrenmiş olduğu bu kelimelerle Allah'a yalvarıp yakarmasıyla tövbelerinin kabul edildiğinden bahsetmektedir.⁷⁹² Ayrıca rivâyetler Âdem'in(a.s.) Mültezem'de kollarını açıp Kâbe duvarına yapıştırmak sûretiyle Allah'a yalvarıp yakardığından ve tevbe etmesinden bahseder. Bu nedenle Âdem(a.s.) öğrenmiş olduğu bu kelimeleri Mültezem denilen yerde de tekrar ettiğini düşünebiliriz.

Burada Hz. Peygamber'in Mültezemde duâ etmesi sebebiyle⁷⁹³ sağ yanağı Kâbe duvarına yapıştırmak sağ eli Kâbe kapsına doğru ve sol elide Hacerü'l-Esved'e doğru uzatarak bu şekilde Kâbe'nin örtüsüne yapışarak duâ edilmesi tavsiye edilmiştir.⁷⁹⁴

⁷⁹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 24; Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, s. 44.

⁷⁹¹ Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, s. 36; İbn Mâce, "Menâsik", 35; Kâsânî, *Bedâi 'u's-sanâi'*, II, 160.

⁷⁹² Bakara, 2/ 37.

⁷⁹³ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 54; İbn Mâce "Menâsik", 55.

⁷⁹⁴ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 484.

Mültezem denilen yerde Kâbe duvarına sarılarak duâ etmek yaramazlık eden çocuğun durumuna benzer. Nasıl ki yaramazlık eden çocuk annesinden dayak yiyip de yine annesinin eteğine sarılırsa bir ömür boyu günâh işleyerek yaramazlık eden kul, bu şekilde sanki rabbinin eteğine sarılarak affedilmeden başka bir yere gitmeyeceğini ısrarlı bir şekilde ifade etmektedir.⁷⁹⁵

Bu şekilde duyufu'r-rahman olan kul kendisini affettirmeyi bilerek ev sahibinin ikrâmlarını elde edeceğini söyleyebiliriz.

Hacerü'l-Esved:

Hacerü'l-Esved konusunda çeşitli rivâyetler vardır. Bu rivâyetler onun Allah Teâlâ'nın bezmi elesteki sözünü içinde sakladığı, aslında onun yeryüzünde Allah'ın sağ eli olduğunu ve sağ el ifadesinin nîmet ve berekete işâret ettiği anlamına geldiğini belirtmekle birlikte⁷⁹⁶ ve onunla kullanı vasıtasıyla musâfaha ettiğine varıncaya kadar çeşitli rivâyetler söz konusudur.⁷⁹⁷

Hacerü'l-Esved köşesinin dışında başka köşeler öpülmez. Sadece Rüknu Yemânî selamlanabilir. Hacerü'l-Esved köşesinin İbrâhim'in(a.s.) kaidelerine iki, Rüknu Yemânî köşesinin ise bir fazilet üstünlüğü vardır.⁷⁹⁸

Hacerü'l-Esved'i yerine koyanın İbrâhim(a.s.) ve Hacerü'l-Esved tavâfın başlama noktasını ifade eder.⁷⁹⁹ Hacerü'l-Esved aslında bir taş olmakla beraber hacc ibadetinin bir cüz'ünü oluşturmuştur. Çünkü onunla ilgili çeşitli rivâyetler, hadîsi şerîfler vardır:

Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur:

إِنِّي لِأَقْبِلُكَ وَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجْرٌ وَلِكِنِّي رَأَيْتُ أَبَا الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَ.

Hz. Ömer (r.a.) den rivâyet edilen bir hadîsi şerîfte kendisi şöyle söylemiştir: *"Biliyorum ki sen bir taşsın eğer seni Ebü'l-Kasım'ın öptüğünü görmüş olmasaydım seni öpmezdim."*⁸⁰⁰

Hacerü'l-Esved'i öpmek namazlarda ki iftitah tekberi gibidir. Hacı tavâfına Hacerü'l-Esved'i istilâm ile başlar.⁸⁰¹ Bir nevi hacının Allah'a olan biatini yenilemesi anlamına gelir. Tıpkı küçüklerin büyüklerin elini öperek büyüklerine saygıyı ifade ettikleri gibi Hacerü'l-Esved'i öpen mü'minde o şekilde Allah'a saygısını, onun büyüklüğünü kabul etmesinin sembolik bir ifadesi olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Hz. Peygamberin Hacerü'l-Esved'i selâmlarken yapmış olduğu tenbihler hacc dolayısıyla mü'minlere öğretilmek istenen çok önemli bir medenî ilkeyi hatırlattığını da söyleyebiliriz. Zîrâ Hz.

⁷⁹⁵ Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, s. 43-44.

⁷⁹⁶ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 482.

⁷⁹⁷ Öztürk, *Hicâz Albümü*, s. 26.

⁷⁹⁸ San'ânî, *Sübülü's-selâm*, II, 328.

⁷⁹⁹ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 481.

⁸⁰⁰ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, 34.

⁸⁰¹ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 18.

Peygamber(s.a.v.) bu konuda Hz. Ömer'e Hacerü'l-Esved boş ise öpmesini kalabalık ise karşıdan selâmlayarak geçmesini tavsiye etmiş ve kendisi de bu şekilde davranmıştır.⁸⁰²Zîrâ ibadet ediyorum diye insanlara eziyet etmenin doğru olmadığı ve bir hak ihlali olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Bir ibadet esnasında dikkat edilmesi gereken bir kural Müslüman'ların sosyal hayatında da dikkat edilmesi gereken en önemli medenî bir ilke ve nezâket kuralı hâline dönüştürülmesi bakımından bu konuda ve her konuda dünyanın en medenî insanı Allah Rasûlü Hz. Muhammed'i(s.a.v.) örnek alma bakımından da çok önemli olduğunu söyleyebiliriz. Yani insanlara ibadet vazîfelerini öğrettiği gibi, onlara ahlâk ve sosyal davranış kurallarını da öğrettiğini, bu nedenle genel olarak İslâm'ın bütün ibadetlerinde olduğu gibi, ahlâk, muâmelât ve diğer sosyal davranış kurallarının da öğretilmesi, öğrenilmesi ve anlaşılmasının İslâm'ın kapsayıcı ve cihânşümül bir din ve Allah Rasûlünün de şahsında ve öğretilerinde son derece örnek alınacak medenî bir kişi olduğunu da söyleyebiliriz.

Zemzem:

Arap dilinde bol, bereketli, doyurucu ve kaynağı zengin su gibi manalara gelir.⁸⁰³Hacer vâlidemizin oğlu İsmâil'in susuzluğunu gidermek için etrafta koşuşturması özellikle Safâ ve Merve dolaylarında su araması dolayısıyla Allah'ın onlara ve ondan sonra gelecek olan Müslüman'lara özel bir ikrâmı olduğunu ve zemzem anne şefkâtinin ve merhametinin ortaya çıkardığı merhamet ve cennet şarabı olduğunu söyleyebiliriz. Kulun en çaresiz kaldığı zamanda bile çarelerin tükenmediğinin bir göstergesi ve Allah Teâlâ'ya hiçbir zorluk olmayacağını da bir ifadesi olduğunu da söyleyebiliriz. Zîrâ bir varlığın böyle çölün ortasından bir hayat membânını akıtması için ancak Allah(c.c.) gibi sonsuz güç, kudret ve merhamet sahibi olması gerektiğini söylememiz gerekir. Bu nedenle zemzem sadece Allah'a güvenip dayananların elde edeceği mükâfatın ve sabreden kullara cennet ve cennet nimetlerinin, şaraplarının vaad edildiğinin bir işâreti olduğunu düşünebiliriz. Zîrâ ona olan katıksız güven, tevekkül ve onun yolunda çekilen zahmetler rızkın artmasının, bolluğun ve cennetin habercisi anlamına gelebilir.

Zemzem kulun Kâbe'de tavâf, namaz, tövbe, gözyaşı ile kalbini temizlediği gibi zemzemle de midasını, nefisini; tamah, aç gözlülük ve haram gıdâlardan temizlediği kutsal bir temizlik aracıdır. Ayrıca bundan böyle zemzem içmek yoluyla temizlemiş olduğu midasını ve nefisini hiçbir zaman haram lokma ve çeşitli ihtiraslarla kirletmeyeceği sözünü vermesi anlamına geldiğini de söyleyebiliriz.

⁸⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 19; San'ânî, *Sübülü's-selâm*, II, 329-330.

⁸⁰³ Öztürk, *Hicâz Albümü*, s. 45.

Zemzem'in kıymeti sadece Hacer vâlidemiz ve oğlu İsmâil ile sınırlı değildir. Onun değeri aynı zamanda Hz. Peygamberin kalbinin onunla yıkanmasıdır.⁸⁰⁴

Sa'y:

Safâ ve Merve arasında gidip gelerek yapılan ibadetin adıdır. Safâ ve Merve Hz. Hacer oğlu İsmâil'e su bulmak için koşuşturduğu yerlerdendir.⁸⁰⁵

Allah(c.c.) Safâ ve Merve arasında koşuşturarak, bir yandan oğlu İsmâil'e su aramış diğer yandan kendisinden sonra gelecek olan İbrahim Milleti'nden olan nesillere ibadet vazîfelerinin mîras bırakılmasına vesile olduğunu söyleyebiliriz. İşte bu şekilde Hacer vâlidemizin oğlu İsmâil'e su bulmak vasıtasıyla sağa sola koşuşturması, annelik şefkatinin ilâhî bir rahmetten geldiğini ve hangi canlı olursa olsun annelik şefkatinin kutsal bir menbâdan gelerek, ibadetle ilgili vazifelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayabileceği anlamına gelmektedir.

Safâ ve Merve tepeleri arasında say yapmak tıpkı Arafatta vakfeden sonra Meş'arî'l-Haramda yani Müzdelife'de vakfe yapmaya benzemektedir. Zîrâ burada asıl olan Arafat vakfesi, tâbi olan da müzdelife vakfesidir. Say da aynı şekilde tavâftan sonra ona bitişen ve tavâfa tâbi olan bir ibadettir. Bu ilişki şekli bir taraftan sa'yin haccın rûknü mü yoksa şartı mı veya sa'yin hükmü farz mı vacip mi konularında yorum yapmayı gerektirirken diğer yandan işin temeli midir, yoksa kemâlâtından mıdır gibi yorumları da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla Allah'ın hükümleri arasında bir bağlantı olduğunu ve bu bağlantının da zarûrî olandan tekmile veya kemâlâtını yerine getirmeye doğru gittiğini görmekteyiz.⁸⁰⁶

Sa'y nasıl ki Hacer vâlidemizin oğlu İsmâil'e susuz çölde kuruyan ciğerlerine su içirmek için koşuşturduğu gibi hacca giden bir Müslüman'ın kendi gönlü ve kalbine, zihnine ve memleketinde bıraktığı yavrularına mana ve hayat suyunu içirmek için koşuşturması ve bir arayış içine girmesi anlamına da gelir. Ayrıca sa'y Hacer vâlidemizin oğlu İsmâil'i kurtarmak için koşuşturduğu ve hac ziyâretinde bulunan bir Müslüman'ın yedi defa say yapması nesillerimizin kurtuluşu için ne kadar çok çalışmamız gerektiği konusunda bir antrenman, bir arayış ve sembolik bir şuûr niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁰⁷

Peygamber efendimiz fiilî olarak Safa ve Merve'de say yapmış, aynı şekilde sözlü olarak say yapılmasını istemiştir.⁸⁰⁸

Arafat ve Arafat'ta Vakfe:

⁸⁰⁴ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 490.

⁸⁰⁵ Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, Basılı Yayınlar Dâire Başkanlığı, *Hacc İrşat Görevlileri İçin Örnek Metinler*, s. 51.

⁸⁰⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 51.

⁸⁰⁷ Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, s. 50-51.

⁸⁰⁸ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 490.

Kelime olarak Arafat, bilmek, tanımak, güzel koku anlamlarına gelir.⁸⁰⁹ Arafat bir Müslüman'ın kendisini, hakikati ve rabbini bilmesi, tanınması onun huzûrunda hesaba çekileceğini düşünmesi ve böylece hesaba çekilmeden evvel kendisini hesaba çekmesi demektir.⁸¹⁰ Arafat'ta vakfe ise tıpkı mahşer meydanında Allah'ın huzûrunda olduğu bilinciyle o kritik zamanda nasıl ki âciz, zayıf bir duruma düşeceğini hesap ederek bu gün elindeki imkânlarla şımarmaması ve gurura kibire kapılmaması anlamına geldiğini söyleyebiliriz.⁸¹¹ Ayrıca Arafat vakfesinde bütün Müslüman'lar bembeyaz ve aynı elbiseler içerisinde diğer insanlarla arasında bir farkın olmadığı, malın mülkün servetin, makâmın kendisi ile diğer insanlar ve Allah Teâlâ arasında bir ölçü olamayacağını, gerçek değer ölçüsünün takvâ olduğu hususunu anlaması ve bu şekilde Allah'a yalvarıp yakarışlarının semâlarda yankılandığı gibi, mahşer meydanında toplanan bütün ümmetlerin beni kurtaracak yok mu diye tutunacak dal aradıkları bir zamanda feryâtlarının yeni bir âlemde yankılanışının bir ifadesi olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmaktadır:

الحُّجُّ عَرَفَةَ

“Hacc Arafattır.”⁸¹²

Buyurduğu ve bu şekilde Arafat vakfesinin, Hacc farîzasının en büyük ve en önemli safhasını oluşturduğu gibi, mahşer meydanında selâmette olmak da insan hayatının en büyük ve en önemli dönüm noktasını oluşturduğunu ve Arafatta vakfe bütün dünya Müslüman'larının renkleri, ırkları, dilleri farklı farklı olsa da her nereden gelirlerse gelsinler birlik ve beraberlik içerisinde problemlerine çözüm arayışı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Müslüman'ların Farklı farklı ülkelerden gelerek bir araya gelmeleri ve orada toplanmaları maddi ve manevi sorunlarını dile getirmeleri ve sorunlarına bu şekilde çözüm arayışları en yüksek ve en kapsamlı düzeyde bir zirve niteliğini taşıdığını söyleyebiliriz.

Ayrıca Arafatta vakfe bütün Müslüman'ların İbrâhim Milleti'nden olduklarını âlemlere ilanının bir göstergesi olarak mahşerde Âdem'in bütün çocuklarının toplanacağı anlamına geldiği⁸¹³ ve Arafatta vakfe her yıl hacc mevsiminde tekrar etmesi, her yıl milyonlarca Müslüman'ın hacc farîzası'nın en önemli unsurunu yerine getirirken, bu şansı yakalamaları mü'minlere Allah tarafından verilen bir seminer niteliği taşıdığını söyleyebilmekle beraber, insan hakları ve insanların dokunulmazları, fâiz vb... toplumları felâkete sürükleyen

⁸⁰⁹ Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, s. 51.

⁸¹⁰ Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü Basılı Yayınlar Dâire Başkanlığı, *Hacc İrşat Görevlileri İçin Örnek Metinler*, s. 52.

⁸¹¹ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 494.

⁸¹² İbn Mâce, “Menâsik”, 57-58; İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, II, 241; İbn Hanbel, *Müsned*, XXXI, 64; Tirmîzî, “Hacc” 80; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 159; Nesâî, “Menâsikü'l-hacc”, 443; İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 257; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 252; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 226; Ebû Dâvûd, *Müsned*, II, 643.

⁸¹³ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 494.

konularda, Müslüman'ların insan onur ve haysiyetine yakışır bir vaziyette yaşamaları için sapıklıktan uzaklaşmalarını sıkı sıkıya tenbih eden Hz. Peygamber'in Vedâ Hutbesi'ni burada ilan etmesi⁸¹⁴ artık Müslüman'ların bundan böyle ne gibi şeylerle mücâdele etmeleri ve neyin savunuculuğunu ve hayatta nasıl bir duruş sergilemeleri gerektiğini ifade eden en önemli, en büyük ve evrensel bir bildirge ve insan hakları beyânnameyi söylediğini söyleyebiliriz.

Ayrıca haccın bütün sembolleri ve Arafat vakfesinin Müslüman'ların Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmayacağını hissettirerek gaybe olan îmanlarını kuvvetlendirdiğini söyleyebiliriz.⁸¹⁵

Müzdelife ve Meş'arî'l-Haram:

Müzdelife harem sınırları içerisinde Arafat ve Mînâ arasında kalan bir bölgenin adıdır. Meş'âr, şîâr, şuûr yeri ve zamanı demektir. Müzdelife'de Kuzeh Dağı üzerinde Meş'arîl-Haram vardır.⁸¹⁶ Arafat vakfesinden sonra vakfe yapılan bir yer olarak ya yaklaşmak, yaklaştırmak anlamına Müzdelife ismi verilmiş ya da burada toplanılarak zikir, duâ ve vakfe ile Allah'a yaklaşımları veya bu yerin Allah'a yaklaşımasından dolayıdır.⁸¹⁷

Hz. Peygamber Arafat'tan Müzdelife'ye doğru hareket ederken kendisine namazı hatırlatanlara şöyle buyurmuştur: "*Namaz ileridedir.*" Yani bu bir zamanlı akış ve zamana karşı yarışır. Dolayısıyla Arafat'ta öğle ve ikindiye öğle namazı vaktinde cem eden mü'minler Müzdelifede yatsı vakinde akşam ve yatsıyı cem ederler.⁸¹⁸ Ayrıca Hz. Peygamber Müzdelifede duâ ederek vakfe yapmıştır.⁸¹⁹

Müzdelifede geceleme cumhûra göre vâcip ve terki halinde dem gerekir. Bazıları da sünnet olduğunu söylediler. Yani terki halinde sevâbı ve fazîleti düşeceğini, herhangi bir günâh ve cezâ gerekmeyeceğini söylediler. Denildi ki gecenin ekserinde veya ikinci yarısından bir saattir. Denildi ki bunların dışında bir şeydir. Çünkü Hz. Peygamber sabah namazını kılıncaya kadar Müzdelifede gecelemiştir.⁸²⁰

Müzdelife Arafattan kendine doğru akışı ve sevkıyatı ifade ettiğini söyleyebiliriz. Nasıl ki sel belli bir noktadan artık istikrara kavuşacağı mecrâsına doğru akarsa Arafattan Müzdelifeye doğru hareket eden mü'minler bundan sonra yapacak olduğu çalışmaların ve görevlerin pratiğini yapmak üzere Arafattan Müzdelifeye doğru hareket ettiklerini söyleyebiliriz. Arafat ile bilgi ve ma'rifete eren mü'minler Müzdelifede elde etmiş olduğu bilgiyi bir bilinç ve şuûr düzeyine çıkarmış olabileceklerini düşünebiliriz. Müzdelife

⁸¹⁴ Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, s. 43.

⁸¹⁵ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 495.

⁸¹⁶ Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, s. 56; Karagöz - Keskin - Altuntaş, *Hacc İlmi'hâli*, s. 100.

⁸¹⁷ Öztürk, *Hicâz Albümü*, s. 64.

⁸¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 36-37.

⁸¹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 38.

⁸²⁰ San'ânî, *Sübülü's-selâm*, II, 332.

Arafattan sonra Allah'ı gecenin belli bir vaktinde zikretmeye devam etmekle gece ve gündüzü bu manada birleştirmek ve Arafattaki yapılan gerek anlam düzeyinde gerekse zikir, fikir, duâ, yalvarış ve yakarış düzeyinde olsun yapılan her türlü ibadet ve tâati teyit, te'kât, bilinç ve şuûr hâline dönüştürmek olduğunu söyleyebiliriz.

Burada asıl olan, elde edilen bilgilerin hazmedilmesi ve kişiye mâl edilmesinin yanında bu işin kolay olmadığını ve bu durumun kişiden kişiye ve zamana göre değişebilen durum olduğunu söyleyebiliriz. Bazı insanlar duyduklarını, gördüklerini hemen şuûr ve bilince dönüştürürken bazıları ise bunu hemen gerçekleştiremeyebilirler. Çünkü insanların bilgi, idrâk ve anlayış seviyelerinin birbirinden farklı olduğu açıktır.

Mînâ:

Mînâ, aşırı istek ve arzu anlamına gelmektedir.⁸²¹ Mînâ'nın her yerinde kurban kesilebilir. Bu konuda genişlik vardır.⁸²² Müzdelifeden Mînâya Muhassir Vâdisi sağımıza alınmak sûretiyle gidilir. Muhassir Vâdisinde nasıl ki sürü sürü kuşlar tarafından atılan taşlarla Ebrehe'nin ordusu hezîmete uğratılmışsa Cemaratta atılan taşlarla da şeytanın mağlup edileceği ümit edilir. Nasıl ki oğlu İsmâil'i rüyasında boğazladığını gören İbrâhim Mînâ'nın yolunu tutup oralarda şeytanla mücâdeleye tutuşup onun vesvese ve saldırılarına karşı koymuşsa aynı şekilde mü'minde Mînâda temsili olarak şeytanı taşlarken bir taraftan İbrâhim'in(a.s.) hâtırasını canlandıracak diğer taraftan gerçek manada şeytan ve nefisle mücâdelenin yöntemlerini öğrenebileceğini söyleyebiliriz. İbrâhim(a.s.) meseleyi oğlu İsmâil'e açtığında İsmâil hiç tereddüt etmeden şöyle söylemiştir:

قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ

“Babacığım emrolunduğun şeyi yap. İnş. beni sabredenlerden bulacaksın.”
Demiştir

İbrahim(a.s.) yaşı epey ilerlemiş olmasına rağmen Allah(c.c.) ona İsmâil'i bahşetmiş fakat bu seferde büyük bir imtihanla karşılaşmıştır. Ya oğlu İsmâil'i kurban ederek Allah'a olan aşkını, sevgisini, sadakatini ispat edecektir. Ya da dünyanın süsü ve zînetleri kabilinden olan mal, evlat, makam, mevki sevgisi ve dünyalıklar buna galip gelecektir. Ama durum Allah sevgisi ve aşkından yana olmuştur. İbrahim ve oğlu İsmâil nefislerine ve şeytana karşı mücâdele ederek başarı kazanmışlar ve hedeflerine doğru emin adımlarla ilerleyerek bugün onların hâtırasına inşâ edilen Mescidi Kebşe denilen mevkide küçük İsmâil'i kurban etmek sûretiyle sadakatlerini ve teslimiyetlerini ispat etmişlerdir. Yani İbrâhim(a.s.) sadâkatini İsmâil de(a.s.) teslimiyetini ispat etmiştir. Ancak onların bu samîmiyetlerine karşı Allah Teâlâ'nın müjdesi de ayrı bir konudur. Zirâ Allah(c.c.) sabredenleri, sadakat gösterenleri,

⁸²¹ Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, s. 58.

⁸²² San'ânî, *Sübülü's-selâm*, II, 324-325.

teslimiyet içerisinde olanları hiçbir zaman unutmamış, bu dünyadayken bile mükâfatlandırmıştır.

İbrahim'in sadâkatinin test edilip, İsmâil'in ise teslimiyetinin dillere destan, insanların zihnine nakşolunacak bir hadise olduğunu ve buna mukabil yüce Allah onları mükâfatlandığını ifade eden Saffât Sûresi (103-111) âyeti kerîmelerinde şöyle buyuruyor:

فَلَمَّا أَسْلَمًا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ . وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ . قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ . إِنَّ هَذَا لَهُ الْبَلَاءُ
الْمُبِينُ.

وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ . وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ . سَلَامٌ عَلَى إِبْرَاهِيمَ . كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ . إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ

“Onu yanı üzere yatırdığında biz ya İbrahim sen rüyanı tasdik ettin. Şüphesiz ki biz ihsân edenleri bu şekilde mükâfatlandırırız. Bu bir imtihandır diye onu çağırdık. Böylece ona bir kurbanlığı koç olarak verdik ve onun bu durumunu sonradan gelenlere bir ibret vesîkası kıldık. İbrahim'e selâm olsun. Zîrâ o inananlardandır.”⁸²³

Bu şekilde Kur'ân'ı Kerîm'de bahsedilmesinden dolayı asıl maksadın İsmâil'in kurban edilmesi değil İbrahim'in ve İsmâil'in imtihan edilmesi olduğunu söyleyenler olmuştur. Bundan dolayı İsmâil kurban edilmeyip, yerine koç kurban edilmiştir.⁸²⁴

Dolayısıyla İbrahim ve oğlu İsmâil yaptıkları bu işlerle bir yandan rablerinin rızasını kazanırlarken diğer yandan bizlere hacc ibadetinin nasıl ve ne şekilde yapılacağını gösterdiklerini söyleyebiliriz. Ondan da öte Allah'a olan kulluğun nasıl ve ne şekilde yapılması gerektiğini öğretmeleri ve İslâm dininde bir takım ibadetlerin asıl şekil ve manalarının ilk kez oluşması bakımından ve bizim bilemediğimiz daha nice hususların öncülüğünü yapmış olmaları bakımından önemli olduğunu düşünebiliriz.

Şeytan Taşlamak:

Arapçada şeytan taşlamaya remyi cimâr denilir. Hz. İbrâhim'e engel olmaya çalışan şeytana fırlatılan taş sembolize eder.⁸²⁵ Bayramın birinci, ikinci, üçüncü ve Mînâda kalanlar için dördüncü günü gerçekleşir. Bayramın birinci günü büyük şeytana yedi; ikinci günü hepsine birden yedişer adetten yirmi bir; üçüncü günü yine hepsine birden yirmi bir adet olarak bu şekilde kırk dokuz veya dördüncü günü de Mînâda kalanlar için yine hepsine birden yedişer adet taş atarak toplam yetmiş taş atılmış olur.⁸²⁶

Cemretü'l-Akabeye taş atma konusunda dört görüş vardır: Birincisi gecenin yarısından sonra aciz ve kadir olana câiz olması ki bunu Ahmed ve

⁸²³ Saffat, 37/103-111.

⁸²⁴ Güler, İlhâmi, *Allahın Ahlakiliği Problemi*, s. 70.

⁸²⁵ Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı, *Hacc İrsat Görevlileri İçin Örnek Metinler*, s. 55.

⁸²⁶ Karagöz - Keskin - Altuntaş, *Hacc İlmihâli*, s. 105; Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, s. 68.

Şâfiî demiştir. İkincisi mutlak olarak fecrin doğumundan sonra atılmasıdır. Bu Ebu Hanîfenin görüşüdür. Üçüncüsü kadir olana fecrin doğumundan sonra, aciz olana ise gecenin yarısından sonra bunu Hâdeviyye söylemiştir. Dördüncüsü Sevrî ve Nehâînin görüşüdür ki kadir olan için güneş doğduktan sonra demişlerdir.⁸²⁷

Şeytan taşlama hikmeti bilinmeyen ibadetlerden kabul edilir.⁸²⁸ Fakat düşündüğümüzde şeytan taşlamanın anlamı, hikmeti konusunda aklımıza bir şeyler gelmiyor da değildir. Bu konuda illa ki her Müslüman'ın hikmetler ve sırlar zâviyesinden olarak söyleyecek oldukları mutlaka bir şeyler olduğu söylenebilir.

Burada şeytan taşlamaktan maksat İbrahim'in(a.s.) kendisine engel olmaya çalışan şeytanı kovmak amacıyla ve Allah Teâlâ'ya başüstüne demek için atmış olduğu taşların bir ifadesidir.⁸²⁹ Bu sembolik ifade aslında hayatımıza yansımaları gereken yani kulluk görevlerimizi yerine getirirken safımızı ve mücâdele etmemiz gereken mihrak ve merkezleri bilmemiz açısından önemli olduğunu düşünebiliriz. Çünkü şeytan yaratılış gerçeklerini düşündüğümüzde bizim en büyük düşmanımız olduğunu ve bu konuda Allah Teâlâ'nın uyarılarına kulak vermemiz gerektiğini söyleyebiliriz.

Yine bizim en büyük düşmanımız kendi nefsimizdir. Müslüman olarak bu düşmanlarımızın farkında olmalı ve onlarla mücâdele etmeliyiz. İşte İbrâhim ve İsmâil(a.s.) bizlere onlarla nasıl ve ne şekilde mücâdele etmemiz gerektiğini, şeytan ve nefislerine karşılık verdikleri mücâdelelerde ortaya koyduklarını söyleyebiliriz. İbrâhim(a.s.) orada attığı her taşın ise nefesine, şeytana ve şehvetine karşı atmış olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada Allah'a giden yolda önüne çıkan her engeli aşma kararlılığını ortaya koyması bakımından da o taşların öneminin büyük olduğunu söyleyebiliriz. Bir Müslüman hedefine ulaşma ve Allah'a giden yolda önüne her ne engel çıkarsa bu ister şeytan olsun ister nefsi emmâresi ve onun tezâhürlerinden olan gurur, kibir, riyâ, şan, şöhret, benlik, makam, mevki, rütbe, mal, mülk, evlilik, çoluk, çocuk, gençlik olsun önünde her ne engel varsa kaldırmasını bilmelidir. Allah'a giden yolda bu engellerin aşılması ve Allah'a ulaşmak bir Müslüman'ın en büyük hedefi olmalıdır.⁸³⁰ İşte nasıl ki İbrâhim(a.s.) Allah'a ulaşmak için oğlu İsmâil'i bile kurban etmekten kaçınmamışsa, biz de hiç değilse İbrâhim Milleti'nden olan Müslüman'lar olarak yeri geldiğinde malımızı, canımızı fedâ etmekten ve Allah'ın bize vermiş olduğu nimetlerden onun rızası için kurban etmekten kaçınmamamız gerektiğini söyleyebiliriz.

Her insan kendine göre bir zayıf tarafı vardır. Şeytan insana zayıf tarafından yaklaştığını söyleyebiliriz. Cemarât'ta şeytan taşıyan bir kişi aslında taş atarken belirlenen hedeflere değil de zayıf taraflarına doğru veya

⁸²⁷ San'ânî, *Sübü'lü's-selâm*, II, 332.

⁸²⁸ Gazzâlî, *Ihyâ*, I, 758.

⁸²⁹ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 501.

⁸³⁰ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 502.

onları düşünerek atması gerektiğini ve şeytanın kendisine oradan girdiğini düşünmelidir. Şeytan taşlarken söylemiş olduğu sözler onun için gerçek manada kime sığınması gerektiğini öğreten, Şeytan ve onun bütün partilerine, avenelerine karşı atılması gereken bir taş olarak, insan vücûdu, benliği ve harici hayatta şeytana yardım eden ne kadar unsur varsa, onlara karşı atılması gereken bir taş olduğunu düşünebiliriz. Atılan bu taşlar artık bundan böyle şeytan ve yardımcılara karşı daima uyanık ve teyakkuzda olunması gerektiğini öğreten taşlar olduğunu söyleyebiliriz.⁸³¹

Kurban:

Lügat olarak yaklaşmak ve kudret manası da muhtemeldir. Terim olarak belli zaman dâhilinde Allah'a yaklaşmak için kesilen hayvanın ismidir.⁸³² İslâm dininde Kurban Bayramı günlerinde kesilen hayvana "UDHİYYE" denir. Mali durumu müsait olanlar için kurban kesmek Hanefilerde vacip, fakihlerin çoğunluğna göre sünneti müekkededir.⁸³³

Bir Müslüman'ın Allah yolunda malını mülkünü fedâ edebilmeyi öğreten ve hac yapan için ihrâmlı günlerde bir otu dahi koparması yasak iken artık bundan sonra Allah yolunda malını nasıl fedâ etmesi gerektiğinin pratik bir ifadesini öğrettiğini söyleyebiliriz. Her ne kadar hacda kesilen hedy kurbanının cezâ mı yoksa şükür mü kurbanı olduğu konusunda âlimler ihtilaf etmiş olsalar da nihai ve genel olarak hacda kesilen kurbanın şükür kurbanı olduğunu söyleyebiliriz.⁸³⁴ Dolayısıyla kul hacc mevsiminde Allah yolunda kurban keserek Allah'a şükretmiş olmak da ve bu topraklara gelerek böyle kapsamlı ve şümüllü bir şekilde kendisine ibadet etme şansını ve fırsatını sunduğu için Allah'a şükretmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Bu çokluk bizzat ibadetin derin manalarından geldiği gibi ayrıca bu ibadetin çok kapsamlı ve şümüllü olmasından da kaynaklanmaktadır. İşte bu mana ve muhtevâlardan biride kurban kesmektir. Kurban bir yandan Allah'a şükür, nefsimizi, malımızı ve gerektiğinde canımızı Allah yolunda fedâ, kurban etme anlamını içerdiği gibi, diğer yandan kurbanın etinden, diğer uzuvlarından fakir Müslüman'ların bir birlerine olan yardım ve desteğini ifade etmesi bakımından da önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle Kurban çok eski çağlardan beri mevcûdiyeti belli olan bir ibadettir. Bizim en eski çağlardan haber verdiğinde rahatlıkla kabul veya inanacağımız Kur'ân'ı Kerîm'de Allah(c.c.) şöyle buyurmaktadır:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقْبِلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَمَ يُتَقَبَّلُ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ

"Onlara Âdem'in iki oğlunun hikâyesini hakkıyla anlat. O vakit ki onlar, iki kurban sunmuşlardı da onlardan birinin kabul edilmemişti diğerinin ki kabul

⁸³¹ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 503.

⁸³² Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, k-r-b mad., I, 661.

⁸³³ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 529.

⁸³⁴ Karagöz - Keskin - Altuntaş, *Hacc İlmihâli*, s. 117.

edilmişti. Kurbanı kabul edilmeyen mutlaka seni öldüreceğim demişti. Diğeri de Allah ancak muttakî olanların kurbanını kabul eder. Demişti.”⁸³⁵

Kesmiş olduğumuz kurbanların kaniyla birlikte günâhlarımızın ve kirlerin yere döküldüğünü ifade eden birçok delil de vardır:

ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلِيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ

“Sonra kirlerini gidersinler, vermiş olduğu sözlerini yerine getirsinler ve Beyti Atîk-i tavâf etsinler.”⁸³⁶

İslâm'da kurban ibadeti hicretin ikinci yılında vâcip veya sünnet kılınmıştır. Ancak bizim bildiğimiz manada kurban kesme ibadeti İbrahim (a.s.) zamanından kalma bir ibadet olduğunu söyleyebiliriz. Hacı Allah yolunda kurban keserken bunun atamız İbrâhimden(a.s.) kalma bir ibadet olduğunu tefekkür eder. Bu manada İsmâil'i(a.s.) düşünerek çocuklarının da Allah yolunda olmaları ve yetişmeleri gerektiğini düşünür. Çünkü nasıl ki küçük İsmâil henüz on bir yaşlarında iken Allah'ı tanımış ve ona teslim olması gerektiğini anlamış ise bizim çocuklarımızın da küçük yaşlardan itibaren Allah'ı tanımaları ve ona olan teslimiyeti anlamış olmaları gerektiğini düşünebiliriz. Müslüman Allah'ın verdiği malın mülkün ve bir takım imkânların aslında İslâm'ı yaşamaya engel değil, bilâkis iyi değerlendirildiğinde bir fırsat olduğunu bu şekilde anlamış ve anlatmış olacağını söyleyebiliriz. Ayrıca kendi kendine şu şekilde düşünmekten imtina etmez, işte bu hayvan nasıl ki Allah rızası için bana râm edilmiş ise ben de Allah'ın bir yaratığı olarak yeri geldiğinde malımı ve canımı Allah yolunda fedâ ederek, Allah'a râm olmanın gerekliliğini düşünmelidir. Kurban bayramı günlerinde ki teşrik tekbîrlerinin de ayrıca büyük önemi vardır. Nasıl ki bütün ibadetler Allah için ona olan kulluğumuzu yerine getirmek ve onun yüceliğini ilan etmek için ifa edilir. Kurban ibadeti de aynen öyledir. Bu teşrik tekbîrleri esasen kurban ibadetinin en önemli hedefini belirtmek sûretiyle Allah'ın varlığını, birliğini, hiçbir ortağının olmadığını ve bu şekilde kulun asıl sahibini ve mâlikini ilan etmesi anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ

“Deki benim namazım, kurban kesmem, hayatım, ölümüm, âlemlerin rabbi olan Allah içindir. Onun hiçbir şerîki ve ortağı yoktur. Ben Müslüman'ların ilkiyim.”⁸³⁷

Biz her şeyimizle Allah'a ait olduğumuzun ve Allah'tan geldik ve yine ona döneceğimizin bilincinde olmalıyız. Bu dünyada elde ettiğimiz bütün varlıklara geçici süre sahip ve emânetçi olduğumuzu bilmeliyiz. İşte kurban ibadeti gerektiğinde bütün her şeyimizi Allah yolunda fedâ etmenin sembolik bir ifadesi olduğunu düşünebiliriz.

⁸³⁵ Mâide, 5/27.

⁸³⁶ Hacc, 32/29.

⁸³⁷ En'âm, 6/162-163.

Kur'ân'ı Kerîmde Allah Teâlâ kurbanda bizler için olan menfaatleri görmemizi⁸³⁸ ve kurbanın Allah'ın şêairi olduğunu⁸³⁹ ve kurban kesmekte aslolanın samîmiyet ve takvâ⁸⁴⁰ olduğunu bildiren âyeti kerîmeler vardır.

Kurbanın samîmiyet, takvâ, teslimiyet, fedakârlık, yakınlık, yardımlaşma, bencilce duyguları yok etme, putperestliği red anlamlarına geldiğini de söyleyebiliriz.⁸⁴¹

Tıraş Olmak:

Tıraş olmak hacc ibadetinde tavâf ve saydan sonra yapılan bir ibadettir. Hacılar traş olmakla sembolik olarak bedenlerinden bir parçayı kesmiş olmaktadırlar. Bununla gerekirse Allah yolunda canlarını da fedâ etmeye hazır olduklarını ifade ederler.⁸⁴² Tıraş olmanın zamanı ve tertibi nasıl olacağı konularında bir takım farklı görüşler olsa da tıraş olmak haccın önemli bir unsuru olduğu konusunda özellikle dört mezhep arasında hiçbir ihtilaf yoktur.⁸⁴³ Traş olmak haccın önemli bir rüknü veya şartı olarak, tevâzûyu, muhtaçlığı ve tezellülü ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle Hz. Peygamber başlarını tıraş eden ve kısaltan sahabelere duâ etmişlerdir.

HZ. Peygamber bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmaktadır:

اللَّهُمَّ ارْحَمِ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا: وَالْمَقْصِرِينَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «اللَّهُمَّ ارْحَمِ الْمُحَلِّقِينَ» قَالُوا: وَالْمَقْصِرِينَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «وَالْمَقْصِرِينَ»

*“Allah'ım saçlarını tıraş edenlere merhamet et diye duâ edince kısaltanlara da duâ eder misin ya Rasülellah! Dediler o da kısaltanlara da merhamet et diye duâ etti.”*⁸⁴⁴

Bu konuda saçları tıraş etmek mi yoksa kısaltmak mı daha efdal olduğu konusunda ihtilâf edilmiştir. Deliller her ikisinin de şer'î olduğunu göstermektedir. Mâlik, Ahmed ve Hadeviyye başın tamamının tıraş edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Denildi ki tamamının traş edilmesi efdaldir fakat asgari olarak kısaltılması yeterlidir. Dörtte biri diyenler de olmuştur. Asgari kısaltma miktarının üç saç, bir saç olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bu konuda ihtilâf saçın kısaltılması ve efdal olan hakkındadır. En az miktarının kifâyet edeceğini söyleyenler de olmuştur. Umre ve hacc yapanlar için tıraş, kısaltmaktan daha fazîletlidir. Mütemettî için Hz. Peygamber onu tıraş ve taksir konusunda muhayyer bırakmıştır. Kadınlar icmâ ile kısaltırlar.⁸⁴⁵

⁸³⁸ Hacc, 22/28.

⁸³⁹ Hacc, 22/36.

⁸⁴⁰ Hacc, 22/37.

⁸⁴¹ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 530-538.

⁸⁴² Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı, *Hacc İrşat Görevlileri İçin Örnek Metinler*, s. 51.

⁸⁴³ Karagöz - Keskin - Altuntaş, *Hacc İlmihâli*, s. 123-124.

⁸⁴⁴ Buhârî, “Hacc”, 214; Müslim, “Hacc”, 317; Mâlik, *Muvatta*, III, 579; İbn Hanbel, *Müsned*, IX, 362; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 258.

⁸⁴⁵ San'ânî, *Sübülü's-selâm*, II, 338.

Tıraş olmanın sembolik ifadelerinden birisinin traşla birlikte kafada ki şeytanlıkları çıkarıp atmak ve çıkarmış olduğu elbiselerini bir başka ruhla giymek anlamına geldiğini söyleyebiliriz.⁸⁴⁶

Muhtemeldir ki Allah Rasûlü(s.a.v.) sahabenin Allah'ın huzûrunda bu şekilde tevâzuu ve muhtaç durumda olduklarını müşâhede edince onların bu hâlleri çok hoşuna gitmiş, zâten her fırsatta ve yaptıkları her iyilik ve hayırda kendilerine duâ eden Allah Rasûlü onlara ve ümmetine burada da duâ etmeyi ihmâl etmemiştir.

Tıraş olmanın en önemli hikmetlerinden biri kişi Allah yolunda vücûdundan bir kısmını kesmek veya fedâ etmek sûretiyle yeri ve zamanı geldiğinde bütün vücûdunu ve benliğini Allah yolunda fedâ edebileceğini ispat ettiğini düşünebiliriz. Saçı kazıtmak daha evlâ olmakla beraber kısaltmanın da câiz olması veya kazıtma yerine ikâme edilmesi İslâm dininde malum olduğu üzere kolaylık ve asıl maksadın şekilden ziyâde öze ve ruha yönelik olmasından dolayı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca kadınların saçlarının ucundan biraz alınmakla kifâyet edilmesi mahremiyet ve kadınların saçlarının ziyânet olarak kabul edilmesinden dolayı olduğunu düşünüyorum.

Vedâ ve Ziyâret Tavâfi:

Sözlükte bir yere varmak anlamına gelen kudüm kelimesi, bir hacc terimi olarak hacıların Mekke'ye vardıklarında yaptıkları ilk tavâftır.⁸⁴⁷

Kudüm tavâfi denilen Mekke'ye ilk ayak basıldığında ki tavâf ise namazda ki tekbîre benzer. Nasıl tekbîratü'l-ihram namaza başlangıcı ifade ediyorsa kudüm tavâfi da hacc farîzalarını yerine getirmenin başlangıcını ifade eder. Ayrıca tavâftaki telbiye de namazda ki tekbîr anlamındadır.⁸⁴⁸

Haccdaki kudüm tavâfi namazda ki sübhânake makâmındadır. Sübhâneke sünnet olduğu gibi kudüm tavâfi da sünnettir.⁸⁴⁹

Ziyâret tavâfi haccın rüknu olan bir tavâftır.⁸⁵⁰Ziyâret tavâfi bir Müslüman'ın yerine getirmek istediği görevinin büyük ve zahmetli tarafını tamamladığı, işinden geriye kalan kısmın ise hafif olan kısmı olduğunu düşünmemize vesile olur. Bu nedenle ziyâret tavâfını yerine getiren mü'minler kendilerini hacc vazîfelerini tamamladıklarına inanırlar ve rahatlarlar. Dolayısıyla ziyâret tavâfına hacc farîzasının tamamlanmasına vesile olan tavâf gözüyle bakabiliriz. Bu manada şayet taş, baş, traş ondan sonra da ziyâret tavâfi diye tertibe riâyet ederek düşünecek olursak ziyâret tavâfına haccın mührü gözüyle bakabiliriz.

⁸⁴⁶ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 508-509.

⁸⁴⁷ Karagöz - Keskin - Altuntaş, *Hacc İlmihâli*; s. 63.

⁸⁴⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 34.

⁸⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 69.

⁸⁵⁰ Karagöz - Keskin - Altuntaş, *Hacc İlmihâli*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 64.

Nasıl ki tamamlanmış olan bir resmi yazının altına mühür vuruluyorsa ve bunun korunması ve ihtimam gösterilmesi gereken bir yazı olduğu ifade edilmek isteniyorsa, ziyâret tavâfı da hacc vesilesi ile annesinden doğduğu gün gibi günâhlarından kurtulmuş olan mü'minin bundan sonraki hayatına dikkat ederek, bir daha günâhlara bulaşmaması için bir uyarı niteliğinde olduğunu da düşünebiliriz.

Vedâ tavâfı âfâkilerin yani hacca harem ve hıll bölgesinin dışından gelenler için Mekkedden ayrılmadan yaptıkları tavâfın ismidir. Hükmü vâcip veya sünnettir. Harem ve hıll bölgesi sakinlerinin vedâ tavafı yapmaları gerekmez.⁸⁵¹

Vedâ tavâfı ise bir vedâ ediştir. Hacc farîzasını yerine getirmeye başladığı andan itibaren yapmış olduğu bu güzel ibadetleri rabbine arz ederek, artık son bir kez daha hasbihâl etme ve rabbine “kâlû belâ” da vermiş olduğu sözünü yenileyerek vedâ etme anlamına gelir. Yani memleketine döndüğü zaman burada kazanmış olduğu güzel hasletleri devam ettireceğine dair bir azîm, karar mercî olduğunu söyleyebiliriz.

Vedâ tavâfı hacc vazîfesini tamamlayan bir mü'minin son kez Mekke'den ayrılmadan önce Kâbeyi ziyâret etmesine denir. Ziyâret tavâfı ise haccın bütün önemli rükûn ve şartlarını yerine getirdikten sonra yani Arafat ve Müzdelife vakfesini, Mînâda kurban kesmeyi ve şeytan taşlamayı, gerçekleştirdikten sonra yapılan tavâfa ziyâret tavâfı denir.⁸⁵²

Artık bütün görevler yapılmış ayrılık vakti gelip çatmıştır. Birkaç hafta önce kutsal mekânlara ve kâbeye kavuşma arzusu ve heyecanı ile çarpan mü'minin kalbi ayrılık ve hüznün duygularıyla çarpmaya başlamıştır. Arafat'ta ma'rifete ulaşan mü'min Müzdelifede bilinç ve şuûrlanma, Mînâ'da nefsi ve şeytanla mücâdele ederek ulaşmak istediği sadakat ve teslimiyet gibi hedeflerine ulaşma, ziyâret tavâfı ise Kâbe'de yapmış ve elde etmiş olduğu bu güzel hedefleri koruma adına rabbine söz vermiştir. Dolayısıyla umulur ki hacc ve umreden dönen kişi şu müjdeye nail olarak memleketine döner:

الْعُمْرَةُ إِلَى الْعُمْرَةِ، كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُمَا، وَالْحَجُّ الْمَرْوِيُّ، لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ، إِلَّا الْجَنَّةُ

“Umre kendisiyle diğer umre arasında işlenen günâhlara keffârettir. Makbul bir Haccın karşılığı ancak cennettir.”⁸⁵³ Buyurmuştur.

Ayrıca ihrâmından, ziyâret tavâfından, tıraş olmadan, kurban kesmeden önce veya sonra çıkılabilir veya çıkılamaz gibi tertibe riâyet etme ile ilgili tartışmaların bu tavâftan ve diğer şart ve rükûnlardan elde dilen hikmet ve

⁸⁵¹ Karagöz - Keskin - Altuntaş, *Hacc İlmihâli*, s. 67.

⁸⁵² Karagöz - Keskin - Altuntaş, *Hacc İlmihâli*, s. 61-68.

⁸⁵³ Buhârî, “Hacc”, 261; Müslim, “Hacc”, 437; İbn Mâce, “Menâsik”, 6; Nesâî, *es-Sünenü'l Kübrâ*, IV, 9; Nesâî, “Menâsikü'l-hacc”, 10; İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 131; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 428.

neticelere tesir etmeyeceğini düşünebiliriz. Çünkü her hâlükârda haccın bu önemli şart veya rükûnlarında Allah'ın birçok hikmetleri vardır.⁸⁵⁴

Hacc farîzasını yerine getiren mü'min tekrar aynı günâhlara bulaşmaması için azamî derecede özen ve dikkat göstermesi gerektiği gibi, Kâbede sembolik olarak Allah'a kavuşan mü'min kıyâmet gününde Allah'a gerçek manada kavuşma ve bu şekilde kulluk vazîfelerini yerine getirmek sûretiyle beklemeye geçeceğini düşünebiliriz. Ayrıca Kâbeyi yüz yüze gören mü'min memleketine döndüğünde Kâbeyi zihninde ve gönlünde canlandırarak, bu şekilde kendisine arada engel olmadan dönerek ibadet ettiği mekâna kalbini ve yönünü dönerek ibadet etmeye başlayacağını söyleyebiliriz. Bu da sembollerden gerçeklere ve somuttan soyuta geçişin bir ifadesi anlamına geldiğini ve bu manada düşündüğümüzde ziyâret tavâfi ve hacda ki diğer ibadetler, dini düşünceyi kuvvetlendirdiğini düşünebiliriz. Çünkü dinimizde aslanan soyut kavramları anlayabilecek kabiliyet ve kapasiteye kavuşmak olduğuna göre ziyâret tavâfi öncesi ve sonrası yapılan ibadetler, bize sonraki yaşantımız için bunu kazandıracağını düşünebiliriz.

3.5.2.2 Manevi Konularda Hikmetler

Helâl Rızık:

Yapılan ibadetlerde rızık helâl olması aranan bir şart olduğu gibi helâl rızık kişinin aile hayatından çevresiyle ilişkilerine varıncaya kadar etkilidir.⁸⁵⁵ Ayrıca üzerinde başkalarının hakkı bulunmadığı için ibadetlerimizin makbuliyetine esas teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü helâl rızık önceden hesabı verilmiş, temizlenmiş bir rızık olduğu söylenebilir. Bu nedenle nasıl ki âlimler gasp edilmiş arazide namaz kılınıp kılınmayacağı konusunda çeşitli görüşler serdetmişlerse haram parayla hacc yapıp yapılamayacağı konusunda da bu şekilde düşündükleri söylenebilir.

Dolayısıyla üzerimizde kul haklarının bulunmamasına ve hacca gitmeden evvel kimin üzerimizde hakkı var ise onlar sahiplerine teslim edilmelidir. Yoksa ibadetlerimiz kabul edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını söyleyebiliriz.⁸⁵⁶ Bu nedenle kırdığımız, üzdüğümüz kimseler var ise onlardan helâllik istenmeli ve Hz. Peygamber'in hadîsi şerîflerinde mebrûr bir haccın karşılığı cennettir buyururken kul haklarından arındırılmış mebrûr bir hacc olduğu bilinmeli ve düşünülmalıdır.

وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

“Azık ediniz. Fakat en hayırlı azık takvâ azığıdır.”⁸⁵⁷

⁸⁵⁴ Karagöz - Keskin - Altuntaş, *Hacc İlmihâli*, s. 125-129; Erul - Keleş, *Haccı anlamak*, s. 56, 71-72.

⁸⁵⁵ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 444.

⁸⁵⁶ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 445.

⁸⁵⁷ Bakara, 2/197.

Bir kul için her ne durum ve hâlde bulunursa bulunsun veya hangi ibadeti yaparsa yapsın öncelikle takvâ üzere olması ve takvâ⁸⁵⁸ bir kul için temelde bulunması gereken bir hâl veya makâmdır. Günâh ve masiyetlerden kaçınmayan bir kulun iyilik ve hayırlarını artırabilmesi imkânsızdır. Yani kul ilk önce günâh işlememeyi ve kimseye haksızlık etmemeyi ve kimsenin hakkını yememeyi öğrenerek takvâ azığına elde edecek, sonra iyiliğini ve hayırlarını artırmaya devam edecektir.

Ancak dinde bu şekilde istatistiki ve determinist yaklaşımlar tam olarak geçerli olmayan yaklaşımlar olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân'ı Kerîm'de kendisini vafederken dilediğini hesapsız rızıklandırma, kendisine hiçbir şeyin güç gelmemesi, dilediğini istediği gibi affedeceği gibi delillerle kendisinin fevkinde bir güç olmadığını bildirmek istediğini söyleyebiliriz. Olaya bu açıdan baktığımızda bir kul bir güzel ameli veya bir güzel davranışıyla bile kendisini affettirebileceğini de düşünebiliriz.

Ayrıca kul hacc için yolculuğa çıkarken yanına azığına almalı bu şekilde âhîret ve takvâ azığına daha önemli olduğunu düşünerek hareket etmelidir.⁸⁵⁹

Hz. Peygamber yiyip içtiği haram olan kimselerin duâ ve ibadetlerinin Allah tarafından kabul edilmeyeceğini bildirmiştir.⁸⁶⁰

Dolayısıyla Hz. Peygamber kul haklarına çok dikkat ettiğini rivâyetlerden anlıyoruz. Hatta onun kendisine bir sahâbi tarafından kısas uygulattığına şahit olunmuştur.⁸⁶¹

Samîmiyet ve İhlâs:

İhlâs, yapılan ibadetlerin gösterişten arındırılarak, sadece Allah'a has kılınarak, yapılmasıdır. Amelin mükemmelliği ve dünyada en üstün ameldir. İhlâs Allah ile kul arasında bir sırdır.⁸⁶²

Samîmiyet dediğimiz husus bütün ibadetler için gerekli ve samîmiyet olmadan hiçbir ibadetin olmayacağını bilmemiz gerekir. Günlük hayattaki davranışlarımızda bile samîmiyet olmadığı zaman insanlar tarafından dikkate alınmadığını görebilmekteyiz. Çünkü samîmiyet, davranışlarımızın sürekli ve kaliteli olması için temel sebep ve itici güç diyebiliriz. Bundan dolayı hem Allah'a karşı hem de topluma karşı görevlerimizi yerine getirirken samîmi ve içten olmamız gerektiğini söyleyebiliriz. Allah(c.c.) samîmi olarak yerine getirilmeyen veya başkalarına yaranmak, dindar görünmek, desinler diye yapılan hiçbir işe ve davranışa değer vermediğini bilmemiz gerekir. Çünkü riyâ gizli bir şirktir.

⁸⁵⁸ Takvâ: Nefsi korkulan şeylerden korumaktır. Bu gerçek manasıdır. Bazan “الخوف” kelimesi “تَقْوَى” yerine kullanıldığı vâkidir. Şerî manada günahları ve mahzurlu şeyleri terketmek anlamına gelir. Bâzi mubahları terketmekle tamamlanır.

⁸⁵⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 760

⁸⁶⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, VI, 310.

⁸⁶¹ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 449.

⁸⁶² Serrâr el-Yami, Selim Bahmam, *Benim Rabbim Allah'tır*, s. 163; Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, s. 443.

Hız. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur:

إِيَّاكُمْ وَشِرْكَ السَّرَائِرِ»، قَالُوا: وَمَا شِرْكَ السَّرَائِرِ؟ قَالَ: «أَنْ يَقُومَ أَحَدُكُمْ يُزِينُ صَلَاتَهُ جَاهِدًا لِيَنْظُرَ النَّاسُ إِلَيْهِ، فَذَلِكَ شِرْكَ السَّرَائِرِ»

“Gizli şirkten sakınınız! Gizli şirk nedir ya Rasûlullah! Sizden birinizin namazlarını insanlar görsün diye tezyin etmeye çalışmasıdır. İşte bu gizli şirktir.”⁸⁶³

Ayrıca şirk Allah Teâlâ'nın en çok kızdığı ve bizleri uyardığı davranıştır. Hatta Kur'ân'ı Kerîm'de Allah(c.c.) şirkin dışında bütün günâhları af edebileceğini fakat şirki asla af etmeyeceğini Nisa Sûresi 48 ilâ 116. âyeti kerîmelerinde şöyle açıklamaktadır:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا

“Allah kendisine şirk koşulmasını asla affetmez. Fakat bunun dînunda ki günâhları ise istediği kimseler için kabul eder. Kim Allah'a şirk koşarsa o büyük bir günâh olarak Allah'a iftira etmiş olur.”⁸⁶⁴

Yine diğer bir âyeti kerîmesinde şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ صُلًىً بَعِيدًا

“Allah kendisine şirk koşulmasını asla af etmez. Fakat bundan daha aşağı küçük günâhları ise dilediği kişiler için af eder. Kim Allah'a şirk koşarsa o apaçık bir sapıklık içerisindedir.”⁸⁶⁵

Bu âyeti kerîmelerde Allah Teâlâ kendisine şirk koşulmasını asla af etmeyeceğini fakat bunun aşağısında ki günâhları ise af edebileceğini ifade etmekle birlikte bu günâhları işleyenlerin hem Allah'a açık bir iftira ettiklerini hem de derin bir sapıklık içerisinde olduklarını söyleyebiliriz. Bundan dolayı şirk Kur'ân'ı Kerîm'de en çok yerilen bir davranış olarak görülmekte ve sürekli insanlar, hassaten Müslüman'lar samîmiyete ve ihlâsa davet edilmektedirler. Dolayısıyla hacc ibadetini yerine getirecek mü'min her şeyden evvel yapacak olduğu bu ibadeti sırf Allah rızası ve o emretti diye yerine getirmesi gerekir. Kul hacc vazifelerini yerine getirirken mutlak sûrette kendisini buna hazırlamalı kalbi ve zihni bu duygudan sapıverir diye düşünmesi ve korkması gerektiğini ve riyâ bütün ibadetlerin Allah indinde makbuliyetine engel olduğunu düşünmelidir.

Bu konuda Rabiatü'l-Adeviyeden bilidiren şu olay bize Allah için yaptığımız ibadetlerde samîmi olmamız gerektiğini bildiren bir olaydır.

⁸⁶³ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, II, 227.

⁸⁶⁴ Nisa, 4/48.

⁸⁶⁵ Nisa, 4/116.

Bir gün Süfyânü Sevrî Rabiâtü'l-Adviyye'ye şöyle sorar: Her kulun yüce Allah'a bir kulluk şekli vardır. Senin yüce Allah'a kulluk şeklin nasıldır? O da ben Allah'ın ateşinden korkarak ona ibadet etmem. Böyle olursa efendisinin korkusundan ona itaat eden hizmetçi gibi olurum. Ben Allah'a cennet nimetlerine ulaşayım diye ibadet etmem. Böyle olursa efendisine ücretle iş gören hizmetçi gibi olurum. Ben yüce rabbime ancak onu sevdiğim ve ona kavuşmak istediğim için ibadet ederim.⁸⁶⁶

Bundan dolayı Allah Teâlâ Kur'an'ı Kerîm'de sıklıkla mü'minleri samîmiyete dâvet etmektedir. Samîmiyet hem Allah ve Rasûlünün bir emri, hem de ferdî ve toplumsal hayatta gerekli bir davranış olması hasebiyle mutlaka yerine getirilmesi gereken bir davranış olduğunu söyleyebiliriz.

İşte bu yüzden hacc ibadeti de mutlaka samîmiyet çerçevesinde yerine getirilmesi gereken bir ibadet olduğu düşünülmelidir.

Enes'den(r.a.) yapılan bir rivâyette Hz. Peygamber Allah'tan şöyle bir hacc yapmayı istemiştir:

لَلَّهِمْ حَجَّةً لَا رِيَاءَ فِيهَا، وَلَا سُوءَةَ

“Allah'ım kendisinde riyâ ve gösteriş olmayan bir hacc nasip eyle”⁸⁶⁷

Riyâ: Hakkın rızasını unutup halkın teveccühüne mazhar olmak ve gönüllerine girmek için çalışmaktır.⁸⁶⁸

Süm'â: Ün, şöhret itibar, saygınlık, ünlü⁸⁶⁹

Uçup: Kendini beğenme⁸⁷⁰

Hacc esnasında yapılan, duâların, istiğfarların ve haccın erkânından, şartlarından ve âdâbından olan bütün ibadetlerin samîmiyet çerçevesinde yerine getirilmesine özen gösterilmelidir. Çünkü hacc kula Allah'ı gereği gibi tanıtmaya ve Allah'ın kulları ile lâyık-ı veçhile iletişim kurmayı hedefleyen bir ibadet ve ilişkilerin temeli ise samîmiyettir olduğu, samîmiyetin olmadığı yerde iletişim ve başarının olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Şayet insanlar her hangi bir konuda başarıyı yakalamak ve sürdürmek istiyorlarsa mutlaka samîmi olmak ve Allah(c.c.) ancak bu çerçevede yapılan ibadetlere ve özellikle haccımıza değer verdiğini söyleyebiliriz.

Bundan dolayı kişi hiçbir şekilde ne amelini ne kendini beğenmelidir. Çünkü kendinde mevcut olan bütün güzellikler ve üstün vasıflar Allah Teâlâ'nın bir lütfu ve ihsânı olduğunu, bundan dolayı eğer illâ birilerini övmek, yüceltmek, saygı ve ta'zîmde bulunmak istiyorsa bu Allah Teâlâ olmalıdır.

⁸⁶⁶ el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II, 12; Selvi, Dilaver, *Ateşin Yakmadığı Âşık*, s.189.

⁸⁶⁷ İbn Mâce, “Menâsik”, 8; Suheyp Abdü'l-Cebbâr; *el-Câmiu's-Sahih lis-Süneni ve'l-Mesânid*, V, 1; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 442

⁸⁶⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 122.

⁸⁶⁹ Güneş, *el-Mu'cem*, s-m-a mad., s. 588.

⁸⁷⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 760.

Çünkü hem bizlere baştan bir takım nimetleri veren ve hem de hayırlı bir iş ilelediğimizde mükâfatını verecek olan Allah, olduğunu bilmeli ve düşünmelidir.

Azîm ve Gayret:

Kul hacc ibadetini yerine getirirken azimli ve gayretli olması ve Allah Teâlâ hacc ibadetini yerine getirmek için bir yol arayan ve bu konuda azîm ve gayret içerisinde olan mü'minleri çok sevdiğini bilmelidir. Bu ibadete kayıtsız kalıp da san ki her şeyden ve Allah'tan müstağniymiş gibi davranan kimselere değer vermeyeceğini, bu nedenle hacc ibadetini yerine getirmek için o beldelere gitme şansını yakalayan mü'minler, oralarda îcabında bazı istenmedik olaylara şahit olduklarına veya işittiklerine vakıf olmaktayız. Bana şahsen bir arkadaşımın anlattığını nakletmek istiyorum. -Mekke civarında oturup da kendisine hacc nasîp olmayan veya bir şekilde gelip de kâbeyi ziyâret etmeyen insanların varlığından bahsediyordu.- Dolayısıyla o mübârek beldelere gidip ziyâret etmeyi ve bu konuda Allah'ın yardımını can'u gönülden istemek gerektiğini düşünmeliyiz. Gurur, kibir, riyâ, gösteriş, gaflet gibi bütün istenmedik ve Allah'ın sevmediği davranışlardan kaçınmak gerektiği gibi, bu konuda bir an evvel hacc ibadetini ve görevini yerine getirmek için çaba ve gayret içinde olunmalıdır.

Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân'ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ

“Bizim hakkımızda çalışanları biz yollarımıza ulaştırırız.”⁸⁷¹

Ayrıca Gazzâlî'nin dediği gibi kul büyük ve ehemmiyetli bir işe kalkıştığını, âilesinden çoluk çocuk, arzu ve isteklerinden uzaklaşmayı kastettiğini bilmelidir. Dolayısıyla bütün basit duygu ve düşüncelerden uzaklaşarak, sağlam bir niyet ile yolculuğuna çıkmalıdır.⁸⁷²

Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.) bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmaktadır:

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ

“Kalbinde zerre miktarı kibir bulunan cennete giremez. Kalbinde zerre miktarı îman bulunan da cehenneme girmez.”⁸⁷³

Dolayısıyla kibir değil, herhangi bir ibadetin kabul edilmesine mâni olması sanki kişinin bütün ibadetlerinin boşa çıkmasına sebep olan bir davranış olarak ifade edilmektedir. Hatta hadîsin siyakından sanki kalbinde kibir olanın îman bulunmaz, îman bulunanın da kibir bulunmaz şeklinde

⁸⁷¹ Ankebut, 29/69.

⁸⁷² Gazzâlî, *İhyâ*, I, 759.

⁸⁷³ İbn Mâce, “Zühhd”, 73

anlaşılması gerekmektedir. Bu nedenle gurur, kibir gibi kalbî hastalıklar sebebiyle herhangi bir ibadeti ve haccı terk etmesi kişinin îman problemi hâline dönüşebileceğini söyleyebiliriz. Bu tür kalbî hastalıkları terk ederek Allah'a kulluk ve ona olan ibadet vazîfelerimizi yerine getirme konusunda azîm ve gayret içerisinde olunması gerektiği ifade edilmelidir.

Ayrıca ibadetlerimizi boşa çıkaracak bütün fiil ve davranışlardan, kalbî hastalıklardan uzak durmamız gerektiğini söylemeliyiz. Kibir ise Allah'a giden yolda en büyük ve en tehlikeli hastalık olduğunu ve bunun dışında bizim Allah'a karşı vazîfelerimizin önünde her ne engel var ise onları kaldırmak görevimiz olduğu bilinciyle hareket edilmesi gerektiği bilinmelidir.

Düşünce ve Anlama

Kul hacc İbâdeti esnasında zihnini ve düşüncesini sürekli güzel şeylerle meşgul etmeli ve hiçbir zaman aklına, fikrine lüzumsuz şeyleri getirmemesi gerektiğini söyleyebiliriz. Hacc ibadeti boyunca gördüğü kutsal mekânların ve yaptığı ibadetlerin içerikleri ve anlamları konusunda, onların ne anlama geldiği, sebep ve hikmetleri konusunda düşünmelidir. Çünkü bilinçli ve şuûrlu bir şekilde yapılan ibadet, bilinçsiz ve şuûrsuz yapılan ibadetten daha efdâldir. Belki şuûrsuz yapılan ibadetlerin duruma göre ne kadar bölümünde gafletin devam ettiği veya etmediği meselesine göre tamamının veya bir kısmının kabul edilmeme durumu söz konusu olabilir. Çünkü orada gaflet söz konusudur ve Allah gafletle yapılan ibadetleri kabul etmez. Dolayısıyla Hacı yaptığı ibadetlere mutlaka kendisini vermeli ve bütün ibadetlerde olduğu gibi henüz bu ibadete başlamadan önce kendisini buna hazırlamalıdır.

Gazzâlî, Allah'ın(c.c.) insanların say ve cemreler gibi mâhiyetini anlayamadıkları ibadetleri sürekli yapmasının gafleti izâleye yönelik olduğunu ifade eder.⁸⁷⁴ Gazzâlî bu şekilde söyleye dursun insandaki gafleti izâleye yönelik en önemli davranış düşünce ve anlama; düşünce ve anlama ise basîrete, basiret te mutlaka îmâna ve ihtimam duygusuna dönüşmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Aksi takdirde yapılan ibadetler sıradan ve monoton olacağı ve dolayısıyla ibadetle her hangi bir fiil arasında fark kalmayacağını söyleyebiliriz.

Ayrıca Gazzâlî, Allah Teâlâ'nın hacc ibadetini Kur'an'ı Kerîm'de geçmiş milletlerden bazılarının mağaralara çekilerek ibadet ettiklerini ve bu şekilde ruhbâniyet kesp ettiklerinden bahsederek hacc ibadetinin de Muhammed ümmetinin ruhbâniyeti olduğunu söyler.⁸⁷⁵

Dolayısıyla hacc, tevhîd, günâhların ve hataların affı, Allah'ın emirlerini yerine getirme, onun rızasını kazanma ve cennete girme, eşitlik, adâlet, tanışma ve ihlâsa dâvettir.⁸⁷⁶

Bir Arınma Vesilesi ve Bâtınî Bilgiye Ulaşma Bakımından İbâdetler:

⁸⁷⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 758.

⁸⁷⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 757.

⁸⁷⁶ Serrar el-Yami, Selim Bahmam *Benim Rabbim Allah'tur*, s. 100.

Allah Teâlâ kullarını ve bütün kâinatı bütün yönleriyle kuşattığını ve bildiğini düşünmemiz gerekir. Ona hiçbir şey gizli kalmayacağını, onun kâinatı yarattıktan sonra köşesine çekilmiş bekleyen bir tanrı olmadığını da rahatlıkla söyleyebiliriz.

يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ

“Yerlerde ki ve göklerde ki olanlar ondan isterler. O, her an bir iş üzerindedir.”⁸⁷⁷

Şu kâinatta onun izni ve haberi olmadan bir yaprak bile kıvılcak olmaz. O, cüz’iyyâtı bilmez veya ilgilenmez gibi açıklamaların doğru olmadığını da Kur’ân’ı Kerîm’e bakarak rahatlıkla söyleyebiliriz.

Allah Teâlâ Kur’ân’ı Kerîm’de şöyle buyurmuştur:

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظِلْمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ.

“Gaybın anahtarları onun yanındadır. Karalarda ve denizlerde her ne varsa bilir. Bir yaprak düşmez veya karanlıkta bir tane bulunmasın ki illâ O, onu bilir. Yaş ve kuru hiçbir şey bırakmadık ki biz kitabı mübinde bahsetmiş olmayalım.”⁸⁷⁸

Kur’ân’ı Kerîm her husustan esas, genel prensipler, küllî kâideler ve nüve olarak bahsetmiştir.⁸⁷⁹ Bütün bunlar gösteriyor ki İslâm’ın hükümleri insanları hatta insanın dışında ki varlıklarda dahil olmak üzere bütün yönleriyle kuşatmak ve bütün yönleriyle rehabilite ve dezenfekte etmek iddiasıyla geldiği veya gönderildiği söylenebilir. Merhum Gazzâlî *İhyâ’u ‘ulûmi’-d-din* adlı eserinde kalbî hastalıklardan ve şeytanın insanın kalbine nüfus ediş şekillerinden bahsederek bu hastalıkların nasıl tedavi edileceği konusunda açıklamalarda bulunur. Gazzâlî ilim ve amel bu hastalıklardan kurtulabileceğimizi ifade ettiği gibi bu hastalıklardan kurtulup kurtulamadığımızı nasıl test etmemiz gerektiğinin yollarını bile göstermiştir.⁸⁸⁰

Bu saymış olduğumuz manevi hastalıklar ise bunların zıddı olan iyi hasletler insanlarda yerleşince manevi temizlik veya manevi olarak temizlenmişliğimizi ve arınmışlığımızı gerçekleştirebileceğimizi düşünebiliriz. Manevi arınmışlığımız anlamına gelebilecek kavramları söyle sıralayabiliriz.

Zühd, kanat, verâ takvâ, rıza, sabır, şükür gibi kavramlar tasvufî kavramlar olduğu gibi aynı zamanda Kur’ân’ı Kerîm’in temel kavramları olduğunu ve bu kavramların zıddlarını içerik ve mana olarak düşündüğümüzde

⁸⁷⁷ Rahmân, 55/29.

⁸⁷⁸ En’âm, 6/59.

⁸⁷⁹ Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, s. 43.

⁸⁸⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 440, IV, 603-807.

Allah Teâlâ'nın bizleri bütün yönlerden arındırmak istediğinin bir kanıtı olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁸¹

Zühd:

Zühd ilim, amel ve hâlden meydana gelen âhiret yolcularının şerefli makâmlarından bir makâmıdır.⁸⁸²

Bir kimse alacağı bir malı satacağı maldan daha değerli görüp elinde ki malı gözden çıkarırsa kişi bu konuda zâhid olduğu gibi, Allah'tan başka her şeyi değersiz görerek tamamen Allah'a yönelen kişi de gerçek zâhid olmuş olur.⁸⁸³

Dolayısıyla zühd, Allah'tan gayrısını değersiz görmek ve Allah'tan gayrısı hiçbir şeye rağbet etmemek anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Zîrâ zâhid kişi dünyada yaşasa bile dünyaya pek değer vermediğini ve âlimler nezdinde zâhid'in manası konusunda mutabakat sağlanamadığını söyleyebiliriz. Kur'an'ı Kerîm'e baktığımızda bu kavramın değersiz, değer verilmeyen şey manasına kullanıldığını görmekteyiz. Çünkü Allah Teâlâ Yusuf Sûresinde bir âyeti kerîmesinde Yusuf'u(a.s.) kuyudan çıkararak kervan sahiplerinin ona pek değer vermediklerinden bahseder.

وَشَرُّهُ يَتَمَنَّ بِخَسِ دَرَاهِمٍ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ

“Onu çok cüz'î bir fiyata sattılar esasen ona pek rağbet ve değer vermiyorlardı.”⁸⁸⁴

Bu nedenle tasavvufta çokça kullanılan bu kavramın bu anlam çerçevesinde kullanılmaya devam ettiği görülmektedir.

Bazı sûfiler derki: Zühd haramlarda olur, insan helâl mala sahip olduğunda ona şükreder. Ondan sonra Allah'a ibadet ve tâate devam eder, o malın elden çıkarılması veya elde tutulması kendisine zarar veremez hâle gelir. Bazı sûfiler de der ki: Haramlarda zühd şart, helâllerde ise fazîlettir. Zîrâ kul hâline şükreder ve sabrederse Allah'ın kendisine yapmış olduğu nîmet taksîmine râzı olur ve onun ihsânlarına kanâat getirirse bu durumda az mal ile iktifâ etmek, çok malla zengin olarak yaşamaktan daha evlâ olur. Bazı sûfiler elindeki malı Allah'a ibadet ve itaat yolunda harcar, bu nedenle eli daraldığında sabreder ve harama el uzatmazsa, o zaman maldan yüz çevirmek daha mükemmel ve daha iyi bir hâl olur. Bazı sûfiler de kul için uygun olan kısmetini arayarak, zoraki şekilde elde edilecek helâli terk etmeyi tercih etmek, muhtaç olmadığı şeye el uzatmamalı derler.⁸⁸⁵

Durum ne olursa olsun zâhid kavramının içerisinde Allah'ın dışında hiçbir şeye değer vermeme söz olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle sûfilerin

⁸⁸¹ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 337.

⁸⁸² Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 398.

⁸⁸³ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 398.

⁸⁸⁴ Yusuf, 12/20.

⁸⁸⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 253.

içinde buldukları hâller ve makâmlar sebebiyle bazı farlı açıklamalarda bulunsalar da bu tanım ve açıklamaların nirengi noktasını Allah sevgisi ve aşkından dolayı kulun kalbine onun dışında her hangi bir şeyi koymama olduğu söylenebilir.

En azından bugün insanın hayatta ihtiyaçlarını giderme noktasında ihtiyaçlarını önemine göre sıraya koyması gerektiğini söyleyebiliriz. Şayet ihtiyaç değilse, çeşitli sâiklere binaen fazlasını istememek ve yeme içme gibi diğer dünya nimetlerinden istifade ederken tûli emelle fazlasına tenezzül etmemek gerektiğini düşünebiliriz. Bundan dolayı Gazzâlî bir yıllık nafaka biriktiren kimselerin zayıf zâhid olduklarını belirtir.⁸⁸⁶

Ayrıca bir kimse kendisinin zâhid olup olmadığını nasıl anlar sorusuna da şöyle cevap vermektedir: İbâdetlerinden zevk ve haz duyuyorsa, varlığa sevinmeyip yokluğa üzülüyorsa, zem ile medhi bir sayıyorsa o kimsenin zâhid olduğunu söyler.⁸⁸⁷

Kanâat:

Kanâat, hem elde olanla yetinme ve kismetine râzı olma, hem de elde olanı idâreli ve ölçülü kullanma anlamına gelir.⁸⁸⁸

Kanâat, kulun kendisine vermiş olduğu nimetleri yeterli görmesi yeme içme, ve giyim gibi ihtiyaçları asgarî seviyede tutmak, israftan kaçınarak, Allah'ın yaptığı taksimata râzı olmak anlamlarına gelir.⁸⁸⁹

Kul kendisine verilen nimetleri yeterli görünce iç huzûrunu sağlayacağını ve bu şekilde Allah'tan ve kendisine verilen nimetlerden hatta kendisinden bile memnun olacağını ve har vurup harman savurmayacağını söyleyebiliriz.⁸⁹⁰ Bu şekilde memnuniyet içerisinde olan insan kendisine verilen nimetler az bile olsa kanâat edecek ve gerçek zenginliği elde etmiş olacağı anlamına gelir. Onun için Hz. Peygamber Ebû Hureyreden rivâyet edilen bir hadîsi şerîfinde şöyle buyurmuştur:

لَيْسَ الْغِنَىٰ عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ وَلَكِنَّ الْغِنَىٰ عَنِ النَّفْسِ ،

“Gerçek kanâat mal çokluğu değildir. Gerçek kanâat gönül zenginliğidir.”⁸⁹¹

Takvâ:

Takvâ kulun Allah'a itaat ederek azabından sakınmasıdır. Takvânın hakikati ilk önce şirkten, daha sonra günâh ve kötü olan fillerden, daha sonra

⁸⁸⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 423.

⁸⁸⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 441.

⁸⁸⁸ Uludağ, Süleyman, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 161.

⁸⁸⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 299.

⁸⁹⁰ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 161.

⁸⁹¹ Buhârî, “Rikâk”, 34; Müslim, “Zekât”, 120; İbn Mâce, “Zühhd”, 37; Tirmîzî, “Zühhd”, 69; Bezzâr, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, XV, 145; Beyhâkî, *Şuabü'l-İman*, XII, 544; Şihap el-Kudâî, *Müsned*, II, 211, 212.

da günâh olma ihtimâli olan fiillerden sakınması, en son olarak da fuzûlî ve lüzumsuz olan fiilleri terk etmesidir.⁸⁹²

Takvâ: nefsi korkulan ve mahzurlu şeylerden korumaktır. Bazen takvâ korku yerine kullanılır. Ayrıca takvâ duraklar, yerler anlamındadır.⁸⁹³

Dikkat edilirse takvâda öncelikle şeriata bağlılık esastır, kul şeriata bağlılığını gerçekleştirdikten sonra onun makâm ve hâller arasında geçişler yapması ve yükselişe geçmesi mümkündür. Dolayısıyla İslâmî tasavvufî anlayışında öncelikle haramlardan kaçınmak ve emredilen hususları yerine getirmesi gerekir. Bu konuda her şeyden önce önemli olan haram ve helâllere riâyet etmek olduğu bilinmelidir. Kul veya sâlik buna dikkat ettiğinde veya bunu ölçü olarak aldığı anda kendisinden birtakım hâllerin meydana gelmesi sahihtir ve şeriat çeçevesinde meydana gelen “kerâmetler”⁸⁹⁴ zümresinden olarak kabul edilebilir.

Hz. Peygamber Nûman b. Beşirden rivâyet edilen bir hadîsinde şöyle buyurmaktadır:

الثُّعْمَانُ بْنُ بَشِيرٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " الْحَلَالُ بَيْنَ، وَالْحَرَامُ بَيْنَ، وَبَيْنَهُمَا مُشَبَّهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنْ اتَّقَى الْمُشَبَّهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِزِّهِ، وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ: كَرَاعٍ يَزْعَى حَوْلَ الْحِمَى، يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ، أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى، أَلَا إِنَّ حِمَى اللَّهِ فِي أَرْضِهِ مَحَارِمُهُ، أَلَا وَإِنِّي الْجَسَدُ مُضْغَةٌ: إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ "

“Haram belli helâl bellidir, aralarında bir de şüpheli şeyler vardır ki çoğu insan bunları bilmez. Kim onlardan sakınursa dinini ve şerefini korumuştur. Kim o şüpheli şeylerin etrafında dolaşırsa tıpkı koruluğun etrafında dolaşan sürü gibi ona düşme tehlikesi vardır. Dikkat ediniz her hükümdarın bir koruluğu vardır. Allah’ın koruluğu da haramlardır. Dikkat ediniz insan vücûdunda bir et parçası vardır ki o düzgün olduğunda bütün ceset düzgün olur. O bozulduğunda bütün bir cesed bozulur. Dikkat ediniz o kalptir.”⁸⁹⁵

Verâ:

Kişinin günâhları ve şüpheli şeyleri terketmesidir.⁸⁹⁶ Şüpheli şeyleri terk etmek haram ve helâllere dikkat ettikten sonraki bir aşama olduğu için daha üst merteye sayılabilir. Çünkü şüpheli şeyler haram mı yoksa helâl mi olduğu konusunda şüphe bulunan konular demektir. O hâlde kul bu konularda araştırma yapmalı ve incelemelerde bulunmalı, şayet her hangi bir husus hakkında haramlık veya helâllik açısından bir tespit bulunabilirse ona uyar, fakat herhangi bir tespit bulunamazsa şüpheli şeylerden kaçınmak, dininin

⁸⁹² Kuşeyrî, *Risâle*, s. 243

⁸⁹³ Râğîb el-sfahânî, *el-Müfredât*, v-k-y mad., I, 881.

⁸⁹⁴ Kerâmet: İkrâm, kerem, lütuf veihşân demektir. Mü’min bir kulda hârikulade bir hâlin zuhur etmesine” kerâmet” denir.

⁸⁹⁵ Buhârî, “İman”, 44; İbn Mâce, “Fiten”, 57; Tirmîzî, “Büyü”, 1; Nesâî, *Âdâbü'l-kudât*, 18; Taberânî, *el-Mu’cemü'l-Kebîr*, X, 333; Beyhâkî, *Şuabü'l-İman*, VII, 492.

⁸⁹⁶ Kuşeyri, *Risâle*(trc. Süleyman Ulududağ), s. 247; Abdü'l-Kâdir Geylânî, *Fütûhu'l-gayb*(trc. İlyas Aslan ve Derya Çakır), s. 88.

korunmasına katkı sağlamış olacağını söyleyebiliriz. Dolayısıyla kul Allah'ın dinini koruma konusunda titizlik gösterirse bu güzel, yerinde ve Allah'ın hoşuna giden bir davranış olduğunu düşünebiliriz. Kul Allah'ın dinine yardım ettiği sürece Allah'ta ona yardımcı olacak ve bu şekilde düşünen insanların ve toplumların bulunduğu beldeler huzûr ve selâmet beldeleri hâline dönüşeceğini söyleyebiliriz.

Yukarıda Numan b. Beşirden rivâyet edilen hadîsi şerîfte haramları terk ettikten sonra şüpheli şeylerden kaçınmanın Müslüman'ın dinini ve şerefini koruma konusunda ne kadar büyük ehemmiyete sahip olduğunu göstermektedir. Çünkü şüpheli şeyler riskli konulardır ve kul bu riskli konularda ihtiyat tarafında yer alınca gemisini kurtarmış ve tutmuş olduğu bu ihtiyat yolunun faydasını göreceğini söyleyebiliriz.

Dinin özü verâdir, onu helâk eden ise aç gözlülüktür. Hz. Ebû Bekir'e atfedilen bir sözde onun biz harama düşmemek için yetmiş tür mubahı terk ederdik dediği, Hz. Ömer ise biz haramlara düşme korkusuyla helâllerin onda dokuzunu terk ederdik dediği söylenmektedir.⁸⁹⁷

Rızâ:

Lügatte: Murâkabe, işi kolaylıkla kabullenme; ıstılahta ise tabiatta ilâhî kânunlar hükmünü icrâ ederken itiraz etmemek ve kabullenmektir.⁸⁹⁸ Rızâ insanın bir şeyi memnuniyetle kabullenmesi ve kabullenmekte sıkıntı duymamasıdır.⁸⁹⁹ Rızâ kulun rabbinden razı olması, ona her hâlükârda isyan etmemesi anlamına geldiğini de söyleyebiliriz. Zîrâ zorlukta ve darlıkta kul daima rabbinden râzı olacak hiçbir konuda ona isyan etmeyecektir. Bu kul için ulaşılması gereken büyük bir hedef ve aynı zamanda gerçekleştirilmesi mümkün olan veyahut ta işin erbabınca başarı sağlanmış bir konu olduğunu söyleyebiliriz.

Bundan dolayı Allah Teâlâ Beyyine Sûresinde ki âyeti kerîmesinde şöyle buyurmaktadır:

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ

“Allah Teâlâ onlardan râzı onlarda Allah'tan râzıdır.”⁹⁰⁰

Bu âyeti kerîme aynı zamanda rıza makâmının karşılıklı olduğunu gösterdiğini söyleyebiliriz. Zîrâ kul Allah'tan râzı olunca Allah da hemen kuluna mukâbelede bulunduğunu ve O, bu şekilde kulundan râzı olacağını söyleyebiliriz. Onun için tasavvufta nefsin mertebeleri şöyle sıralanmıştır.

Kâmil insan olabilmek için nefsin birtakım hâllerini ve makâmalarını aşmış olmak gerekir. Yâni, nefsi emmâre, nefsi levvâme, nefsi mülhime, nefsi

⁸⁹⁷ Geylânî, *Fütûhu'l-gayb*(trc. İlyas Aslan ve Derya Çakır), s. 88.

⁸⁹⁸ Kuşeyri, *Risâle*, s.335.

⁸⁹⁹ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 125.

⁹⁰⁰ Beyyine, 98/8.

mutmainne, nefsi râdıyye, nefsi mardıyye, nefsi kâmile şeklinde en sonunda nefsini olgunlaştırmış olan kişi, insanı kâmil mertebesine ulaşmış olur.⁹⁰¹

Kul Allah'tan gelene râzı olunca artık Allah da ondan râzı olacağı bilindiği veya düşünülmesine göre, kulun bu mertebelere çıkması öyle kolay bir iş olmadığını bilmemiz gerekir. Her hâlükârda başa gelene râzı olmak çok büyük bir hâl veya makâm olarak, kulun bunu çok yorucu bir riyâzetle gerçekleştirebileceğini düşünebiliriz.

Bu şekilde, sûfi demek “seyru sülûkle”⁹⁰² yani tasavvufta bir eğitim yöntemi diyebileceğimiz çeşitli hâl ve makâmlardan geçerek bir insanın ulaşabileceği en yüksek tasaffi mertebelerine ulaşan veya ulaşmaya çalışan kişi olduğunu söyleyebiliriz.

Sıdk:

Lügatte doğru, doğruluk, yalanın zıddı, vaka ve hadiseye uygun haber, vefâ, ahde bağlılık, hâl olan; ıstılahta ise olanı olduğu gibi anlama ve anlatma: dilde, kalpte ve fiilde doğruluk olarak üç çeşittir.⁹⁰³

Sıdk her konuda doğruluk ve her zaman doğru davranmak şeklinde anlaşılınca kulun kişilik ve ahlâki yapı oluşturmasında çok önemli kavram olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Zîrâ bir kul ancak davranışları arasında bütüncül bir yapı oluşturduğunda ve bu güzel davranışlarının istikrarlı hâle getirdiğinde ve bu konuda bir meleke kesp ettiğinde ancak güzel ahlâk ve çelişkilerden uzak bir kişiliğe sahip olduğunu, aksi takdirde çelişkiler yumağı olmaktan kendisini kurtaramayacağını söyleyebiliriz.

Dolayısıyla Allah’u Teâlâ insanlara doğruluğu emretmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ

“Ey îman edenler Allah’tan korkun ve doğrularla beraber olun.”⁹⁰⁴

Doğruluk insana emredilen bir davranış olunca o hâlde kulun her hâlükârda doğru söylemesi ve doğru hareket etmesi gerekiyor. Yalancılık bir mü’min için büyük bir talihsizlik ve yalan bir toplumun çivisinin çıkmasına sebep olan en tehlikeli davranışlardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Hayatının her alanında yalan söyleyen veya bir toplum ki o toplumda yalan hiç tenkide mahal olmadan söyleniyor. O zaman toplumun çivisi çıkmış yalan söylemenin ve yalanla iş görmenin akabinde kimin başına ne gibi felâketler ve kötülükler geleceği kestirilemeyeceğinden bu kötü ve tehlikeli davranıştan toplumlar son derece sakındırılması ve uyarılması gerektiği ve bizi bu konuda kötülüklerin

⁹⁰¹ Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, S. 235-236.

⁹⁰² Seyru sülûk: lügatte “seyr”gezmek, “sülûk” yürümek ve gitmek anlamındadır. Tasavvuf istilahında seyr, cehâletten ilme, kötü ve çirkin huylardan güzel ahlaka, kendi vücûdundan hakkın vücûduna doğru hareket, demektir. Sülûkta tasavvuf yoluna girmiş kişiyi hakka vuslata hazırlayan ahlâki eğitimidir. Bir başka deyimle seyrü sülûk tasavvufa giren kimsenin manevi makamlarını tamamlayıncaya kadar geçirdiği safahatâverilen isimdir.

⁹⁰³ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 356.

⁹⁰⁴ Tevbe, 9/19.

manevi hastalıklara, kirlere; iyiliklerin de manevi temizlik ve arınmışlığımıza etki eden faktörler olduğunu düşünebiliriz. Çünkü bizler İslâm'ın top yekûn bir temizlik aracı olduğunu iddia ediyor ve onun bu şekilde olduğunu da insanı bütün yönleriyle ele alıp içiyle dışıyla tertemiz arınmış bireyler olmasını sağlamaya çalışmasına bakarak söyleyebiliriz.

Dolayısıyla doğruluk denince insanın konuşmalarından başlayarak davranışlarına hatta yaptığı bütün işlere ve faaliyetlere varıncaya kadar dürüst olması anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

Allah'tan gereği gibi korkmanın sadece sözle olmayacağı, ondan gereği gibi korkmanın her alanda dürüst davranarak, mümkün olacağını söyleyebiliriz. Zîrâ doğrularla beraber olmak, onları sevmek, onları desteklemek ve onlarla birlikte hareket etmek insan hayatının çeşitli alanlarında gerçekleşebilir. Bu nedenle doğrularla beraber olmak demek onların başına her hangi bir belâ ve musîbet geldiğinde üzülme ve onların çekmiş olduğu, acı ve ızdırapları aynen onlar gibi çekmek ve yaşamak anlamına geldiği gibi, onlara sahip çıktıkları için de her hangi bir belâ ve musîbet gelme durumu da söz konusu olabilir. Çünkü hayatta her şeyin bir bedeli olduğu gibi doğruluğun, dürüstlüğün ve doğrularla beraber olmanın da bir bedelinin olduğu ve bu bedeli ödemeyi göze alamayanların gerçek manada doğru ve dürüst olamayacaklarının bilinmesi gerekir.

İstikâmet:

Lügatte: Düzgün ve doğru olan, eğri olmama; ıstılahta ise sülûk esnasında her hangi bir cihete meyletmeden itidal üzere hareket etmek, Allah'a rağmen tercih yapamamak, emirlere uymada ve nehiylerden kaçınmada devam, ilâhi hükümleri bilmede kemâl sahibi olanın doğurduğu netice.⁹⁰⁵

Bir insan ve kul olarak, bütün aza ve organlarımızla istikâmet üzere olmamız gerektiğini ve bunun aynı zamanda İslâm'ın kapsayıcılık yönünü de ifade ettiğini söyleyebiliriz. Öyle ise her organ ve azamızla bütün duygu ve düşüncelerimizle istikâmet üzere olmak bir insan ve Müslüman olarak hepimizin görevi olduğu bilinmelidir.

Bu nedenle Aşağıda ki ifadeler genel olarak bir insan ve Müslümanda ki bu kapsayıcı olma özelliğini yansıttığını söyleyebiliriz:

Dilde istikâmet: Hikmet söyleme ve doğru konuşma.

Nefiste ve bedende istikâmet: Himmence ve niyette doğruluk.

Ruhta istikâmet: Derin ve mükemmel bir saygı hissi.

Sırda istikâmet: Nîmetle değil nîmeti verenle meşgul olmak.⁹⁰⁶

⁹⁰⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 350.

⁹⁰⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 350.

Buradan özellikle kavramların tarifinden de hareketle istikâmetle sıdk arasında şöyle bir fark olduğunu, yani istikâmet sürekli olan, sıdk ise kesintili olabilen bir hâl veya makâm olduğu söylenebilir. Çünkü insan zaman zaman doğru davranmakla beraber bunu sürekli yapamayacağı gibi, lokal ve sınırlı olarak bir işin doğru ve dürüst bir şekilde olup bitmesi de her zaman mümkün olmayabilir.

Allah Teâlâ Fussilet Sûresinde ki bir âyeti kerîmesinde şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ الدِّينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَفْتَاوْا تَنْزِيلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ

*“Rabbimiz Allah deyip de sonra dosdoğru olmaya devam edenler varya melekler kendilerine inerek korku ve üzüntü olmayacağını ve vaad edilen cennetlerle müjdeleyerek sevinin derler.”*⁹⁰⁷

Bu âyeti kerîmede de görüldüğü gibi istikâmet doğrulukta sebât etmek ve doğrulukta sürekli ve istikrarlı olmak anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Burada dikkat çeken bir başka konuya da değinmekte yarar vardır. Bu kavramlar arasında bir bağlantı olduğu da ortaya çıkmaktadır. Meselâ, istikâmet kavramının bir yandan sıdk kavramıyla ilişkisi olduğu gibi diğer yandan sabır ve şükür gibi kavramlarla da ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Biraz daha işi irdelediğimizde zikir kavramıyla bile ilişkisi olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Çünkü Allah’ı sürekli anmayan veya hatırında tutmayan birisinin istikâmet üzere olması beklenemez.

Müfessirler bu âyeti kerîme hakkında te’vil veya yorumlarda bulunarak şöyle demişlerdir. Bazıları istikâmet, tevhit üzere olmaya devam etmektir. Bazıları farzlara devam etmektir. Bazıları ise Allah’a kulluk ve itaate devam etmek vs. şeklinde yorumlarda bulunmuşlardır. Dolayısıyla bu yorumların hepsinin ortak noktası bir işte devamlı ve sürekli olmak manasına olduğu söylenebilir.⁹⁰⁸

Zikir:

Zikir anmak ve hatırlama manasınadır.⁹⁰⁹ Yüce Allah’ı anmak ve hatırlama en büyük zikirdir. Bu durum ya yüce Allah’ın azametini düşünmekle olur ve bundan heybet ve iclâl meydana gelir. Ya kudretini düşünmekle olur ve bundan hüznün ve korku meydana gelir. Ya da onun sanat eserlerini düşünmekle meydana gelir ki ondan ibret ve uyanıklık hâli meydana gelir.”⁹¹⁰

Zikir Allah Teâlâ ile muhâvere, münâcât, gizli bir yalvarış ve anlaşmadır. Anmak, hatırlamak, gaflet ve unutma hâlinde olmamak, zikrullah Allah’ın zikredilmesi, zâkir: zikir yapan kul; mezkûr: zikredilen ise Allah’tır.”⁹¹¹

⁹⁰⁷ Fussilet, 41/30.

⁹⁰⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXI, 464.

⁹⁰⁹ Türk, *Sûfilere Göre İbâdetlerin İç Anlamlar*, s.38.

⁹¹⁰ Bilmen, *İlmihal*, s. 482.

⁹¹¹ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 437.

Zikir, dilin zikri, kalbin zikri, ruhun zikri, sırrın zikri gibi kısımlara ayrılır. Aslında Allah'ı anma çok çeşitli olabilir. Yani her çeşit ibadet Allah'ı anma anlamına geldiği için zikir sayılır. Allah(c.c.) bir âyeti kerîmesinde şöyle buyurur:

إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

“Muhakkak ki ben Allah'ım benden başka ilah yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için Namaz kıl.”⁹¹²

Dolayısıyla zikir dediğimiz zaman çok geniş kapsamlı bir kavramdan bahsettiğimizi söyleyebiliriz. Bu nedenle kulun Allah'ı anmak için çeşitli yollar arayıp bulması gerektiğini de söyleyebiliriz. Meselâ: Namaz Allah'ı anma şekli olduğu gibi, kulun Allah'ın kendisine vermiş olduğu veya onun azamet ve kibriyâsını düşünmesi vb. şeyler de Allah'ı anma şekillerinden olduğunun bilinmesi gerekir. Bu nedenle zikir kelimesi Kur'ân'ın temel bir kavramı olarak çok geniş kapsamlı bir kelime olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu kavramların mü'minleri manevi açıdan kuşatarak onu arındırması, zihnî dinginliğe vesile olması, duygu ve düşünce itibarıyla müspet bir hâle bürünmesi kişinin manen temizlendiği anlamına gelebilir.

Bu nedenle biz insanın öncelikle kalbinin kötü düşüncelerden temizlenmesini sonra da böyle güzel hâllerle tezyîn edilerek şerefine, haysiyetine, sağlığına zarar vermeden rabbisiyle ve çevresiyle uyum içerisinde yaşayabileceğini söyleyebiliriz.

Tevbe:

Tevbe Arap dilinde dönmek, rücû etmek demektir. Tevbe bir Müslüman'ın işlemiş olduğu günâhlardan dolayı, duymuş olduğu pişmanlık demektir.⁹¹³ Tevbe ibadetlerin başlangıç basmağı ve makamların başlama noktasıdır.⁹¹⁴

Gazzâlî'ye göre tevbenin meydana gelebilmesi için ilim, hâl ve fiil olarak üç hususun meydana gelmesini şart koşar. Yani kul önce hata ettiğini bilir ve anlar sonra bu durum içinde bir acı ve hüzne dönüşür ki bu nedâmettir, sonra da fiilî olarak tevbe gerçekleştiğinden bahseder.⁹¹⁵

İslâmiyet'te tevbe teşvik edilen ve emredilen bir husus olduğu bilinmesi gerekir. Çünkü bu konu Kur'ân ve sünnette çok net bir şekilde ifade edildiğini ve bu nedenle bir kimse işlemiş olduğu bir günâh veya yapmış olduğu bir hatadan dolayı vakit geçirmeden mutlaka tevbe etmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Usûlüne göre tevbe yapıldığı zaman bütün günâhların af edileceği umut edilir.

⁹¹² Taha, 20/14.

⁹¹³ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 229.

⁹¹⁴ Türk, *Sufile GÖRE İbadetlerin İç Anlamları*, s. 81.

⁹¹⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 9.

Zîrâ Allah Teâlâ bir âyeti kerîmesinde şöyle buyurmaktadır:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

“Ey nefislerine zulmeden kullarım Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Zîrâ Allah bütün günâhları af eder. Şüphesiz ki o çok bağışlayan ve acıyandır.”⁹¹⁶

Hız. Peygamber bir hadîsi şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ

“Günâhlarından tevbe eden hiç günâh işlememiş gibidir.”⁹¹⁷ Buyurarak, tevbelerin günâhların bağışlanmasında ki rolünü ifade etmiştir.

Furkân Sûresinde ki bir takım âyetlerde inanıp sâlih amel işleyen kimselerin günâhlarının bağışlanacağı ve hatta seyyiatlarının hasenâta tebdil edileceğinden bahsedilmektedir.

إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا

“Tevbe edip sâlih ameller işleyenler, onların seyyiatları hasenâta tebdil edilecektir. Allah çok bağışlayan ve acıyandır.”⁹¹⁸

Yine Kur’ân’ı kerîmde bazı âyetlerde büyük günâhlardan kaçınan kimselerin küçük günâhlarının bağışlanacağından bahsedilmekte ve bu küçük günâhların icabında tevbe olmaksızın yapılan ibadetler ve iyiliklerle silinip yok edileceğinden bahsedilmektedir.

إِن تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نَكَفَرْنَا عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا

“Eğer nefyedildiğiniz büyük günâhlardan kaçınırsanız, seyyiatlarınızı örteriz. Sizi değerli bir yere koyarız.”⁹¹⁹

كَبَائِرُ: Sahibini cehenneme veya kendisine had uygulanmasına sebep olan her günâh büyük günâhtır.⁹²⁰

السَّيِّئَةُ : Kötü ve çirkin fiil.⁹²¹

Bu âyeti kerîmede nüzûl sebebi olarak tevbe edilmesi gereken konular veya günâhlardan Allah’a şirk koşanların en çok işlediği şirk, adam öldürme, zinâ gibi büyük günâhlar sayılırken, aynı zamanda Müslüman’lar hakkında nâzil olduğunu söyleyenlerde söz konusudur.⁹²²

⁹¹⁶ Zümer, 39/53.

⁹¹⁷ İbn Mâce, “Zühd”, 150; Taberânî, *el-M.u’cemü’l-Kebir*, 10281; el-Gudâi, *Müsned*, 108; Beyhâkî, *Şuabü’l-îman*, IV, 370; Beyhâkî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, X, 259.

⁹¹⁸ Furkan 25/70.

⁹¹⁹ Nisa, 4/31.

⁹²⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, VIII, 247.

⁹²¹ Ragıb, *el-Müfredât*, 1, 441.

⁹²² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXI, 306-310.

Sahih bir tevbe için, nedâmet, Allah'ın yasak ettiği şeyleri tekrar işlememek için azîm ve gâyet göstermek, işlenen haksızlıkları telâfi etmek gerekir.⁹²³

Bazılarına göre tevbenin tevbe, inâbe ve evbe olarak olarak üç kısma ayrılması da tevbede asgarî ve azamî sınırları göstermesi bakımından önemlidir.⁹²⁴

Dolayısıyla büyük günâhlar yani şirk, kasden adam öldürme, fâiz yeme, savaştan kaçma, Allah'ın rahmetinden ümîdi kesme, Allah'ın mekrinden emin olma, yetim malı yemek, iffetli bir kadına zinâ isnadında bulunmak, anne ve babaya karşı gelmek, yalancı şahitlik, sihir yapmak gibi büyük günâhların⁹²⁵ tevbe ve gözyaşıyla af edileceğini söyleyebileceğimiz gibi, boş konuşmak, ağzımızdan kötü kelimelerin çıkması gibi küçük günâhların ise, yapılan iyiliklerle bağışlanacağını söyleyebiliriz. İslâm'da aslî günâh olmadığı gibi günâhların insanın yakasını bırakmayacağı sorunu veya tehlikesi de yoktur ve her insan şartlarına riâyet ederek tevbesini gerçekleştirip kendisini Allah'a af ettirebilir. Günâhlar insanın kalbini karattığına ve manevi kir olduğuna göre, günâhlardan kurtulmak veya bağışlanmakta manevi temizlik ve arınmışlık anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız manevi kavramların sayısını artırmak mümkündür. Ancak bu kadarla iktifâ ederek bu kavramları sembol olarak ele alıp İslâm'ın konumuzla alâkalı olan ruhunu ve mantığını rahatlıkla kavrayabiliriz. Dolayısıyla bu durum bize İslâm'ın terbiye ve temizlik metotunun nasıl olması gerektiği konusunda yol gösterdiğine ve insanı kâmil olma yönünde ne gibi mücâdeleler vermemiz gerektiği ile ilgili yol gösterdiğini ve insanın aklını, fikrini, nefsinin, bedenini, duygularını vs. insanla ilgili her ne olursa olsun, onları eğitme cihetine gidilmesi gerektiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Tabi ki bu noktada insanın mâhiyetinin ne olduğunun bilinmesinin çok önemli olduğunu ve insanı tanımadan ona uygun bir eğitim metodu geliştirmenin imkânsız veya eksik olduğunu söyleyebiliriz. Bütün bunlardan dolayı öncelikle insanın mâhiyetini tanıyıp ondan sonra eğitime başlanmasının çok faydalı olacağı kanaatindeyiz. Kur'anı Kerîm ise bize insanın mâhiyetini tanıma konusunda mükemmel açıklamalarda bulunmaktadır. Bu açıklamalardan öncelikle istifade etmek konuyla ilgilenen her ilim adamının görevi olmalıdır. Çünkü insanı yaratan Allahdır(c.c.). Kur'an'ı Kerîm ise aynı zamanda insanın kullanma kılavuzu olduğu söylenebilir.

⁹²³ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 231.

⁹²⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 230.

⁹²⁵ Taberânî, *el-M.u'cemü'l-Kebir*, VIII, 238-247.

SONUÇ

Allah Teâlâ hikmet sahibi olandır. Yarattığı her şeyi birtakım hikmet ve maksatlarla yaratmıştır. O, abesle iştigal etmez. Varlıklar içerisinde boş yere yaratılan, işe yaramayan herhangi bir varlık da yoktur. Her şeyin şu âlemde kendisine göre bir rolü ve görevi vardır. Onun teşriî hükümleri de belli gayeler ve maksatlar için, yani kullarının menfaat ve maslahatını gerçekleştirmek için gönderilmiştir. Bundan dolayı onun hikmetleri kevnî hikmetler ve teşriî hikmetler diye iki kısma ayrılır. Kevnî hikmetler, yaratılan varlıklar üzerinde gördüğümüz hikmetlerdir. Teşriî hikmetler ise onun emir ve nehiyelerindeki hikmetleridir.

Kâinata var olan her şey Allah'ın âyetleridir. Güneş, ay, yıldızlar, dağlar, denizler, hayvanlar, insanlar vs. onun filî âyetlerini oluştururken Kur'ân'ı Kerîm gibi kitaplar da onun sözlü âyetlerini oluştururlar. Her iki kategoride ki âyetler hikmetle yaratılmış veya gönderilmiştir.

Bu nedenle İslâm hukukçularının geneli Allah'ın hükümlerinin bir gaye ve amaç doğrultusunda gönderildiğini düşünerek hükümlerin ta'lîlini kabul etmişlerdir. Ancak hikmetle ta'lîl konusunda ise ihtilâf etmişlerdir. Âlimlerin geneli hükümle vasıf arasında münasebet olduktan ve münasip mana açık ve munzabit olduktan sonra mazinnesine gerek duymadan hikmetle ta'lilde bulunabileceğine karar vermişlerdir. Çünkü bu durumda münasip mananın illetten bir farkı kalmayacağını söylemişlerdir. Bu şekilde açık ve munzabit vasıfla ta'lilde bulunmayı uygun gören İslâm hukukçuları illet varsa hüküm de vardır, illet yoksa hükümde de yoktur diyerek hükümleri gizli ve muzdarip hikmetlere dayandırmayı uygun bulmamışlardır.

İslâm hukukunda hikmetin terim olarak tarifinden hareketle hükmün sebep ve illetine bağlanmasına terettüb eden bir maslahat veya bir mefsedetin giderilmesi şeklinde gerektirici manada veya maslahatın sağlanması veya mefsedetnin giderilmesi açısından teşri' e terettüb eden şey olarak hükmün amacına göre düşünüp bir tarif yapıldığında hikmetin bir şekilde hükümlerin konulmasında tesirinin olduğunu düşünebiliriz. Fakat bu İslâm hukukçuları yanında hükümlerin hikmetlerine dayandırıldığı anlamına gelmemelidir. Çünkü İslâm hukukçularının geneli hukuk güvenliği açısından hikmetle ta'lîli câiz görmemişlerdir. Hatta hikmetle ta'lîli savunanlar bile belli kayıtlar getirerek hukuk güvenliği açısından hikmetin aşırı derecede esnetilmesine karşı çıkmışlardır. Özellikle bunu ileri dönem İslâm hukukçuları savunmuşlardır. Bu şekilde hikmetle ta'lîli câiz görmeyen âlimler illet tespit edildikten sonra hikmetinde mezkûr illetle beraber bulunacağını düşünmüşler ve hatta hikmete ters düşse bile hükümlerin illetlerine dayandırılması gerektiğini savunmuşlardır.

Bir maslahatın sağlanması veya bir mefsedetın giderilmesi açısından hikmet ise üç temel prensipte mütalaa edilmiştir: Birincisi zaruriyyat, ikincisi haciyyat, üçüncüsü tahsiniyyattır.

Ayrıca hikmet kavramı sadece kıyas konusu içerisinde değerlendirilecek bir konu da değildir. Onun kıyasın dışında değerlendirilen bir yönü de vardır. Yani hükümlerden istidlâl yoluyla elde edilen sırlar ve hikmetler anlamına da gelmektedir. Bu nedenle hikmeti hükümlerdeki münasip mana, amaç olarak kıyasın konusuna; üzerinde düşünülmesi gereken derin manalar ve sırlar olarak ise kıyasın dışına taşan faydalar, menfaatler olarak ta değerlendirmemiz gerekir.

Meselâ Ramazanda yolculuk durumu bir meşakkat hâlidir. Fakat bu meşakkat açık ve munzabıt olmadığından hükmün illeti olamamıştır. Şayet şartları taşısaydı hükmün illeti olabilecekti.

Bu şekilde İslâm hukukundaki zaruriyyat, haciyyat ve tahsiniyyat gibi hukuk normlarının dışında olan ve küllî bir kıyastan da elde edilmeyen, kıyasın dışında değerlendirilmesi gereken, hoş davranışlar olarak görülen dördüncü bir husustan bahsedebiliriz. Meselâ kölenin hürriyetine kavuşturulması güzel bir davranıştır. Bu nedenle kölenin hürriyetine vesile olan kitâbet anlaşması da güzel görülmüştür.

Beşinci olarak yine bu saydığımız zaruriyyat, haciyyat, tahsiniyyat gibi bir durumun söz konusu olmadığı, aslî ve cüz'î bir illet elde etme imkânının da olmadığı fakat küllî bir illetin düşünülmesi mümkün olduğu durumlardır. Buna örnek olarak sadece bedenle yapılan ibadetler verilebilir. Beş vakit namazımızı kıldığımızda bir maslahatın temini veya bir zararın def'i söz konusu olmamakta fakat namazlara devam edildiğinde sorumluluk duygusu gelişir, Allah'ın sürekli hatırlanması sağlanır, kötülüklerden korunulur şeklinde açıklamalar yapılabilir. Aslında ister bedenle ister mal ile isterse hem mal ve bedenle yapılan ibadetlerde olsun kişinin kendisine bakan yönüyle bu umumî illetlerin sağlanmış olacağını da düşünebiliriz.

Bu nedenle dini hitap ve hükümler üç kısma ayrılır: Sırf tehakküm ve teabbüd için olanlar, illeti ve sebebi bilinenler ve bu ikisi arasında bulunanlar. Bu nedenle ibadetler alanı tebbudîdir. Yani hikmeti bilinebilir fakat illeti bilinemez. Meselâ namazın rekâtları, günde kaç vakit olduğu, kadınların ay hâllerinde orucu kaza etmeleri fakat namazı kaza etmemeleri gibi hükümler teabbudîdir. Muâmeleler, Cezâ hukuku sahasına giren hükümler, nikâh, mufâratat gibi meselelerin illet ve sebebi açık olduğundan ta'lîli mümkün olan hükümlerdir. Bundan dolayı bu alanda illet, hikmet, maslahat varsa hüküm de vardır. İlet, hikmet ve maslahat yoksa hükümde yoktur. Küçük yaşta ki bir çocuğun kısıtlılık hâlinin onda bir rüşd veya malına sahip çıkma gücü ortaya çıkıncaya kadar kaldırılması gibi hususlar maslahat prensibine göre olmaktadır. Çünkü zamanın ve mekânın değişmesiyle maslahatlar

değişeceğiinden hükümler de değişir. Bu nedenle maslahat ve hikmetler hukukun dinamizmini sağlayıcı bir görev de üstlenmektedirler.

İslâm hukukunda hikmetle teşriî meselesi dediğimizde fakihler mutlak olarak hükümler hikmetle ta'lîl edilebilir, mutlak olarak hikmetle talil edilemez ve belli şart ve kayıtlarla hikmetle ta'lîl edilebilir, diyenler olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Fakat cumhûrun görüşü belli kayıtlarla hikmetle ta'lîlin câiz olduğudur. Ancak fıkıh literatüründe teabbudî lafzıyla anlaşılan mana, hükümlerin hikmetlerinin bilinebileceği fakat illetlerinin bilinemeyeceği anlamıdır. Bu nedenle genel olarak bütün İslâm fakihleri muamelat alanında hükümlerin illetlerine bağlanmasını, ibadetler alanında ise hükümlerin illetlerinin olamayacağını ve ancak ibadetlerin hikmetlerinin bilinebileceğini söylemişlerdir.

Ayrıca islâm hukukçularına göre şeriatın vâcip kıldığı hususlar hikmeti bilinip bilinmeme durumuna göre üç kısımdır:

Yalnız teabbudî olanlar: Cemerât'a taş atılması gibi.

Teabbudî olmayıp tamamen makul olanlar: İnsanlara olan borcunu ödeme ve gasp ettiği malı iade etmesi gibi.

Hem ma'kûl hem de teabbudî yönü olanlar: Zekât ve hacc bu kabilden bir ibadettir.

Bizim bu konuda ki düşüncemiz tıpkı sahabe-i kiram döneminde olduğu gibi şartlar oluştuğunda hikmet ve maslahata göre hüküm verilmesinden yanadır. Ayrıca dinin bütün hükümlerinde hikmet ve maslahatların ve özellikle ibadetler sahasında ki hikmetlerin özenle ve dikkatle ortaya çıkarılmasından ve tekrar işlenmesini savunuyoruz. Çünkü küreselleşen ve globalleşen dünyada toplumların birbirlerinden etkilendikleri ve bu etkilenmenin genellikle İslam dünyasının aleyhine geliştiğini üzüntüyle takip etmekteyiz. Yine bu ve buna bağlı sebeplerle Müslüman'ların sekülerleştiğini ve dünyevileştiğini söylememiz gerekir. Bu durum dini emirlerin hafife alınmasına, hatta yok sayılmasına sebep olmaktadır. Şayet dini emirlerin özellikle ibadetlerin hikmetleri öne çıkarılırsa bu durum emirlere ve ibadetlere imtisal sağlayacağından kulların ve Müslüman'ların yararına olacaktır. Meselâ bu konuda namaz ibadetini ele alalım namaz konusu halka anlatılırken namazınızı kılınız! Sabah namazı çok önemli bir ibadettir! Şeklinde anlatmak yerine niçin namaz kılmalıyız? Veya niçin sabah namazı erken saatlerde eda edilmesi gerekir? Sorusuyla beraber çünkü günde beş vakit namaz insan ömrüne veya dört mevsime benzer diye cevap verilmesi insanların daha çok dikkatini çekebilir ve bu şekilde Müslüman'ların namazı daha kolay benimsemeleri sağlanabilir. Sabah namazını erken kılan bir Müslüman'ın daha sağlıklı olacağı ve güne daha erken başlayacağından işinde başarılı olabileceği şeklindeki bir açıklama daha kolay kabul görebilir.

Bu nedenle namaz, zekât, oruç, hacc gibi ibadetlerin hikmetlerini bilmek bize çok faydalar sağlayacak ve o ibadete imtisali ve yüce Allah'a bağlılığı kuvvetlendirecektir.

KAYNAKÇA

- Abdülkâdir Geylânî, *Fütûhu'l-gayb* (trc. İlyas Aslan, Derya Çakır; şerh: İbn Teymiyye), 9. Baskı, Gelenek Yayınları, İstanbul, ts.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî (v. 241 h.), *el-Müsned*, b.y., Dâru'l-hadis, Kâhire, ts.
- Akyüz, Vecdi, *Mukâyeseli İbadetler İlmihâli*, b.y., İz yayıncılık, İstanbul, ts.
- Akar, Muhlis - Eser, Ercan, *Zekâtı Anlamak*, 2. Baskı, DİB. Yayınları, Ankara, 2012.
- Alâü'd-din el-Buhârî, Abdül-Aziz b. Ahmed b. Muhammed, Alâü'd-din el-Buhârî el-Hanefî (v.730h.), *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî*, b.y., Dâru'l-kütübî'l-İslâmiyyi, Lübnan, ts.
- Âmidî, Ebu'l-Hasen Seyyidü'd-din Ali b. Ebî Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Se'lebî el-Âmidî (v. 631h.), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, b.y., el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, Dımaşk, ts.
- Atar, Fahreddin, *Fıkıh usûlü*, 4. Baskı, MÜİLHF. Yayınları, İstanbul, 1998.
- Albayrak, Hâlis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, b.y., Şûle Yayınları, İstanbul, 1996.
- Ali el-Cârim, Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-Vâdıha*, b.y., Mektebü'l-Esed, Şam, 1999.
- Ali Muhammed Muhammed es-Sallâbî, *el-İmenü bi'l-Kaderi*, 2. Baskı, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2011.
- Aydın, S. Mehmet, *Din Felsefesi*, 8. Baskı, İLHF. Yayınları, İzmir, 1999.
- Aynî, Ebû Muhammed b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin el Gaytâbî el-Hanefî Bedrü'd-din el-Aynî (v. 855h.), *Umdetü'l-kari Şerhu Sahihu'l-Buhârî*, b.y., Dâru ihyai't-türası'l-Arabiyyi, Beyrut, ts.
- Bakillânî, Muhammed b. Tayyib Muhammed b. Ca'fer b. el-Kâsım el-Kâdî Ebû Bekir el-Bakillânî el-Mâlikî (v. 403h.), *Temhîdü'l-evâil fî Telhîsü'd-delâil*, 1. Baskı. Müessetü kütübü's-Sekâfiyye, Lübnan, 1403h.1987m.
- Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Hasrucerdî el-Horasânî, Ebû Bekr el-Beyhâkî (v. 458h.), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3. Baskı, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Lübnan, 1424h/2003m.
- Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Hasrucerdî el-Horasânî, Ebû Bekr el-Beyhâkî (v. 458h.), *Şuabü'l-îman*, 1. Baskı, Mektebetü'r-rüşd, Riyâd, 1423h/2003m.

- Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Hasrucerdî el-Horasânî Ebû Bekr el- Beyhâkî (v. 458h.), *el-Âdabü li'l-Beyhâkî*, 1.Baskı, Müessestü'l-kütübî's-Sekâfiyü, Beyrût, 1408h/1988m.
- Bezzâr, Ebu Bekir Ahmed b. Amr b. Abdü'l-halîk b. Hallad b. Ubeydullah el-Atekî el-Maruf bi'l-Bezzâr (v.292h.), *Müsnedü Bezzar el-Menşûr bismi'l-Bahri'z-Zahhâr*, 1.Baskı, Mektebetü'l-ulûm vel hukum, el-Medinetü'l-Münevvera, 1988-2009m.
- Bilmen, Ö. Nasûhî, *Büyük İslâm İlmihâli*, b.y., Bilmen Yayınevî, İstanbul, ts.
- Bilmen, Ö. Nasûhî, *Istilaht-ı Fıkhiyye Kamusu*, b.y., Gündüz Gazetesi, Ankara, 1996.
- Bolay, S. Hayri, *Aristo ve Gazzâlî Metafizikleri*, 6. Baskı, Nobel Akademik Yayınları, Ankara, 2013.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdullah, el-Buhârî el-Ca'fi (v. ?), *el-Câmiu'l-Müsned es-Sahih el-Muhtasar*, 1. Baskı, Dâru turugu'n-Necât, Beyrut, 1422 h.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdurrahman b. Fadl b. Behram b. Abdü's-Samed ed-Dârimî et-Temîmî (v. 259), *Sünen*, 1. Baskı, Dâru'l-muğni, 1412h/2000m.
- Demirci, Mehmet, "Zahitlik Nedir. Dünya Âhiret Dengesi Nasıl Kurulur", DEÜİLFHD. IV, 1987, 105.
- Devellioğlu, Ferit; Osmanlıca-Türkçe Sözlük, 12. Baskı, Ankara, 1995.
- Dumlu, Ömer, *Kur'ân Tefsirinde Yöntem*, b.y., Anadolu Yayınları, İzmir, 1998.
- Dineverî, Ebu Muhammed Abdillâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (v. 276 h.) *Tevîlü müşkilü'l-Kur'ân*, b.y., Dâru'l-kütübül ilmiyye, Beyrut, ts.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyup b. Musa el-Huseynî el-Karîmî el-Kefevî Ebu'l-Bekâ el-Hanefî (v. 1094h), *el-Külliyat Mu'cemü fi'l-mustalahat ve'l-furûgu'l-gaviyyeti*, b.y., Beyrut, ts.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. Cârûd et-Tayâlisî el-Basrî (v. 204), *Müsned*, 1. Baskı, Dâru'l-hicre, Mısır, 1999.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd\ Süleyman b. el-Eş'âs b. İshak b. Beşir b. Şeddad b. Ömer el-Ezdî, es- Sicistânî (v.275h), *Sünen*, b.y., el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, ts.
- Ebû'l-fidâ İsmâil Hakkı, İsmâil Hakkı b. Mustafa el-İstanbûlî el-Hanefî el-Halvetî el-Mevlâ Ebu'l-Fidâ (v. 1127h.), *Ruhu'l-beyân*, Dâru'l-fikir, Beyrut, ts.
- Ebu'l-Kâsım Temam b. Muhammed b. Abdillâh b. Ca'fer b. Abdillâh b. el-Cüneyd el-Becelî er-Râzî ed-Dımaşkî (v. 414h.), *el Fevâid*, 1. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1414.

- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mehran el-İfahânî (v.430h), *e't-Tıbbü'n-Nebevî*, 1. Baskı, Dâru ibn Hazm, 2006m.
- Ebû Ya'la, Ebu Ya'la Ahmed b. Ali el Müsenna b. Yahya b. İsa b. Hilâl et Temîmî, el- Mevsılî (v. 307h.), *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, 1. Baskı, Daru'l-Memun li't-Türas, 1404h/1984m.
- Ebû Yusuf Yâkub b. İbrahim b. Habib b. Sa'd, b. Hutbeti'l-Ensârî (v. 182h), *el-Âsar*, b.y., Daru'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Harisiyyi Ebû Talib el-Mekki (v. 386h.), *Gûtü'l-kulûb fi Muameleti'l-mahbûb ve Vasfi tarikî'l-mürîd ile Makami't-Tevhîd*, 2. Baskı, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1426h/2005m.
- Erdem, Elif, "Hırsızlığın En Kötüsü Namazdan Çalma", *Hikmetin Kırk Kapısı*, (ed. Yüksel Salman), 2. Baskı, DİB. Yayınları, Ankara, 2016, 101-104.
- Erdoğan, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, 3. Baskı, MÜİLHF. Yayınları, İstanbul, 1994.
- Erdoğan, Mehmet, Müslüman'ların Hukuku, http://isamveri.org/pdfdrgr/Do2533/2003_1/2003_1_ERDOGANM,, 07.07.2017.
- Erkal, Mehmet, "Zekât", *İlmihâl*, b.y, TDV, Yayınları, Ankara, 2006, 419-509.
- Fahru'd-din er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasen b. el-Hüseyn et-Temîmî er-Râzî el-Melkabü bi Fahru'd-din er-Râzî Hatîbî'r-Rey (v. 606h.), *Mefâtihu'l-gayb*, 3. Baskı, Dâru İhyâü't-türâsî'l-Arabiyyi, Beyrut, 1420h.
- Fârâbî, *Mutluluk Yoluna Yönelme* (trc. Hanifi Özcan), 1. Basım, b.y., İzmir 1993.
- Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed Hucetü'l-İslâm Zenü'd-din Gazzâlî et-Tûsî (v. 505h), *İhyâu-Ulûmiddin* (trc. Ahmet Serdaroğlu), b.y., Mektep Yayınları, İstanbul, 2011.
- Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed Hucetü'l-İslâm Zenü'd'din Gazzâlî et-Tûsî (v. 505h), *Yaratılış Hikmetleri* (trc. Mehmet Akıncı), 3. Baskı, Nefes Yayınları, İstanbul, 2015.
- Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed Hucetü'l-İslâm Zenü'd-din Gazzâlî et-Tûsî (v. 505h.), *Mutluluğun Formülü* (trc. Ali Arslan), b.y., Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2004.
- Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed Hucetü'l-İslâm Zenü'd-din el-Gazzâlî et-Tûsî (v. 505h), *el-İktisad fi'l- İtikad*, 1. Baskı, Daru'l-kütübî'l-İlmiyye, Lübnan, 1424h/2004m.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, 9. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.

- Gölcük, Şerafeddin, Süleyman Toprak, *Kelâm*, 3. Baskı, Tekin Kitabevi Yayınları, Konya, 1996.
- Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakîliği Sorunu*, 1. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.
- Gündüzöz, Soner, *Orucu Anlamak*, 2. Baskı, DİB, Yayınları, Ankara, 2012.
- Güneş, Kadir, *el-Mucem*, b.y., *Mektep Yayınları*, İstanbul, 2011.
- el-Hâceh Necah el-Halebî, *Fıkhü'l-ibadet alâ Mezhebi'l-Hanefiyyi*, b,y, y, y, yy, y, ts.
- Hallâf, Abdü'l-Vehhâp el-Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, 7. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan, 1956.
- Heysemî, Ebu'l-Hasen Nuruddin Ali b. Ebi Bekir b. Süleyman el Heysemî (v. 807h.), *Mecmeu'z-zevâid ve Menbeu'l-fevâid*, b.y, Mektebetü'l-Kuds, Kâhire, 1414h/1994m.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzîr et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî İbn Ebî Hâtim (v. 327h.), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 3. Baskı, Mektebetü'n-Nazzar Mustafa el-Baz, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyyi, 1419h.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Şeybe Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman b.Hustî (v.235h), *el-Kitabü'l-Musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsari*, 1.Baskı, Mektebetü'r-rüşd, Riyâd, 1409h.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Şeybe Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman b. Havasitî (v.235h), *Müsnedü İbn Ebî Şeybe*, 1. Baskı, Dâru'l-vatan, Riyad, 1997m.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebû'l-fadl el-Askalânî eş-Şâfiî, *Fethu'l-bârî Şerhu Sahîhu'l-Buhâri*, b.y., Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1379h.
- İbn Huzeyme, Ebu Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme b.el Muğira b. Salih b. Bekir es-Sülemî en-Nisâbûrî (v.31h.), *Sahîhu İbn Huzeyme*, 3. Baskı, el-Mektebetü'l -İslâmî, by, y, 1424h/2003m.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebu Bekr b. Eyyûp b. Sa'd Şemsü'd-din (v. 751h), *İlâmü'l-muvakkî'in*, 1.Baskı, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut. 1441h/1991m.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (v.273h), *Sünen*, b.y., Dâru'l-kütübil ilmiyye, Beyrut, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Faysal Cemâlü'd-din İbn Manzûr el-Ensârî er-Rîfî el-İfrikî (v. 711h.), *Lisânü'l-Arap*, 3. Bakı, Dâru sadr, Beyrut, ts.

- İbn Teymiyye, Takiyyü'd-din Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdî'l-Halîm b. Teymiyye el- Harrânî (v.728h), *Mecmûu'l-fetâvâ*, 1. Baskı, Mecmeu'l-melik Fahd li Tîbâati'l-Mushafi'ş-Şerîf, el-Medinetü'l-Münevvera, 1416h/1995m.
- İbrâhîm Halebî, Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî el-İstanbûlî (v. 956h.), *Mülteka'l-ebhûr* (trc. Mustafa uysal), 2. Baskı, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1968.
- Kâsânî, Alâu'd-din Ebû Bekir b. Mes'ûd Ahmed el-Kâsânî (578h.), *Bedâiu's-sanâî Fî Tertibi'ş-şerâî*, 2.Baskı, Daru'l-kütübil ilmiyye, Beyrut, 1406h/1986m.
- Karagöz, İsmâil, Mehmet Keskin, Halil Altuntaş, *Hacc İlmihâli*, 5. Baskı, DİB. Yayınları, Ankara, 2007.
- Karagöz, İsmâil; Halil Altuntaş, *Oruç İlmihâli*, 3. Baskı, DİB. Yayınları, Ankara, 2013.
- Kara, Mustafa, "Hikmet", *DİA*, XVII, 519.
- Kavşut, M. Cüneyt, *İbretli Hikâyeler ve Hikmetli Sözler*, b.y., İstanbul, 2012.
- Kılavuz, Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, 3.Baskı, Ensâr Neşriyât, İstanbul, 1991.
- Kılıç, Cevdet, *İslâm Felsefesi*, b.y., *Nobel akademik yayıncılık eğitim danışmanlık*, Samsun, 2014.
- Kılıç, Recep, *Ahlâkın Dini Temelleri*, 7. Baskı, TDV. Yayınları, Ankara, 2012.
- Kırca, Celâl, *Kur'ân ve İnsan*, b.y., Ma'rifet Yayınları, İstanbul, 1996.
- Koca, Ferhat, "Hikmet", *DİA*, XVII, 518.
- Koca, Ferhat, *İslam İbâdet Esasları*, b.y., TDV. Yayınları, Ankara, 2015.
- Köse, Saffet, *İbadetten Kulluk Şuûruna*, Erkam Yayınları, b.y., İstanbul 2016.
- Kuşeyrî, Abdü'l-kerîm el-Kuşeyrî, *Risâle* (trc. Süleyman Uludağ), 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Ferah el-Ensârî el-Hazreciyyi Şemsüddin el-Kurtubî (v. 671), *el-Câmiu'l-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2. Baskı, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Kahire, 1384h/1964m.
- Kutluer, İlhan, Felsefe, "Hikmet", *DİA*, XVII, 511.
- Mâlik, Mâlik b. Ens b. Mâlik Âmir el Ashbiyyü el-Medenî (v. 179h.), *Muvatta*, 1. Baskı, Müessetü Zeyd b. Sultan Âli Nihyân li a'mali'l-hayriyyeti ve'l-insaniyyeti, Abudabi, 1425h/2004m.
- Mete, Mükerrrem, *İlmin Kapısı İmam Aliden Yöneticilere*, 5. Baskı, Semarkand Yayınları, İstanbul 2011.
- Mevsilî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. Mesnâ b. Yahya b. İsa b. Hilâl et-Temîmî el-Mevsilî (v. 307h), *Müsnedü Ebî Ya'la* 1. Baskı, Şam, 1404h/1984m.

- M. Ahmed İsmâil el-Mukaddem, *Niçin Namaz Kılıyoruz* (trc. Ebû Muaz Seyfullah Erdoğan), b.y., Karınca Polen Yayınları, Ankara, 2006.
- M. Ali el-Bâr, *Kur'ân'ı Kerîm ve Modern Tıbbâ Göre İnsanın Yaratılışı*, 5. Baskı, TDV. Yayınları, Ankara, 2010.
- Molla Câmî, *Lüccetü'l-esrâr* (trc. ve şrh. M. Ali Özkan), 1. Baskı, Semerkand yayınları, İstanbul, 2016.
- Muhammed Ebû Zehre, *Fıkıh Usûlü* (trc. Abdükâdir Şener), 7. Baskı, Fecir Yayınevi, Ankara, 1997.
- Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (trc. Sâlih Tuğ), 5. Baskı, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Muhammed b. Serrar el-Yami, Abdullah b. Selim Bahmam, *Benim Rabbim Allah'tır* (trc. Romaisae Khallabi), b.y., Riyâd, 1435 H.
- Muhyî'd-din Arabî, *Füsûsu'l-hikem* (M. Nûri Gençosman), bs, y, İstanbul kitabevi, İstanbul, 1971.
- Münzirî, Abdü'l-Aziz b. Abdü'l-Kavî b. Abdillâh Ebû Muhammed Zekiyyü'd-din el- Münzirî (v.656h.), *Muhtasarı Sahihu Müslim lil İmam Ebi'l-Huseyin Müslim b. el- Haccâc el Kuşeyrî en Nisâbûrî*, 6. Baskı, el-Mektebetü'l-İslamiyyü, Beyrut, 1407h/1987m.
- Müslim, Müslim b. el-Haccac, Ebû'l-Hasen el-Kuşeyrî, en-Nisâbûrî (v. 261h.), *el- Müsnedü's-Sahih el-Muhtasar bi naklî'l-adelî ani'l-adel*, b.y., Dâru İhyâ'u't-Türâs, Beyrut, ts.
- Mültegâ ehlü'l-hadis, Erşif Mültegâ ehlü'l-hadis, <http://www.ahlalhdeeth.com>, 1429h/2008m.
- Nesâî, Ebu Abdîrrahman b. Şuayp b. Ali el Horasânî en-Nesâî (v. 303 h.), *Sünen*, 2. Baskı, Mektebetü'l-mevsüatü'l-İslâmiyye, Halep, 1406h/1986m.
- Nurbâki, Haluk, *Kur'ânı Kerimden Âyetler ve İlmî Gerçekler*, 11. Baskı, TDV. Yayınları, Ankara, 2006.
- Nevevî, İmam el-Hafız el-Muhaddis el-Fakih ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref el-Nevevî (v. 676h.), *Peygamberimizden Duâlar ve Zikirler*, 2. Baskı, Uysal Kitabevi, Konya, 1991.
- Öğüt, Sâlim; *Dini Hükümlerin Temellendirilmesinde Hikmet*, 1. Baskı, Hitit Kitabevi, Ankara, 2009.
- Özcan Hanifi, *Mâtürîdîde Bilgi Problemi*, 2. Baskı, MÜİLHTF. Yayınları, İstanbul, 1998.
- Özcan Hanifi, *Mutluluk yoluna yönelme* (trc. Hanifi Özcan), 1. Baskı, DEÜİLHF. Yayınları, İZMİR, 1993.

- Özevarlı, M. Sait, *Kelamda Yenilik Arayışları*, b.y., TDV. Yayınları, İstanbul 1998.
- Pekcan Ali, *İslâm Hukukunda Gâye Problemi*, 1. Baskı, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013.
- Râğıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyin b. Muhammed el-Ma'ruf b. Râğıp el-İsfahânî (v. 505), *el-Müfredat fi Garîbi'l-Kur'ân*, 1. Baskı, Dâru'l-keîâm, ed-Dâru'ş-Şâmiye, Dımaşk, Beyrut, 1412h.
- Râid Nasrî Ebû Mûnis, *Menhecû't-ta'lîl bi'l-Hikmeti ve Eserihu fi't-Teşrîl-İslâmiyyi*, 1. Baskı, el-Mahedü'l-Âlemiyyi li'l-Fikrîl İslâmiyyi, ABD, 1428h/2007m.
- Ramazan El Bûtî, *Fıkhü's-Sîre* (trc. Ali Nar ve Orhan Aktepe), b.y., Gonca Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Reşid Rıza, Muhammed Reşid b. Ali Rıza b. Muhammed Şemsü'd-din b. Muhammed Bahâü'd-din b. Minla Ali Halîfeti'l-kalemûnî el-Hüseynî(v. 1354h.), *Tefsîru'l-Kurâni'l-Hâkim*, by, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-ammetü li'l-kütübi, Mısır, 1990m.
- Sâbûnî, Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*(trc. Bekir Topaloğlu), 5. Baskı, DİB. Yayınları, Ankara, 1995.
- Sadi Şirazî, *Bostan*, by., Lacivert Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- San'ânî, Şeyh li'l-İmâmi Muhammed b. İsmail el-Emir el-Yemânî es-San'ânî (v.1182h.), *Sübülü's-selâm Şerhu Bulûğî'l-merâm min Edilleti'l-ahkâm*, 6. Baskı, Daru'-ma'rife, 1420/2000m.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Dinler Tarihi*, 3. Baskı, Isparta, 2000.
- Selvi, Dilaver, *Ateşin Yakmadığı Âşık*, 4. Baskı, İstanbul, 2007.
- Seyyid Sâbık, *fıkhü's-Sünneh*, b.y., el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2012.
- Seyyid Sâbık, *İslâm Dâveti* (trc. Ahmet Gürtaş), b.y., İslâm'ın İlk Emri oku yayınları, konya, 1971.
- Seyyid Süleyman Nedvî, *Büyük İslâm Tarihi*(trc. Ali Genceli), b.y., Şamil Yayınevi, İstanbul, ts.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*(ed. Mustafa Cevat Akşit, trc. Mehmet Günay ve dğr.),b.y., Gümüşev Yayınları, İstanbul, 1998.
- Suheyp Abdü'l-Cebbâr (v. y.), *el-Câmiu's-Sahih li's-Sünenve'l-Mesânid*, b,y, y, y,Nablus, 2014.
- Suheyp Abdü'l-Cebbâr (v. y.), *el-Camiu's-Sahih li's-Sünen ve'l Mesânid*, b,y, y, y, Nablus, 2013.
- Suyûtî, Hâfız Celaleddin es-Suyûtî, *Kur'ân Surelerinin Sıralanışında ki Sırlar* (trc. Mustafa Karakoç), 1. Baskı, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.

- Süfyân es-Sevrî, Ebû Abdillâh Süfyân Said b. Mesrûg es-Sevrî el-Kûfî (v. 161h), *Tefsîru's-Sevrî*, 1. Baskı, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1403h/1983m.
- Şatîbî, İbrahim b. Musab. Muhammed el-Lahmî el-Gırnatî eş-Şehîr bi's-Şâtîbî (790h.), *el-Muvafakat*, 1. Baskı, Dâru ibn Affan, 1417 h/1997m.
- Şener, Mehmet, *İslâma Hukukunda Örf*, Öğrenci Basım evi, İzmir, 1988.
- Şihâp el-Gudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer b. Ali b. Hakemun el- Gâdî el-Mısrî (v. 454h.), *Müsned*, 2. Baskı, Müessetü'r-risâle, Beyrût, 1986.
- Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesîr b. Ğali'l-emâlî Ebû Ca'fer et-Taberî (v.310h), *Câmiu'l-beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1. Baskı, Dâru'l-hicr, b.y., 1422h/2001m.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyup b. Mutır el-Lahmî eş-Şâmî Ebû'l-Kâsım et-Taberânî (v. 360h.), *el-Mu'cemü'l-evsat*, b.y., Dâru'l-Haremeyn, Kâhire, ts.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyup b. Mutır el-Lahmî eş-Şâmî Ebû'l-Kâsım et-Taberânî (v.360), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 1. Baskı, Mektebetü ibn Teymiyye, Kâhire, 1405h/1994m.
- Taftazânî, Sâdü'd-din Tafatazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi* (trc. Süleyman Uludağ), 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991.
- Tâhir b. Âşûr, *Makâsıdü's-Şeriatî'l-İslamiyye* (trc. Mehmet Erdoğan ve Vezdi Akyüz), b.y., Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016.
- Taylan, Necip, *Anahatlarıyla İslâm Felsefesi*, 8. Baskı, İstanbul, 2014.
- Topaloğlu, Bekir, "Hâkim", *DİA*, XV, 181-182.
- Topaloğlu, Bekir, *Allah'ın Varlığı*, 7. Baskı, DİB. Yayınları, Ankara, 1995.
- Tosun, Nihat, *İbâdet Esasları*, Tekin Kitabevi, 2. Baskı, Konya, 2016.
- Tirmîzî, Muhammed b. İsa b. Sûre b. Mûsa, b. Dahhâk Ebû İsa (v. 279), *Sünenü't-Tirmîzî*, b.y., Beyrut, 1998.
- Türk, İdris, *Sûfilere Göre İbâdetlerin İç Anlamları*, b, y.izmir, 2012.
- Tüsterî, Ebû Muhammed Selh b. Abdullah b. Yunus b. Rafî et-Tüsterî (v. 283h.), *Tefsîru't-Tüsteri*, 1. Baskı, Menşurâtü Muhammed Ali el Beydûn, Daru'l-kütübî'l -İlmiyye, Beyrût, 1423h.
- Uludağ, Süleyman, *İslâmda Emir ve Yasakların Hikmetleri*, b.y., Ankara, 1995.
- Uludağ, Süleyman, *İnsan ve Tasavvuf*, 1. Baskı, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Uysal, Veli, *Psiko Sosyal Açıdan Oruç*, 1. Baskı, TDV. Yayınları, Ankara, 1994.
- Ünsal Ahmed, *İslâm Hukukundanda Fayda İlkesi*, 1. Baskı, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2006.

- Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-vecîz mea Esbâbin nüzûli ve Kavai'd-tenzîl*, 2. Baskı, Dâru'l- Fikr, Dımaşk, 1417h/1997m.
- Yazır, Muhammed (1942m.) *Hak Dini Kur'ân Dili*, b.y., Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.
- Yıldırım, Celâl, *İlahi Hikmetler Büyük Sevâplar*, 3. Baskı, Uysal Kitabevi, Konya, ts.
- Yılmaz, H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, b.y., Ensar Neşriyât, İstanbul, 2000.
- Zekiyyüdin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), 2. Baskı, TDV. Yayınları, Ankara, 1996.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Muhammed b. Muhammed b. Amr b. Ahmed e'z-Zemahşerî Cârullah(v. 538h.), *el-Keşşâf an Hakâiki gavâmidi't-Tenzîl*, 3. Baskı, Dâru'l-kitâbi'l -Arabiyyi, Beyrut, 147h.
- Zeynü'ş-Şerîf Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali Zeynüş-Şerîf el-Cürcânî(v.816h), *Kitabüt-tarîfât*, 1. Baskı, Dâru'l-kütübü'l-ılmıyye, Lübnan, 1403h/1983m.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

1972 yılında Kütahya ili Altıntaş ilçesi Işıklar köyünde doğdu. 1982 yılında ilkokulu, 1985 yılında ise hafızlığını tamamladı. 1992 yılında Kütahya İmam Hatip Lisesinden mezun olarak memleketin çeşitli illerinde imam hatiplik görevinde bulundu. 2001 yılında DEÜ İlahiyat Fakültesinden, 2004 yılında ise Konya Selçuk Eğitim Merkezini tamamlayarak vaiz ve müftü unvanlarıyla görev hayatına devam eden İsa ADA, hâlen Aydın ili Bozdoğan ilçesinde ilçe müftülüğü görevini sürdürmektedir.

